TAFSÍR

I

KITÁB I KHURÚJ,

MUSANNIFAE

PÁDRÍ D. W. THOMAS SÁHIB, M. A.,

Musannif i "Tafsír i Kitáb i Paidáish," wa "Muajizát i Haqq o Bátil," wa "Kitáb ut Taslís" wag.

LUCKNOW:

PRINTED AT THE AMERICAN METHODIST MISSION PRESS:
Rev. J. H. Messmore, *Superintendent.*

1882.

DÍBÁCHA.

Is kitáb ko Músá kí dúsrí kitáb kahte hain, kyúnki log umúman aisá samajhte the ki kitáb i Paidáish kí tasníf ke bạd Músá ne is ko likhá. Yúnání nuskhe aur Vulgate men isí ko Ḳhurúj karke likhá hai. Ḳhurúj ke mạne nikalne aur rawána hone ke hain. Is kí wajh i tasmia yih hai ki isí kitáb se Baní Isráel ke Misr se nikále jáne ká ahwál shurụ́ húá hai. Ịbrání Baibal men is kitáb ko Shemos kahte hain. Shemos ke mạne asmá ke hain. Asmá is sabab se kahá hai ki us ke shurụ́ men nám hain. Lekin chúnki ḳháss mazmún is kitáb ká yih hai ki qaum i Isráel Misr se naját pákar nikal gaí, is wáste Askandaría ke mutarajjimín ne is ká nám Ḳhurúj rakhá hai. Kitáb i Paidáish men báp dádon kí paidáish ká ahwál hai aur wuh ḳhánagí taur par gharánon men rahtí thí. Lekin is kitáb men Ḳhudá ke pahle barguzída logon ká bayán hai, yạne ki kis tarah taraqqí karke ek qaum ban gae, wag. Agarchi kitáb i auwal yạne Paidáish ká bayán is kitáb men chalá játá hai aur auwal ko dúsrí se ek harf i atf rabt detá hai, táham yih ek ạláhida aur mukammal kitáb hai jis men Ḳhudá ke ạhdí logon kí ibtidái koshishon ká bayán hai, yạne wuh log kab paidá húe, aur unhon ne kyá kiyá, aur kis tarah Ḳhudá ne un ke sáth ạhd bándhá, yahán tak ki Ḳhudá un ká bádsháh ho gayá aur makhsús mạne se un ke darmiyán sukúnat karne lagá. Jis tarah Kitáb i Paidáish men táríḳh ke taur par dunyá kí paidáish ká ahwál hai, isí tarah is kitáb men bataur nishán ke dunyá ke naját páne ká ahwál hai. Ạhd i Ạtíq kí kisí kitáb men Masíh ke itne nishánát nahín, jitne is men hain, kyúnki is men Músá ne us ká zikr kiyá hai jis ká zikr Yúhanná 5 báb 46 áyat men hai, aur is men insán ke naját páne aur Ḳhudá se mel o muwáfiqat karne aur ek Shạfí ke zaríạ se us se ạhd bándhne ká tarah ba tarah se zikr hai. Isí sabab se ạhd i jadíd kí tauzíh ke wáste aur ḳhusúsan jadíd se Ạtíq kí tashríh ke wáste, yih kitáb hamáre bare kám kí hai. Is kitáb yạne Ḳhurúj men, Yúsuf kí wafát se ki usí par Kitáb i Paidáish ḳhatm hotí hai, ḳhaime kí tạmír tak ki rawánagí i Ḳhurúj se

ibtidá i sál i doyam meṉ húí, 360 baras ká ahwál hai. Is asná meṉ Baní Isráel is qadr baṛhe (báb i auwal meṉ is ká zikr hai) ki Misr ke bádsháhoṉ ne jo Yúsuf kí wafát ke bad takht-nishín húe un kí taraqqí se baṛá andesha karke, un ke gulám banáne aur dabáne kí tadbíreṉ kíṉ, magar wuh ba fazl hí baṛhte rahe. Siwáe is ahwál ke jo úpar guzrá, aur Músá ke paidá hone aur bachne ke, aur Firaún ke yaháṉ tạlím o tarbiyat páne, aur apne mazlúm bháíoṉ kí sifárish karne, aur Midyán ko mafrúr hone aur waháṉ jákar gallabání ikhtiyár karne, aur ákhir ul amr ạlániya Yahowáh se tạlím o hidáyat pákar Baní Isráel ko Misr se nikál le jáne ke siwá jo báb 2 meṉ ba tafsíl hai, tamám kitáb meṉ 3 báb se 40 tak faqat do sál ke wáqiát ká bayán hai, yạne Isráelíoṉ ke Ḳhurúj i Misr se ek sál qabl ká, aur safar ke pahle sál ká. Is taríq se 360 baras ká hál bayán karná agarchi ba záhir badzeb o be taur mạlúm hotá hai, lekin jis garaz se yih kitáb likhí gaí hai, agar us par nazar kí jáe, to yih hál sáf roshan ho játá hai. Isráelíoṉ kí musáfarat i Misr ká zamána wuh thá ki jis zamáne meṉ wuh Ḳhudá kí ḳháss ịnáyat o rahmat se, ba tartíb i fitrí is qadr baṛh gae ki áḳhir i kár ek qaum ban gaí, aur jo ạhd Ḳhudá ne Abirahám se bándhá thá, us ke bándhne ke wáste puḳhta ho gae, táki jo wạda Ḳhudá ne Abirahám se kiyá thá, wuh us kí nasl se jo ek qaum ho gaí thí, púrá ho. Is tamám muddat meṉ jo qaríb 430 baras kí húí Ḳhudá ke mukáshafát Baní Isráel par kabhí mauqúf nahíṉ húe. Magar ba istisná us ahwál ke jo 1 aur 2 báb meṉ hai, koí bhárí muạmala Ḳhudá kí bádsháhat meṉ nahíṉ guzrá. Jab 400 baras kí muddat guzar gaí, tab káhin Ḳhudá kí taraf se naját ká bandobast Músá ke zaríạ se báb 3 shurụ húá aur Ḳhudá ne Baní Isráel meṉ apní bádsháhat qáim kí. Isí garaz i ḳháss ke wáste Isráel ne Misr ke panje se riháí pái thí, aur ba haisiyat qaum hone ke insání gulámí se bach rahe the, aur tamám zamín ke málik Ḳhudá ne unheṉ pasand kiyá thá.

Is amr ke káfí subút haiṉ ki Músá hí ne is kitáb ko likhá thá, aur yih ki jo wáqiát is meṉ mundarj haiṉ, wuh sahíh aur qábil i itmínán haiṉ, báb 24: 4 meṉ Músá ne ḳhud is amr kí tasdíq kí hai ki usí ne is ko likhá. Us ne ek jagah farmáyá hai ki maiṉ ne Ḳhudáwand kí sab báteṉ jin kí bábat ḳháss mauqe par mujhe hukm húá hai, sab is kitáb meṉ likhí haiṉ. Masíh ne Marqus, 12: 26 isí kitáb kí ḳháss ịbárat naql karte waqt Kitáb i Ḳhurúj ko Músá kí kitáb kahá hai.

Aur phir Lúqá 20: 37 meṉ Masíh ne farmáyá hai ki murdoṉ ke jí uṭhne par Músá ne bhí jhárí ke ahwál ke bayán meṉ ishára kiyá wag." Ạhd i jadíd meṉ Lúqá 20: 31, Ạhd i Ạtíq kí kull kitáboṉ ko do baṛe hissoṉ par taqsím kiyá hai, yạne Músá kí kitábeṉ aur Kutub i Ambiyá. Aur áyat 16 meṉ sharíạt aur Ambiyá karke likhá hai, yaháṉ tak ki Yahúdíoṉ ke ịatibár se siwáe Ambiyá ke, aur kull nawishte Músá ke likhe haiṉ, yạne sharíạt kí kull kitábeṉ usí ne likhí thíṉ. Isí kitáb se 25 maqám to Masíh ne aur us ke rasúloṉ ne lafz ba lafz naql kiye haiṉ aur 19 maqám se aḳhaz i matlab kiyá hai.

2.—Jo wáqiát ki is kitáb meṉ mundarj haiṉ, wuh aise haiṉ ki kisí ádmí se jo Falastín meṉ paidá hotá aur tarbiyat pátá, achchhí tarah nahíṉ likhe játe. Músá Misrí aur Ịbrání donoṉ thá aur harchand ki us ne Ịbrání buzurgoṉ se dín ịḳhtiyár kiyá thá lekin jaisá ki ham bayán kar chuke haiṉ, us ne tạlím Firạún ke darbár meṉ pái thí, aur Misr kí zubán aur rasmíát aur mazhab aur ịlm o fan se, yaqínan, kámil waqfiyat rakhtá thá, aur níz waháṉ kí áb o hawá aur jugráfiya aur paidáwár se bakhúbí wáqif thá. Yih kaifiyat us kí tamám kitáb se záhir hai. Is aḳhír sadí ke bahutere ạlim saiyáhoṉ ne mulk i Misr aur Koh i Síná kí kámil tahqíqát jo kí, us se bakhúbí sábit ho gayá hai ki is kitáb ke musannif ke kull bayánát un bayánát se jo ḳhud Misrí muarriḳhoṉ ne likhe haiṉ, bilkull mutábiq o durust haiṉ. In Misrí saiyáhoṉ ne Misr ke be-shumár khanḍaroṉ aur purání ịmárát kí bahut sí kitábeṉ tasníf kí haiṉ, aur un khanḍaroṉ aur purání ịmárát meṉ, jo tahrírát kanda páíṉ, wuh sab naql kartí haiṉ, hattá ki wuh sab kitábeṉ goyá ki niháyat muạtabar tafsíreṉ Kitáb i Ḳhurúj kí haiṉ. Aur níz hál kí tahqíqát dar báráe Misr aur Síná ke jangal ke is kitáb kí sihhat o durustí kí puḳhta sháhid hai; ḳhusúsan ba haisiyat jugráfiya hone ke, har ạqlmand saiyáh ḳhwáh wuh Ịsái ho yá na ho Kitáb i Ḳhurúj ko yaqíní hidáyat-náma Síná ke jangal ká jántá hai.

Is kitáb kí táríḳh yaqínan us kí jugráfiya se wábasta hai, aur us jangal ke ḍheroṉ, aur khanḍaroṉ, aur chashmoṉ, aur naqshoṉ, aur wádíoṉ meṉ jo daryáft ko pahunche haiṉ, aur bahut sí Badwí riwáyat meṉ jo us mulk ke saiyáhoṉ ko mạlúm húí haiṉ, Kitáb i Ḳhurúj kí sihhat i Jugráfiya ká kámil subút hai.

Aur is kitáb ke muháware aur zubán kí nisbat jo ụlamá ki Misrí zubán se ḳhúb wáqif haiṉ, wuh kahte haiṉ ki is ká

musannif Misrí zubán se khúb wáqif thá. Ek mumtáz álim Pádrí Cooke sáhib kahte hain ki Khurúj ke un maqámát men, jahán ki khásskar Misr ke muámalát ká zikr hai, hamesha wuhí alfáz istiamál kiye gae hain, jo yá to Misrí hain, yá Ibrání o Misrí donon zubánon men mustamal hain. Maslan lafz telí Misrí zubán ká lafz hai, jis ke sandúq aur dibbe aur hindole ke hain. Yihí lafz faqat Músá kí kitábon men 27 martaba áyá hai, magar Baibal sharíf kí aur kisí kitáb men nahín áyá hai, aur Ibrání aur Shámí zubán men is ká mádda yá is ke ham mane koí lafz nahín. Isí tarah jo alfáz ki jháú, aur láse, aur nift, aur rál, aur jhandon, aur daryáon, aur daryáon ke kanáron ke wáste áe hain, wuh sab Misrí hain aur wuh sab ek hí áyat men áe hain, jis se malúm hotá hai, ki Músá daryá Níl par játá thá, aur sáf sháhid is amr ke hain ki kisí aise shakhs ne unhen likhá hai, jo Misr men paidá húá ho. Isí tarah bahut se *aur* alfáz aur muháwarát hain, jin se sábit hotá hai, ki is kitáb ke musannif ne yaqínan Misr kí talím bakhúbí pái thí, aur yih ki imkán se báhar hai ki Azrá ne yá kisí aur shakhs ne jo Falastín ká talím-yáfta ho, unhen likhá ho, jaisá ki baz munkirín aur mukhálifín sábit karná cháhte hain. Bishop Colenzo sáhib ne aur *aur* sáhibon ne apne nazdík yih bará itiráz kiyá hai ki Síná ke jangal men is qadr wasat nahín thí ki 20 lákh ádmí aur un ke maweshí 40 baras tak us men sukúnat kar sake hon. Lekin ham kahte hain ki jis jagah logon kí sukúnat ká zikr hai, wahán yih bhí zikr hai ki Khudá ne apní rahmat i kháss se yane bataríq i iajáz kháne ko mann o salwá aur píne ko Húrib pahár kí chatán se pání ináyat kiyá. Aur yih to sáf sáf já bajá mazkúr hai ki fitrat ke mamúlí wasáil un ke qiyám i hayát ke muktafí na the. Aur harchand ki is bát ká koí kháss zikr nahín ki maweshíon ke liye charágáhen bhí Khudá ne qudrat i iajází se muhaiyá kar dí thín, lekin agar zarúrat ho, to aisá qiyás kar lená bejá na hogá, kyúnki jab aise bare muajize yane mann o salwá ká muhaiyá honá zuhúr men áyá, to us se kamtar ká waqú kyá muhál thá. Colenzo sáhib ko yih sab mushkilát is sabab se pesh átí hain ki jo báten saríh muajiza hain, un ko bhí, wuh asbáb i fitrí par mahmúl karná cháhte hain, aur yih gair-mumkin hai. Táham qawí ihtimál yih hai ki Baní Isráel ke maweshíon ko chára ghás pahuncháne ke wáste koí muajiza nahín húá. Puráne nishánát se aur saiyáhon ke hál kí tahqíqát se khúb sábit húá hai ki ek zamáne men wuh jangal nihá-yat ábád thá. Músá ke zamáne se muddaton pahle magára

aur sarábát ul qadím kí támbe aur lohe kí khánon ke gird o nawáh men Misr ke log mustaqil sukúnat rakhte the; wahán hí fauj kí chháoníán bhí thín, jin par muazziz log álí khán-dán ke mutaiyan the, jin kí tahrírát Wádí i Magára ke khush-numá pattharon men ab tak maujúd hain. Un kanda tahrí-rát men jazíra-numá Arab ke jangjú logon par Misríon ke futúhát kí nisbat fakhría kalimát hain, jin se záhir hotá hai ki us zamáne men Misr ke log jo wahán rahte the, wuh qúwat o tadád men is qadr the ki wuh jangal aur pahár un ke qabze men thá aur mulk ke asl báshinde un se darte the. Lohe aur támbe kí umda khánen us ke qurb men ab tak nikaltí hain. Aur lohe ke aur aur madaniát ke mail ke dher aur bhatthon ke nishán us jazíra-numá ke bahut se azlá men áj tak malúm hote hain. Barí barí wasía imárat aur díwáren ujre shahron kí, aur gahre nafís kúen, aur kheton aur bágon ke iháton kí díwáren tútí phútí ab tak wahán nazar átí hain, jahán ki is zamáne men bayábán jangal hai. Saikaron bágát aur khánqáhen ek zamáne men Síná ke paháron par já ba já baní thín. In tagaiyurát i azím ke sabab bhí agarchi sab nahín, magar aksar daryáft ho gae hain un men se ek yih hai ki jab ban bilkull ujár ho gae, to bárish kam hone lagí, aur ek muddat tak wahán ke báshindon kí jánib se zaráat men aisí gaflat húí ki pahárion kí mittí jo qábil i zaráat thí, menh se dhul dhulkar kahín aur chalí gaí, warna un ujár ghátíon men umda umda bágát hote. Káfí nafís mittí aur tár ke jangal aur babúl kí jháríán jo Wádí i Fárán men páí játí hain aur Jabal i Músá ke gird o nawáh ke sabza aur bágát jo ab tak maujúd hain, un se sáf záhir hotá hai ki usí wírán jangal ke aur maqámát men agar zaráat hotí, to kyá kuchh na hotá. Sadhá baras ke bad nazmí ne, jis se fitrí wasáil ko na sirf nuqsán hí pahunchá, balki bilkull bar-bád ho gae, aur ba kasrat koele ke báhar ko jáne ne aur lakrí kí sál ba sál qillat ne aur áb-páshí aur zaráat ko bilkull chhor dene se do hazár baras ke arse men us mulk ko rafta rafta sarásar tabáh o wírán kar diyá. Mulk i Falastín jo ek zamá-ne men dúdh aur shahd kí zamín kahlátá thá, isí sabab se áj kal bilkull wírán hai, (dekho Zamíma Khurúj 15 : 22.) Baní Isráel ke safar ká ahwál jo Baibal men hai, us ko parh-kar yih nahín khiyál karná cháhiye ki wuh log 40 baras tak hamesha safar men rahe, balki un ká dastúr yih thá ki khána-badoshon kí tarah jahán kahín sarsabz o seráb jagah us jangal men páte, wahán hí koson tak dere dál dete. Aur jab ek

muddat rahne ke bạd kisí aur jagah ḳo naql karná cháhte to mashkoṉ aur chhágaloṉ meṉ pání bharkar apne maweshíoṉ par ládkar le játe the, jaisá ki Habash wag. ke registán meṉ áj tak log kiyá karte haiṉ. Jin ạlim saiyáhoṉ ne Falastín aur Síná ke jangaloṉ kí sair o saiyáhat kí hai, wuh sab shahádat dete haiṉ ki Baní Isráel ke maweshíoṉ ke wáste káfí chára waháṉ baham pahuṉch saká hogá.

Aur yih bhí jánná cháhiye ki hamárí tafsíreṉ bit-taḳhsís wajúd i muạjizát kí qáil haiṉ, magar aise muạjizát kí nahíṉ ki ahwál i fitrí ke muḳhálif hoṉ, balki mukáshafoṉ meṉ jin wáqiạt ká zikr hai, un meṉ wajúd i muạjiza máná játá hai. Bạz ụlamá ne wujúd i muạjize se inkár kiyá hai, isí sabab se tafsír o tarjuma karne ke liye, tarah tarah kí ráeṉ aur hikmateṉ hasb i murád nikálí haiṉ, jin meṉ bạz himáyat-ámez aur bạz bejá o ná-durust haiṉ. Yih is liye kiyá hai ki kisí tarah Ḳhurúj ke wáqiạtko qawánín i fitrí par qiyás kar sakeṉ. Is meṉ shakk nahíṉ ki is kitáb kí sihhat ká subút aisá puḳhta hai ki agar is meṉ aise wáqiạt ká zikr na hotá, jo bataríq i muạjiza wuqụ meṉ áe to yaqínan koí iạtiráz kisí jánib se tawajjuh ke láiq nahíṉ paidá hotá. Masíh ke muḳhálifín muạjize ke nám se ghabṛáte haiṉ, yaháṉ tak ki agar un kull iạtirázát ko jo is kitáb kí sihhat par húe haiṉ, muḳhtasar karke dekhá jáe, to faqat muạjize ke inkár meṉ haiṉ, aur kuchh bhí nahíṉ. Pas, dar hále ki is nawishte ke muḳhálifoṉ aur muạtarizoṉ ne yih baṛá kám kiyá ki bayánát i Ḳhurúj ke nafs i matlab kí tasdíq kí hai, yih bhí baṛe kám se kam nahíṉ kiyá jo aisá kuchh likhá ki is táríḳh ke kull wáqiạt faqat asbáb i fitrí par mahmúl nahíṉ ho sakte haiṉ.

Is tafsír kí bahut sí ráeṉ aur táríkí wáqiạt chand muạtabar Angrezí tafsíroṉ se ḳhusúsan Dr. F. H. Newhall, aur R. Jameson, aur A. R. Fraisset, aur S. Clarke, M. A., aur F. C. Cook M. A., sáhibán kí tafsíroṉ se naql kiye haiṉ. Jo jo mushkil maqámát Ḳhurúj ke haiṉ, un ko ḳhúb sharh o bast ke sáth sáf ịbárat meṉ hall kiyá hai. Aur yaqín hai ki názarín i ba insáf par sáf roshan ho jáegá ki muḳhálifoṉ ne ḳháss wáqiạt mundaraj i Ḳhurúj par jo iạtiráz wárid kiye haiṉ, un ke jawáb káfí diye gae haiṉ.

Musannif kí dilí árzú hai ki paṛhnewáloṉ ko is se fáida i káfí hásil ho, aur Ḳhudá ke pák Kalám par un ká ímán aur muhabbat baṛhtí jáe.

BÁṈS BARAILÍ: D. W. THOMAS.

KITÁB I ḲHURÚJ.

PAHLÁ BÁB.

MARÁTIB I IBTIDÁÍ.

1.—KITÁB i Paidáish se mukáshafát e Iláhí kí ibtidá hai. Jaise das manzil kí koí maḳhrútí ịmárat níche se wasíạ aur úpar ko tang hotí hai, isí tarah baní Ádam ká hál hai, ki Núh ke waqt meṉ bahut se ḳhándán the, lekin áḳhir meṉ sirf Yạqúb ká ek gharáná Misr ke butparastoṉ ke darmiyán páyá játá thá. Nafạ e ạmm kí báteṉ aur usúl batáne ke liye is ḳhándán kí díní táríḳh phir shurụ hotí hai. Yahowáh ká nám Isráelíoṉ meṉ qáim hotá hai táki un kí táríḳh aur ịlm i adab se tamám mulkoṉ meṉ us ká jalál phail jáe. Jis tarah Kitáb i Paidáish meṉ is qisse kí taraf aksar jagah ishára hai, isí tarah is kitáb ke shurụ meṉ qaum ke faríqoṉ ká bataríq i ijmál iạda hai, aur phir un ụhúd ke takmíl ká zikr hai, jo Ḳhudá ne buzurgoṉ aur nabíoṉ se, aulád i Isráel kí kasrat ke báb meṉ kiye the. Pas Kitáb i Ḳhurúj ká taạlluq Kitáb i Paidáish se bahut qaríb hai, aur baqạida e sarf o nahw bhí shurụ kitáb ká harf i rabt yạne "ab" se hai. Dunyá o baní Ádam kí paidáish ke, aur barguzída ḳhándán ke ahwál se, aur buzurgoṉ aur nabíoṉ ke bahukm i Iláhí, naubat ba naubat muqarrar hone ke bayán se fárig hokar musannif is amr ká zikr kartá hai, ki Yahowáh ne un ádmíoṉ meṉ sukúnat iḳhtiyár kí. Tarah ba tarah ke qadím nawishte aur hadíseṉ aur amsál aur gazliyát kitáb meṉ mujtamạ haiṉ, lekin tarz i bayán aur ịbárat se mạlúm hotá hai ki wuh sab ek hí shaḳhs ká kalám hai.

2.—Yahúdíon̲ kí kaí sau baras kí Misr kí sukúnat ká hál faqat chand satron̲ men̲ áyá hai. Ilhámí musannif ká manshá Isráelíon̲ kí púrí táríḳh likhne ká na thá, balki us ko Ḳhudá ke mansúbon̲ kí takmíl ká hál likhná manzúr thá. Isí sabab se us ne niháyat iḳhtisár se kaí zamánon̲ ká ahwál chhoṛke un ahúd ká bayán kiyá hai jo Ḳhudá ne buzurgon̲ aur nabíon̲ se bán̲dhe the. Pas isí amr men̲ yih kitáb dunyáwí táríḳh se zurúr muḳhtalif hai. Yih ḳháss Isráelíon̲ kí táríḳh nahín̲ balki Isráel ke Ḳhudá kí táríḳh hai, yạne yih ki Ḳhudá ne Isráelíon̲ men̲ kyá kiyá? Isráelíon̲ ká kasrat se Misr men̲ baṛh jáná ạmm is se ki miạ́d i sukúnat do yá chár sadí ho, is ḳhiyál ko dúr kar detá hai, ki wuh saḳht gulámí men̲ barábar mubtilá rahe; albatta aḳhír zamána e sukúnat men̲ unhon̲ ne bahut jaur o sitam Misríon̲ se uṭháe the, magar wuh gulámí kí dalíl nahín̲ ho sakte. Un men̲ sardár aur faqíh aur baṛe bahádur sipáhí aur hoshyár sanná hote the. Istiqlál aur parhezgárí kí ḳhándání riwáyaten̲ aur ḳhushí ke gít un men̲ maujúd the. Har chand ki Misríon̲ kí but-parastí men̲ kisí qadar mubtilá ho gae the, lekin apne ábáí Ḳhudá ko nahín̲ bhúle the. Yash. 5 báb 5 áyat se mạlúm hotá kai ki ḳhatna kí rasm jo ba manzilae muhr i ạhd-náma thí, pushtahá pusht se jári thí. Siwá is ke Yúḳhibád ke nám se jis ke mạne Ḳhudá kí shán i jalálí ke hain̲, záhir hai. ki ḳhásskar Láwí ke guroh men̲ is Ạhd-náme ke nám kí tạzím hotí thí. Misríon̲ ke mazhab, aur ạzím-ush-shán mandaron̲ aur baṛe baṛe buton̲ aur dhúm dhám kí rasmiát ke, aur Ịbrí Káhinon̲ kí sádí aur rúhání parastish ke darmiyán kamál muḳhálafat thí. jo baṛhte baṛhte yahán̲ tak pahun̲chí ki donon̲ qaumon̲ men̲ saḳht fasád paidá húá, jis men̲ Yahowáh ne Misrí buton̲ par fatah pái, yạne Ḳhudá-parast but-paraston̲ par gálib rahe. Músá ne Ḳhudá-paraston̲ kí jamáạt taiyár nahín̲ kí, balki jo pushtahá pusht se jamạ ho rahí thín̲, unhen̲ yakjá kiyá. Jab Isráel Ilhám páne ke láiq ho gayá, tab "Main̲ Hún̲"ne jaltí jháṛí se kalám kiyá.

MÚSÁ KÍ DÚSRI KITÁB,

MAUSU'M BA ḲHURU'J

AUR US KÍ

TAFSÍR.

I BA'B.

1 AB Isráel ke beṭon̲ ke nám, jo Misr men̲ áe, ye hain̲: har ek ádmí apne kunbe ko leke Yạqúb ke sáth áyá.
2 Rúbin, Samạún, Láwí, Yahúdáh,
3 Ishakár, Zabulún, Binyamín,
4 Dán, Naftálí, Jadd, A'shar.
5 Aur sári jánen̲, jo Yạqúb kí sulb se paidá húín̲, sattar thín̲; aur Yúsuf to Misr men̲ thá.
6 Aur Yúsuf, aur us ke sab bháí, aur sáre log us qarn ke, mar miṭe.
7 ¶ Lekin Isráel kí aulád

ISRA'EL KI' AULA'D 1-6.

1-5. *Ab Isráel ke beṭon̲ ke nám jo Misr men̲ áe. yih hain̲* —Yahán̲ par gurohon̲ ke sardáron̲ ke nám aur Paidáish 46 : 27 ke mazmún ká, ki 70 jánen̲ Misr ko gaí thín̲, bayán hai.

Sattar.—Yahán̲ púrí tạdád nahín̲ murád hai, balki yih ḳhiyál ki Isráel thoṛe nahín̲ bahut se the, Músá kí tabíạt ko pasand thá is wáste aisá kahá hai. Wuh ḳhud usí waqt us kí tafsíl bhí kartá hai, jis se sáf záhir hai, ki us kí murád púrí tạdád batáne se na thí. (Dekho Lúqá 10; 1-16 aur Aạmál 1 : 15.)

Is shumár men̲ Yúsuf aur us ke donon̲ beṭe balki ek hisáb se ḳhud Yạqúb bhí dáḳhil hai. (Dekho Paid. 45 : 11 ; 46 : 27; Ist. 10 : 22.)

Musannif ká matlab is qaul se yih hai ki har guroh ke sardár ba zamána i sukúnat Misr kí judágáná tafsíl kare.

Kull jánen̲ jo Yạqúb kí kamar se niklí thín̲ —Agarchi ba záhir is maháware se aisá páyá játá hai ki un jánon̲ men̲ jo Yạqúb se niklí thín̲, ek, ḳhud Yạqúb thá, lekin aslí zabán yạne Ịbrání jánnewálon̲ ko kuchh diqqat is jagah nahín̲ mạlúm hotí hai; wuh ise apní zabán ká sirf ek maháwara samajhte hain̲. (Dekho Sharah Paid. 46 báb.

7. *Isráelíon̲ kí taraqqí aur musíbat ká hál.*—Is maqám par kaí maháwarát ham-mazmún is liye áe hain̲, táki mạlúm ho jáe ki Yahúdí kasrat se baṛh gae the. Isí áyat se dar asl qissa shurụ́ hotá hai; aur yih amr Ịbrání ke tarz i bayán se jo qaul "baromand húe" ko ịbárat i má-qabl se rabt nahín̲ detá, baḳhúbí záhir hai.

Zamín i Misr hamesha se kasrat i paidáwár men̲ mashhúr hai, aur ádmíon̲ kí tạdád jaisí jaldí us súbe men̲ baṛhtí thí jis men̲ Isráelí rahte the, waisí aur kahín̲ nahín̲ baṛhtí thí. A'j kal bhí

baromand húí, aur bahut ba-
rhí, aur firáwán húí, aur ni-
háyat zor paidá kiyá; aur
wuh zamín un se mạmúr ho
gaí.
8 Tab Misr meṉ ek nayá
bádsháh, jo Yúsuf ko na jántá
thá, paidá húá,

jitne mawáshí us súbe meṉ haiṉ, itne *aur* kahíṉ nahíṉ haiṉ; aur báwujúde ki bahut gáṉw ujáṛ paṛe haiṉ magar máhígír ab bhí bakasrat haiṉ. Nae bádsháh kí taḳht-nashíní tak Isráelíoṉ aur Misríoṉ ke darmiyán ráh o rasm dostána rahí. Is áyat ke mazmún se aisá mạlúm hotá hai ki Yúsuf ko intiqál kiye húe ạrsa ho chuká thá.

Aur wuh zamín un se mạmúr ho gaí.—Ġáliban daryáe Níl kí sharqí sháḳh se registán kí hudúd tak wuh zamín thí, magar aur áyatoṉ se (2, 22) páyá játá hai ki koí zamín ạlahda unheṉ milí thí.

8. *Ek nayá bádsháh.*—Yúsifas muarriḳh ne likhá hai ki naye bádsháh se murád nayá sháhí ḳhándán hai, aur is áyat kí ịbárat ká matlab bhí yihí hai. Saltanat aur qáịda aur intizám bilkull badal gayá, jaisá ki qáịda hai ki jab koí nayá ḳhándán shurụ hotá hai to intizám meṉ bhí tabdílí zarúr hí hotí hai. Aur Yúsuf ke na jánne se yih matlab nahíṉ hai ki is qadar ạrsa daráz guzrá thá ki log wáqe meṉ use bhúl gae the, balki matlab yih hai ki Yúsuf kí qadím ḳhidmatoṉ ká is nae bádsháh ko liház na thá.

Manetho Sáhib ká bayán hai ki do baṛe ḳhándání inqiláb húe, ek to jab ki Hiksos yạne chaupání nasl ke bádsháhoṉ ne hamla kiyá, aur dúsrá jab ki we ḳhárij húe, lekin yih amr is waqt tak niháyat mashkúk hai ki jis tagaiyur ká is áyat meṉ zikr hai, wuh inhíṉ do baṛe inqiláboṉ meṉ se thá, balki is meṉ bhí ihtimál hai ki nasl i chaupání se kabhí koí bádsháh waháṉ guzrá. Ġáliban aisá mạlúm hotá hai ki Isráelíoṉ kí musíbat kí ibtidá, aṭhárahwíṉ nasl (Hiban) ke waqtoṉ se hai jo Wilkinson Sáhib ke hisáb se 1550 baras qabl az zamánae Masíh aur Lepsius Sáhib ke hisáb se 1700 baras qabl az wiládat i Masíh us mulk meṉ áe aur do sau baras kámil hukmráṉ rahe. Is nasl ke pahle sháh Ames awwal ne (use Ahmes aur Amosis aur Yethmosis bhí kahte haiṉ) saltanat se ittifáq karke tamám hamla-áwaroṉ ko bhagá diyá. Baṛe baṛe mahal aur ịmárát us ke waqt meṉ tạmír húíṉ. Isí ke waqt se Misríoṉ ká jadíd san i táríḳhí shurụ húá. Kuchh baịd nahíṉ ki nae báhsháh ke qadím kárguzár Yúsuf ká yá pahlí nasl i Sháhí ke intizám ká kuchh liház na kiyá ho. Lekin yih ḳhúb samajh lená cháhiye ki maiṉ ne jo kuchh kahá qiyásiya kahá hai.

Firạún kí jáe sukúnat is waqt meṉ shahr Zugn ke pás thí jo mulk i Misr ke azlạ e Zerín ká ek shahr daryáe Níl kí sháḳh Lántik ke sharqí kanáre par wáqị thá. Ek zamáne meṉ wuh hadd i sharqí ká bahut baṛá aur mustahkam shahr thá. Isí shahr ko Tánis aur Avaris bhí kahte haiṉ. Zugn Ịbrí zabán ká lafz hai. Yúnání meṉ use Tanis kahte haiṉ aur Avaris bakhatte Yúnání Misrí zubán ká lafz hai. Tínoṉ ke mạne wáhid haiṉ. Is báb meṉ ki koí bandargáh yá musáfir-ḳhána is shahr kí hadd par wáqe thá, Zabúr meṉ ek qissa hai jis se sáf záhir hotá hai ki tínoṉ ke mạne wáhid haiṉ. Sáhib i Zabúr ne Zab. 78: 12, 43 meṉ Zugn ke maidán kí nisbat is tarah likhá hai, ki wuh Misr meṉ Ḳhudá ke ạjáib ká markaz thá. Manetho Sáhib likhte haiṉ ki chaupání nasl ká awwal bádsháh Salátis fasl ke dinoṉ meṉ yaháṉ rahá kartá thá aur do lákh chálís hazár ádmí hifázat i shahr ke liye mutaạiyan the. Chaupání bádsháhoṉ ká niháyat mustahkam qilạ hadd par Suríya kí jánib ko yihí thá; aur áḳhir waqtoṉ meṉ jab ki Ạhd-náme ke rú se ijázat nikal jáne kí húí thí, to yihí qilạ un kí panáh thá. Us meṉ Misr ke mạbúd Baạl ká ek mandar baṛá raunaqdár aur ạzím-us-shán thá. Us ke iháte ke nishánát ab tak maujúd haiṉ. Unníswíṉ nasl ke Rameses sání ne us par ụmda ụmda gáo-dum mínár banwáe aur munabbat ke kám karáe the. Us mandar ke hál ke khaṉdar qadím raunaq kí shahádat dete haiṉ. Bárah gire húe mínár jo shahr Seen se baráh i daryáe Níl is maqám par áe haiṉ, un ke dekhne se mạlúm hotá hai ki Misrí bádsháhoṉ ne

9 Aur us ne apne logoṉ se
kahá, Dekho, ki baní Isráel ke
log ham se ziyáda aur qawítar
haiṉ.
10 Áo, ham un se dánish-
mandána muạmala kareṉ, tá
na howe, ki jab we aur ziyáda
hoṉ, aur jang paṛe, to we ha-
máre dushmanoṉ se mil jáweṉ,
aur ham se laṛeṉ, aur mulk se
nikal jáweṉ.
11 Is liye unhoṉ ne un par
ḳhiráj ke liye muhassil bith-
láe, táki unheṉ apne saḳht
kámoṉ ke bojhoṉ se satáweṉ.
Aur unhoṉ ne Firạún ke liye
ḳhazáne ke shahr Pitom aur
Raạmsís banáe.

Zugn ko kis shán se árásta kiyá thá. Mareitte aur De Range Sáhibán ne yaháṉ se baṛe baṛe sitún aur múrateṉ khudwáke nikalwáí haiṉ jin par chaupání bádsháhoṉ ke zamáne kí ạlámát páí játí haiṉ, aur un se yih sábit hotá hai ki zamánae Músá se qabl yih shahr bahut ábád thá, aur Sadr i maqám i saltanat thá. Jis maidán meṉ yih shahr wáqe thá wuh niháyat sarsabz o shádáb thá. Tánis ke púrab tís míl Pelusium tak us kí wasạt thí, aur us kí zamín daryáe Níl kí 4 sháḳhoṉ se seráb thí. Bahr i Rúm kí sard hawáeṉ waháṉ chalá kartí thíṉ. Ab wuh kanáre ke shakast hone ke báịs Menzeleh jhíl se ạnqaríb kull ke garq ho gayá hai. Firạún ġáliban kuchh dinoṉ is shahr meṉ aur kuchh Memfas meṉ rahtá thá. Aur yih mạlúm hotá hai ki shahr Zugn maqám Jashn se aisá qaríb thá ki Músá aur Hárún Firạún se muláqát karne ke wáste ba ásání ámad o raft rakh sakte the. (Dekho Zamíma is báb ke ḳhátime par.)

9, 10. *Aur us ne apne logoṉ se kahá.*—Is se matlab yih hai ki us ne apne mushíroṉ ko jama karke inqiláb i saltanat kí bábat saláh púchhí, aur aisí saláh Amosis ke zamáne ke munásib bhí thí. Us kí ạmaldárí se qabl, Misr kaí saltanatoṉ Thebes, aur This aur Memphis wg. par munqasim thá, jin ke báham hamesha jhagṛe rahte the. Amosis ke waqt meṉ Thebes kí riyásat sab se baṛhí húi thí.

Ham se ziyáda aur qawítar haiṉ.—Is se yih murád nahíṉ ki Isráelí filhaqíqat tạdád meṉ Misríoṉ se ziyáda the, balki yih matlab hai ki bádsháh us qaum kí taraqqí e roz afzúṉ ko dekhkar ghabráyá. Isráelí Misríoṉ ke nazdík ajnabí qaum thí aur bawajh i taḳháluf i mazhabí Misríoṉ se un ká ḳhalt malt honá mumkin nahíṉ thá.

Aur jang paṛí.—Lafzí tarjuma asl ká yih hai, ki jab "laṛáíáṉ uṭhíṉ." Usne dekhá ki wast i mulk meṉ ek qaum jangjú paidá ho gaí jo laṛáí ke waqt ḳhatarnák aur dilí dushman hogí, aur kyá baịd hai ki kisí zamáne meṉ ḳhudmuḳhtárí ká dạwa kare.

Aur mulk se nikal jáweṉ.—Is mazmún se záhir hai ki Baní Isráel ne un baṛe wạdoṉ ko jo Ḳhudá ne un kí qaum kí nisbat un ke báp dádoṉ se kiye the, farámosh nahíṉ kiyá thá, aur un kí qaum kí ummedeṉ Misríoṉ ko Músá ke ụrúj se peshtar hí mạlúm ho gaí thíṉ.

11. *Muhassil.*—Chúṉki yih lafz Ịbrí aur Misrí donoṉ zabánoṉ meṉ ek hí mạne rakhtá hai yạne ek hí qism ke afsaroṉ par bolá játá hai, is liye munásib hai ki us kí tashríh kí jáe. Ịbrí lafz sár biạinihí us Misrí lafz kí naql hai jo Theban ke ịmárát banne ke zamáne meṉ un afsaroṉ par bolá játá thá jo aṭhárahwíṉ nasl ke bádsháhoṉ kí taraf se íṉṭeṉ banánewále begáríoṉ par mutaạiyan the. Un ke ụhde kí shanáḳht yih thí ki háth meṉ ạsá hotá thá aur us par ek qism ke chaupáe zaráfá kí múrat sí baní hotí thí. Yih muhassil muạzziz ádmí the. Qadím ịmárat se mạlúm hotá hai ki muhassil *aur* hote the aur chaprásí jo un kí mátahtí meṉ kám karte the wuh *aur* hote the. Ḳhurúj 5: 6 meṉ Músá ne is farq ká bayán kiyá hai Ịbrání ko gulám nahíṉ banáyá thá; un ke pás hamesha makánát aur maweshí aur galle rahte the. Albatta saḳht mihnat ke sarkárí kám un se liye játe the, so is zulm se bádsháh ká maqsad yih thá ki un kí qúwwat i jismí kam ho aur ḳhiyálát past ho jáeṉ.

Ḳhazáne ke shahr.—Yạne jangí asbáb aur aur sámán rakhne ke maqámát.

12 Par unhoṉ ne jitná un-
heṉ dukh diyá, we ziyádatar
baṛhe, aur firáwán húe; aur we
baní Isráel ke sabab ná-ḳhush
húe.
13 Aur Misríoṉ ne ḳhidmat
karwáne meṉ baní Isráel par
saḳhtí kí.
14 Aur unhoṉ ne, saḳht
mihnat se gárá aur íṉṭ ká kám
aur sab qism kí ḳhidmat khet
kí karwáke, un kí zindagí talḳh
kí; un kí sárí ḳhidmateṉ jo we
un se karáte the, mashaqqat kí
thíṉ.
15 ¶ Tab Misr ke bádsháh
ne Ibráni dáí-janáíoṉ ko, jin
meṉ ek ká nám Sifrah, aur dús-
rí ká nám Fúạh thá, yúṉ
kahá:

Puráne sitúnoṉ se mạlúm hotá hai ki bahut qaidí aise kám meṉ masrúf the.

Pitom aur Raạmasís.—Yih Misrí nám haiṉ, aur qadím mínároṉ par aksar likhe dekhte haiṉ. Pitom ká sahíh talaffuz Misrí meṉ Patom hai. Pá ke mạne ghar aur makán ke haiṉ aur Túm Súraj deotá shahr i Heliopolis ká nám thá, aur Raạmasis ke mạne Súraj Bansí yạne Súraj kí aulád ke haiṉ. Misr ke kaí bádsháhoṉ ká yihí nám thá. Yih donoṉ shahr wádí Tamílát meṉ ek dúsre se qaríb 24 míl ke fásile par us nahr ke kanáre par wáqị the jo daryáe Níl ko Bahr i Ahmar (Qulzum) se milátí thí. Firạún (Fira ba mạne Súraj) ke nám kí tarah in donoṉ námoṉ se áftáb-parastí kí rasm Misríoṉ meṉ muqarrar húí; aur Sháh i waqt dunyá meṉ ba manzile Rá ke yạne Súraj wakíl yá ḳhalífa ke mutasawwir hotá thá.

Jitná unheṉ dukh diyá we ziyádatar baṛhe.—Ḳhudá un mazlúmoṉ ká sharík i hál thá aur un kí quwwat i qaumí kí be-hadd taraqqí jis se baṛe baṛe muarriḳh mutaạjjib haiṉ, usí waqt se shurụ húí jab se un par zulm húá, aur jis qadar un par zulm baṛhá usí qadr unhoṉ ne taraqqí pakṛí, yaháṉ tak ki Misrí un se (ḳhauf ke máre) tang á gae. (Gintí 22: 3 dekho) 13 aur 14 áyát meṉ is amr ká sáf bayán hai ki Baní Isráel se kis qism kí mihnat lí játí thí. Saḳht mihnat se yạne "*gáre aur íṉṭ ká kám aur sab qism kí ḳhidmat khet kí karwáke un kí zndagí talḳh kí.*" Koí ḳhánagí ḳhidmat yá kisí qism kí kárígarí ká pesha un ke mutaạlliq na thá, balki Sarkárí ịmárát ke wáste íṉṭeṉ páthne aur nahr khodne ká kám aur daryáoṉ se khetoṉ kí ábpáshí ke wáste pání síṉchná jo Misr meṉ niháyat saḳht aur razíl ádmíoṉ ká kám thá, aur isí tarah ke bahutere *aur* kám mashaqqat ke, Yahúdíoṉ se liye játe the. Yih kaifiyat sirf us zamáne kí thí jab ki Yahúdíoṉ par saḳht zulm hotá thá. Yusifas likhtá hai ki Yahúdíoṉ ne Mínár banáe, lekin baṛe mínár patthar ke the jo zamáne intiqál i Yúsuf meṉ maujúd the. Shahr-panáhoṉ aur qilạját aur mandaroṉ ke aur Sarkárí aur ḳhángí ịmárat ke banáne ke liye behadd íṉṭ cháhiye thí. Íṉṭeṉ daryáe Níl kí maṭṭí se bhúsá milákar aur bagair bhúse ke bhí yạne nirí chikní maṭṭí se banákar dhúp meṉ sukhái játí thíṉ, aur milkiyat i sarkár mutasawwar hotí thíṉ. In íṉṭoṉ ke baṛe baṛe ḍher agle waqtoṉ kí kárígarí ke nishán, jin meṉ bahutere Firạúnoṉ kí taswíreṉ aur naqsh o nigár bane haiṉ, ab tak sar zamín i Jashn meṉ páe játe haiṉ. Bạzí Angrezí Tafsíroṉ meṉ maqám Thebes ke us nigárḳháne kí naqleṉ haiṉ, jo aṭhárahwíṉ nasl i sháhí ke ek afsar Thotmis Suwám kí qabr par baná hai. Us se Misr kí ḳhisht sází ke kull taríqe, aur ajnabí qaidíoṉ ká mazdúrí karná, aur Misrí muhassiloṉ ká un se kám lená sab báteṉ mạlúm hotí haiṉ. Yih bhí ek bát zikr ke qábil hai ki Amosis ke 22 San julús ke ek nigárḳháne meṉ ajnabí mazdúroṉ yạne chaupání nasl ke Isráelíoṉ kí súrat is haisiyat se baní hai ki goyá Rúfú kí ḳhánoṉ se Memphis ke chúne ke baṛe baṛe patthar liye já rahe haiṉ. Nigárḳháne ke nuqúl mazkúra ụmdatar shahádat is amr kí detí haiṉ ki jo wáqịát mundarjae kitáb haiṉ, wuh biạinihí sahíh táríḳh ke muwáfiq mulk i Misr meṉ usí zamáne meṉ guzre jab ki Isráelí waháṉ rahte the.

15 aur 16 áyat meṉ yih zikr hai ki awwal se bhí ziyáda be-rahm aur saḳhtí

16 Aur us ne kahá, ki Jab
Ibráni ạuratoṉ ke liye tum dáí
ká kám kartí ho, aur tum un-
heṉ pattharoṉ par dekho, agar
beṭá ho, to use halák karo, aur
agar beṭí ho, to jíne do.
17 Par dáí-janáíáṉ Ḳhudá
se ḍaríṉ; aur, jaisá ki Misr ke
bádsháh ne unheṉ hukm kiyá
thá, na kiyá, aur laṛkoṉ ko jítá
rahne diyá.
18 Phir Misr ke bádsháh ne
dáíoṉ ko bulwáyá, aur unheṉ
kahá, Tum ne aisá kyúṉ kiyá,
aur laṛkoṉ ko kyúṉ jítá rahne
diyá?
19 Dáíoṉ ne Firạún ko kahá,
Is liye ki Ibráni ạurateṉ Misr
kí ạuratoṉ ke mánind nahíṉ;
ki we mazbút haiṉ, aur peshtar
us se ki dáíáṉ un tak pahuṉ-
cheṉ, jan ḍáltí haiṉ.
20 Pas ihsán ki á Ḳhudá
ne dáíoṉ ke sáth, au yl'og firá-
wán húe, aur baṛá zor paidá
kiyá.
21 Aur is sabab se, ki dáíáṉ
Ḳhudá se ḍaríṉ, yúṉ húá, ki us
ne un ko ábád kiyá.
22 Aur Firạún ne apne sab
logoṉ ko tákíd karke kahá, ki
Un meṉ jo beṭá paidá ho, tum
use daryá meṉ ḍál do; aur jo
beṭí ho, jítí rahne do.

ká dúsrá hukm un Yahúdíoṉ kí nisbat húá.

Herodotas apní kitáb ke jild 2 safhae 84 meṉ likhtá hai ki Misr meṉ ịlm i tibb ká baṛá riwáj aur liház thá, aur dawáoṉ ke tibbí ḳhássoṉ ko log ḳhúb jánte the; aur puráne khanḍaroṉ ke dekhne se mạlúm hotá hai ki ạurateṉ bhí Ịlm i Tibb jántí aur dáyagarí kartí thíṉ.

Sifrah aur Fuah.—Fil-haqíqat sab dáíoṉ kí afsar thíṉ. Is maqám par unheṉ sirf dáí janáí karke likhá hai, jaise Firạún ká qaul Paid. 40: 1 meṉ hai, yạne us ne Sáqíoṉ aur nánpazoṉ ke afsaroṉ ko faqat sáqí aur nánpaz kahá hai. Theban kí qabroṉ par har qism ke mihnatí kámoṉ ke afsaroṉ kí taswíreṉ baní haiṉ.

Aur tum unheṉ pattharoṉ par dekho.—Ankelás kí Tárgum kí rú se yúṉ honá cháhiye ki "jab tum kuchh paidá hote dekho." Dáíoṉ ko hukm thá ki agar laṛká ho to us ko paidá hote hí már ḍálo. Dáíoṉ ko yih kám qabl azáṉ ki má bachche ko dekhtí, bahut sahl thá. Yih hukm ḳhásskar Isráel ke amír gharáne kí nisbat hogá, kyúṉki dáí janáí sirf aise hí log rakhte hoṉge. (Dekho zamíma 2.)

17-19. *Lekin dáí janáíáṉ Ḳhudá se ḍaríṉ.*—Yạne Firạún kí banisbat unheṉ Ḳhudá ká ḳhauf ziyáda thá, aur Firạún ke ḳhúní hukm kí tạmíl karná nahíṉ cháhtí thíṉ aur un ká yih ụzr ki dáíoṉ ke pahuṉchne se qabl jan ḍáltí haiṉ, bazáhir mạqúl thá, kyúṉki charwáhoṉ kí ạuratoṉ ko, khusúsan Púrab ke mulkoṉ meṉ bachchá janná bahut ásán hotá hai. Barkhard aur Tiskhindárf Sáhibán ká bayán hai ki jab Baddúoṉ kí ạuratoṉ ke bachchá hone ká waqt átá hai to usí waqt úṉṭ se utarkar bachchá jantíṉ aur rete se us ká badan sáf karke phir usí úṉṭ par já baiṭhtí haiṉ.

20. *Ihsán kiyá Ḳhudá ne dáíoṉ ke sáth.* Augustine Sáhib ne ḳhúb kahá hai, ki "jhúṭh bolne se nahíṉ, balki is liye ki unhoṉ ne rahm kháyá aur mihrbání kí aur Ḳhudá ká ḳhauf kiyá. Ḳhudá ne un ke sáth ihsán kiyá. Nekí ke badle meṉ un kí buráí muạf ho gaí. Yih achchhá thá ki Ḳhudá ke ḳhauf ne unheṉ qatl se báz rakhá agar wuh jhúṭh bhí na boltíṉ to us se bhí achchhá hotá.

21. *Un ko ábád kiyá.*—Yạne us ihsán ke badle Ḳhudá ne un kí aulád ḳhúb baṛhái; bahut baṛá kunbá ho gayá. (Dekho 2 Sam. 7: 11, 26.

22. *Jo beṭá paidá ho tum use daryá meṉ ḍál do.*—Yạne dayáe Níl meṉ. Yih tísrá aur niháyat saḳht hukm thá, kyúṉki ạmm riạyá ko yih hukm thá ki Ịbrání laṛkoṉ ko jaháṉ páo már ḍálo. Yih hukm ḳhud Misríoṉ kí tabíạtoṉ ke

aisá khiláf thá ki gáliban chand roz tak bhí járí na rahá ho. Lekin aise shakhs ko jo Ibráníon ká dushman thá, is hukm kí rú se ajar pahuncháne ká khúb mauqa háth á gayá thá. Jo koí kisí qism ká khatar kisí khándán se rakhtá to use khúb mauqa thá ki fauran us kí aulád ko marwá dalwátá. Aur yihí wajh thí ki jab Músá paidá húá to us kí má bahut darí. Tawáríkh se bhí malúm hotá hai ki is qism ke qatl *aur* bhí húe hain. Jab Sparta men adná darje ke logon kí kasrat ho gaí, yahán tak ki bahuton ko un se khauf ho gayá, to Sparta ke jawán garánse lekar bheje gae ki un men se itnon ká khún kar dálen ki khauf rafa ho jáe.

Diodorus ká bayán hai ki agle waqton men Misrí bádsháh sirf az ráh i hasad gair qaum ke logon ko már dálte the. Yihí berahmí ká hukm Isráelíon ke hádí yane Músá ke shahr Rá ke mahlon aur madarson men áne ká báis húá. Jashn ke qatl aur Baitlaham ke qatl men, Kishtí i Núh ke pání par rawán hone aur thahrne men, Rá ke aur Shaitán ke ásmán se bijlí kí tarah girne men, ek qaum ke Munjí (Yane Músá) aur sáre jahán ke Munjí (Yisú Masíh) men, yane in sab báton mazkúra bálá men kyá hí munásabat aur mumásalat hai.

ZAMÍMA E BÁB I AWWAL.

ZAMÁNA E KHURÚJ.

1. Isráelíon ká zamána e iqámat i Misr Khurúj 12: 40 se sáf 430 baras malúm hotá hai; aur yih zamána, Paid. 15: 13 kí pesh-khabarí se jo Abirahám ko dí gaí thí, yane ki "terí aulád ek mulk men jo un ká nahín pardesí hogí, aur wahán ke logon kí gulám banenge aur we chár sau baras unhen dukh denge" mutábiq hai.

Stephen Sáhib ne Aam. 7: 6 kí tashríh men isí mazmún ko naql kiyá hai; lekin Khur. 12: 40 ke Sámirí aur Septuajint nuskhe men yih ikhtiláf hai ki Abirahám aur Izháq aur Yaqúb, tínon ke Kanaán men, aur Isráelíon ke Misr men, rahne ká arsa, Abirahám ke Hárán men dákhil hone kí táríkh se tá Khurúj 430 baras hote hain. Is hisáb se Misr kí iqámat sirf 215 baras thahartí hai. Pulús ne Gal. 3: 17 men nuskha Septuajint ká ittibá kiyá hai. Pas goyá Khurúj ke do mukhtalif zamáne ek qalíl aur ek kasír qarár páwenge. Hamárí táríkh men zamánae qalíl ikhtiyár kiyá gayá hai, jis kí rú se Khurúj ká zamána 1491 baras qabl az wiládat i Masíh aur 215 baras bad Yaqúb ke Misr men dákhil hone ke qarár pátá hai. Haqíqat yih hai ki abhí tak ham yaqíní taur par nahín kah sakte ki in donon zamánon men sahíh kaun sá hai, lekin Isráelíon kí mardum-shumárí Misr se khárij hone ke waqt jo húí thí, wuh do sau baras kí banisbat chár sau baras kí ziyáda muaíyid hai. In do mukhtalif ráyon kí sihhat ká andáza karne ke wáste koí wasíla kámil nahín. Malúm hotá hai ki Yúsifas ke waqton men bhí yih miád mashkúk hí rahí, kyúnki wuh bhí ek hí kitáb men donon zamáne ikhtiyár kartá hai—(Antiqitte 2: 15 ká 2: 9 se muqábala karo, aur zamíma 12 báb áyat 40 dekho.)

Misríon kí táríkh aisí be-iatibár hai ki us se koí yaqíní natíja nahín nikal saktá, balki jab tak qadím khandaron se is muámale men madad pahunche, sabr se us ke mutarassid rahná cháhiye. Zamánae Khurúj ke báb men baz muarrikhon kí ráe men sadhá baras ká ikhtiláf hai. Upar mazkúr húá ki Ashur Sáhib ke hisáb se ki jo Angrezí Baibal men ikhtiyár kiyá gayá hai San 1491 qabl az Masíh hote hain, aur Pool Sáhib 1652 baras thahráte hain, aur Rawlinson ke hisáb se 1650 hote hain. Wilkinson Sáhib ne pahle to Thotmis Suwam ko Khurúj ká Firaún qaríb San 1460 ke qarár diyá aur phir Pthamen (Maneptah) nasl 19 ko jo qaríb San 1250 ke takhtnashín húá, Firaún qarár diyá hai. Isí tarah Burgush Sáhib jo Ramasís Sání ko Pthamen ká báp qarár dete hain, Khurúj 1 ká Firaún use batláte hain. Yihí ráe Stanley aur aur Sáhibon kí hai. Lepsius aur Benson Sáhibán wuqú e khurúj 19 wín nasl ke ahd men qarár dete hain, aur Benson Sáhib qaríb 1320 baras ke arsa batláte hain. Ewald aur Winner aur Knoble Sáhibán 18wín nasl ke Amoses ko Khurúj 1 ká Firaún batáte hain, jaisá ki zamíma e kitáb men hai. Cannon Cook Sáhib ne apní Tafsír men is ráe kí barí táíd kí hai. Garaz Hyksos yane chaupání nasl ke bádsháhon ká sárá qissa, agarchi aksar log us ko mánte hain, aisá hai ki sirf Manetho ke

II BÁB.

PHIR Láwí ke gharáne ke ek shakhs ne jákar Láwí kí nasl men ek aurat se byáh kiyá.

mukhálif aur pareshán bayán par mauqúf hai. Jin wáqiát ká Manetho bayán kartá hai, un ke wuqú se koí ek hazár ke bad us ká zamána húá aur us kí tasnífát kí baz báten sirf Yúsifas aur Syncellus muarrikh kí wisátat se ham tak pahunchín, aur un men bhí yih tafriqa hai ki áyá isí Manetho kí hain yá dúsre kí, kyúnki ek Manetho aur bhí guzrá hai jis ká hál hí nahín malúm kis San men thá.

Hyksos bádsháhon ká hál yá kuchh patá nishán na kisí purání imárat se, na Herodotus aur na Diodorus aur na Músá kí kitábon se malúm hotá hai.

DÚSRÁ BÁB.

MARÁTIB I IBTIDÁÍ.

1. Jis wáqie ká zikr is báb men hai, us ke wuqú ká thík waqt nahín malúm hai. Lekin tísrí martaba jab ki sakht zulm un par hotá thá, jis ká ahwál báb awwal ke ákhir men hai, tabhí us ká waqú bhí húá hogá. Ab ham un wáqiát kí taraf mutawajjih hote hain jo khud Músá ke sámhne guzre aur jin ká fáil wuhí thá. Is báb ke shurú men aisá khiyál játá hai ki Músá apne má báp ká pahlauthá thá; lekin áyát 4 aur 8 se páyá játá hai ki us se barí ek bahin thí aur báb 6 áyat 20 se Hárún, jis ke paidá hone ká kuchh hál nahín hai, bará bhái malúm hotá hai. Músá kí tasnífát men yih bát qábil yád rakhne ke hai, ki jin wáqiát se us kí kuchh garaz na thí, un ko báwajúd khúb wáqif hone ke chhor diyá hai. Fil-haqíqat is kitáb men na sirf gair shakhson ká tazkira hai, balki musannif ne khud apní ajíb paidáish ká bhí zikr kiyá hai.

2. Is báb ke tarz i bayán se záhir hotá hai ki is ko kisí aise shakhs ne likhá hai jo Misrí aur Ibrí donon zabánon se wáqif thá. Ewald Sáhib (Táríkh i Isráel báb 2 safha 3 men) likhte hain, ki daryáe Níl ke wáste jo lafz áyá hai aur lafz i "bulrushes" (jis ke mane Níl kí ghás ke hain) aur paimáne wg. ke wáste jo alfáz áe hain, wuh sab dar asl Misrí the, Ibrání baná liye gae hain. Isí tarah jin alfáz ká tarjuma Urdú men lásá, aur rál, aur ínt, aur tokrá kiyá hai, wuh Ibrí aur Misrí donon zabánon men mustamal hain, chunánchi Benson aur Brugsch sáhibán kí taswíron kí kitáb ul lugat dekhne se yih hál fauran malúm ho játá hai. Músá ne khud donon zabánon ke alfáz barábar istiamál kiye hain, aur us kí kitáb men jábajá Misrí ulúm aur fanún kí alámát páí játí hain.

3. Yahán se dunyá ke bahut bare ádmí ká qissa shurú hotá hai. Liyáqat i jibillí, aur azmat i risálat, aur qudrat, aur izzat Músá se ziyáda kisí ádmí ko Khudá ne nahín bakhshí. Shariat aur ilm i adab aur mazhab men, ilm o amal men, tamám mashriq o magrib men kaun Músá se ziyáda námwar guzrá. Kisí ádmí ne dunyá ke itne mukhtalif muámalát kí taraf tawajjuh nahín kí, aur na kisí *aur* ádmí se Khudá ne dunyá par aisá asar pahuncháyá. Zurúr hai ki yá to ham us ke dawon ko ilhámí jánen, yá is muammá ko be hall kiye chhor den. Ewald Sáhib kahte hain ki jo wáqiát darbára e paidáish i dunyá Músá ne bayán kiye hain, un ká matlab ham achchhí tarah nahín samajh sakte, na yih kah sakte ki us ne bejá likhá, kyúnki hamárí nazar men dunyá kí paidáish aur rúhí qúwat kí sárí kaifiyat bare asrár hain. Músá kisí bare Kaptán yá Sipáhsálár yá kisí káfir muarrikh kí tarah apní aql ke bharose par nahín thá; aur agarchi ba taqázáe insání ájiz o zaíf thá, lekin ilhámí qúwat álá darje kí us se záhir húí. Us ne bare bare kár numáyán kiye, par yih na cháhá ki apne wáste koí yádgár chhore. Us ne bahut barí aur mustahkam saltanat kí biná dálí, par áp ko kabhí bádsháh nahín kahwáyá, na kisí qism kí námwarí yá shuhrat cháhí.

MÚSÁ KE PAIDÁ HONE AUR TARBIYAT PÁNE KÁ BAYÁN. 1-10.

1. *Láwí ke gharáne ke ek shakhs ne.*—Yane Amrám ne jo Láwí kí aulád men se thá. Amrám aur Yukhibád kí shádíán Isráelíon kí hijrat se is qadar daráz arsa ke bad húí thín ki yih qiyás men nahín átá hai ki Amrám Láwí ká potá aur Yukhibád us kí larkí (jaisá ki tarjume ke

2 Wuh ạurat hámila húí, aur beṭá janí ; aur us ne use ḳhúbsúrat dekhke tín mahíne tak chhipá rakhá.

3 Aur jab áge ko chhipá na sakí, to us ne sarkanḍon ká ek ṭokrá banáyá, aur us par lásá aur rál lagáyá, aur laṛke ko us men rakhá ; aur us ne use daryá ke kanáre par jháú men rakh diyá

4 Aur us kí bahin dúr se khaṛí dekhtí thí, ki kyá hotá hai us ke sáth.

5 ¶ Tab Firạún kí beṭí gusl karne ko daryá par utrí, aur

---

muwáfiq bạz logon ká ḳhiyál hai) ho. Ạhd i Ạtíq aur Jadíd ká yih ạmm muháwara hai ki aulád ḳhwáh zukúr ho yá unás, aur go kitne hí wáste baịd par ho, beṭá yá beṭí karke likhte hain. Pas is áyat se yih murád hai ki Músá ke má báp nasl i Láwí se the.

Láwí kí nasl men ek ạurat se biyáh kiyá. Yạne musammát Yúkabid se. Ḳhur. 6 : 20

2. *Aur beṭá janí.*—Yih pahlauṭhá na thá. Hárún aur Miriam is se baṛe the. Musannif kí garaz is maqám par sirf un wáqịát ke bayán se hai jo Ḳhurúj tak pahunchá den. Jo wáqịát us kí garaz se taạlluq ḳháss nahín rakhte hain, un ko apní ạdat ke muwáfiq chhoṛtá játá hai. Is maqám par Hárún aur Miriam ke zikr kí kuchh zurúrat na thí, is liye chhoṛ diyá hai. Agar nuktachín, sáhibán i ilhám ke tarz i bayán se báwujúd wáqif hone ke, is jagah se musannif kí sihhat yá sadáqat i bayán ke muḳhálif, koí dalíl nikále to baṛe taạjjub kí bát hai.

Use ḳhúbsúrat dekhke.—Stephen Sáhib kahte hain ki wuh Ḳhudá kí nazar men ḳhúbsúrat thá. Ạạm 7 : 20 háshiya men.) Har má kí nazar men apná beṭá ḳhúbsúrat aur achchhá mạlúm hotá hai, lekin us sáf bátin Yúkabid ko jis ke nám se (ki "yá" se murakkab hai) martaba aur jalál záhir hai. Ḳhudá kí ḳhúbsúratí aur us ká jamál us ke chihre se záhir húá, aur us ká bharosá is amr par kámil thá, ki jis ne aisí daulat mujhe ạtá kí hai, wuhí us kí hifázat bhí karegá, aur Firạún ke panjae zulm se bacháwegá.

Chhipá rakhá.—Yạne "ímán" se Ḳhudá par bharosá karke us ne laṛke ko chhipáyá aur Firạún se na ḍarí. (Ịbráníon 11 : 23) Us ne sab asbáb muhaiya kiye, phir bhí Ḳhudá par bharosá rakhá. Us ká bharosá kámil thá phir bhí us ne sab asbáb muhaiya kiye. (Yih purání kaháwat kisí bá-Ḳhudá ádmí kí hai.)

3. *Aur ab áge ko chhipá na sakí.*—Yạne tín mahíne tak barábar chhipáne ke bạd jab us ne dekhá ki áyanda koí súrat chhipáne kí nahín hai " to

Us ne sarkanḍon ká ek ṭokrá banáyá. —Sarkanḍá sarkare aur senṭhe ko kahte hain. Awwal isí se kágaz bantá thá, chunánchi Angrezí men "paper" (yạne kágaz) kí wajh i tasmiya yihí hai ki wuh awwal isí daraḳht sarkanḍe se jis ko bazabán i Látíní "paperus," kahte hain, baná thá. Halkí mazbút kishtíán aur chaṭáíán aur farsh aur bád-bán aur bahut *aur* ashyá isí senṭhe se bantí thín Misrí kágaz jis ke ajzá ạmal i tahlíl se ab mạlúm hote hain senṭhe ke gúde kí qalmon se is tarah bantá thá ki qalmon ko sukhákar ḳhúb dabáte the aur phir saresh se ḳhúb joṛ dete the.

Aur lásá aur rál lagáyá.—Ġálib hai ki awwal jháú se, ki daryá ke kanáre bakasrat hotí hai, ṭokrí banákar us ke úpar se daryáe Níl kí chikní maṭṭí ká lesan chaṛháyá, phir us ke úpar lásá aur rál chaṛháyá, táki maṭṭí ká lesan páni kí tarí se chhúṭ na paṛe.

Jháú men rakh diyá.—Jháú ek qism kí lakṛí daryáe Níl ke kanáre kasrat se hotí thí. Us jháú men us ne aisí jagah ṭokrí rakhí thí jahán ki wuh jántí thí ki Firạún kí laṛkí dekh saktí thí, aur us ko Músá ke mahfúz rahne ká yaqín us kí dil-fareb ḳhúbsúratí par aur Ḳhudá kí zát par ṭhá.

Aur us kí bahin.—Ġáliban Miriam hogí kyúnki táríḳh men sirf usí ek bahin ká nám áyá hai. (Gintí 26 : 59.) Jo kuchh tadbír us kí má ke iḳhtiyár men thí, wuh us ne kar chhoṛí ; sirf itná *aur* kar saktí thí ki Miriam ko dekhte rahne ke liye dúr khaṛá kar detí.

5 *Firạún kí beṭí gusl karne ko daryá par utrí.*—Ạql o tahzíb men Misr kí ạuraten Eshiá aur Yúnán kí ạurat se

us kí sahelíán daryá ke kanáre par phirne lagín. Us ne jháú men ṭokrá dekhkar apní sahelí ko bhejá, ki use uṭhá le.

6 Jab us ne use kholá, to laṛke ko dekhá, aur kyá dekhá, ki wuh rotá hai. Use us par rahm áyá, aur bolí, Yih kisí Ịbrání ká laṛká hai.

7 Tab us kí bahin ne Firạún kí beṭí ko kahá, Kahiye to, main jáke Ịbrání ạuraton men se ek dái tujh pás le áún, táki wuh tere liye is laṛke ko dúdh piláwe.

8 Firạún kí beṭí ne use kahá, ki Já. Wuh chhokrí gaí, aur laṛke kí má ko buláyá.

9 Firạún kí beṭí ne use kahá, ki Is laṛke ko le, aur mere liye dúdh pilá ; main tujhe darmáhá dúngí. Us ạurat ne

---

bahut ziyáda thín. Kaí ạuraton ke sáth zamána e wáhid men ạqd kar lene ká riwáj bahut kam thá, aur bándíon ká haram men dáḳhil karná koí jántá bhí nahín thá. Jamáạton aur jalson men wahán ke log aisí hí tạzím o ịzzat ạuraton kí karte the jaisá ki fí zamána U'rope aur Ameriká men kí játí hai. Bádsháhon kí jorúán aur laṛkían Firạún ke taḳhton par baiṭhtí thín. Wilkinson Sáhib kahte hain ki Misrí is bát ko jánte the ki jamáạt ke ạdát aur atwár ạuraton kí ịzzat aur tạzím par mauqúf hain. Hasb ráe Quatremere Sáhib ke in áyát ke mazámín se Firạún kí laṛkí ká aur Músá ke gharáne kí sukúnat ká hál sáf mạlúm hotá hai, yạne we zurúr daryáe Níl ke qaríb hí rahte the ; is wajh se "On" yạne Heliopolis ke qaríb jahán ki Amoses ne Hyksos bádsháhon kí taraf se insání qurbání chaṛháí thín, un ká rahná nahín sábit hotá, zurúr hai ki daryáe Níl kí kisí sháḳh ke qaríb jahán ki ghaṛyál aur náke wg. nahín the, unhon ne sukúnat kí ho, warna laṛká kyúnkar wahán khulá chhoṛ diyá játá aur sháhzádí kaise wahán nahá saktí. Binábarán Memfas ke qaríb, jahán ki Amoses ne Táh (Ptah) ká baṛá mandar banwáyá thá, jo shạhr kí wajh i tasmiyá thí, nahín qarár diyá já saktá. A'j kal páni ke giráo kí jagah albatta ghaṛyál bahut kam páe játe hain ; lekin qadím saltanat ke ạhd men Memfas tak the. In báton se aur níz aur ạlámát se bhí ba mutábaqat riwáyát i mubaiyana e Entychius ke aisá sábit hotá hai ki maqám Zugn yạne Tánis jise áj kal Sain kahte hain wuh shahr thá jise agle log Aváris kahte the, jo daryáe Níl kí sháḳh Fántik par samundar ke qaríb jahán ki ghaṛyál mutlaq nahín the, gáliban us zile kí garbí hadd par jis men Isráelí ábád the, wáqị thá. Avaris ko Amoses ne le liyá thá aur Firạúnon ká Sadar maqám banáne ke liye bahut munásib jagah thí, kyúnki gair mulk yạne Eshiá ke saiyáhon kí baṛí ámad o raft wahán rahtí thí ; un se mulk ko mahfúz rakhne aur Isráelíon ko ázár pahuncháne ke liye bahut mạqúl jagah thí. Zugn ke maidán men Ịbráníon kí ámad o raft hamesha rahí, aur ḳhurúj se pahle tarah tarah ke wáqịát wahán wuqụ́ men áe. (Dekho Zabúr 78 : 43.)

Gusl karne ko.—Daryáe Níl ko Osírus mạbúd ká maulad samajhkar, log us men naháne ko baṛá sawáb aur níz tandurustí ká báịs jánte the aur har tarah kí zindagí aur baromandí kí asl us daryá ko kahte the.

A'yát 6-9 ke tarz i bayán se páyá játá hai ki is bayán men Músá ká dil lagtá thá (Wuh yih sochtá hogá ki mujh par aise aise waqt guzre hain aur is tarah main ne tarbiyat pái hai) Báwujúde ki báp ne tákídí hukm diyá thá ki kull Ịbrání laṛke paidá hote hí qatl kiye jáen, magar laṛkí ne apní marzí se báp ke hukm ke ḳhiláf use lekar mutabanna banáyá. Is se záhir hai ki Misrí ạuraton ko kam se kam únchí zátwálon ko chalan rawaiye aur fiạl kí ázádí hásil thí. Misríon ke yahán is qism kí bhí tạlím thí ki rahm karne ko insáf ke roz maqbúl hone ká wasíla jánte the. Misríon ke Funeral Ritual (yạne Kitáb ul mauta) men jis ká Birch Sáhib ne tarjuma kiyá hai, ek maqám aisá hai ki us se páyá játá hai ki goyá insán kí rúh mun-

larke ko liyá, aur dúdh pilá yá.

10 Jab larká barhá, wuh use Firaún kí betí pás láí, aur wuh us ká betá thahrá, aur us ne us ká nám Músá rakhá, aur kahá, Is sabab se ki main ne us ko pání se nikálá.

11 ¶ Aur un rozon men yún húá, ki jab Músá bará húá, to wuh apne bháíon pás báhar gayá, aur un kí mashaqqaton ko dekhá; aur kyá dekhá, ki ek Misrí ek Ibrání ko, jo ek us ke bháíon men se thá, már rahá hai.

---

sif ke sámhne jawáb de rahí hai ki "main ne kisí ádmí ko nahín satáyá; main ne kisí ádmí ko nahín roláyá; main ne bachchon ke múnhon se dúdh nahín chhuráyá."

10. *Jab larká barhá wuh * * us ká betá thahrá.*—Músá ne apní tafúliyat ká hál faqat isí qadar likhá hai. Dekhiye, kaise ikhtisár se chand satron men muddaton ká hál kah diyá hai. Lekin dunyáwí hálát ko chhorkar dúsrá silsila yane Khudá kí shán rahímí o karímí ká zikr shurú kartá hai. Ilhámwálon kí yih bhí ádat hai ki aise mauqe par sukút kar jate hain. Isí tarah Músá ke bare mumásil yane Yisú Masíh kí tufúliyat ke hálát bhí ikhtisár aur igláq ke sáth hain. Is wáste donon kí nisbat masnúí qisse (bajuz un kháss wáqiát ke ki jin kí Yusifas aur Filo ne tasdíq kí hai) kisí tarah láiq i iatibár nahín hain, magar British Museum (Angrezí ajáib-kháne) men athárahwín sháhí khándán ke waqton ke (hasb ráe Wilkinson Sáhib 1552, 1325 baras qabl az zamána e Masíh) kuchh puráne kágaz hain jin se zamáne Músawí ke larkon kí faují aur mulkí intizím kí talím kı kuchh kaifiyat malúm hotí hai. Kágazát mazkúr aur níz aur wasáil se aisá páyá játá hai ki agarchi Músá ke zamáne men Misrí logon ko ilm i hisáb aur Uqlaidas aur Paimáish aur tamírát aur ilm i haiat wg. par barí tawajjuh thí magar ilm i adab aur Falsafa aur mazhab ke makhfí masáil yane mantar jantar wg. par ziyáda khiyál thá aur khásskar larkí larkon ko larakpan hí se ilm i sarf o nahw aur maání o bayán sikháyá játá thá. Adná se sarkárí uhde ke wáste zabándání ká imtihán zurúrí thá. Muallim madáris ke wáste muqarrar the aur Sarkár un kí nigrání kartí thí. Músá ne isí qism kí talím maqám Heliopolis men jis ko us waqt ká Oxford kahná cháhiye, páí thí.

Aur us ne us ká nám Músá rakhá.—Fil-haqíqat yih lafz Moshe hai (jo Misrí lafz "Mos" yá Más se ki ba mane "nikálne" ke átá hai, mushtaqq hai) Misrí ke bádsháhon ke nám men yihí máddá maujúd hai, maslan Teth-mosis, A-mosis. Garaz is kull lafz Músá ke mane "pání se nikálá yá bacháyá húá" hain, (aur chúnki Firaún kí larkí ne use pání ke kanáre se páyá thá, is wáste yih nám rakhá gayá.) Brugsh Sáhib ká bayán hai ki yih nám 19wín khándán ke ek sháhzáde wazír i Nauba ká bhí thá.

MU'SA' KA' NAKA'MI' SE MISR KO BHA'GNA', 11, 12.

Un kí mashaqqaton ko dekhá.—Yane un kí musíbaten dekhkar tars khátá aur un kí madad karná cháhtá thá. Buzurg Stephen Sáhib kahte hain ki is waqt men us kí umr 40 baras kí thí. Jawání kí táqaton aur Heleopolis kí talím kí tásír aur Yúkabid ki jis ne pahle hí risálat ke ásár us men páe the, us kí sikháí húí khush-iatiqádí ne, aur apne ek bháí aur ham watn kí musíbat ke yakáyak khiyál ne, aur sargarm tabíat kí álí-hauslagí ne us ko barangekhta kiyá, ki apne bháíon ká sharík hokar un kí rahnumáí kare, aur Masíhí daulat ko Misr ke khazánon se azíz jáne. Lekin na wuh na us ke log us waqt tak taiyár hone páe the. Us ne barí jaldí kí aur áp par bharosá kiyá. Apní haqíqí risálat kí mushkilát ko na sochá, jis ká natíja yih húá ki chálís baras jangal men rahná aur koh i Húrib ke wíránon men Khudá se rujú karná pará. Magar Isráelíon par ab tak wuh musíbat jo un kí qaum par guzar rahí thi, malúm na thí. Músá ne khúb jáná ki Misríon kí qaid se apní qaum ke

12 Phir us ne idhar udhar nazar kí, aur dekhá, ki koí nahín; tab us Misrí ko már dálá, aur ret men chhipá diyá.

13 Jab wuh dúsre din báhar gayá, to kyá dekhtá hai, ki do Ibrání ápas men jhagar rahe hain; tab us ne us ko, jo náhaqq par thá, kahá, ki tú apne yár ko kyún mártá hai?

14 Wuh bolá, ki Kis ne tujhe ham par hákim yá munsif muqarrar kiyá? áyá tú cháhtá hai, ki jis tarah tú ne us Misrí ko már dálá, mujhe bhí már dále? Tab Músá dará, aur kahá, ki Yaqínan yih bhed fásh húá.

15 Jab Firaún ne yih suná, to cháhá, ki Músá ko qatl kare; par Músá Firaún ke huzúr se bhágá, aur Midyán kí zamín men gayá, aur ek kúe ke nazdík baithá.

16 Aur Midyán ke káhin kí sát betíán thín; we áín, aur pání nikálne lagín, aur kathron ko bhará, táki apne báp ke galle ko pání piláwen.

17 Tab garariyon ne áke

---

chhuráne ko main Khudá kí taraf se un ká hádí muqarrar húá hún, aur main hí Misr kí saltanat men inqiláb paidá karúngá. Magar waqt ke pahchánne men khatá kí; yih na samjhá ki abhí wuh waqt nahín áyá hai.

12. *Us ne idhar udhar nazar kí.*—Sarkárí jurm ke andeshe se nahín, balki sipáhiyána ihtiyát se. Wuh samjhá ki isí waqt se laráí kí ibtidá hai aur main goyá maidán i jang ká faují afsar hún, aur "khiyál kiyá ki mere bháí samjhenge ki Khudá mere háth se unhen chhutkárá degá." (Aam. 7:25; 13:14) par we na samjhe. Músá kí umda hidáyat ne un ke dilon men achchhí tarah asar nahín kiyá, aur wuh is láiq na the ki Músá un kí khátir aisí jánfishání kartá; unhon ne apne hádí ke ráz ká ifshá kar diyá, (kyúnki zurúr awwal kisí Ibrí ne yih khabar kí hogí) aur us kí pahlí koshish Misríon kí sharárat se nahín, balki Ibráníon kí adáwat o hasad se ná kámyábí ke sáth húí.

15. *Aur ek kúe ke nazdík baithá.*—Yane jo us jagah ká mashhúr kunwá thá. Midyán, Abirahám ke bete Midyán kí sahráí aulád ká mulk jazírae Síná men Khalíj i Arab ke kanáre registán tak chalá gayá thá. Knoble Sáhib kúnwe ko Sherm ke qaríb, Khalíj i Arab par Rás Muhammad ke intihá shimál men qarár dete hain. Yahán ek haikal thí aur maurúsí káhin ek mard aur ek aurat jo gáliban Yitro ke jánashín honge, rahá karte the. Ab bhí yahán bahut puráne kúnwe gahre aur bare bare maujúd hain; lekin yih kyá bát hai ki musannif i námá e Ibráníán kahte hain ki Músá ne "ímán se bádsháh ke gusse ká khauf na kháke Misr ko tark kiyá?" (Ibr. 27:11.) Aur hamáre bayán se páyá játá hai ki wuh khauf kháke Midyán ko bhágá.

Bát yih hai ki Músá apní us waqt kí jaldí ke natáij se andesha karke wahán se chal diyá, lekin us bare natíje yane jang se nahín dartá thá, balki waqt par Firaún se quwwat-ázmáí karne ko mustaid thá, kyúnki use Khudá kí qudrat par bharosá thá Jo faují afsar áge barhne ke liye píchhe hattá hai, wuh dartá nahín hai. Taajjub hai ki Alford Sáhib ko is maqám par kyá mushkil malúm hotí hai.

16, 17.—Músá ká jaldí se haqq kí taraf honá aur zaífon kí madad ke wáste fauran maujúd ho jáná, jangal men bhí aisá hí dekhne men áyá jaisá ki ínten banne kí jagah húá thá, aur jis tarah Yaqúb Lábán ká mihmán húá, isí tarah Músá Raúel ke yahán mihmán húá. Us ke pás bher aur bakrí ká galla thá, go us men kuchh únt aur gadhe bhí hon. Lekin un jánwaron ke wáste pání kí kasrat aur charáne kí jagah Síná ke jangal men sháyad na hogí. Aur gáliban Raúel, jis ko háshiya par sháhzáda karke likhá hai, sháhzáda na thá.

unhen háṇká ; lekin Músá ne
khará hokar un larkíon kí
madad kí, aur un ke galle ko
pání piláyá.
18 Aur jab we apne báp
Raúel pás áín, us ne púchhá,
ki Áj tum kyúnkar sawere
phirín ?
19 We bolín, Ek Misrí ne
hamen garariyon ke háth se
bacháyá, aur hamáre liye, jitná
káfí thá, pání bhará, aur galle
ko piláyá.
20 Us ne apní beṭíon se
kahá, ki Wuh mard kahán hai?
tum use kyún chhor áín ? use
buláo, ki roṭí kháwe.
21 Tab Músá us shakhs ke
ghar men rahne par rází húá ;
aur us ne apní beṭí Safúrah
Músá ko dí.
22 Wuh beṭá janí ; us ne us
ká nám Jairsúm rakhá ; kyún-
ki us ne kahá, ki Main ajnabí
mulk men musáfir hún.
23 ¶ Aur ek muddat ke bad
yún húá, ki Misr ká bádsháh
mar gayá ; aur baní Isráel
mashaqqat se áh bharne lage,
aur roe ; aur un ká roná, jo un
kí mashaqqat ke báis se thá,
Khudá tak pahunchá.

---

18. *Raúel.*—Is ke lafzí mane "Khudá ká dost" hain. Us ke nám se páyá játá hai ki wuh apne báp Abirahám ke Khudá kí parastish kartá thá. Midyán Abirahám ká beṭá Qitúra se thá (Paid, 25: 2) Raúel aur Yitro aur Hobáb kí rishtadárí ká hál zamíma-e báb-i háza men dekho.

19. *Ek Misrí.*—Midyání larkíon ne Músá ko us kí waza aur zubán se Misrí jáná.

21, 22. Misr ká sháhzáda Arab ke ek kamtar káhin yane Raúel ke yahán gallabání karne par rází húá, jis kí beṭí jangal kí aulád, Músá ke khánae sahrá men dillagí ke wáste Safúra (chhúṭí chiryá) thí. Is ke háthon men muddaton asáe sháhí rahá, us ke háthon men ab gallabání kí khamdár láṭhí áí. Misr ke aish o ishrat aur ilm o quwwat ke bajáe Madgan kí jahálat aur registán aur kohistán nasíb húá. Us ke kár i mansabí kí yihí ráh thí, lekin ajíb taur se poshída thí. Wuh apní quwwat ke josh se kár i mansabí ká mushtáq thá lekin us ke log mare játe the ; aur Khudá ne us waqt tak us ke kám kí nisbat kuchh nahín farmáyá thá. Us ke pahle beṭe Garsún ke nám se ki bamaní "musáfir" ke hai, yih páyá játá hai ki wuh áp ko us mulk men garíb ul watan jántá thá, aur us ká dil apne logon par ki us se dúr daráz jagah par the, lagá húá thá ; magar kisí tarah kí shikáyat zabán par nahín látá thá. Us ke dúsre beṭe Eliazar (bamaní Khudá merá madadgár) se bhí záhir hai ki wuh Khudá par kámil bharosá rakhtá thá. Koh i Sína ke dahshatnák jangal men muddaton rahá kiyá, chálís baras tak na kisí ne use dekhá na us ká hál suná.

ISRÁELÍON PAR ZULM I SHADÍD. 23-25.

23. *Aur ek muddat ke bad yún húá ki Misr ká bádsháh mar gayá.*—Yahán se Músá Isráel kí táríkh phir shurú karke zálim bádsháh ke faut hone kí khabar detá hai jo Isráelíon kí musíbaton men *aur* bhí khatar ká mújib húí. Gáliban is áyat men usí bádsháh ká zikr hai jis kí wajh se Músá ne hijrat ikhtiyár kí thí, kyúnki isí wáqia kí nisbat báb 4 áyat 19 men Khudá ne Músá ko sáf is tarah khabar dí hai ki "Misr men phir já kyúnki we sab jo terí ján ke khwáhán the, mar gae." jab Músá Koh i Sína se lauṭá aur Firaún se guftogú kí, to us kí umr 80 baras kí thí; aur Isráelíon par zulm us ke paidá hone se pahle shurú húá thá, is wáste musíbat ká zamána 80 baras se ziyáda rahá. Sháyad is muddat ke asná men kabhí kabhí kisí qadar aman bhí milá ho. Músá khud is barí qaumí musíbat men sharík thá ; us kí tamám umr us qaum men hone kí wajh se musíbat men guzrí thí.

24 Khudá ne un ká karáhná
suná ; aur Khudá ne apne ahd
ko, jo Abirahám, aur Izháq,
aur Yaqúb ke sáth thá, yád
kiyá.
25 Aur Khudá ne baní
Isráel par nazar kí, aur un ke
hál ko malúm kiyá.

III BÁB

AUR Músá apne sasure Yit-
rú ke, jo Midyán ká káhin thá,
galle kí nigahbání kartá thá :

24, 25. *Khudá ne un ká karáhná suná * * yad kiyá * * nazar kí * * malúm kiyá.* Agarchi yih sab shikasta dil log Khudá kí nazar men misl bahron aur gúngon aur murdon ke the, magar Khudá Taálá ne apne Ahd ko yád kiyá ; un ká roná dekhá, aur áhen sunín, aur kamál muhabbat se apne logon ká hál malúm kiyá. Kis umdagí aur chust bayání se Pák musannif hamáre Khudá Báp kí súrat bándhtá hai aur har musíbat-zade ko Khudá ke zail i átifat i azalí men bulátá hai.

ZAMÍMA MUTAALLIQ BÁB I DOWUM.

Raúel aur Yitro aur Hobáb.—Baz ne Raúel aur Yitro ko aur baz ne Hobáb aur Yitro ko shakhs i wáhid qarár diyá hai, aur baz samajhte hain ki tínon ek hí shakhs ke nám hain. Is sawál ká hall karná Ibrání lafz "khathan" ke mane par munhasir hai. Hamáre mutarajjimín us ke mane is jagah "khusur" ke lete hain ; lekin Septuajint (yane sattarwále) us ká tarjuma balafz i "Gambirhas" karte hain jis ke mane "qarábat-dár sababí" ke hain aur qarábat-dár sababí men dámád aur khusur aur sálá aur jorú sab dákhil hain. Pas Septuajint nuskhe ke mutábiq hamen is amr ke qarár dene ká ikhtiyár hai ki Músá ke aur in námwálon ke darmiyán kyá nisbat aur qarábat hai.

(1) Raúel ko Khur. 2 : 18 men Músá kí jorú Safúra ká báp likhá hai aur níz Gin. 10 : 29 men Raúel ko Músá ká khásán yane khusur likhá hai.

(2) Khur. : 1, aur aksar jagah us ke bad ke dígar maqámát men Yitro yá Yasar ko Músá ká khásán jo likhá hai, wuh (ham samajhte hain ki) Raúel ká dúsrá nám hai. Yitro aur Yasar ke mane khúbí aur nekí ke hain. Is se páyá játá hai ki yih us ká muazzaz laqab yá khitáb bawajh káhin hone ke thá.

(3) Gin. 10 : 29 men Hubáb ko Raúel ká beṭá sáf likh diyá hai is sabab se wuh beshakk Safúra ká bháí thá. Lekin yihí lafz Qáz 4: 11 men bhí áyá hai jis se us maqám par sirf qarábat-dár sababí murád hai. Aur qarábat-dár sababí men sálá bhí dákhil hai aur wuh dar asl us ká sálá hí thá. Is qism ke *aur* bayánát se bhí hamárí ráe mazkúra-e-bálá kí táíd hotí hai. Maslan likhá hai ki jab Músá kí muláqát Raúel se pahle pahal húí, to Raúel kí bahut umr thí (Khur. 2 : 16,) aur us kí sát barí larkián thín. Lekin ham dekhte hain ki is wáqia ke 40 baras bad, jab Isráelí safar karne ko the, to Hubáb is liye buláyá gayá thá ki un ke ṭhaharne ke liye bayábán men munásib jagahen batláwe. Malúm hotá hai ki Hubáb ne is talabí ko manzúr bhí kiyá, kyúnki bad azín us kí aulád Kanán men ábád húí. (Qáz. 1 : 16 aur 4 : 10.) Yih bayán umr-rasída Raúel kí nisbat nahín malúm hotá, balki us ke beṭe Hubáb kí nisbat hai jo us zamáne men ain álam-i-shabáb men hogá. Rahá aqlmandí ká mashwara dená jise Khur. 18 men Yitro se mansúb kiyá hai, wuh Raúel kí umr aur martabe ke munásib thá Is se yihí páyá játá hai ki Raúel aur Yitro shakhs i wáhid ke nám hain, jo Hubáb ká aur Músá kí bíbí Safúra ká báp thá. Pas is tarah Hubáb Safúra ká bháí hogá.

TÍSRÁ BÁB.

KHUDÁ KÍ TARAF SE MÚSÁ KÍ TALABÍ AUR AHKÁM. 3 : 1-4, 18.

MARÁTIB-I-IBTIDÁÍ.

Ákhir ul amr Músá aur us ke log ámáda ho hí gae. Amúríon aur Misríon ká zulm intihá ko pahunch gayá thá aur wáqiét muqtazí is ke the ki Khudá kí shán i Rahímí ká zahúr ho ; chunánchi hukm i Iláhí jo kaí sau baras se nahín áyá thá, wuh ek martaba *aur* sunne men áyá. Chálís baras kí Músá kí ázmáish,

tab us ne galle ko bayábán kí
ek taraf hánk diyá, aur Ḳhudá
ke pahár Hurib ke nazdík áyá.
2 Us waqt Ḳhudáwand ká
Firishta ek búṭe men se ág ke
shuale men us par záhir húá:
us ne nigáh kí, to kyá dekhtá
hai, ki ek búṭá ág men roshan
hai, aur wuh jal nahín játá.
3 Tab Músá ne kahá, ki

---

ham ko Yisú kí chihl-roza ázmáish kí yád dilátí hai aur níz us ázmáish kí jo jháṛí men us waqt se pahle us par guzrí thí, jis waqt ki us ne us gulámí ko chhoṛná iḳhtiyár kiyá thá jis ká qadím namúna Kutub-i-muqaddasa kí rú se, Misrí gulámí hai, aur us mazhab ko qáim kiyá thá jis ke mabádiyát Koh i Sína ke das ahkám the, jin se ḳhud wuhí log jin ke bacháne ko áyá thá aise hí mutanaffir aur munkir the jaise Músá ke sáth us kí ummat ká hál thá. Músá aur Yisú ke hálát men ajab munásabat o mumásalát hai jis ke aqlí subút dene kí kuchh zurúrat nahín hai. Sachchá ímándár ádmí jab us matlab ko achchhí tarah samjhegá, tab hí fauran use qubúl kar legá.

YAHOWAH KA ZAHUR AG KE SHUALE MEN. 1-6.

Aur Músá galle kí nigahbání kartá thá. Yane galia charátá thá. Ibrání ibárat se malúm hotá hai ki yih kám us ne apná pesha muqarrar kiyá thá.

Raúel.—Yitro yane Raúel marúf ba laqab i "Nek" Midyán ká káhin aur Safúra aur Hubáb ká báp thá. (dekho dúsre báb ká Zamíma.)

Bayábán kí ek taraf.—Yane pachchhim kí taraf, kyúnki ba muháwara e Ibrí, dekhnewále ká ruḳh púrab kí taraf tasauwur kiyá játá hai, isí sabab se use munh ke sámhne kí taraf kahte hain aur janúb dahne háth rahtá hai, jaisá ki 1 Sam. 23: 19 men háshiya par likhá hai, aur báen háth uttar, jaisá ki Paid. 14: 15 men hai. Músá ne apná galla garbí yá shimál o garbí jánib ko sahrá ke kanáre kanáre, Hurib kí baland zamín par pahuncháyá jahán ki sarsabz wádíán aur pání thá. Arab ká bayábán aisá garm aur registání nahín jaise Afriqa ke bayábán hain, lekin únchá níchá aur patthar bahut hain, jahán ki siwáe mausam i garmá ke, sab mausamon men, maweshí ke liye ḳhúb chára miltá hai. Sháyad ki wast mausam i garmá Músá ke is kúch ká báis húá ho

Ḳhudá ke pahár.—Is sabab se kahlátá hai ki Ḳhudá ká áḳhirí zuhúr wahán húá thá. Yá jaisá ki Targamwálá likhtá hai yane yih wuh pahár thá jis par Ḳhudá ká jalál záhir húá thá. Músá ne is bayán ko Koh i Sína par shariat páne ke bad likhá hai.

Húrib.—Yih nám us kull pahár ká hai jis kí sirf ek choṭí Koh i Sína kahlátí hai. In donon alfáz se maqsúd pahárí shariat hai. Isráelíon ke pahárí mulk men pahunchne se pahle jaisá ki is jagah páyá játá hai, aur us ke chhoṛne ke bad jaisá ki Kitáb i Istisná se záhir hai, jab ki unhon ne Moáb ke maidánon men sukúnat iḳhtiyár kí thí, wuh pahár Húrib ke nám se mashhúr thá; aur us se thoṛe fásile par jo choṭí thí, use kisí ḳháss nám se nahín kahte the. Músá ne Síná pahár par pahunchne ke peshtar, Húrib kí chaṭán par asá márá. (Ḳhur. 17: 1-16.)

2. *Ḳhudáwand ká firishta ek búṭe men se ág ke shuale men us par záhir húá.*

Ḳhudáwand ká firishta.—Agar lafzí tarjuma kiyá jáe to "Yahowáh ká firishta" kahná cháhiye. Is áyat se yih bayán karná maqsúd hai ki Ḳhudá ká zuhúr bawisátat aisí shai ke húá jo maḳhlúq thí; ḳháliq na thí. Músá ne jo kuchh búṭe men dekhá, wuh sirf ág ká shuala thá, aur jo kuchh peṛ ke bhítar musháhada kiyá, wuh Ḳhudá kí huzúrí ká ek nishán thá, jis ne ág ke shuale ko apná firishta banáyá. (Zab. 104: 4.) Jo báten Músá ne sunín wuh ḳhud Ḳhudá kí thín, jaisá ki puráne aur hál ke díndáron ká aqída hai ki Ḳhudá ká kalám us ke Beṭe se záhir húá.

Ek búṭe men se ág ke shuale men—Búṭe kí jagah ḳhárdár daraḳht kahná achchhá hogá. Ḳhudá kí sifat ká koí zuhúr ho yá us kí koí haiat nazar áwe, us ko "firishte" se tabír karte hain, (dekho Paid. 16: 7.)

Main ab nazdík jáún, aur is
bare manzar ko dekhún, ki yih
búṭá kyún nahín jal játá.
4 Jab Ḳhudáwand ne de-
khá, ki wuh dekhne ko nazdík
áyá, to Ḳhudá ne usí búṭe ke
andar se pukárá, aur kahá, ki
Ai Músá, ai Músá! Wuh bolá,
Main yahán hún.
5 Tab us ne kahá, Yahán
nazdík mat á; apne páon se
jútá utár; kyúnki yih jagah,
jahán tú khaṛá hai, muqaddas
zamín hai.
6 Phir us ne kahá, ki Main
tere báp ká Ḳhudá, aur Abira-

Ibrí lafz "Sená" jis ke mane ḳhárdár daraḳht ke liye játe hain, wuh ek qism babúl kí hai, jo Jazíra-numá e Sína men bakasrat hotí hai. Us kí sháḳhen ek dúsri se uljhí húí aur lambí aur mazbút aur us ke kánṭe tez hote hain Yahán par ism i adad jo búṭe se pahle áyá hai, usí se us daraḳht kí ḳhusúsiyat pái játí hai, yane ki wuh us jangal kí kisí mashhúr jháṛí ká daraḳht thá, yá Ḳhudá ke zuhúr kí jháṛí thí. Koh i Sená kí wajh tasmía yihí hai ki us ke idhar udhar aur níz wádíon men "Sená" yane babúl ke jangal bahut hain. Shitta yá Shittím ká daraḳht jis kí lakṛí se Haikal aur us ke lawázimát taiyár húe the, babúl kí qism se thá.

Kyá dekhtá hai ki ek búṭá ág men roshan hai aur wuh jal nahín játá.—Babúl ke chhoṭe chhoṭe daraḳht Isráel kí gulámí ke achchhe nishán the, aur súkhe kánṭon men ág dikhái dí, aur daraḳht nahín jalá; yih dalíl is amr kí thí ki Ḳhudá Isráelíon men sukúnat kartá thá. Aur agarchi tarah tarah kí taklífon ne ki bamanzile ág ke thín, unhen gher liyá thá. phir bhí tabáh nahín húe, kyúnki Yahowáh ká fazl un ke shámil hál thá. Aksar aisá húá ki jab us kí qaum Isráel kí taklífen intihá ko pahunchín to us kí áwáz taklíf ke shuale se sunne men áí. Ḳhudá apne logon par kabhí is liye musíbat bhejtá hai ki pák o sáf ho jáwen jaise soná táne se ḳhális ho játá hai. Yihí bát Músá ko bhí apne nám se ki ek wáqia ká yádgár thá, muddat kí ḳhufiya jánbází ke bad malúm húí.

Jútá utár.—Púrab ke logon men yih dastúr hai ki jútá yá kharánwen darwáze par is liye utárkar andar játe hain ki ráste kí kíchaṛ maṭṭí se jo aksar júton ko bhar rahtí hai, makán ḳharáb na ho jáe. Is záhirí nishán se Músá ko yih sikháná manzúr thá ki wuh aisí zát i Pák ke nazdík játá hai jis kí nazar men bihisht bhí sáf nahín hai.

5. *Jútá utár.*—Ḳhauf se Ḳhudá kí pákí bayán karná pahlá ḳhiyál hai jis kí zarúrat duá mángnewálí rúh ko hotí hai. Isí wáste rúh ko yih talím dí gaí hai ki ástána e duá par ba istiamál in alfáz ke ki "terá nám mubárak ho" jútíán utár de.

Tere báp ká Ḳhudá.—Yane main wuh Ḳhudá hún jis ká nám tere báp aur má ne tujhe batáyá hai, aur Baní Isráel ke un báp dádon ká Ḳhudá hún jo paigambaron aur buzurgon ke silsile men guzre hain. Mujhe wuh ahd yád hai jo main ne un se bándhá thá. Lekin Yisú Masíh (Matí 22: 32) ham par záhir kartá hai ki Khudá kí yih báten bahut daqíq mane rakhtí thín, yane un se na faqat yih matlab thá ki yih ahd faqat Músá ke sáth us kí zindagí tak hai, balki us kí ummat ke sáth hamesha ke wáste hai. Malúm hotá hai ki log us ahd ke púrá hone ke ummedwár the. Ḳhudá ke ahd se hameshagí murád hotí hai. Músá muddat se muntazir hí thá, so ab us ke báp ká Ḳhudá shuale kí zabán men us se muḳhátib hokar apne nám se pukártá hai, magar yih bhí farmátá hai, ki "pás na áwe." Aur Músá ke báp dáde jo Ahd i Ilábí ke muntazir the, un ke nám Ḳhudá e Taálá Músá ke sámhne mazíd yaqín ke wáste letá hai. Ḳhudá ká jalál yaká yak shuale kí súrat men záhir hone se agar Músá ne apná munh chhipáyá, to kyá taajjub hai. Hamáre Munjí ne isí áyat se sábit kiyá hai ki Ahd i Atíq men bhí qiyámat kí talím maujúd hai, (Matí 22: 32,) aur us ne is kitáb ko Músá kí kitáb kahá hai. Názirín ko cháhiye ki Tauret kí nisbat in donon báton ko yád rakhen.

7-10.—Músá kí talabí ká ahwál hai aur 11-22 tak Ḳhudá ne yádgárí ke nám ko záhir kiyá hai.

hám ká Khudá, aur Izháq ká
Khudá, aur Yaqúb ká Khudá
hún. Músá ne apná munh
chhipáyá; kyúnki wuh Khudá
par nazar karne se dartá
thá.
7 ¶ Aur Khudáwand ne ka-
há, Main ne apne logon kí tak-
líf, jo Misr men hain, yaqínan
dekhí, aur un kí faryád, jo
khiráj ke muhassilon ke sabab
se hai, suní; aur main un ke
dukhon ko jántá hún:
8 Aur main názil húá hún,
ki unhen Misríon ke háth se
chhuráún, aur us zamín se
nikálke achchhí wasía zamín
men, jahán dúdh aur shahd
mauj mártá hai, Kanáníon,
aur Hittíon, aur Amúríon, aur
Farizzíon, aur Hawíon, aur
Yabúsíon kí jagah men, láún.
9 Ab dekh, baní Isráel kí
faryád mujh tak áí, aur main
ne wuh zulm, jo Misrí un par
karte hain, dekhá hai.
10 Pas, ab tú já; main tujhe
Firaún pás bhejtá hún; mere
logon ko, jo baní Isráel hain,
Misr se nikál.

7-10. Khudá us bhed ko jo muddat se us kí shán i rahímí ko chhipáe thá, záhir kartá hai, yane apne bandobast ká ialán kartá aur Músá ko hukm detá hai.

7. *Khiráj ke muhassilon* se murád wuh Misrí zálim hain jo Baní Isráel par zulm karte the.

8. *Achchhí wasía zamín.*—Sar zamín i Falastín kí umdagí aur tarah tarah ke achchhe paidáwár kí tasdíq sab qadím musannifon ne kí hai, jin ke bayánát men saiyáhán i hál ke bayánát se kamál mukhálafat malúm hotí hai. Aur yih ibárat ki jahán "dúdh aur shahd mauj mártá hai," Yúnání sháiron ne tamsílan istiamál kí hai. Knoble sáhib ko is maqám par aisí táwíl kí zarúrat na thí, ki angúr ká shahd murád hai, makkhíon ká shahd nahín murád hai. Mulk i Falistín ke shahd ke báre men bare bare musannifon kí tasnífát dekho.

Kanáníon aur Hittíon aur Amúríon aur Farizzíon aur Háwíon aur Yabúsíon kí jagah.—Is kitáb men yih awwal maqám hai, ki Falistín par jo qaumen us zamáne men qábiz thín; un ká shumár batláyá gayá hai. Músá ne fauran is wade kí gunjáish aur is kám kí azmat ko pahchán liyá. Misrí in qaumon kí quwwat i faují aur mauqa e sukúnat aur ádát se khúb wáqif the. Ahmis-i-awwal janúbí Falistín par sháh Sús ke taaqqub ke liye hamla kar hí chuká thá. Totmis i awwal ne jab Súríyá aur Mesopotemiyá par lashkar-kashí kí thí, to sáre mulk ko dekhá thá. Chetíwále Kanáníon ke hálát jin ko muhaqqiqín i Misr ne Hittíon se mansúb kiyá hai, athárahwín aur unníswín sadí kí qadím imárát kí kanda taswíron wg. se sáf záhir hain, aur yaqín i kámil hotá hai ki us waqt ke Kanání tahzíb-yáfta aur daulatmand aur funún i jang se khúb wáqif the. Is áyat men awwal ámm taríf hai. Kanáníon men gáliban kull firqe shámil the. Hittí jin ke 892 rath the (jin rathon ko Totmís sáhib ne ek hí laráí men un se chhín liyá thá) maidánon men baste the. Amúrí dar haqíqat pahárí log the, lekin Misrí nawishton men sárá mulk unhín ke nám se mashhúr ho gayá. Firizzí gáliban un báshindon se murád hai jo mutafarriq díhát men baste the, jin ko nisf khánabadosh qaum kahná cháhiye. Háwí auron kí banisbat sulh o árám pasand the, lekin un ká kahná sunná apní qaumon men bahut chaltá thá. Chár shahr Falastín i kháss ke un ke qabze men the, lekin un kí barí jamáat shimál o garbí zila men Harman se Humát tak ábád thí. (Dekho Yúsha 11: 3; Qází 3: 3) Yabúsí us zamáne men Yarúsalam aur us ke muttasil zile men rahte the. Jab Húshúá ne unhen un ke mulk se nikál diyá to us ke thore arse ke bad malúm hotá hai ki unhon ne Yarúsalam ke kuchh hisse par gáliban Koh i Saihún par phir qabza kar liyá aur Dáúd ke zamáne tak us par mutasarrif rahe.

11 ¶ Músá ne Khudá ko
kahá, Main kaun hún, jo Fira-
ún ke pás jáún, aur baní Isráel
ko Misr se nikálún?
12 Wuh bolá, Yaqínan main
tere sáth húngá, aur is ká, ki
main ne tujhe bhejá hai, tujh
pás yih nishán hai, ki jab tú
logon ko Misr se nikále, to tum
is pahár par Khudá kí ibádat
karoge.
13 Tab Músá ne Khudá se
kahá, ki Dekh, jab main baní
Isráel pás pahunchún, aur un-
hen kahún, ki Tumháre bápdá-
don ke Khudá ne mujhe tum-
háre pás bhejá hai; aur we
mujhe kahen, ki Us ká nám kyá
hai? to main unhen kyá ba-
táún?
14 Khudá ne Músá ko kahá,
ki Main wuh hún, jo main hún:

---

11. *Main kaun hún.*—Chálís baras is se pahle apní himmat i jawánána se mustaid ho gayá thá aur jo kám Khudá ne Músá ke zimme muqarrar kiyá, us kí wasat se wuh rafta rafta wáqif húá thá, isí sabab se is waqt tak us kám se mutaraddid thá. Isí tarah jab Yasaiyáh ne Yahowáh ko dekhá aur us se hukm páyá, to awwal mutaraddid hokar chilláyá ki "wáwailá" Isí tarah Pulús bhí chillá uthá ki "Kaun in báton ke liye káfí hai"

12. Khudáwand Khudá apne khádim kí kamzorí ko wáqaí jánkar quwwat atá karne ká wada kartá hai.

Yih nishán hai.—Yih kí zamír "lau" kí taraf phirtí hai. Is áyat se kabhí Músá ká Firaún kí taraf rasúl i Khudá bankar jáná aur kámyábí hásil karná, aur kabhí Síná pahár par ibádat karná, samjhá játá hai. Sirf yihí do báten us ke rasúl hone ká káfí nishán thín. Faqat kámyábí us waqt ke liye káfí nishán thá magar jald-báz Músá ne usí waqt ke liye nisháni talab kí. Jalte shuale kí jhárí is bát ká nishán thí ki Khudá Isráel ko jalte shuale ke pahár par láegá.

Is pahár par.—Yane Síná pahár par jo Koh i Húrib kí shákh thí, jis par bad ko Yahowáh shuale kí súrat men názil húá.

13. *Us ká nám kyá hai.*—Ab wuh Khudá ke hukm ká muntazir honá cháhtá hai aur yih púchhtá hai ki us ká nám kyá hai? Ibrání námon ke sáth kháss námon ke siwá kuchh *aur* kalimát jo lagáe játe the wuh be mane nahín hote the, balki manedár hote aur sifat batláte the. Isí tarah Yaqúb se Isráel aur Abirám se Abirahám ho jáná, sifat aur taalluqát kí tabdílí ko záhir kartá hai. Isí tarah jab Yaqúb ne firishte se kahá, ki tú apná nám mujhe batá, to is se us ká yih matlab thá ki tú apne ausáf mujh par záhir kar. Pas Kutub i Muqaddasa ke musannifín isí murád se nám ká istiamál karte hain ki us se bahut se sifát záhir hon. Khudá ke nám kí taríf karná us kí pákí aur insáf aur sachái aur jo kuchh us ke nám men mane páe játe hon, un sab kí tazím karná hai. Us ke nám ko haqír jánná, us kí zát o sifát kí tahqír karná hai. Yá maslan jab ham Masíh ke nám par duá mángte hain, to yih matlab hotá hai ba itibár Sháfia hone ke jo us ke ausáf aur afál hain, un ke wasíle se ham duá mángte hain. Khudáe Taálá ne Ilhám ke zaría se áp ko tarah ba tarah ke námon se, mukhtalif auqát men is liye záhir farmáyá ki malúm ho jáe ki us ke sifát i jamálí tarah tarah kí hain, aur wada kartá hai ki ákhir i kár pákbázon ke dilon par apná nám likh degá yane us ke sifát ká jalál jis se we ab tak mahrúm the, dekhenge. Pas is sawál se Músá ká yih matlab hai ki kisí naí súrat men Khudá kí sifat záhir hogí. Us ke jawáb men Khudá Taalá haqíqí mane nám mazkúr ke, jo muddat se chand ádmíon ko malúm thá, qaum ke darmiyán apne afál i ajíba dikhákar az sar i nau batlátá hai.

14, 15. *Merá yihí nám hai.*—Yane Yahowáh yá Yahwáh jis ká lafzí tarjuma hai "main hún jo hún" yane main wuh hún jo main hún, jis se murád yih hai ki wuh qáim bizzát hai. Yih Ibrání zabán ká ek muháwara hai.

aur us ne kahá, ki Tú baní Isráel se yún kahiyo, ki WUH JO HAI, us ne mujhe tumháre pás bhejá hai.

15 Phir Ḳhudá ne Músá ko kahá, ki Tú baní Isráel se yún kahiyo, ki Ḳhudáwand, tumháre báp ke Ḳhudá, Abirahám ke Ḳhudá, aur Izháq ke Ḳhudá, aur Yaqúb ke Ḳhudá ne mujhe tum pás bhejá hai: abad tak merá yihí nám hai, aur sárí naslon men yihí merá tazkira hai,

16 Já, aur Isráelíon ke buzurgon ko ek jagah jama kar, aur unhen kah, ki Ḳhudáwand, tumháre báp ká Ḳhudá, Abirahám, aur Izháq, aur Yaqúb ká Ḳhudá yún kahtá húá mujhe dikhái diyá, ki Main ne yaqínan tumhárí ḳhabargírí kí, aur jo kuchh tum par Misr men húá dekhá:

Is se mahz wujúd hí murád nahín hai, balki yih ki wuh zinda aur fáil aur áp ko záhir karnewálá hai. Us ká qáim bizzát aur gair mutagaiyar aur qadím fáil honá sirf "Main hún" se páyá játá hai, aur jumla i silá yane "Jo hún" ke barháne se yih malúm hotá hai, ki sifát i mazkúra sirf usí se taalluq rakhtí hain. Wuh apní zát o sifát men ḳhud-muḳhtár hai, koí use us kí marzí ke púrá karne se nahín rok saktá hai. Gair mutagaiyar hai, jo wada us ne ek dafa kiyá hai, wuh hamesha qáim rahegí. Ḳhudá i Taálá ne is nám ko aksar bataur shahádat umúr i zail ke yád diláyá hai. (1) Yih ki main hí sab se bará hún. Main Ḳhudáwand terá Ḳhudá hún. Mere huzúr tere liye koí dúsrá Ḳhudá na ho. (Ḳhur. 20: 2, 3). (2) Yih ki wuh gair mutagaiyar hai. Main Yahowáh hún, badaltá nahín. (Mat. 3 : 6.) (3) Yih ki wuh hamesha apne kámon se áp ko záhir kartá hai, kyúnki "Main Ḳhudáwand hún; main tumhen chhuráúngá, main tumhen apní qaum karúngá, main tumhen us sarzamín men láúngá jis kí bábat *ilá áḳhirí hí* Ḳhudáwand main hún." (Ḳhur. 6: 6, wag.) Ḳhudá ká yih nám Isráel ká qila aur ummedon aur taskínon ká maḳhzan thá. Jis lafz ko yahán par "Main hún" basíga i hál tarjuma kiyá hai, wuh az rúe qáida sarf i Ibrání síga i mutakallim fial i istiqbál masdar honá se hai. (Ibrání men hál ke wáste koí ḳháss síga nahín.) Pas jis lafz ká Yahowáh (aur niháyat durustí se kahá jáe, to Yahwe kahná cháhiye) tarjuma kiyá hai, wuh usí masdar hone se fial i istiqbál ba síga i gáib hai. Us kí aslí súrat Hawwa hai, (yá jaisá ki baz ká gumán hai, ki isí lafz Hawwah ke pahle harf "Yá" barhákar Yahwáh baná liyá hai.) Pas Yáhú se ki síga gáib hai, wuhí matlab nikaltá hai, jo Hawwá ba síga i wáhid se páyá játá hai. Garaz jo nám bad ko Ḳhurúj 6 : 3 men Músá ko batláyá gayá, wuh yihí "Main hún" thá. Ba zubán i Ḳhudá wuh lafz "*Main jo hún*" hai, aur ba zubán i insán use "Wuh jo hai" kahte hain. Maimonides sáhib ke qaul ke mutábiq Ḳhudá ká ism i zát yane haqíqí nám faqat yihí ek hai, yane jaisá ki us ke *aur* námon se us kí sifát ba taalluq maḳhlúqát ke záhir hotí hain, isí tarah faqat yih nám us kí zát ko bilá taalluq maḳhlúq ke batlátí hai. Aur yih amr ba qáida i Sarf o Nahw bhí us se páyá játá hai, kyúnki na to koí harf taríf yá tankír us par áyá hai, na us kí jama átí hai, na koí tarkíb hai. Ab munásib hai, ki is mauqa par Ḳhudá ke ahd ke nám (yane Main hún,) ko us ke alqáb se tatbíq dí jáe. Yih aisá lafz hai, ki ise Mukáshife aur ilhám ká máḳhaz aur qalb kahná cháhiye. Hamárí zubán ke lafz "Lord" ke mane hákim ke hain jis ká matlab faqat yih hai, ki wuh iḳhtiyár o qudratwálá hai, "God" yane "Ḳhudá" se bhí yihí murád lí játí hai, agarchi bazon ne galatí se yih gumán kiyá hai, ki wuh "Good" se mushtaq hai. Angrezí lafz i Deity Latíní lafz Deeus se niklá hai. Yúnání men Theos kahte hain, aur Sanskirt men Dyans hai, masdar "Div" se jis ke mane

17 Aur main ne kahá hai, ki Main tumhen Misríon kí taklífon se, Kanáníon, aur Hittíon, aur Amúríon, aur Farizzíon, aur Hawíon, aur Yabúsíon kí zamín men, jahán dúdh aur shahd bahtá hai, nikál láúngá.

18 Aur we terí áwáz sunenge; aur tú, balki tú aur Isráelíon ke buzurg, Misr ke bádsháh pás áiyo, aur use kahiyo, ki Ḳhudáwand Ibráníon ke Ḳhudá ne ham se muláqát kí; aur ab ham terí minnat karte hain, ham ko tín din kí ráh bayábán

hain roshan honá, aur dyans ke mane roshan zát ke hain, yane hasb i bayán Max Muller Sáhib ke roshan zát se murád súraj hai, jise hamáre báp dáde Aryan pújá karte the. Pas hamárí zubán ká lafz Deity aur us ke sáth *aur* alfáz jo mazkúr húe, un sab ke mane but-parastí se nisbat rakhte hain. Ba ḳhiláf is ke "Lord" (Ḳhudáwand) aur "God" Ḳhudá ke manon se sirf qudrat murád hai. "Yahowáh" ke siwá pánch aur Ibrání alfáz hain jo aksar istiamál men áte hain, aur wuh yih hain. "Eloh" aur "Elohim" ba mane qudratwálá (basígae wáhid) aur qudratwále (jama) Elyon barí shánwálá; Shaddai qádir i mutlaq: Adhonai ham mane lafz "Lord" ke hai yane Ḳhudáwand ke mane men átá hai. Lekin yádgárí ke ek nám men yih sab mane balki is se bhí ziyáda páe játe hain.

(1.) "Main Hún" (ba qaul Bahr Sáhib ke) wuh nahín jise káfir jánte hain, balki main "Main Hún." Pantheism yane hama-ost-wále káinát ko Ḳhudá batláte hain. Lekin is maqám par yane "Main" se ek wujúd "Hai" aur "qáim" káinát se badarjahá bartar sábit hai. Kainát ká wujúd Haqíqí nahín Hastí faqat Ḳhudá hí ko hai.

(2.) Ḳhudá Ḳhudáwand i kainát hai sab kainát usí kí hai. Wuh us ká ḳháliq aur Hákim aur Muháfiz hai. Wuhí El aur Elohim aur Shaddai aur Elyon aur Adhonai hai.

(3.) Wuh "Hai" hai. Hamesha áp ko apne aqwál o afál se insán par záhir kartá rahá hai aur kartá hai. Ḳhudá e rozí o rahmat aur mukáshafa wuhí hai.

(4.) Wuh Gair mutagaiyar hai. Us par ham ko bharosá rakhná cháhiye. Wuh Ḳhudá e Ahd hai; jo wada kartá hai, use púrá kartá hai.

(5.) Gair mutagaiyar is mane kar hai ki Haqq Taála hai. Us ke afál us kí zát ke munásib o muwáfiq hain. Wuh Pák hai; sachái kí jar usí kí zát hai. Is wáste wuhí is láiq hai ki ham us kí ibádat o taríf karen aur usí se kamál muhabbat rakhen. Adam Clark Sáhib ne kyá achchhá kahá hai ki ḳhud us ká nám hí Ilhám i Iláhí kí dalíl hai. Aur yih bhí malúm hogá ki yih nám Ḳhudá kí sifat ke taraqqí pizír ilhám aur táríḳhí zuhúr ko aisí qaum par roshan karne ke liye jise us ne is liye barguzída kiyá, ki aur baní Ádam ko Ḳhudá kí báten batláwe, kaisá munásib thá. Yih bát nahín hai, ki yih nám un logon ke nazdík bilkull nayá thá, balki yih matlab hai, ki wuh yád dilátá hai, ki Isráel ke báp dádon ke Ḳhudá ká yih nám hai. Paidáish 4 : 26 se páyá játá hai, ki yih nám Set ke dinon men bhí malúm thá. Aur asmáe ḳháss Moríáh (ba maní nazar kardae Jáh) aur Yúkabid Ḳhudá us kí izzat o shán) se aisá záhir hotá hai, ki díndáron men yih nám muddat se mahfúz chalá átá thá, aur is ká muḳhaffaf murakkab námon men mustamal hotá thá, lekin us ke mane kí daqíq ḳhúbí aur Ahd-náme ká matlab isí waqt men pahle pahl záhir húá. Jab wáqiát se táza ḳhúbí o qúwat ásmáe ḳháss men paidá ho játí thí, to aksar un námon kí mukarrar yád diláí játí thí, jaisá ki ham dekhte hain, ki Yaqúb aur Esau aur Baitel aur auron kí nisbat guzrá. (Dekho, Zamíma i báb i házá aur Ḳhur. 6: 3 aur Paid. 1: 1 kí tafsír.)

18. *Tín din kí ráh jáne de, táki ham Ḳhudáwand apne Ḳhudá ke liye qurbání karen.* Yih qaumí ḳhud muḳhtárí nahín balki mazhabí thí, jo un kí darḳhwást ká aslí manshá aur Isráel ke Ḳhudá ká iqrár thá. Ibráníon kí pah-

men jáne de, táki ham Khudá-
wand apne Khudá ke liye qur-
báni karen.
19 Aur main yaqín jántá
hún, ki Misr ká bádsháh tum ko
na yún jáne degá, na bare zor se.
20 Aur main apná háth lam-
bá karúngá, aur sab ajáib
qudraton se, jo main un ke
darmiyán dikháúngá, Misríon
ko márúngá: tab wuh tumhen
jáne degá.
21 Aur main un logon ko
Misríon kí nazar men izzat
bakhshúngá; aur yún hogá, ki
jab tum jáoge, to khálí háth na
jáoge;
22 Balki har ek aurat apní
parosin se, aur us se, jo us ke
ghar men rahtí hai, rúpe aur
sone ke bartan, aur libás áriyat
legí; aur tum apne beton aur
apní betíon ko pahináoge, aur
Misríon ko gárat karoge.

---

lí qaumí táríkh kull wáqiát guzashta ke muwáfiq hai, magar yih pahlá tagaiyur un ke darmiyán but-parastí ke khiláf thá. Agar Misrí is pahlí zarúrat ko rafa kar dete, aur Khudá i wáhid o lásharík ke ahkám ko mánte, to un ke mulk par wabáen kabhí nahín átín, aur qaum i Israel ke wahán bhejne aur Misr ko maglúb karne kí kuchh zarúrat na hotí, aur Memphus yane Zugn ke táríkhí hálát wuhí hote jo bad azán Yarúsalam men húe. Lekin Firaún ne Yahowáh ko mánná nahín cháhá, is wáste Ibráníon kí ázádí us se ba jabr qubúl karáí gaí. Firaún ne yih na sochá ki Ibráníon kí ázádí Khudá ko manzúr hai, balki auwal to Músá ko bhí nahín malúm húá, ki Ibrání Misríon ke panja i zulm se ekáek khalásí pá jáenge.

19- *Main yaqín jántá hún, ki Misr ká bádsháh tum ko na yún jáne degá, na bare zor se.* Músá se sirf isí qadr mumkin thá, ki Khudá ke is sáf o saríh hukm kí tamíl kartá, yane, jo kuchh Khudá i Taálá ká irshád Músá ko Firaún se darkhwást karne kí nisbat húá thá, us ko bajá látá, lekin Khudá ko malúm thá, ki Firaún nahín mánegá; aur us ne pahle hí khabar de dí thí, ki us kí náfarmání ká anjám kyá hogá. Khudá Firaún ke gurúr aur sakht dilí ko khúb jántá thá, aur us ke fial mukhtárí ke anjám kí khabar de dí thí.

22. *Har ek aurat áriyat legí.* Jis lafz Ibrání ká tarjuma "áriyat lená" kiyá hai, us se murád faqat mángná, aur suwál karná hai; ámm is se ki wuh chíz lekar wápas kí jáe yá nahín. Istiamál lafz i áriyat ká donon mahall par yaksán hai, aur har mauqa par yih amr kí wápas karná murád hai, yá nahín, ibárat i má sabaq aur má bad se bakhúbí daryáft ho játá hai. Maslan Qází 5: 25 men piyáse Barak ke pání mángne ká zikr hai; aur Qází 8: 26 men áyá hai ki Jadaún ne Isráelíon ke kánon ke sone ke halqe mánge, aur siyáq i ibárat se sáf malúm hotá hai, ki un ká iráda shai i mausúla ke wápas dene ká nahín thá. Lekin 2 Salátin 4: 3 men nabí kí bewa ká zikr hai, ki us ne parosíon se raugan ke bartan mánge, wahán gáliban yihí matlab hai, ki wuh bartanon ko wápas dene kí garaz se mángtí thí. Pas nazar ba bayán i bálá is mauqa par bhí záhir hai, ki na Isráelíon ne wada kiyá thá, na Misríon ko ummed thí, ki bartan aur libás wápas diye jáenge.

ZAMIMA BAB I SEYUM.

Khudá ke *Ahdwále nám* ká Khur. 3: 14, 15, aur 6: 3 men zikr hai. Hamáre Urdú tarjuma men *Ahdwále nám* ká tarjuma jo kiyá hai, yane "*Main wuh hún, jo main* hún" wuh itmínán ke qábil nahín hai, kyúnki ba qaul Murphy sáhib ke har koí dawá kar saktá hai, ki "wuh *wuh* hai jo wuh hai." Harchand ki Ibrání men is muháware se umúman yihí matlab samjhá játá hai, ki Khudá apní gair mutagaiyar zát ká izhár kartá hai; lekin hamáre is tarjuma se ki "*Main wuh hún jo main hún*" bil-yaqín yih matlab mustambat

IV BAB.

TAB Músá ne jawáb diyá,
aur kahá, ki Dekh, we mujh
par ímán na láenge, na merí bát
sunenge; we kahenge, ki Khu-
dáwand tujhe dikhái nahín diyá.

---

nahín hotá hai. Sáhib i mausúf kahte hain, ki us ká sahíh tarjuma yún hai, ki "*Main hún kyúnki Main hún*" aur is ráe ko unhon ne apne indiye men achchhí dalílon se sábit kiyá hai. Lekin hamárí ráe o insáf men tarjuma mutazakkira i Zamíma i házá is se bahut bihtar malúm hotá hai, kyúnki wuh thík lafzí tarjuma hai, aur Ibrání matlab ko bakhúbí háwí hai. Bunsen sáhib ne ba taqlíd nuskha i Arabía us ká tarjuma "*Azal se abad tak*" (yane qadím) kiyá hai, lekin is se Ahd kí khúbí o barakat jo us nám se nikaltí hai, bilkull faut ho játí hai. Mukáshfát 1: 4 men, "Main hún" kí tashríh is tarah kí hai, ki "*Wuh jo hai, aur Wuh jo thá, aur Wuh jo áne ko hai.*" Clement sáhib sákin i Askandariya apní ek kitáb men likhte hain, ki "Ism" wáhid, ke mane "Jo hai" hain, aur Khur. 3: 14 men yún tarjuma karte hain, ki "*Wuh jo hai*" us ne mujhe bhejá hai. Theodoret aur Epiphamius sáhibán kí bhí yihí ráe hai.

Jacobus aur M. Whorter aur aur sáhibán ba ittibá Cleaster, aur Luther wag. sáhibán ke us ká tarjuma ba zamána i istiqbál yane "Main Húngá" aur "Yahowáh" ká tarjuma "Wuh hogá" karte hain, aur auwal ke mane "Main *záhir húngá,*" yane main áúngá, aur dúsre ke mane *Wuh záhir hogá* yane wuh áwegá," samajhte hain; aur is tarah par alfaz i mazkúra kí tashríh ba lafz "Anewále" yane "Masíhá" ke karte hain. Hamáre mutarajjim ne bajuz chár jagah ke, Ibrání lafz Yahowáh ká tarjuma ba lafz i Khudáwand yá Khudá kiyá hai. Yih bahut bejá húá, ki har jagah aslí lafz nahín rahne diyá. Is ká sahíh talaffuz mashkúk hai, agarchi yih yaqín hai, ki wuh lafz Yahowáh nahín hai. Yahúdíon ne us ká sahíh talaffuz is bátil kí auf se kho diyá, ki kahín bolne men galatí na ho jáe, kyúnki jab kabhí wuh parhte parhte us jagah par áte to use Adhonai yá Elohim parhte, aur jab kabhí us ko likhte to sirf us ke hurúf i illat likh dete, púrá nám nahín likhte the. Pas hamárí zubán ká lafz "Yahowáh" nám mazkúr ke hurúf i sahíh aur lafz Adhonai ke hurúf i illat se baná hai. Aur main ba yaqín i kámil kahtá hún, ki wuh aslí nám nahín hai, táham us ká istiamál hamárí zubán men ab is qadr istihkám se járí hai, ki gáliban matrúk na hogá. Bil-yaqín aisá malúm hotá hai, ki us ká sahíh talaffuz Jahveh yá Jaháveh hai, aur J. ká badal Y. se hotá hai. Maslan Hallelu-jah ko Hallelu-yáh parhte hain, aur us ke mane hain. "Tum Jáh kí hamd karo." Ewald aur Hengstenberg sáhibán us ká talaffuz Jahveh ba dalíl i mustahkam batláte hain.

CHAUTHA BAB.

MARÁTIB I IBTIDÁ.

(1.) Jis kám ke wáste Músá muqarrar húá thá wuh táqat i basharí se ziyáda thá, is wáste Khudá ne use táqat i basharí se ziyáda qudrat atá farmáí. Táríkh se, pahlí súrat insán ke aisí qudrat hásil karne kí yihí malúm hotí hai. Bahutere buzurg aur ambiyá Khudá se taalluq khháss rakhte the, aur Khudáe Taálá unse khud yá royá yá bedárí yá khwáb men ham-kalám hotá thá; lekin unhon ne muajize nahín dikhláe, kyúnki un ká taalluq baní ádam se rasúlána aur shafíána na thá, aur un ko qudrat i iajází kí kuchh zarúrat bhí nahín thí. Lekin ab Khudáe Taálá ko ek aisí qaum banáná thí, jo baní ádam kí taraqqí ká wasíla aur un ke nazdík muatabar ba iatibár i Iláhí howe, isí wáste us qaum ke báni ko aalá qudraten atá húí thín. Káfiron ke afsánon aur Kutub i Muqaddasa ke qisson men ajíb muárazat o mukhálafat hai. Kuffár ke afsáne bazáhir bahut ajíb aur shándár malúm hote hain: lekin haqíqat kí taraf khiyál jáe, to hech hain. Yih bát bhí khásskar yád rakhne ke láiq hai ki kutub i Muqaddasa men kisí ádmí ke muajize dikháne ká hál us zamáne se pahle ká nahín hai, jis zamáne ke aslí sháhidon ke tahrírí hálát maujúd hai.

2 Tab Ḳhudá ne Músá se
kahá, ki Yih tere háth meṉ kyá
hai? Wuh bolá, Asá.
3 Phir us ne kahá, Use za-
mín par pheṉk de. Us ne
zamín par pheṉk diyá, aur wuh
sámp ban gayá; aur Músá us
ke áge se bhágá.
4 Tab Ḳhudáwand ne Músá
se kahá, ki Apná háth baṛhá,
aur us kí dum pakaṛ le. Us
ne háth baṛháyá, aur use pakaṛ
liyá; wuh us ke háth meṉ asá
ho gayá;
5 Táki we iạtiqád kareṉ, ki
Ḳhudáwand, un ke bápdádoṉ
ká Ḳhudá, Abirahám ká Ḳhu-
dá, Izháq ká Ḳhudá, aur
Yaqúb ká Ḳhudá, tujh ko di-
kháí diyá.
6 ¶ Phir Ḳhudáwand ne
use kahá, ki Tú apná háth apní
chhátí par chhipáke rakh. Chu-
nánchi us ne apná háth apní
chhátí par chhipáke rakhá: aur
jab us ne use nikálá, to dekhá,
ki us ká háth barf ke mánind
sufed mabrús thá.
7 Phir us ne kahá, ki Tú
apná háth phir apní chhátí par
chhipáke rakh. Us ne phir
rakhá; jab báhar nikálá, to

(2.) Muạjize se qawánín i fitrí kí tansíḳh yá unká iltiwá nahíṉ lázim átá, balki unká istiạmál Hakím i alal-itláq hí kí zát se imkán rakhtá hai, aur isí sabab se sábit hotá hai ki un ká wuqúạ usí kí qudrat se hai. Muạjize ke samjháne kí koshish karná himáqat hai, kyúṉki samjháná isí ko kahte haiṉ ki qánún i mạlúma ká hawála diyá jáe. Lekin wuh qánún ạql kí rasáí se bartar hai. Ḳhudá hamesha qánún ke muwáfiq kám kartí hai, agarchi wuh qánún ádmí kí samajh se báhar hí ho.

MÚSÁ KÁ TÍN NISHÁNÍÁṈ

PÁNÁ. 1-9.

We mujh par ímán na láeṉge.— Yạne Músá ụzr kartá hai ki Baní Isráel mujhe Ḳhudá kí taraf se apná hádí nahíṉ jáneṉge, aur Ḳhudá use tín nisháníáṉ detá hai táki áp ko pahcháne aur Isráelíoṉ aur Misríoṉ ko dikháwe ki wuh use Ḳhudá ká rasúl jáneṉ. Misr to nisháníoṉ hí ká mulk thá, isí wáste Músá ko us qism ke muạjizát yạne Ḳhudáí nisháníáṉ ạtá húíṉ. Tín ká ạdad kámil ạdad hai aur tín nisháníáṉ tínoṉ faríq yạne Músá aur Isráel aur Misr ke wáste us kí risálat ká káfí subút thíṉ.

2-5. *Asá.*—Jis dande ko Músá ne zamín par márá, wuh aisá hí thá jaisá charwáhoṉ ke pás hotá hai, jo us ke pesha i chaupání kí jise wuh is waqt meṉ Ḳhudá ke hukm se chhoṛtá hai, pahchán thí. Lekin us ke márte hí Músá ne dekhá ki ek phanphanátá sáṉp us ke sámhne maujúd hai jis ke dekhte hí wuh aisá ṭhiṭká jaisá ki Firạún se ki us kí saltanal ká nishán bhí sáṉp thá, ḍará thá. Mulk i Misr meṉ Asp (ek qism ká niháyat zahrdár sáṉp jise sháyad afạí kahná durust hogá) saltanat kí ạlámat thí. Jab Ḳhudá ke hukm se Músá ne us zahrdár sáṉp ko pakaṛ liyá to wuh us ke háth meṉ muạjize dekháne ká asá ho gayá. Aise hí jab us ne ba hukm i Iláhí apne khaufnák dushman Firạún par galba kiyá, to Firạún ká gussa usí ke haqq meṉ wabál aur Ḳhudá aur us ke paigambar Músá ke zor ká báịs húá. Is nishán se Ḳhudá ke paigambar Músá kí sifat záhir húí.

6, 7. *Us ká háth mabrús thá.*—Yih dúsrí nishání Isráelíoṉ ko dikháí gaí. Ibtidá meṉ Baní Isráel nek aur táqatwar the; phir ḳharáb aur kamzor ho gae. Bạd ạzáṉ phir pákbáz aur mazbút ho gae. Yahúdíoṉ meṉ koṛh kí bímárí sharạí najásat ká namúna hai. Jaise Ḳhudá ne Músá ko is waqt meṉ hukm kiyá ki apná háth apne síne par rakhe, isí tarah Isráelíoṉ ko bhí Misr kí taraf hijrat karne ká hukm diyá thá, jis ke sabab se we Kanạníoṉ kí suhbat i bad se jo unkí muạsharat i qaumí meṉ zurúr mánịátí, bach gae the. Lekin áḳhir i kár wahán bhí butparastoṉ kí rasmiyát se bigaṛ gae aur ás pás kí káfir qaumoṉ ne az rú un kí sharíạt ke unheṉ nápák kar diyá. So ab Músá (bamạne khíṉch nikálnewálá) un ko waháṉ se nikálkar dúsre mulk meṉ is liye pahuṉcháne ko mámúr húá ki wuh Yahowáh ke láiq pák o barguzída qaum ho jáeṉ.

dekhá, ki wuh phir waisá hí,
jaisá us ká sárá badan thá, ho
gayá.
8 Aur yúṉ hogá, ki agar we
tujh par ímán na láweṉ, aur
na pahile muạjize ke sunne-
wále hoṉ, to we dúsre muạjize
ke muạtaqid hoṉge.
9 Aur yúṉ hogá, ki agar we
un donoṉ muạjizoṉ par bhí
ímán na láweṉ, aur terí bát ke
sunnewále na hoṉ, to tú daryá
ká pání leke ḳhushk zamín meṉ
chhiṛkiyo; aur wuh pání, jo tú
daryá se legá, ḳhushkí par lahú
ho jáegá.
10 Tab Músá ne Ḳhudá-
wand se kahá, ki Ai mere
Ḳhudáwand, maiṉ fasáhat na-
híṉ rakhtá, na to áge se, aur
na jab se ki tú ne apne bande
se kalám kiyá, aur merí zubán
aur bátoṉ meṉ luknat hai.
11 Tab Ḳhudáwand ne use
kahá, ki Ádmí ko zubán kis ne
dí? aur kaun gúṉgá, yá bahrá,
yá bíná, yá andhá kartá hai?
kyá maiṉ nahíṉ kartá, jo Ḳhu-
dáwand húṉ?
12 Pas, ab tú já, aur maiṉ
terí bát ke sáth húṉ, aur jo
kuchh tú kahegá tujh ko sikhá-
úṉgá.

---

8. *Na pahle muạjize ke sunnewále hoṉ, to we dúsre muạjize ke muạtaqid hoṉge*—Yih báteṉ logoṉ ke wáste Ḳhudá kí taraf se bamanzile uske mahsús kalám ke thíṉ, lekin *aur* bátoṉ kí tarah sunnewále kí marzí par un ká sunná yá na sunná mauqúf thá, yạne jis ká dil hotá, wuh in nisháníoṉ par ímán látá. Koí muạjiza kisí ko iạtiqád par majbúr nahíṉ kar saktá hai. Jab Masíh ne ásmán ko sụúd kiyá, to bạzoṉ ko us meṉ bhí shakk húá.

9. Tísrí nishání se Ḳhudá apní qudrat mulk i Misr par aur us ke deotoṉ par záhir kartá hai. Yih to záhir hai ki agar daryáe Níl na hotá, to Misr ábád na hotá. Jab Músá ne daryá ke pání par asá márá, to wuh ḳhún ho gayá. Daryáe Níl Misríoṉ ká deotá thá, kyúṉki uskí serábkarnewálí tásír ko Osiris deotá se samajhte the. Pas Yahovah goyá Misr ko rizq pahuṉcháne-wále aur zindagí dene wále deotá ko jo makrúh lásh kí mánind us mulk meṉ phailá thá, mártá hai.

MÚSÁ KE ANDESHA-MAND HONE AUR ḲHUDÁ KE US KO UBHÁRNE KÁ ZIKR 10-17.

10-12. *Maiṉ fasáhat nahíṉ rakhtá.*—Lafzí tarjuma asl ịbárat ká yih hai ki "maiṉ bátoṉ ká ádmí nahíṉ húṉ."

Aur merí zabán aur bátoṉ meṉ luknat hai.—Asl ịbárat ká lafzí tarjuma yih hai ki merá múṉh aur zabán bhárí hai. Músá sáf batlátá hai ki maiṉ fasíh nahíṉ húṉ yạne mujh ko wuh niạmat hásil nahíṉ hai jis se logoṉ par asar pahuṉchá sakúṉ. Isí sabab se Músá ko yaqín na thá ki Baní Isráel merí risálat ke qáil hoṉge. Pulús ne bhí apne báre meṉ aisá hí kahá hai, ki badan ká kamzor aur goyáí meṉ náqis húṉ. Lekin aisí páedár aur bhárí báteṉ agar Pulús aur Músá se nahíṉ sádir húíṉ, to kaháṉ se áíṉ? Músá ne Pulús kí tarah is waqt tak nahíṉ jáná ki *Ḳhudá* kí qudrat mere is zuạf ke rafạ karne ko kyúṉkar kámil hai? Yih bhí mạlúm hotá hai ki Músá ke bayán meṉ uske bhái Hárún kí tarah rawání nahíṉ thí. Kyá baịd hai ki apne bháíoṉ se muddat tak judá rahne ke báịs watan ke muháwarát bhúl gayá ho, aur isí sabab se majmạ e ạmm meṉ guftogú karne ká hausila us ko na paṛtá

13 Tab us ne kahá, ki Ai mere Khudáwand, main terí minnat kartá hún, ki Jis ko cháhe, tú us ke wasíla se bhej.

14 Tab Khudáwand ká gussa Músá par bharká, aur us ne kahá, Kyá Láwíon men se Hárún terá bhái nahín hai; main jántá hún, ki wuh fasíh hai. Aur dekh, ki wuh bhí terí muláqát ko átá hai, aur tujhe dekhke dil men khush hogá.

---

ho. Yih bhí samjhá hogá ki Misr kí tahzíb aur muháwarát aur dastúrát se chálís baras kí alahdagí ne mujh men dihqániyat paidá kar dí hai jis se main bádsháhon ke darbár men jáne ke láiq nahín rahá hún. Yih pahlí martaba hai ki *Khudá* ádmí ko ilhám atá farmáne ká wada kartá hai, lekin is ke bad se Kalísíya kí tamám tawáríkh men Rúh ul Quds ke is faiz ká zikr maujúd hai. Maslan khaufzada Yasaiyáh ke labon par mazbah se sulgá húá koelá lagáyá gayá. (Yasaiyáh 6) aur muzabzab mizáj Yaramiyáh ke múnh par Khudá ne apná háth rakhá thá, (Yaramiyáh 1) Aise hí rasúlon ko Khudá ne yih quwwat dí kí hukkám *aur* logon ke sámhne jurat se kalám karte the. Isí tarah Khudá kí rúh hamesha apne sachche paigambaron kí madadgár rahí hai. Músá ilm kí shaikhí ko to khúb jántá hí thá, ab hikmat o dánái kí himáqat ke pahchánne ke láiq bhí khúb ho gayá, yahán tak ki us ko Khudá ke háth ká álah kahná cháhiye.

13. *Ki ai mere Khudáwand main terí minnat kartá hún ki jis ko cháhe, tú us ke wasíle se bhej.* Us ke kull iatiráz ká dafaiyá kiyá gayá, tis par bhí us ko taammul aur andesha rahá; magar us ká taammul aur andesha ímándárí kí ráh se thá. Is se malúm hotá hai ki jab ádmí rúhání taraqqí karná cháhtá hai, to us ke dil men is qism ke khiyálát guzrá karte hain. Tis par bhí aise bare shári yane Músá ke pairauon men se akhír zamáne ke ek faqíh ne us par kamzorí ká iatiráz karne se us ke muazziz nám kí fazílat par harf láná cháhá hai. Agar kamzorí bhí qarár dí jáe, to yih sirf aisí kamzorí hai ki bajuz Músá ke ki wuh sáhib i Ilhám thá, aur koí us kí nisbat aisá nahín kah saktá. Yih aise ádmí ká tarz i bayán nahín hai ki use nayá dil na hásil húá ho aur ilhám na hotá ho.

14. *Láwíon men se Hárún terá bhái* Yih áwwal maqám hai ki Hárún ká zikr áyá hai. Músá use chand arse ke wáste peshrau banátá hai, aur insáf o aql bhí cháhtí hai ki aisá hí ho kyúnki chálís sál ke asná men Hárún apne birádaron men rahá thá aur un waqton kí kámil tahzíb o tarbíyat hásil kiye húe thá. Bakhiláf is ke Músá jangal men ek badwí sardár kí bheren charáyá kartá thá. Lekin ham púchhte hain ki kyá Koh i Síná par shariat bakhshnewále ke pairau Músá ke dil men kabhí bhí is qism ká khiyál guzrá thá ki Hárún logon ke sámhne Khudá kí taraf se bát chít karegá. Hán wuh Hárún hí ká asá thá jis ne muajize kiye. Hárún hí Yahowáh ká sardár káhin thá, usí kí aulád ko haikal ká libás i fákhira pahnáyá gayá; usí kí aulád Yahowáh ke mazbah kí barguzída khádim húí. Bakhiláf is ke Músá kí aulád bilkull nasyan mansiyá ho gaí. Lekin báwujúd sust aur zí luknat aur firotan hone ke Músá hí Isráel kí rúh o rawán thá.

Dekh ki wuh bhí terí mulágát ko átá hai.—Misr men bhí is názuk waqt ke sámán parte játe the. Idhar Baní Isráel ká hádí aur us ke log bhí taiyáríán kar rahe the.

Dil men Khush hogá—Hárún tujhe dekhkar bahut khush hogá, aur qaum kí ázádí diláne ke wáste tere sáth shirkat karne ko mustaid hogá, jaisá ki áyát i máhad se malúm hotá hai ki Hárún Khudá ke pahár par Músá se milá aur use bosa diyá. Misríon ke riwáyát Khurúj ke báre men harchand ki niháyat pareshán aur náqábil i iatibár hain magar baz muarrikh un se yih qiyás karte hain ki kuchh alámát báhamí fasád aur tagaiyurát kí bhí Isráelíon kí riháí kí muaiyid húín, lekin is ráe kí kuchh asliyat nahín. Yih yaqín hai ki Músá aur Firaún aur Isráelí sab apne apne taur par alahda alahda kám karte the, kisí

15 Aur tú use kahegá, aur use báten batáegá, aur main terí aur us kí bát ke sáth húngá, aur tum jo kuchh karoge, tum ko batáúngá.

16 Aur wuh tere iwaz logon se báten karegá, aur wuh, hán wuhí, terí zubán kí jagah hogá, aur tú us ke liye Khudá kí jagah hogá

17 Aur tú yih asá apne háth men rakhiyo, ki us se tú muajize dikháegá.

18 Tab Músá rawána húá aur apne sasure Yitrú pás gayá, aur use kahá, ki Main terí minnat kartá hún, mujhe rukhsat de, ki apne bháíon pás, jo Misr men hain, jáún, aur dekhún, ki we ab tak jíte hain ki nahín. Yitrú ne Músá ko kahá, ki Salámatí se já.

19 Tab Khudáwand ne Midyán men Músá ko kahá, ki Misr men phir já: kyúnki we sab, jo terí ján ke khwáhán the mar gaye.

20 Tab Músá ne apní jorú aur apne beton ko liyá, aur unhen ek gadhe par bithláyá,

---

ko kisí ke kám men kuchh mudákhalat na thí; lekin Khudá kí taraf se yih bát thí ki un tínon se aise názuk waqt yane khurúj aur ázádí ke sámán parte játe the.

15, 16. Isráelíon aur Firaún ká darmiyání fil asl Músá thá aur Hárún kalám i Iláhí ká tarjumán thá yane jo Músá kahtá thá, wuh us ká tarjuma kartá játá thá. Lekin yih bát bhí yád rakhne ke láiq hai ki jaisá Músá ká kám aur ímán barhtá gayá, balki yih kahná cháhiye ki jaisí us kí dihqániyat kam hotí gaí, waisá hí Hárún ke uhde men farq átá gayá aur Músá ká martaba ziyáda hotá gayá. Jab ham Músá aur Hárún ke nasab náme ko parhte hain, to malúm hotá hai ki Hárún Músá ká tarjumán thá aur jahán kahín Firaún ke sámhne donon ke jáne ká zikr hai, wahán Músá ká nám pahle áyá hai. Hárún ne zamín par asá dálá thá jo jádúgaron ke asáon ko nigal gayá thá. Pahlí narm már Misr par isí kí húí thí. Lekin Músá ne Firaún ke jádúgaron ko khijálat se aisá aundhá kiyá ki phir unhen sar utháne kí jagah nahín rahí (9-11,) aur akhír khaufnák már Bahr i Qulzam men Firaún ke garq hone se pahle Músá hí ke asá se húí.

Yih asá.—Yane ek chaupán ká zará sá dandá Misr ke asáe sháhí aur Osiris mabúd kí azmat ko toregá. Isí tarah chaupán kí falákhun ke Isráel kí supurdgí men áne se muddat bad Galílí máhígír ke dám ne, Injíl ke gurohon ko pháns liyá, aur Kalíkía ke khimasáz ne basharat ká shámiyána gair qaumon par phailáyá. Is tarah in tínon zamánon men ek tarah kí munásabat hai. Is hukm i nátiq se Yahowáh apní mulágát khatm kartá hai, aur Músá ijz o inkisár se use taslím kartá hai.

MÚSÁ KÁ MISR KO MURÁJAAT KARNÁ, (18-31.

Jahán tak ki hamárí tahqíq kám kartí hai us se yihí páyá játá hai ki Músá ne is hukm i Iláhí kí nisbat ki Misr ko jáwe, apne khusur se kuchh nahín kahá, kyúnki gáliban is waqt tak wuh is hukm ke matlab ko achchhí tarah nahín samajh saká.

19. *We sab jo terí ján ke khwáhán the, mar gae.*—Dekho báb 2, áyat 23, jahán ki Músá kí talabí ke ain qabl bádsháh ke marne ká zikr hai. Yih wáqia Isráelíon ke haqq men kaí súrat se názuk thá.

20. *Tab Músá ne apní jorú aur apne (do) beton ko liyá.*—Us kí jorú ká nám Safúrah aur us ke do bete Garshúm aur Eliázar the.

Aur unhen ek gadhe par bitháyá.—Yane us par sawár karáyá. Yaqín hai ki sirf Safúrah aur Eliázar ki us waqt men bachcha thá, sawár húe honge, aur Músá aur Garshúm gadhe ke sáth sáth chale

aur Misr meṉ phir áyá: aur Músá ne Ḳhudá ká ạsá apne háth meṉ liyá.

21 Aur Ḳhudáwand ne Músá ko kahá, ki Jab tú Misr meṉ dáḳhil howe, to dekh, sab muạjize jo maiṉ ne tere háth meṉ rakhe haiṉ, Firạún ke áge dikhláiyo: lekin maiṉ us ke dil ko saḳht karúṉgá, ki wuh un logoṉ ko jáne na degá.

22 Tab tú Firạún ko yúṉ kahiyo, ki Ḳhudáwand ne yúṉ farmáyá hai, ki Isráel merá beṭá, balki merá palauṭhá hai:

---

honge. Dekhiye Baní Isráel ká Sardár kaisí hálat i ịjz o inkisár se Misr meṉ dáḳhil hotá hai.

21. *Maiṉ us ke dil ko saḳht karúṉgá.*—Is liye ki Músá Firạún kí muddat i madíd kí mutamarridána náfarmání se máyús na ho baiṭhe, Ḳhudáe Taạla ne use yaqín diláyá aur us ne az ráh i peshbíní bakhúbí mạlúm kar liyá ki us kí saḳhtí hamáre haqq meṉ bihtarí ká mújib hogí: (Rúm 8: 28). Is amr ká jánná ki koí daqíqa koshish kí peshbíní ká kisí tarah faroguzásht nahíṉ húá, beshakk Músá kí ummaid o himmat ká báịs hotá. Har fiạl achchhá ho yá burá do tarah par malhúz ho saktá hai; yá to yih ki wuh sirf iḳhtiyárí aur irádí hai, aur Ḳhudá us meṉ kuchh daḳhl nahíṉ detá. Yá yih ki dúsre ke iḳhtiyár se Ḳhudá apná kám nikál letá hai. Is maqám par fiạl qism i áḳhir-uz zikr murád hai. kyúṉki yih kitáb dar asl wáqiạt i Iláhía kí táríḳh aur Yahowáh kí hukúmat ká ahwál hai. Táham mazmún se mạlúm hotá hai ki donoṉ súrateṉ murád lí já saktí haiṉ, kyúṉki yih amr qábil i liház hai ki jab ki ham das jagah aisá likhá páte haiṉ ki Ḳhudá ne us ká dil saḳht kar diyá waise hí das jagah yih bhí likhá dekhte haiṉ ki us ne apná dil saḳht patthar kar liyá thá. Ḳhiyál karo ki garmí kí tásír se mom kaisá narm ho játá aur gílí maṭṭí kaisí saḳht ho játí hai. Wuhí ek garmí do muḳhtalif natáij paidá kartí hai. Aisá hí hál ádmíoṉ ká hai ki bạz Ḳhudá kí mihrbání se nekí o narmí aur bạze burái aur saḳhtí iḳhtiyár karte haiṉ. Lekin áyat i mazkúra ká kull mafhúm aur sahíh tashríh sirf yihí nahíṉ hai ki Ḳhudá ne use us kí marzí par chhoṛ diyá, ḳhud kuchh mudáḳhalat nahíṉ kí. Dil kí saḳhtí Ḳhudá kí taraf se bajáe ḳhud ek ạzáb hai.

Us ko bad ạmálí kí sazá aur gunáh ká natíja kahná cháhiye. Lekin qabl azáṉ ki Ḳhudá ká yih ạzáb ádmí par názil ho, wuh us kí mihrbání aur rahmat ko náchíz jántá hai. Inhiráf o sarkashí kí taraqqí, tahzíb o díndárí ká nuqs Ḳhudá kí marzí ke muḳhálif natáij haiṉ. Aur yih ạzáb Ḳhudá hí kí taraf se hai. Aur gunáh jo ạzáb ká báịs hai jis se ḳharáb natáij wuqụ́ meṉ áte haiṉ, ádmí kí taraf se hai. Pas is tarah shámat i aạmál se Firạún ne apná dil áp saḳht kar liyá thá; magar muháwaratan yúṉ hí kaheṉge ki Yahowáh ne us ká dil saḳht kar diyá. Jab tak wuh Ḳhudá ko nahíṉ jántá thá, aur us ke ahkám ko nahíṉ pahchántá thá, tab tak Ḳhudá ne us ká dil nahíṉ saḳht kiyá thá. Lekin jis waqt se us ne Ḳhudá ko pahcháná, us waqt se bawajh i náfarmání ahkám i Iláhí ke us kí saḳht dilí baṛhtí gaí. Ḳhudá ke ịlm i gaib meṉ yih bát pahle se thí ki us se gunáh sarzad hogá, aur Músá ká bataur pesh-ḳhabarí ke ḳhabar páná, aur Ḳhudá kí taraf se Firạún ke gunáhoṉ kí sazá ke sámán muhaiyá ho jáná bamanzile un gunáhoṉ ke natáij ke the jo Ḳhudá ke ịlm i gaib meṉ pahle se mạlúm the. Is kí misál biạinihí aisí hai jaise is dunyá meṉ Hukkám insáf ke liye ạdálateṉ aur jelḳháne az ráh i peshbíní awwal hí se mazlúmoṉ ke insáf aur mujrimoṉ kí sazá ke wáste banwá rakhte haiṉ. Lekin kisí amr ká ịlm ḳhwáh qabl ho yá bạd ho, insán meṉ ho yá Ḳhudá meṉ ho, us amr i mạlúma ká sabab kisí tarah nahíṉ ho saktá balki hamesha natíja hí hotá hai. (Dekho Rúm. 8: 29: 9: 18.)

22. *Merá palauṭhá.*—Rúhí taạlluq ke iạtibár se Ḳhudá ne apne Ạhdnáme meṉ Isráel ko tamám qaumoṉ ká pah-

23 So maiṉ tujhe kahtá húṉ, ki Mere beṭe ko jáne de, táki wuh merí ịbádat kare: aur agar tú use jáne nahíṉ detá hai, to dekh, maiṉ tere beṭe ko, balki tere palauṭhe ko már ḍálúṉgá.

24 ¶ Aur ráh meṉ manzil par yúṉ húá, ki Ḳhudáwand use milá; aur cháhá ki use halák kare.

25 Tab Safúrah ne ek tez patthar uṭháyá, aur apne beṭe kí khalṛí káṭ ḍálí, aur use us

---

lauṭhá Baní Ádam kí bihtarí ke liye qarár diyá thá. Ḳhudá ká silsila e bandobast muqtazí is amr ká húá ki az talabí i Abiraham tá Ḳhurúj ek shaḳhs ko us ne bamanzile ek qaum ke qarár dekar mutabanná kiyá. (Dekho Ḳhudá ká bandobast dar báb Ḳhurúj i Baní Isráel) Firạún jo áp ko Súraj Bansí ke laqab se mulaqqab kartá thá, us ko hukm húá ki Isráel yạne ibn Ulláh yá ibn i Yahowáh ko chhoṛ de. Pas ham dekhte haiṉ ki har mauqe par Misr ke mạbúdoṉ kí ihánat nikaltí hai. Yih áfat yá ạzáb díní thá mulkí nahíṉ thá, kyúṉki yih jang Ḳhudá kí ṭhahráí húí thí us ko jang i ásmání kahná cháhiye.

24-26. *Aur ráh meṉ manzil par yúṉ húá.*—Yih wáqiạ jo kisí paṛáo yá saráe par saṛak ke kanáre guzrá, is qadar muḳhtasar hai ki koí shárih is ká matlab achchhí tarah nahíṉ samajh saktá. Ġáliban is ká matlab yih hogá yạne Safúra Madyání ko agarchi apne ḳháwind se muhabbat thí, magar us ke baṛe kám ká kuchh ḳhiyál nahíṉ kartí thí, na jaisá ki use cháhiye thá, Yahowáh ke Ạhdnáme meṉ sharík thí, yá kam se kam itná zarúr hí thá ki usí ạurat kí wajh se Músá ne apne Ạhd ká nishán nahíṉ diyá thá, yạne Eliạzar ab tak gair maḳhtún thá. Is wáste is waqt meṉ yih zarúr húá ki ḳhud Músá ke zihn-nashín bhí achchhí tarah ho jáwe ki jo báteṉ use auroṉ ko sikhání cháhiyeṉ, un par awwal ḳhud kárband ho, aur yih amr us kí rúhí tạlím ká ạjíb wáqiạ hai.

Aur cháhá ki use halák kare.—Jo koí Ạhdnáme kí muhr o nishán kí parwá na kartá, us ke wáste yihí sazá thí (Paid. 17: 14.) Jab Músá Misr ko rawána húá, to Yahowáh ráh meṉ us ká máni̤ húá, jaisá ki Yạqúb ke sáth (jab ki wuh bháí se milne játá thá) maqám Piniel par Ḳhudá ká bheṭá húá aur baṛí kushtí hone ke bạd jab tak ki us ne áp ko Isráel ke Ḳhudá se maḳhsús nahíṉ kiyá, tab tak use Ḳhudá ne áge baṛhne kí ijázat nahíṉ dí. Kisí súrat se (yih nahíṉ mạlúm kyúṉkar) maut us ke sámhne áí, aur Safúra ne jáná ki yih musíbat Músá kí láparwáí aur mere inkár o muḳhálafat ká natíja hai.

25. *Khalṛí káṭ ḍálí.*—Yạne ạurat ne ḳhud laṛke kí khalṛí káṭí, aur fauran ḳhún kí bharí húí khál Músá ke pairoṉ par pheṉkkar, aur is ḳhúní rasm ke ḳhiyál se ranjída hokar use ḳhúní ḳháwind kahne lagí. Tab Ḳhudá ne Músá ko maut se bacháyá.

Ḳhún ke sabab mere sasure kí jagah húá.—Asl ịbárat ká tarjuma merí ráe meṉ yih honá cháhiye, ki "Tú ḳhún ke sabab ḳhúní ḳháwind húá."

Ḳhúní ḳháwind.—Asl ịbárat ká lafzí tarjuma ḳhún ká yá ḳhúnoṉ ká ḳháwind hai. Síga i jamạ, yạne "ḳhúnoṉ" se ḳhún kí kasrat yá bahná murád hai. Jis lafz i Ịbrání yạne "ḳhásán" ká tarjuma ḳháwind kiyá gayá hai, wuh sab nikáhí qarábatoṉ ká háwí hai. Maslan Tauret meṉ yihí lafz dámádoṉ ke wáste áyá hai, aur Paid. 19: 12, 14, aur Gintí 10: 29 meṉ Músá ke sále Hobáb kí nisbat áyá hai, aur Qáz. 19: 4 meṉ ba mạne sasure ke, aur Zab. 19: 5 meṉ ba mạne dúlhe ke áyá hai. Is ká matlab hai ki hamáre darmiyán shádí ká taạlluq is ḳhún ke sabab se az sar i nau qáim húá. Dúsrí áyat meṉ Safúra ne yihí bát phir kahí hai, jis se us ká matlab yih thá, ki ab terá ạqd mere sáth dúsre muạhade se jis ká nishán yih ḳhúní rasm yạne ḳhatna hai, qáim húá. Ḳhatna ke sabab se Safúra ne apne ḳháwind ko bachá liyá. Us ne apne liye Músá kí ján apne bachche ke ḳhún se ḳharídí. Ankelos kí Targum meṉ is tarah likhá hai, ki "Agar ḳhatna karke ḳhún nahíṉ baháyá játá, to merá ḳháwind ab tak mar chuká hotá." Is niháyat muglaq ịbárat kí yih achchhí

ke pánw par phenká, aur kahá,
Tú beshakk, khún ke sabab se,
mere sasure kí jagah húá.
26 Tab us ne use chhor di-
yá, aur wuh bolí, ki Khatne
ke liye, khún ke sabab se, tú
sasure kí jagah húá.
27 ¶ Aur Khudáwand ne
Hárún ko kahá, ki Bayábán
men jáke Músá kí muláqát kar.
Wuh gayá, aur Khudá ke pahár
par use milá, aur use bosa
diyá.
28 Aur Músá ne Khudá kí,
jis ne use bhejá, sárí báten aur
muajize, ki jin ká us ne use
hukm diyá thá, Hárún se ba-
yán kiye.
29 ¶ Tab Músá aur Hárún
gaye, aur baní Isráel ke sab
buzurgon ko ek jagah jama
kiyá.
30 Aur Hárún ne sárí báten,
jo Khudáwand ne Músá ko kahí
thín, kahín; aur logon kí án-
khon ke sámhne muajize záhir
kiye.
31 Tab log ímán láye: aur
we yih sunke, ki Khudáwand
ne baní Isráel kí khabargírí kí,
aur un ke dukhon par nazar kí,
unhon ne apne sir jhukáe, aur
sijde kiye.

V BÁB.

BAD us ke Músá aur Há-
rún áe, aur Firaún ko kahá, ki
Khudáwand Isráel ká Khudá
yún farmátá hai, ki Mere logon
ko jáne de, táki we bayábán
men mere liye íd karen.

sharh hai. Báqí aur tarjume jin men is qism ke zamáir hain, ki larke ke yá Ahd ke firishte kí taraf phirte hain, wuh láiq i iatibár nahín hain.

26. *Tab us ne use chhor diyá*—Aur Safúra yih samjhí, ki goyá az sar i nau Músá se merá aqd húá, kyúnki wuh maut ke panje se sirf khatna ke báis bachá, aur isí sabab se Safúra use khún ká kháwind kahne lagí. Malúm hotá hai ki Safúra ne patthar ká cháqú ki us zamáne ká riwáj thá, khatna ke liye istiamál kiyá, jaisá ki Yúsiah 5: 2 háshiye se záhir hai, hálánki lohe ke hathiyáron ká Shámíon men muddaton se riwáj thá. Lekin jaise Misríon men láshon par masálih lagáne ke liye purá-ní qism ke hathiyáron ke istiamál ká riwáj thá aise hí puráne taríq par patthar kí dhár se, jise patthar ká cháqú kahná cháhiye, khatna húá kartá thá. Malúm hotá hai, ki Safúra is waqt men yá chand arsa bad Madyán ko apne báp ke ghar chalí gaí, kyúnki jab Músá ne Isráelíon ká sardár bankar Húrib ko murájaat kí thí, to us kí jorú maa bál-bachchon ke wahán hí maujúd thí.

29-31. *Sab buzurgon ko ek jagah jama kiyá.*—In áyát se logon kí tartíb aur intizám ba mátahtí apne sardáron ke záhir hotá hai, aur is amr se ki unhon ne Músá aur Hárún kí barí tazím o takrím kí, záhir hai ki wuh log us Ahdnáme ko, jo Khudá ne un ke bápdádon se bándhá thá, bhúle nahín the, agarchi un ká ímán aisá qawí na thá, ki jang i hál ke wáste taiyár hote. (Dekho tashríh lafz buzurg yá sardár kí, mutaalliq i báb i shashum áyát 13-19.)

DÚSRÍ MUHIMM.

SIFÁRISH AUR AZÁB.

ABWÁB 5-13.

PÁNCHWÁN BÁB.

MÚSÁ KÍ FIRAÚN SE SIFÁRISH.

Ab taiyárí ká zamána khatm húá, aur Baní Isráel kí ázádí ká pahlá kám shurú hotá hai. Músá aur Hárún Firaún par apní risálat ká izhár karte hain. Pahlí áyat men yih jo áyá hai, ki "Khudáwand Isráel ká Khudá yún farmátá hai," us kí jagah "Yahowáh Isráel ká Khudá yún farmátá hai," tarjuma karná cháhiye, kyúnki "Yahowáh" kháss nám hai, aur jaisá ki muatabar nuskhe men "Khudáwand Khudá" yane murakkab lafz likhá hai, us tarah ká lafz Yahowáh nahín hai. Músá aur Hárún ne auwal apní qaum ke liye khud-mukhtárí ká dawá nahín kiyá, balki niháyat maqúl darkhwást kí, ki Yahowáh ke hukm ke mutábiq hamen Íd karne kí ijázat mil jáwe. Chúnki sab qaumon men ibádat ke tiríqe muaiyaní hote hain, aur apne mazhab ko har koí afzal jántá hai, is wáste Músá aur Hárún kí aisí darkhwást gair wájibí na thí, khusúsan mulk i Misr men jahán ki mazhabí teohár aur tamáshe barí dhúm dhám se hote the. Magar is darkhwást men Isráel kí risálat kí asl garaz, yane Khudá kí pahchán bhí makhfí thí. (Dekho báb 3 áyát 18, 19 kí tashríh.) Baz shárihín samajhte hain, ki Músá ne yih darkhwást az ráh i dhokhá-dihí kí thí, so yih un kí ajíb kam fahmí aur be-tazímí ká khiyál hai.

2 Firaún ne kahá, ki Khu-
dáwand kaun hai, ki main us kí
áwáz ko sunún, ki baní Isráel
ko jáne dún? Main Khudá-
wand ko nahín jántá, aur na
main baní Isráel ko jáne dúngá.
3 Tab unhon ne kahá, ki
Ibráníon ke Khudá ne ham se
muláqát kí hai: ham ko ijázat
díjiye, ki ham tín din kí ráh
bayábán men jáen, aur Khudá-
wand apne Khudá ke liye qur-
bání karen; kahín aisá na ho,
ki wuh ham men wabá bheje,
yá hamen talwár se máre.
4 Tab Misr ke bádsháh ne
unhen kahá, ki Ai Músá, aur
ai Hárún, tum un logon ko un
ke kám se kyún báz rakhte ho?
tum apne bojhon ko jáo.
5 Aur Firaún ne kahá, ki
Dekho, is zamín ke log bahut
hain, aur tum unhen un ke
bojhon se báz rakhte ho.
6 Aur usí din Firaún ne
muhassilon ko, jo logon par the,
aur un ke sardáron ko hukm
kiyá: ki

2. *Khudáwand kaun hai?* Kuchh baíd nahín ki Firaún ne Khudá ká nám is waqt tak kabhí na suná ho, kyúnki mulk i Misr men Ibráníon ke yahán bhí is nám ká bahut istiamál nahín thá. Bahar nahj Firaún ne Khudá kí qudrat ká inkár kiyá.

3. *Ibráníon ke Khudá ne.*—Isráelí gair qaumon se bát chít karne men aksar áp ko Ibrání kahte the, isí sabab se bamuqábale *aur* qaumon ke unhen Ibrání kahte hain; chunánchi is qaul se ki Ibráníon ke Khudá ne ham se muláqát kí, záhir hai. Yahowáh jise ye log Isráel ká Khudá kahte the, Firaún use Ibráníon ká Khudá kahtá thá.

4. *Kyún báz rakhte ho.*—Yane ai Músá aur Hárún tum un ko ná haqq Khudá ká khauf dilákar aur bár i azím un par dálkar unke kámon se báz rakhte ho. Yih kahkar phir un Isráelí Sardáron ko jo Músá aur Hárún ke pás khare the, kahne lagá ki "tum apne bojhon ko jáo" yane apná kám dekho.

6-9. Firaún ne Músá aur Hárún kí darkhwást ká yih jawáb diyá ki bechárе Isráelíon par ziyáda zulm *aur* ziyádatí hone lagí, jaisá ki báb 1 áyat 11 men Misrí afsaron ká zikr hai, waisá hí is maqám par bhí do qism ke afsaron yane muhassilon aur sardáron ká zikr hai, yih sardár muharrir is wáste kahláte the ki in ke mutaalliq likhne ká kám bahut thá. Aur Misrí intizám faráhamí sámán wg. is qism ká thá ki bagair tahrír ke kám nahín chal saktá thá. Agle waqton men Mulk i Misr men kár i tahrír kí aisí kasrat thí, jaisí hamárí wiláyat men aur Hindústán men áj kal us kí kasrat hai, balki táríkh se páyá játá hai ki Shám kí aulád zamána i Músá se qabl hí kár i tahrír se wáqif thí. Wilkinson sáhib likhte hain ki gallabánon ke muháfizon ko jo hisáb khánsámán ke afsaron ko dená partá thá, us men ek ek andá aur murgí aur batakh sab zara zara likhá játá thá aur is liye ki kisí tarah ká gaban

7 Ab áge ko tum un logon̲
ko bhus mat do, ki ínṭen̲ taiyár
karen̲, jaisá ab tak diye gaye
ho: we jáwen̲, aur apne liye
bhus baṭor len̲.
8 Aur unhín̲ ínṭon̲ ke qadr
hissa, jo unhon̲ ne ab tak banáin̲,
tum un par muqarrar karo;
tum us men̲ se kuchh kam na
karo: ki we káhil hain̲; is liye
we nạla karte hain̲, aur kahte
hain̲, Hamen̲ jáne do, ki ham
apne Ḳhudá ke liye qurbání
karen̲.
9 Aur un ká kám baṛhá diyá
jáe, táki us men̲ mashgúl rahen̲,
aur behúda báton̲ kí taraf
mutawajjih na hon̲.
10 Tab ḳhiráj ke muhassil
aur un ke sardár nikle, aur un
logon̲ ko yún̲ kahá, ki Firạún
kahtá hai, Main̲ tumhen̲ bhus
nahín̲ dene ká.
11 Tum jáo, aur apne liye
bhus lo, jahán̲ páo; lekin tum
par jo ḳhidmat hai, us men̲
kuchh kam na kí jáegí.
12 Chunánchi we log tamám
Mulk i Misr men̲ tittar bittar
húe, ki bhus ke ịwaz khúnṭí
jamạ karen̲.
13 Aur muhassilon̲ ne taqai-
yud kiyá, aur kahá, ki Tum
apná har ek din ká kám usí
din men̲, jaisá bhus páte húe
karte the, púrá karo.
14 Aur baní Isráel ke sar-
dáron̲ ko, jinhen̲ Firạún ke
muhassilon̲ ne un par karoṛá
kiyá thá, márá, aur kahá, ki
Kyún̲ tum log apní ḳhidmat
i muạiyan, jo ínṭ banáne kí
hai, áge ke mánind áj bhí nahín̲
karte?
15 ¶ Tab baní Isráel ke sar-
dár Firạún ke áge áke chilláe,
aur kahá, ki Tú apne ḳhádimon̲
se aisá sulúk kyún̲ kartá hai?

---

na hone páwe, yạne is amr kí áẓmáish ke wáste ki reporṭ sahíh guzre, do muharrir muqarrar the jo reporṭ guzarte hí us ko ján̲chte the. Har chíz pahle likh lí játí thí. Misr men̲ judá judá mahkame aur sarishte har síge ke intizám ke wáste is tarah muqarrar the jaise Austria aur France men̲ áj kal hain̲. Har sarishte aur mahkame men̲ sarkár kí taraf se sarkárí aur ḳhánagí intizám ke wáste afsar muqarrar the. Misr kí sarkárí tahrírát se un logon̲ ko jin kí nisbat wuh tahrírát ạmal men̲ átín̲, baṛá dagdaga muddat tak rahtá thá, aur kabhí wuh tahrírát yakáyak ḳhushí ká müjib bhí hotí thín̲. Misr ke qadím naqshon̲ ke dekhne se mạlúm hotá hai ki Ịbrání kár i tahrír se ḳhúb wáqif ho gae the, aur is tarah Ḳhudá kí kitáb likhne aur us kí hifázat karne ke láiq ho gae the.

11. *Apne liye bhus lo.*— Kyún̲ki daryáe Níl kí maṭṭí se kachchí ínṭen̲ jo bantí thín̲, un men̲ kuṭá húá bhus bhí paṛtá thá; chunán̲chi us waqt kí ínṭon̲ ke jo namúne áj tak rakhe hain̲ un men̲ bhus milá húá mạlúm hotá hai. Unníswen̲ ḳhándán ke waqton̲ ke sarkárí kágzát men̲ ek kágaz niklá hai jis men̲ muharrir ne is tarah par shikáyat likhí hai ki "koí ádmí mere pás nahín̲ jo ínṭen̲ banáne men̲ merí madad kare, na bhúsá hai."

12. *Ki bhus ke ịwaz khúnṭe jamạ karen̲.*—Jis lafz ká tarjuma ịwaz kiyá gayá hai us ká lafzí tarjuma "wáste" aur "liye" hai. Misríon̲ men̲ yih dastúr thá, ki jab khet taiyár hotá, to us kí úpar kí bálíán̲ káṭ ḍálte the, aur níche ke ṭhún̲ṭ chhoṛ dete the, jin ko káṭkar kúṭte, to bhúsá ho játá thá. Ịs waqt men̲ tamám Isráelí anáj ke kheton̲ par khún̲ṭíán̲ bínne idhar udhar chale gae the.

15, 16. Ịbrí muharriron̲ ne Firạún se ákar faryád kí, ki jo kám hamáre imkán se báhar hai, us ke púrá karne ke

16 We tere ḳhádimon̲ ko
bhus nahín̲ dete, aur ham ko
kahte hain̲, ki Ínṭen̲ banáo:
aur dekh, tere ḳhádimon̲ ne
már kháí hai; par qusúr tere
logon̲ ká hai.
17 Us ne kahá, ki Tum káhil
ho, tum káhil ho: isí liye tum
kahte ho, ki Hamen̲ jáne de,
ki Ḳhudáwand ke liye qurbání
karen̲.
18 So ab tum jáo, kám karo;
ki bhus tum ko diyá na jáegá,
aur ínṭon̲ ko tum usí hisáb se
doge.
19 Aur baní Isráel ke sar-
dáron̲ ne yih sunke, jo unhen̲
kahá gayá, ki Tum apní ínṭ
banáne men̲, jo tumhárí roz
kí ḳhidmat muạiyan hai, kamí
na karo, jáná, ki ham giriftárí
men̲ áe.
20 ¶ Aur unhon̲ ne, Firạún
pás se nikalke, Músá aur Hárún
ko, apní muláqát ke liye, ráh
men̲ khaṛá dekhá:
21 Aur unhen̲ kahá, ki
Ḳhudáwand tum ko dekhe,
aur insáf kare; is liye, ki tum
ne hamen̲ Firạún kí nazar men̲,
aur us ke ḳhádimon̲ kí án̲khon̲
men̲, aisá ghinauná kiyá hai,
ki un ke háth men̲ talwár dí
hai, ki wuh ham ko qatl kare.
22 Tab Músá Ḳhudáwand
ke pás phir gayá, aur kahá, ki
Ai Ḳhudáwand, tú ne in logon̲
ko kyún̲ dukh men̲ ḍálá, aur
mujhe kyún̲ bhejá?
23 Is liye ki jab se main̲
tere nám se Firạún ko kahne
áyá, us ne un logon̲ se buráí
kí, aur tú ne apne logon̲ ko
hargiz riháí na baḳhshí.

VI BA'B.

TAB Ḳhudáwand ne Músá
se kahá, ki Ab tú dekh, main̲
Firạún se kyá karún̲gá; ki

---

wáste, ham ko burí tarah se sarkárí ádmí márte hain̲. Purání ịmárát men̲ aisí tasáwír nikaltí hain̲ jin se mạlúm hotá hai ki chaprásí mazdúron̲ ke píchhe lakṛí liye khaṛe rahte the aur kám men̲ zará sustí dekhte, to bet márte the. Ek puráná nawishta jis ká Chábas sáhib ne tarjuma kiyá hai, us se bárah mazdúron̲ kí sazá ká hál, jinhon̲ ne ínṭon̲ kí miqdár i muạiyaní ke banáne men̲ qusúr kiyá thá, sáf mạlúm hotá hai. 20, 21 tak yih zikr hai ki jab bechára muharrir láṭhíon̲ aur ḍanḍon̲ se píṭne lage to unká Músá aur Hárún par jis qadar bharosá thá, játá rahá, kyún̲ki unhon̲ ne dekhá ki jo júá toṛná cháhte the wuh ab *aur* mazbút ho gayá aur pahle se bhí saḳhttar qaid men̲ ab mubtilá hain̲. Yih bhúl gae ki jaisá Yahowáh ne ḳhabar dí thí sab kuchh usí ke muwáfiq wuqụ men̲ áyá; (Báb 3 áyát 19, 20.)

22, 23. Músá ne khud apne bháíon̲ kí malámat kí; nadámat aur pareshánion̲ roz afzún̲ se ḳhasta ḳhátir hokar Ḳhudá kí janáb men̲ niháyat ilháh o zárí se iltijá kí, ki in musíbaton̲ ká kyá sabab hai. Músá ke mizáj men̲ jaldí thí. Harchand ki yih bát ba taqáza e insániyat thí, lekin is men̲ shakk nahín̲ ki yih nuqs us men̲ aisá thá, jis kí pardaposhí Yahúdíon̲ ke zamáne ká agar koí muarriḳh hotá, to zurúr kartá, sirf Músá hí yih likh saká. Siwáe Ilhámí ádmí ke *aur kaun* aisá kuchh apní nisbat likh saktá hai.

CHHAṬHA' BA'B.

Marátib i Ibtidáí.

1. Yahán̲ se aur bayán chaltá hai, chunán̲chi in kalimát se ki "ab tú dekh main̲ Firạún se kahún̲gá" sáf záhir hai. Yahowáh kí már shurụ hone se pahle kám men̲ kisí qadar tawaqquf húá. Sulh kí sifárish ke asbáb

wuh zoráwar háth se unheṉ
jáne degá, háṉ, zoráwar háth
ke sabab se wuh unheṉ apne
mulk se báhar kar degá.
2 Phir Ḳhudá ne Músá ko
farmáyá, aur kahá, Maiṉ Ḳhu-
dáwand húṉ;
3 Aur maiṉ ne Abirahám,
aur Izháq, aur Yạqúb par
Ḳhudá e Qádir i Mutlaq ke
nám se apne taíṉ záhir kiyá,
aur YAHOWA'H ke nám se
un par záhir na húá.
4 Aur maiṉ ne un ke sáth
apná ạhd bhí bándhá hai, ki
Kanán kí zamín, jo un kí mu-
sáfarat kí zamín hai, jis meṉ
we pardesí the, un ko dúṉgá.
5 Aur maiṉ ne baní Isráel
ke kuṛhne ko bhí, jinheṉ Mis-
ríoṉ ne apní ḳhidmat se ma-
shaqqat meṉ ḍálá hai, suná

---

sab játe rahe, aur is báb ke shurụ́ se sátweṉ báb kí das áyat tak Ḳhudá aur insán kí qudrat ká muqábala hai. Músá ká tarz i bayán is qism ká hai ki jab nae nae wáqiạ ká zikr shurụ́ karne ko hotá hai, to puráni bátoṉ ko bataur yád diháni ke muḳhtasaran zikr kar detá hai.

2. Ḳhudá áp ko Yahowáh ba mạne (Maiṉ húṉ) ke nám se záhir kartá hai; lekin is se koí aur qissa jis tarah abwáb 3, 4 meṉ hai, nahíṉ murád hai. Jo ḳhiyál bạz nukta-chínoṉ ká hai, us par hameṉ hairat átí hai. Auwal se dúsre zuhúr tak jo kuchh tadríjí taraqqí húí, wuh sáf záhir hai. Jaltí jháṛí meṉ pahle pahl Ḳhudá ne áp ko Elohím ke nám se záhir kiyá, (3, 6). Bạdahú rafta rafta ḳhúb pukhtagí se yádgárí ká nám batlá diyá, lekin is waqt fauran Músá ko ḳhabar detá hai ki "maiṉ Yahowáh húṉ." Phir tajallí ke bạd logoṉ ne yaqín jáná aur us kí tạzím ke wáste sarba sijda húe, aur Ḳhudá kí ạtá kí húí ázádí ko manzúr kiyá. Lekin is waqt meṉ we dil kí tangí aur mihnat kí shiddat se Músá kí bát sunnewále na húe. Pahle Músá ne Ḳhudá se ạrz kí thí ki Baní Isráel nahíṉ suneṉge. Phir yih ạrz kí ki unhoṉ ne nahíṉ suná. Us par Ḳhudáwand Tạálá ne Firạún kí nisbat yih pesh-ḳhabarí kí ki wuh tumheṉ jáne degá, yạne chhoṛ degá, (báb 3 : 20.) Auwal Músá ko yih hidáyat húí thí ki farotaní aur tạzím se yih kahe ki hameṉ jáne de, ham terí minnat karte haiṉ, lekin aḳhír ko yih saḳht paigám áyá ki mere logoṉ ko fauran chhoṛ de. Pas dunyá meṉ bahutere muạ́male aise guzre aur guzreṉge ki jin ká ágáz o anjám aisá hí húá aur hogá.

DAS MARTABA ḲHUDA' KA' FIRẠU'N AUR US KE LOGOṈ KO A'ZMANA'.

ABWÁB 6 : 1-12; 30.

1. *Ab.*—Yạne aise názuk waqt meṉ ki sulh ke tamám wasáil mạdúm ho gae the. Jab ek mazmún se dúsre mazmún kí taraf rujụ́ karte haiṉ, to ibtidá e kalám meṉ yih lafz láte haiṉ. Is meṉ shakk nahíṉ ki Músá kí muláqátoṉ ká zikr bahut muḳhtasar hai. Jo kuchh Firạún kí nisbat kahá gayá thá, us kí tafsíl nahíṉ hai. Aisá mạlúm hotá hai ki is waqt se pahle payám o salám ho chuke the, 2-8. Maiṉ Ḳhudáwand (Yahowáh) húṉ, aur maiṉ ne Abirahám aur Izháq aur Yạqúb par Ḳhudá e Qádir i Mutlaq yạne Alshaddáí ke nám se áp ko záhir kiyá aur Yahowáh ke nám se (yạne jo sifat us nám meṉ páí játí thí, us se un par) záhir nahíṉ húá. Lafz Yahowáh ke matlab o mạní kí tashríh zamíma e báb i seyum mutạalliqa i áyat 13-15 meṉ dekho.

Zamánae talabí i Abirahám se Ḳhudáe Tạ́lá apní sifát logoṉ par záhir kartá rahá aur buzurgoṉ ke tajribe se bhí use pahcháná. Insán ne us ke námoṉ se tạlím nahíṉ páí, balki námoṉ ke matálib aur mạní pahcháne. Isí ko kahte haiṉ ki Isráel ke báp dádoṉ ne ba alqáb i El aur Elián aur Elsháddaí tạlím i Iláhí páí. Lekin baṛá aur asl sabaq jis ko Isráel ke báp dáde kuchh bhí nahíṉ jánte the, hanoz us kí aulád ko apne tajribe se paṛhná báqí thá, táki ạhd ke baṛe nám kí ḳhúbí aur bárík í ḳháss qaum i Isráel ká hissa ho. Bạz

hai; aur apne us ạhd ko yád
kiyá hai.
6 So tú baní Isráel se kah,
ki Maiṉ Ḳhudáwand húṉ, aur
maiṉ tumheṉ Misríoṉ ke bojh
se chhuṛáúṉgá, aur maiṉ tum-
heṉ un kí ḳhidmat se ázádí
baḳhshúṉgá, aur maiṉ apná
háth lambá karke, aur baṛí
musíbateṉ un ko dikháke, tum-
heṉ rihái dúṉgá;
7 Aur maiṉ tumheṉ apní
qaum karúṉgá, aur maiṉ tum-
hárá Ḳhudá húṉgá; aur tum
jánoge, ki maiṉ Ḳhudáwand
tumhárá Ḳhudá húṉ, jo tum-
heṉ Misríoṉ ke bojhoṉ ke tale
se nikáltá húṉ.
8 Aur maiṉ tumheṉ us
sarzamín meṉ láúṉgá, ki jis
kí bábat maiṉ ne qasam kháí
hai, ki use Abirahám, aur
Izháq, aur Yạqúb ko dúṉgá;
aur maiṉ use tumhárí mírás
kar dúṉgá. Ḳhudáwand maiṉ
húṉ.
9 ¶ Músá ne baní Isráel ko
yúṉ hí kahá; par we dil tangí
se, aur mihnat kí shiddat se,
Músá ke sunnewále na húe.
10 Phir Ḳhudáwand ne
Músá ko farmáyá,

---

nukta-chínoṉ ká gumán yih hai ki Isráel ke báp dáde Ḳhudá ke nám ká sahíh talaffuz nahíṉ jánte the, lekin yih ráe sahíh nahíṉ. Hál yih hai ki wuh us nám ke asl maqsúd ko nahíṉ samajhte the, yạne jis tarah pichhle logoṉ ko mạlúm húá, is tarah un ko nahíṉ mạlúm thá. Yih zurúr ḳhiyál rakhná cháhiye ki Ịbrání ịbáratoṉ meṉ hamárí Ġarbí zabánoṉ kí tarah, zara zara bát ke liye riạ́yateṉ nahíṉ haiṉ aur isí wajh se lafzí tarjume se matlab nahíṉ nikaltá hai. Asl matlab us se sirf isí qadar hai ki tumháre báp dáde merí un sifát se jo lafz Yahowáh se páí játí haiṉ, aisí achchhí tarah wáqif na the jaise tum jánte ho. Isí tarah ke muháware meṉ Yúsuf ne apne bháíoṉ se farmáyá, ki "na tum ne balki Ḳhudá ne mujhe yaháṉ bhejá." (Paid 48: 8.) Is se yih matlab nahíṉ hai ki tumhárí buráí mere yaháṉ áne kí báịs mutlaq na thí balki yih matlab hai ki tumhárí buráí jis kí wajh se merá yaháṉ áná húá mere haqq meṉ is qadar muzir nahíṉ húí, jis qadar ịnáyat i Iláhí yaháṉ áne se mere haqq meṉ mufíd húí. Isí tarah Yúsuf ne apne beṭe Manasse se bulákar kahá ki Ḳhudá ne mujhe apne báp ká ghar bhulá diyá. Is se yih matlab nahíṉ ki sach much báp ká ghar bilkull bhúl gayá thá, balki yih garaz hai ki is nae ghar ke sabab se puráne ghar ká ḳhiyál us ke dil se játá rahá.

Isráelíoṉ ke Ḳhudá ká ḳháss nám Yahowáh thá, jaise ádmí ká nám Mohan Sing, yá Bihárí Lạl, yá Kálí Bhawání Hindúoṉ kí Debí ká ḳháss nám hai. Ịbrání is nám kí is qadar tạzím karte the, ki adab se zabán par bhí nahíṉ láte the isí sabab se us ká sahíh talaffuz bilkull mafqúd ho gayá. A'j kal qiyásan use Yahowáh paṛhte haiṉ. Jab Yahúdíoṉ ne nawishtoṉ ko paṛhá, to unhoṉ ne us lafz i Ịbrání ke ịwaz jis ká tarjuma Urdú meṉ Ḳhudáwand hai, "Adhonai" kar liyá. Septuajint ke mutarajjimoṉ ne us nám ká tarjuma Yúnání lafz se jo Ḳhudáwand ke mạnoṉ meṉ átá hai, kiyá, Yahowáh meṉ hurúf i ịllat lafz Adonai se liye haiṉ. Kyá ạjab hai ki aslí súrat us lafz kí Yáhweh ho. Bahar nahj Hindustáníoṉ ko cháhiye ki hamesha dil se yih samjheṉ ki Isráelíoṉ ke Ḳhudá ká ḳháss nám "Ḳhudáwand" hai.

9. *Sunnewále na húe.*—Kyúṉki Firạún ke logoṉ ke jaur o sitam ne unheṉ aisá ạjiz kar diyá thá ki un kí ummedeṉ játí rahí thíṉ. Pas Ḳhudá ke nuzúl i rahmat ká yihí mauqạ thá.

10-12. Háláṉki Baní Isráel Músá se ná-ummed hokar bargashta húe the, phir bhí Yahowáh ne Músá ko hukm kiyá ki tanhá Firạún ke pás jáe. Lekin jab ki Baní Isráel hí ne us ke kahne par ạmal nahíṉ kiyá, to Firạún se shinawáí

11 Ki Já, aur sháh i Misr
Firạún se kah, ki Baní Isráel
ko apne mulk se báhar jáne de.
12 Tab Músá ne Ḳhudá-
wand ke áge yún kahá, ki
Dekh, Baní Isráel ne to merí na
suní; pas main jo ná-makhtún
honth rakhtá hún, Firạún
merí kyúnkar sunegá?
13 Tab Ḳhudáwand ne
Músá aur Hárún ko kahá, aur
unhen baní Isráel aur sháh i
Misr Firạún ke haqq men far-
máyá, ki baní Isráel ko mulk i
Misr se báhar le jáwen.
14 ¶ Un ke ábáí ḳhándán-
on ke sardár ye the: Rúbin,
jo Isráel ká palauṭhá beṭá
thá; us ke beṭe; Hanúk, aur
Phalú, aur Hasrún, aur Kar-
mí the: aur ye Rúbin ke
gharáne the.
15 Baní Samạún; Yamúel,
aur Yamín, aur Ahad, aur
Yakín, aur Suhr, aur Sáúl, jo
Kanạ́ní ạurat ká beṭá thá: ye
Samạún ke gharáne the.
16 ¶ Aur baní Láwí ke
nám, un ke gharánon ke mu-
tábiq, ye hain; Jairsúm, aur
Qihát, aur Mirárí: aur Láwí kí
ụmr ek sau saintís baras kí thí.
17 Baní Jairsúm; Libní,
aur Samaí the, un ke gharán-
on ke mutábiq.
18 Baní Qihát; Amrám,
aur Izhár, aur Habrún, aur
Uzziel the: aur Qihát kí zin-
dagí ke baras ek sau tentís
baras the.
19 Baní Mirárí; Mahlí, aur
Músí the: Láwí ke gharáne,

kí kyá ụmmed thí. Is tarah Músá ne jáná ki aḳhír koshish bhí kárgar na húí aur ab siwáe Ḳhudáe Taạlá ke *aur* koí wasíla nahín hai.

13-19. Chúnki Baní Isráel ek qaum thí aur Músá aur Hárún us ke sardár aur rahnumá the. Isí sabab se Baní Láwí ke tínon ḳhándán aur un tínon ḳhándánon ke ḳhándánon ká mufassil bayán hai; aur Rúbin aur Samạún ke ḳhándánon ká mujmal bayán sirf is liye áyá hai ki mạlúm ho jáwe ki Baní Láwíon kí rishtadárí Baní Rúbin aur Samạún se thí. Ábáí ḳhándánon se ḳhándán i mutasáịda* aur mutanazzila murád hai, (Wirásat i Hind dekho). Lekin Kurtz Sáhib kí ráe yih hai ki is kull fiqre ke mạne guroh aur ḳhándán ke hain aur lafz "ábá" se sirf múris i ạ́lá murád hain. Lekin Yúsha 7:14 aur Gintí 1:20, 22 men ráe auwal murajjah hai. Áyat mazkúra men bhí "ḳhándánon" basígae jamạ tarjume karná cháhiye ("ḳhándán" basígae wáhid nahín cháhiye.) Jaisí nasl baṛhtí gaí, waise hí bárahon firqon kí taqsím dar taqsím hotí gaí. Har firqe ká ek sardár yá amír hotá thá aur yih ạmárat aur sardárí ḳhándání thí. Siwáe is maurúsí ạmárat ke ek qism sardáron kí Elder hote the, jo bawajah ụmr-rasída aur tajribakár hone ke, yá gáliban is wajh se ki sab un ko pasand karte the aur wuh logon kí taraf se bamanzile muḳhtár maqbúla ke aur saltanat men bamanzile ek baṛe rukn jamhúrí ke hote the. Phir aḳhír men unkí jagah faqíh muqarrar húe. Yih bhí ek qism ke ụhdadár the. Sháyad Misríon kí dekhá dekhí Yahúdíon men bhí un ká riwáj ho gayá hai jaisá ki ham úpar zikr kar chuke hain. Misr men is qism ke ụhdadáron ke mutaạlliq yih ḳhidmat thí ki sarkárí mazdúron par nigarání rakhte aur gáliban nasab náme aur sarkárí nawishte bhí inhín kí tahwíl men rahte the. Pas jo intizám Músá ne koh i Síná par jánfisháni se púrá kiyá us kí biná Misrí aur káhiní yạne donon hukúmaten hain. Yạne jo qawáịd aur rasmiyát Músá ne apní qaum ke wáste muqarrar kiye, wuh Misríon aur káhinon se liye the.

* *Mutasáida* úpar kí pushton ko kahte hain. *Mutanazzila* níche kí pushton ko kahte hain.

un kí naslon ke mutábiq, ye
the.
20 Amrám ne apne báp kí
bahin Yúkabid se byáh kiyá;
wuh us se do beṭe janí, ek
Hárún, dúsrá Músá: Amrám
kí zindagí ke baras ek sau sain-
tís the.
21 ¶ Baní Izhár, Qurah,
aur Nafaj, aur Zikrí the.

20. *Amrám ne apne báp kí bahin Yúkabid se biyáh kiyá.*—Yahán jis ká tarjuma báp kí bahin húá hai, ham use Septuagint aur Suryání aur Vulgate aur Filastín kí Tárgum ke mutábiq báp ke bháí kí laṛkí tarjuma karte hain, aur yih samajhte hain ki is áyat ká yihí matlab hai ki Amrám ne apne chacházád bahin Yúkabid se shádí kar lí. Is áyat par bahut bahs hai aur bahut zurúrí bát táríḳh ke mutaạlliq is se mạlúm húí. Hamárá nusḳhae musallama aur bahut se hál ke mufassir Yúkabid ko Amrám aur Lewí kí laṛkí qarár dete hain; is hisáb se Músá Lewí ká nawása hotá hai. Aur Gintí 26:59 bhí yaqínan isí ráe kí muaiyid hai. Amrám kí jorú ká nám Yúkabid thá. Láwí kí beṭí jise us kí mán Láwí se Misr men janí, goyá ki bạd ụbúr Misr ke Láwí kí ek laṛkí, ạláwa un tín laṛkon ke jo Kanạ́n se us ke sáth gae the, paidá húí thí. Lekin (1) yaqín nahín átá hai ki ḳhud Músá ke mán báp ne qáịdae fitrí ko jis ke wáste Músá ke nawishtaját se baṛí tákíd nikaltí hai, toṛ diyá ho, agarchi yih amr baịd-ul-imkán bhí nahín; (2) agar Yúkabid Amrám kí phúpí qarár páwe, to zurúr mánná paṛegá ki Láwí aur Yúkabid kí aulád aisí aḳhír ụmr men húí yạne Yúkabid aur Miriam aur Hárún aur Músá apne má bápon kí aisí aḳhír ụmron men húe ki un ká honá muạjizána samajhná cháhiye, háláṇki is maqám par us ke muạjiza hone ká zará bhí ishára nahín. Is ko is tarah samajhná cháhiye. Farz karo ki ạqall martaba muddat musáfarat kí 215 baras the, kyúnki aisá farz karne se mushkilát kam ho jáengí. Aur chúnki Ḳhurúj ke waqt Músá kí ụmr 80 baras kí thí to is hisáb se 215-80=135 baras kí, ki isí qadar ạrsa Yạqúb ko Misr men pahúnche húe Músá kí paidáish ke waqt tak ho chuká thá. Jab musáfirat ká zamána shurụ́ húá to Láwí ká sinn qaríb 45 ke thá, aur chúnki (ham abhí farz kar chuke hain,) Yúkabid us kí duḳhtar thí, to is hisáb se Láwí ke 45 baras bạd se, us ke pote Músá ke paidá hone tak 135 baras ká ạrsa guzrá. Ab agar ham is ạrse 135 baras ko jis tarah bánṭen, har tarah intihá e ụmr men Láwí báp, aur Yúkabid mán qarár páwegí. Maslan agar Láwí sau baras ká ho, aur us waqt Yúkabid paidá húí ho, to yih wáqị zarúr 55 baras bạd pahunchne Misr ke húá hogá, kyúnki 45 manfí 100 barábar 55 kí hain. Aur is súrat men Músá apní mán kí 80 baras kí ụmr men paidá húá hogá, kyúnki 55 manfí 135 barábar 80 ke hain. Aur Hárún 77 baras kí ụmr men, aur Miryam 60 baras se kuchh ziyáda ụmr men paidá húí hogí. Aur agar ham yih farz karen, ki ḳhud Yúkabid das yá bís baras bạd us zamáne ke, jo us kí wiládat kí nisbat farz kiyá hai, paidá húí, to yih mánná paṛegá, ki Láwí kí ụmr us waqt men 110 yá 120 kí thí, aur usí qadr Yúkabid kí ụmr ba waqt wiládat us kí aulád ke kam thí. Magar hamáre aisá farz karne se mushkilát nahín dafạ hotí hain. Agar ham is ráe ko mánen, ki sukúnat Misr ke aiyám 430 baras hain, to is qism kí mushkilát *aur* bhí baṛh jáengí. Lekin agar Yúkabid ko Amrám kí chacházád bahin qarár do, to kull mushkilát hall ho játí hain, aur gunjáish iạtiráz kí kisí tarah nahín rahtí hai, kyúnki 135 baras ke ạrse men ek pusht *aur* baṛh jáegí.

(3.) Ịbrání lafz "Dodátho" jis ká is maqám par báp kí bahin tarjuma húá hai, us ká tarjuma Sepṭuajinṭ men báp ke bháí kí duḳhtar kiyá gayá hai; aur Súriya aur Vulgate aur Falastín kí Targum men bhí Sepṭuajinṭ kí pairawí kí hai, kyúnki waisá hí ek lafz "Dod" ba sígá i muzakkar jo ba mạne chachá ke hai, Yaramiyáh 32:12 men bá mạne chachá ke beṭe ke áyá hai. Aur yih yaqín mạlúm hotá hai, ki agar "dodh" ke mạne chachá ke laṛke ke hain, to "dodhá" ke mạne chachá ke laṛkí ke honge. Isí wáste Syre aur Estius aur Adam Clarke sáhibán ne is lafz ká tar-

22 Baní Ụzziel; Mísáel, aur Ilsafan, aur Sitrí the.

23 Aur Hárún ne Nahsún kí bahin Ạmminadáb kí beṭí Ilisabạ se byáh kiyá; us se Nadab, aur Abihú, aur Iliạzar, aur Itamar paidá húe.

24 Baní Qurah; Asír, aur Ilqanah, aur Abiásaf the, aur ye Qurábíon̲ ke gharáne the.

25 Hárún ke beṭe Iliạzar ne Fútiel kí beṭíon̲ men̲ se ek ke sáth byáh kiyá; us se Finihás paidá húá: Láwí ke bápdádon̲ ke gharáne men̲ ye sardár the.

26 Ye wuh Hárún aur Músá hain̲, jinhen̲ Ḳhudáwand ne farmáyá, ki Baní Isráel ko, un kí

---

juma chacházád bahin iḳhtiyár kiyá hai.

(4) Is ạmm tarjuma se jo diqqaten̲ paidá húí hain̲, wuh is tarah dúr ho saktí hain̲, ki Gintí 26: 59 men̲ sirf isí qadr likhá hai, ki us kí mán̲ (jis ká nám nahín̲ áyá hai,) Láwí se ek beṭí Yúkabid Misr men̲ janí. Ham yih púchhte hain̲, ki kyá is ịbárat se ba qiyás i gálib yih matlab nahín̲ nikal saktá hai, ki Láwí ne buṛhápe men̲ apní potí ko mutabanná beṭí kiyá ho? Agar aisá ho to kyá baịd hai, ki wuh tínon̲ beṭon̲ kí bahin tasauwur kí gaí ho. Aur chún̲ki wuh káhinon̲ kí mán̲ thí, bidún̲ jihat is wáqị ke zikr kí ḳhusúsiyat us kí nisbat munásib mutsauwar húí, aur isí tarah Yúkabid Amrám kí phúphí qarár dí gaí, agarchi filhaqíqat wuh Amrám kí chacházád bahin thí.

Kurtz, aur Keil aur Canon Cook aur dígar sáhibán kí yih ráe hai, ki yahán̲ do Amrám ká zikr hai, aur yih ki Amrám ibn i Kohát aur Amrám padar i Músá ke bích men̲ kaí pushten̲ chhúṭ gaí hain̲. Lekin ham kahte hain̲, ki (1) áyát 18, 20 kạ mutálạ karne se bakhúbí yaqín ho játá hai, ki ek hí Amrám ká zikr hai. (2) Sáhibán i mausúf ne yih nahín̲ ḳhiyál kiyá, ki Ahbár 10: 4 men̲ Amrám ke bháí Ụzziel ko Hárún ká chachá likhá hai. Aur harchand ki wuh lafz jis ká úpar zikr húá. wasạt mạne kí bahut rakhtá hai, táham yih diqqat zarúr paṛegí, ki koí dúsrá Ụzziel dúsre Amrám ke ham-ạsr tajwíz karná paṛegá. Rahá yih amr ki kaí pushten̲ chhúṭ gaí hain̲, so us kí yaqíní misál Matí 1 báb men̲ maujúd hai, jahán̲ ki hamáre Ḳhudáwand ke pushtí-náma se tín mashhúr bádsháhon̲ ke nám chhoṛ diye hain̲; aur gálib hai ki Ạzrá 7: 1 men̲ bhí aisá hí ho, kyún̲ki 1 Tawáríḳh 6 báb kí fihrist sahíh hai, to mánná paṛegá, ki Meraiáth aur Ạzariáh ke darmiyán chha nám chhoṛ diye hain̲. Aur isí tarah yih bhí yaqín hai, ki ibn se aksar sirf aulád murád hotí hai na ḥaqíqí beṭá, jaisá ki Masíh ko ibn i Dáúd kahte hain̲, aur aulád murád lete hain̲. Agar zamána e sukúnat i Misr 430 baras qarár diyá jáe, to zarúr mánná paṛegá, ki kaí pushten̲ yahán̲ par chhúṭ gaí hain̲. Lekin hál yih hai ki yih sab wáqiạt 215 baras ke ạrse men̲ mumkin ul wuqụ́ hain̲, is wáste sukúnat kí muddat 215 baras qarár dená munásib mạlúm hotá hai. (Dekho Sharh báb 12: áyat 40.)

23-25. *Elsabạ.*—Is ke mạne hain̲ "Ḳhudá se us ká ạhd," hain̲ yạne wuh Ḳhudá ko máutí, aur usí kí parastish kartí hai. Jis tarah Hárún aur us ke qarábatíon̲ kí tafsíl Kutub i Muqaddasa men̲ hai, aisí Músá aur us kí jorú ke múrison̲ kí tafsíl nahín̲ hain̲. Is kí wajh yih hai ki sardár káhinon̲ ke pushtí-náme ká mạlúm honá Baní Isráel men̲ baṛá zarúrí amr thá. Dekhiye qaumí Táríḳh men̲ Músá kí aulád ká kuchh aisá ḳháss zikr nahín̲, balki un ke nám bhí ittifáqiya á gae hain̲. In áyát men̲ likhá hai, ki Hárún kí bíbí Yahúdáh kí ek mashhúr sháhzáde Nahsún kí bahin thí. Yih yád rakhná cháhiye ki Músá kí hayát men̲ silsila e kahánat Hárún ke pote Finihás tak pahun̲chá thá, jo ba ạlam i shabáb mulk i Kanaạn men̲ dáḳhil húá thá. Músá kí yih ittifáqí shahádat qábil i liház hai.

Bayán i mazkúr chalá játá hai.

Upar ke bayán mutaạlliq i nasabnáma ko áyat 13 kí tafsíl samajhná cháhiye, jis se muḳhtasar aur sáf táríḳh Músá aur Hárún ke ḳhándán kí mạlúm hotí hai. Áyat 28 se 12 áyat ká mat-

faujon̲ ke sáth, Misr kí sarzamín se nikál láo.

27 Ye we hain̲, jinhon̲ ne Misr ke bádsháh Firạún se kahá, ki Ham baní Isráel ko Misr se nikál le jáen̲ge: ye wuhí Músá aur Hárún hain̲.

28 ¶ Aur jis din Ḳhudáwand ne mulk i Misr men̲ Músá se báten̲ kín̲, yún̲ húá,

29 Ki Ḳhudáwand ne Músá ko kahá, Main̲ Ḳhudáwand hún̲: tú sab kuchh, jo main̲ tujhe kahtá hún̲, sháh i Misr Firạún se kah.

30 Músá ne Ḳhudáwand se kahá, Dekh, mere to honṭhon̲ ká ḳhatna nahín̲ húá: Firạún kyún̲kar merí sunegá?

VII BÁB.

PHIR Ḳhudáwand ne Músá se kahá, Dekh, main̲ ne tujhe Firạún ke liye Ḳhudá sá banáyá: aur terá bháí Hárún terá paigambar hogá.

2 Sab kuchh jo main̲ tujhe hukm karún̲, so tú kahná, aur terá bháí Hárún Firạún se kahegá, ki Baní Isráel ko apne mulk se jáne de.

3 Aur main̲ Firạún ke dil ko saḳht karún̲gá, aur apní

---

lab phir ạid hotá hai, aur jin hálát men̲ Músá apne ná-maḳhtún hone ká zikr karke ụzr kartá hai, un ko duhrátá hai. Báb 4: 10 men̲ Músá ne apne bháíon̲ pás jáne ke láiq na hone kí dalíl ná-maḳhtúní ko kahá. Is waqt men̲ ki Firạún pás jáne ká hukm húá, to apní ná-maḳhtúní ko káfí rok tasauwur kartá hai.

28-30. Yih tínon̲ áyát báb mábạd ke mutaạlliq hain̲, is wáste báb mábạd ká 28wín̲ áyat se shurụ́ honá cháhiye thá, yạne

Ḳhudáwand (Yahowáh) *ne mulk i Misr men̲ Músá se báten̲ kín̲,* * * * *kahá, Main̲ Ḳhudáwand* (Yahowáh) *hún̲.*—Yih dúsrá mukáshafa Músá ko húá. Aur pahlá mukáshafa Midyán kí sarzamín men̲ húá thá, jab ki Ḳhudá Taạ́lá ne apná yádgárí ká nám pahile pahal záhir kiyá thá, jis ká zikr báb 3 men̲ maujúd hai.

SÁTWÁN̲ BÁB.

1. *Main̲ ne tujhe Firạún ke liye Ḳhudá sá banáyá.*—Músá ko Firạún ke sámhne ạjiz bankar pahle bhí nahín̲ jáná paṛá, lekin ab to qudrat i Iláhiya ạtá ho gaí thí. Pahle to Músá Hárún ke sámhne Ḳhudá kí marzí záhir kartá thá (báb 4 áyat 16,) lekin ab Firạún ke sámhne Ḳhudá kí qudrat se malbús hokar záhir honá paṛá. Ab tak wuh bataur wakíl yá elchí ke thá aur aiyám i sifárat men̲ zubán men̲ luknat hone se adáe matlab men̲ bahut diqqat mạlúm húí thí. Lekin ab us ke kám hí ḳhud wakíl aur jawábdih the, aur wuh qudrat i Iláhí ke hathyár se Misr ke mạbúdán i bátil ki shikast dene ke wáste musallih thá. Chunán̲chi jab Músá ne máyúsána ụzr kiyá, to Ḳhudáwand ne farmáyá ki "Dekh main̲ ne tujhe Firạún ke liye Ḳhudá banáyá." Firạún, Ḳhudá kí rahmat ke paigambar Músá kí náfarmání se Ḳhudá kí ạzmat o buzurgí ká munkir ho chuká thá. Lekin ab wuh Ḳhudá ke qahr ke paigambar yạne Músá kí náfarmání se Ḳhudá kí ạzmat o jalál ká muqir hogá. Ḳhudá Taạ́lá ḳhabar detá hai ki mere in ahkám ke natáij jin se main̲ ḍarátá hún̲, kaise hain̲.

2. *Terá bháí Hárún Firạún se kahegá ki Baní Isráel ko apne mulk se jáne de* balki bihtar tarjuma yih hai ki "jáne degá."

3. *Aur main̲ Firạún ke dil ko saḳht karún̲gá* yạne us ne yahán̲ tak haqq ká sámhná kiyá ki jo kuchh qudrat o rahmat us ko dikhái dí, wuh us kí sharárat o saḳhtí kí *aur* ziyáda báịs húí, aur Firạún Ḳhudá ke logon̲ ká saḳht dushman ho gayá. Firạún ke isí anjám kí Ḳhudá Taạlá pesh-bíní se ḳhabar detá hai, táki Músá us waqt ká muntazir rahe, Firạún ká gunáh aur us gunáh ke

nisháníoṉ aur ạjáib ko mulk i Misr meṉ ziyáda karúṉgá.

4 Lekin Firạún tumhárí na sunegá; pas maiṉ apná háth Misr par lambá karúṉgá, aur apní faujoṉ ko, jo merí qaum baní Isráel haiṉ, baṛe muạjize dikháke mulk i Misr se nikál láúṉgá.

5 Aur maiṉ jab Misr par háth chaláúṉgá, aur baní Isráel ko un meṉ se nikál láúṉgá, tab Misrí jáneṉge, ki maiṉ Ḳhudáwand húṉ.

6 Músá aur Hárún ne jaisá Ḳhudáwand ne unheṉ kahá, unhoṉ ne waisá hí kiyá.

7 Aur jis waqt un donoṉ ne Firạún se guftogú kí, Músá assí baras, aur Hárún tirásí baras ká thá.

---

yaqíní natáij hí kuffár ke sámhne Yahowáh ke sifát záhir karne ke wasáil hone ko the. (Dekho sharh 4 báb 21 áyat.)

4. *Lekin Firạún tumhárí nahíṉ sunegá.* Is áyat meṉ jo fiạl áyá hai, us meṉ koí súrat amíra yá irádí mutlaq nahíṉ hai balki Ḳhudá Taạlá ne az ráh i peshbíní hálat maujúda ke ḳhiyál se yih farmáyá ki wuh saḳhttar hotá jáegá.

7. *Músá assí baras * * * ká thá.* Músá o Hárún kí jo guftogú Firạún se húí, us ke ḳhatm hone ke bạd, Hárún ká bayán is maqám par húá. Aisá tasawwur karo ki Músá aur Hárún ke wáqịát ba-manzile tamáshe ke the aur wuh donoṉ tamáshágar the, jin kí muddat ul ụmr ká hál is áyat meṉ maujúd hai. Mạlúm hotá hai ki Hárún Músá se tín baras baṛá thá, aur chúṉki Hárún kí paidáish ke sáth kisí qism ke ḳhauf o andeshe ká zikr nahíṉ hai, is wáste kyá bạíd hai (agarchi yaqíní nahíṉ) ki Firạún ká saḳht hukm laṛkoṉ ke már ḍálne ke báb meṉ jo Músá kí zindagí meṉ járí húá thá aur Músá kí paidáish ke waqt us ká baṛá ḳhauf bhí húá thá, wuh Hárún kí aiyám i paidáish meṉ na járí húá ho. Maryam ká yaháṉ kuchh zikr nahíṉ hai, lekin ạmm ráe yih hai ki yih wuhí bahin hai jo Músá o Hárún donoṉ se baṛí thí, jis ká zikr dúsre báb meṉ hai. Músá ko assí baras kí ụmr meṉ risálat húí, lekin jaise us ke báp dáde Amrám aur Láwí aur Yạqúb apní wiládat kí dúsrí sadí ke suls záid tak zinda rahe aur ḳhud Músá bhí 120 baras kí ụmr ko pahuṉchá, to aisá samajhná cháhiye ki assí baras kí ụmr meṉ Músá kí qúwat aisí hogí jaisí áj kal 45 baras ke ádmí meṉ hotí hai. Usí zamáne ke Misrí nawishtaját meṉ aisí hí kaí Misríoṉ ká hál likhá hai ki un kí ụmr daráz húí thí. Sṭuarṭ Púl Sáhib, Smith Sáhib kí Kitáb ul Lugat se, pandrahwíṉ sadí ke salátín chaupání kí nisbat, jin ká bait us saltanat Memfes thá, ek shahzáde ká hál jo kisí ḳhánagí kágaz (yá nasab-náme) meṉ mundarj hai, is tarah tarjuma karte haiṉ ki shahzáda mausúf us kágaz meṉ apní nisbat likhtá hai ki merí ụmr is waqt meṉ 110 baras kí hai aur merá báp is zamáne meṉ hukmrání kartá hai. Is se záhir hai ki wuh Músá se ziyáda ụmr-rasída, balki gáliban Láwí kí barábar ụmr meṉ hogá. Lekiṉ aisí ụmreṉ ittifáqiya hotí thíṉ aur un ko mustasniyát se samajhná cháhiye, kyúṉki 90 Zabúr banám nihád "Músá ek Mard i Ḳhudá kí duạ" meṉ yih zikr hai ki mạmúlí ụmr ádmí kí sirf 70 yá 80 hai. Aur isí bayán ke muạyid Músá ká ek ham-asr Kálib námí apní nisbat is tarah kahtá hai ki "ab dekh Ḳhudáwand ne us waqt se leke ki Ḳhudáwand ne yih bát Músá ko kahí, jab ki Baní Isráel bayábán meṉ áwára the, us waqt tak 45 baras mujh ko zinda rakhá jaisá ki us ne farmáyá, aur ab dekh ki maiṉ áj ke din 85 baras ká búṛhá húṉ, aur hanoz maiṉ aisá táqatwar húṉ jaisá us din thá ki jis din Músá ne mujhe bhejá" (Yashụ 14: 10-11.) Kálib Ḳhudá kí ḳháss barakat kí wajh se áp ko 85 baras kí ụmr meṉ bhí pahle kí barábar táqatwar samajhtá hai.

Das áfateṉ 7 báb 8 áyat se 12 báb k 30 áyat tak. Is áyat se yih bayán shurụ́ hotá hai ki Músá aur Hárún batauṛ ḳhádimán i Ḳhudá, Firạún ke pás gaer, aur Yahowáh meṉ aur Misr ke bátil mạbúdoṉ meṉ mubáhasa shurụ húá.

Auwal bahs jo Ḳhudá ke elchíoṉ aur mạbúdán i bátil ke bandoṉ yạne Majúsíoṉ aur jádúgaroṉ meṉ húí thí, jis ká zikr áyat 8-13 meṉ hai wuhí ágáz muqábale ká hai, isí wáste is maqám ko muqábale ke mutaạlliq muạmalát ke sáth zikr kiyá hai. Kull mazmún par gaur karne se chand mufíd báteṉ nikaltí haiṉ, jin ko ham is jagah likhte haiṉ. Jánná cháhiye ki in nisháníoṉ aur muạjizát se kaí matlab the.

(1) Koí na samjhe ki ḳháss matlab Misr ko sazá dene se thá, agarchi wáqị meṉ sazá dí; na yih matlab thá ki Baní Isráel ko ḳhud muḳhtár banáweṉ agarchi zálim ke dabáne se yih bát hásil ho gaí, balki matlab yih thá ki logoṉ ko Ḳhudá kí zát mạlúm ho jáe. Auwal hí se sáf sáf muqarrar sikarrar Ḳhudá ne farmá diyá thá ki maiṉ Yahowáh húṉ "tum jánoge * * * * Misrí jáneṉge ki maiṉ Yahowáh húṉ." Baṛí baṛí báteṉ jo yádgárí ke nám meṉ chhipí thíṉ, un ko qaum Baní Isráel ká jánná aur dunyá ká yád rakhná wáqịát i zamána par mauqúf thá. Isráelíoṉ ká ịatiqád aur Firạún ká gunáh aur Misr kí butparastí kí shán o shaukat is baṛe matlab kí takmíl ke liye Ḳhudá kí taraf se asbáb ho gae. Daryáe Níl kí ụmda zamín mạbúdoṉ se mạmúr aur butparastí ká aslí watan thí, jis ne Bahr Rúm ke jazáir aur jazíra-numáoṉ ko apne Ịlm i Adab kí do-chand ḳhúbí se sadhá baras tak gulshan banáe rakhá thá. Yúnán ke mạbúd Misr meṉ paidá húe the; aur Delfes aur Kúmía ke jhúṭhe nabí unhíṉ jádúgaroṉ kí nasl se the, jinhoṉ ne Músá se barábarí kí thí. Kisí mulk meṉ aisí ạzím-ush-shán ịmárat nahíṉ banáí gaíṉ jaisí but-parastoṉ ke mulk Misr meṉ thíṉ. Meṉḍhe ke sarwále ạzím-ush-shán Ammún aur baz ke sarwále Rá aur Halím deotá Osyris aur ifrít-súrat Rameses, apne lambe lambe háthoṉ ko ghuṭnoṉ par jo háthí ke se mạlúm hote haiṉ, ṭeke húe patthar ke taḳhtoṉ par baiṭhe aur un ke sáth bahut se un ke bhái band yạne *aur* deote sab ke sab Yúrap ke tahzíb ke zamáne meṉ bhí Daryáe Níl ke chaṛháo aur utár ko dekhte bhálte aur hifázat karte rahe paiṉ. Dunyá kí be-shumár súratoṉ aur haidáwár ko aisá kisí mulk ne na pújá hogá. Na sirf súraj aur cháṉd aur zamín kí parastish karte the, balki bailoṉ aur ghaṛyáloṉ aur billíoṉ aur shikroṉ aur zahr-dár sáṉpoṉ aur bichchhúoṉ aur gubṛíloṉ talak ko pújte the. Mạlúm hotá hai ki yih log pújá ke wáste har chíz kí jo ásmán aur zamín par aur pání meṉ zamín ke níche hai ek súrat baná lete the. Apis aur Neves ke bail Memfas aur Heliopolis ke ạzím-ush-shán mabloṉ meṉ khaṛe kiye játe the, aur masále lagákar sang i marmar aur *aur* mazbút pattharoṉ kí aisí pur takalluf qabroṉ meṉ rakhe játe the ki Thíban bádsháhoṉ kí qabroṉ se bhí bihtar hotí thíṉ. Misr ke bailoṉ ke maqbare, Rúmí Salátín ke maqbaroṉ se ziyáda rahe. Salátín ko *aur* kahíṉ nahíṉ aisá kisí ne pújá jaisá yaháṉ dastúr thá. Firạún ne to Ḳhudáí ká dạwa kiyá thá. Bádsháh kí ihánat mạbúdoṉ kí ihánat samjhí játí thí. Bádsháh ká mahall mandar hotá aur mạbúdoṉ ke bích meṉ us ká taḳht hotá thá. Us kí múrateṉ aisí aisí ạzím-ush-shán hotí thíṉ ki Ạrab ke log áj tak us ke ruḳhsároṉ se chakkí ke páṭ banáte haiṉ. Aur apne deotoṉ ke aisá qaríb baiṭhá hotá hai ki háth se háth aur kandhe se kandhá milá hotá hai. A'j ke din tak Rameses Ipsum bail ke mandar meṉ Rá aur Ammún ke bích meṉ baiṭhá hai aur us ká úṉchá táj Rá ke sar aur Ammún kí kalgí ke bích meṉ hai, aur apní qurbángáh se jo rete ke maidán meṉ baní hai, aise dekhtá hai ki Firạúnoṉ ke waqtoṉ se yúṉ hí baiṭhá hai. Kambasíz se Nepolian ke ạhd tak daryáe Níl ke bár bár ke talátum ne us kí gháṭí ko dho ḍálá, par yih ạzím-ushshán múrateṉ ab tak bajinsihí chupkí baiṭhí haiṉ, goyá ki we pahári̤oṉ kí bahneṉ haiṉ jin ke páṉw dhone ko Níl sá daryá sál ba sál átá hai. Un se Misr ke gum-gashta mạbúdoṉ kí qabroṉ ká nishán miltá hai. Lekin us ká nám jis ne Músá ke ạsá se in deotáoṉ ko márá hamesha ke wáste qáim hai.

(2) Lekin jaisá Misr butparastí ká aslí watan thá, aise hí hikmatoṉ ká ghar bhí wuhí thá. Músá se muddatoṉ ke bạd baṛe baṛe námí hakímoṉ Herodotas aur Físágoras aur Aflátún ne dunyá ke sab se puráne dár-ut-tạlím ke Ịbrání muqannin yạne Músá kí pairawí kí. Misr ká falsafa Misríoṉ ke mazhab se niháyat maḳhlút ho gayá thá. Chunáṉchi wahán ke puráne nawishtaját se záhir hotá hai ki baidoṉ aur panḍatoṉ

aur jádúgaroṉ kí, Firạún ke darbár meṉ aisí qadr thí, jaisí ki Firạún ke ạhd se muddat bạd Dániel Nabí ke zamáne meṉ Nabuḳhadnazar bádsháh ke darbár meṉ thí. Aflátún aur Filo ke tawahhumát se záhir hotá hai ki kaise kaise besh bahá haqáiq o muạ́rif káhinána shuạbadoṉ se maḳhlút ho gae the, aur tárík auhám aur lagw afsánoṉ ne mutaqaddimín ke darmiyán kyá kuchh asar na chhoṛá. Purání tahzíb ke zamáne meṉ fạlgoyoṉ aur jádúgaroṉ aur majúsíoṉ se ziyáda kuffár kí but-parastí ká táqatwar rafíq aur koí na thá, is liye zarúr thá ki yih log bhí sachche Ḳhudá ke nabí se maglúb hote. So Músá ne Misr meṉ jhúṭhe nabíoṉ ko aisí hí hazímat fásh dí jaise hazároṉ baras bạd Dániel nabí ne Bablún meṉ aur us se nisf hazár baras ke bạd Pulús ne Salámis aur Filippí par jhúṭhe nabíoṉ ko jo Ḳhudá kí qudrat o qúwat ke kámoṉ ko apne jhúṭhe achambhoṉ se jhuṭláná cháhte the, kámil shikast dí. Fạlgoí aur shuạbada-bází jo áj tak Ịsáíoṉ ke mulkoṉ meṉ páí játí hai, usí tárík but-parastí o jihálat ke qabíle se hai; aur sirf usí nám se jo har nám par bálá hai dúr ho saktí hai. Músá ne tamám baní-ádam ke wáste in lagwiyát ko bátil kar dikháyá aur Isráel ne bayábán meṉ tamám jahán ke liye Ḳhudá ke pák nám kí hifázat kí.

(3) Is jang ke álát aur funún aise na the jis se baní Isráel ká gurúr baṛh játá yá un kí aulád meṉ jangí ạzmat kí ḳhwáhish phail játí, balki aise the ki un ke ímán kí maujeṉ dunyá se phir kar Ḳhudá par pahuṉchíṉ, aur hamatan usí ke ummedwár húe. Yihí wajh hai ki Ịbráníoṉ ke qaumí gítoṉ meṉ, Isráel kí banisbat Yahowáh ke jalál ká zikr ziyáda hai. Isí tarah se Ḳhudá ke liye sargarmí us qaum kí tabíạt ho gaí. Sach hai jis qaum se tamám dunyá ko sachche mazhab kí tạlím pahuṉchne ko ho, us ke haqq meṉ yih tạlím kaisí ụmda thí. In wabáoṉ kí asl kaifiyat Misr ke jugráfiya aur ḳhilqat kí tárikh ke bagair mutálạ karne se bahut kuchh záhir hogí. Misríoṉ ke qisse dekhne se mạlúm hotá hai ki un par wabáeṉ asbáb i fitrí se áí thíṉ, aur asbáb i fitrí marzí Iláhí se faráham húe the. Pahlí aur pichhlí wabá agarchi fitrí sabab se kisí qadar taạlluq rakhtí hai, magar mahz wáqiạ́t fitrí par ham use mahmúl nahíṉ kar sakte, kyúṉki agar wuh nawishta jis meṉ wabáoṉ ká zikr hai, qábil i taslím hai, to beshakk yihí kahná paṛegá ki yih wáqiạ́t, muạjizát i Músawí meṉ se the, ba-wajúh.

(1) Un ke wuqụ́ aur iḳhtitám kí pahle se ḳhabar dí gaí.

(2) Wabáoṉ ke nám naubat ba naubat batá diye the, yạne, auwal faláni wabá aur phir faláni wabá áwegí.

(3) Wabáoṉ kí shiddat yạne ki we saḳhtí meṉ sih-chand aur tín hí gurohoṉ ke barkhiláf hogí (*auwal*) Misríoṉ ke ạqída ke ḳhiláf jo ki wuh darbáb fạlgoyoṉ aur jádúgaroṉ aur shuạbada-bázoṉ ke (ki bátil mazhab o dín ke nabí yihí log the) rakhte the. (*Dúsre*) Misríoṉ ke us ạqíde ke ḳhiláf jo ki wuh darbáb apne mạbúdoṉ ke ki tạbír un se hawá aur páni ke deote aur qúwae fitrí aur chaupáe aur parand aur reṉgnewále kíṛe haiṉ, rakhte the. Is taríq se Yahowáh kí buzurgí but-parastí par ḳhúb záhir ho gaí. Lekin (*tísre*) yih wabáeṉ Ḳhudá kí ná-farmání kí sazáeṉ bhí thíṉ. Ibtidá se yih wabáeṉ kaisí áhistagí se batadríj baṛhtí gaíṉ hattá ki áḳhir i kár Majúsí bilkull máyús ho gae. Misr ke mạbúdoṉ kí baṛí hiqárat húí aur Firạún ko chár ná chár taslím karná paṛá. Báb 7 áyat 11, 22 ke paṛhne se mạlúm hotá hai ki auwal Majúsíoṉ ne bhí Músá kí mánind qudrat dikhláí. Magar bạdhú un kí qudrat se baṛhkar nisháníáṉ bhejí gaíṉ, (báb 8 áyat 18) aur Yahowáh ke nabí ne fauran aisí már dí ki phir koí sámhne nahíṉ ho saktá (9, 11) aur áḳhir ko un ká nám o nishán bilkull miṭ gayá. Pas jaisí roshní baṛhí waise hí ná-farmání ká gunáh bhí baṛhtá gayá. Pahle chhoṭe chhoṭe ạzáb áe (agarchi wuh ạzáb bhí saḳht aur taklíf-dih the) maslan khún aur meṉḍak aur makkhíáṉ; phir baṛe baṛe ạzáb áe maslan kháne ko na milá aur maweshí halák ho gae. Auwal un ke gharoṉ par aur khud un par ạzáb názil húe, hattá ki ṭiḍḍí ne tamám zamín ko cháṭ liyá aur ásmán par táríkí chhá gaí, sirf maut áná báqí rah gayá thá. Is maqám par hamáre liye yih tạlím nikaltí hai ki gunáh ká natíja gunáh hí hotá hai, aur ahkám Iláhí kí tahqír aur sahl-angárí kaisá kuchh us ke qahr ko bhaṛkátí hai yaháṉ tak ki us ká anjám halákat hotí hai.

(4) Bạz mufassiroṉ ne har wabá meṉ koí nisbat but-parastí ke kisí ḳháss dastúr se nikálí hai, magar wáqiạ́t se aisí nisbat paidá karná rawá nahíṉ hai. Bạzoṉ ne ba-ittibạ́ Askan dariyá ke rahnewále Yahúdí ạ́lim Filo sáhib ne, jo baṛe jaiyid ạ́lim lekin mizáj ke wahmí the, kull wabáoṉ kí do qismeṉ is tarah kí haiṉ ki qism i *auwal* meṉ 9 wabáeṉ aur *sání* meṉ ek. Auwal kí phir tín qismeṉ kí haiṉ aur har qism meṉ tín tín wabáeṉ aur har wabá se ek nasíhat bataur natíje ke nikálí hai. Orijin aur Augustin aur dígar sáhibán ne in das ạzáboṉ meṉ aur das ahkám i Músawí meṉ kuchh munásibat nikálí hai. Qatạ nazar Rabbíoṉ ke behúda aur fuzúl khiyálát ke aisí bahuterí báteṉ, banisbat nasíhat-dih hone ke dil kí ḳhush karnewálí aur banisbat sahíh hone ke jaisí yih kitáb i ásmání hai, muqaddas afsánoṉ aur ḳhiyál-bandíoṉ ke ziyáda munásib hotí hai.

Talmúd ke jhúṭhe qisse aur qurán ke wahshat angez aur ḳhiláf i ạql bayánát aur Yúsifus muạrriḳh kí chikní chupṛí táríḳh muqaddas ahwál se aisá hí farq rakhtí hai, yạne, Kutub i Muqaddasa meṉ sahíh sahíh hál jis se ụmda tạlím nikaltí hai, páyá játá hai; aur aur kitáboṉ meṉ dil kí ḳhush karnewálí báteṉ bahut haiṉ lekin ụmda tạlím nahíṉ hai.

5. Misr kí qadím ịmárat se wabáoṉ aur ḳhurúj ká sáf hál nahíṉ mạlúm hotá hai magar albatta aise nawishte hamáre pás haiṉ jin se Isráel ke Ḳhurúj o sukúnat ká hál páyá játá hai agarchi ulṭá pulṭá aur muḳhtasar bahut hai aur wuqụ́ e wáqiạt se ek hazár baras bạd ká likhá húá mạlúm hotá hai. Sab nawishtoṉ meṉ Manetho Muarrikh ká bayán bihtar mạlúm hotá hai. Is shaḳhs ne Misr kí táríḳh Tálmí Filádelfas ke ạhd meṉ qabl az wiládat i Masíh 283-247 likhí thí, jis ke chand páre fí zamátak nina maujúd haiṉ. Yúsifus kí kitáb jo Apíoṉ ke ḳhiláf hai, us meṉ yih báteṉ páí játí haiṉ. Chúṉki Manetho Misrí káhin thá aur sadhá baras bạd wuqụ́ i wáqiạ́t ke us ne táríḳh likhí thí, is wáste us ká bayán Yúsifus se bahut muḳhtalif hai, tis par bhí jin bátoṉ meṉ donoṉ ke bayán muttafiq haiṉ wuh niháyat ạjíb aur dil-chasp haiṉ. Manetho kí táríḳh se aisá záhir hotá hai ki Isráelí koṛhíoṉ kí ek qaum thí jin ká sardár Usarfes náme Csyrus mạbúd ká kábin yá rasúl thá. Us ne maqám Hetiopolis meṉ tạlím páí thí, lekin apne qadím ụhde aur Misrí mazhab ko tark karke, koṛhíoṉ ke guroh ká sardár ban baiṭhá; aur un ko but-parastí chhoṛne kí tạlím dí aur un ke liye qawánín mulkí o díní banáe. Is tarah kámyábí hásil karke apná nám badalkar Músá rakhá. Jang kí nisbat is tarah likhá hai ki wuh mazhabí thí jis se kuchh ạrse tak Misrí shikasta dil rahe. Aur peshingoíoṉ ke mutábiq 13 baras ke wáste unheṉ apná mulk chhoṛná aur apne bádsháh Aminafis ke sáth Apis Nargáo aur pák aur parastish ke jánwar lekar mulk i Ethiopia (Habash) ko bhágná paṛá. Is ạrse meṉ koṛhíoṉ ki qaum ne Yarúsalam ke charwáhoṉ ki madad se Jashn ke ek shahr Avaris (Zugn) meṉ áp ko morcha band karke mandaroṉ ko lúṭá aur mạbúdoṉ ko zalíl kiyá aur pák jánwaroṉ ko khúb bhúná aur kháyá aur Misríoṉ ke mazhab ko har tarah se zalíl kiyá. Bạdahụ Aminafis fauj lekar lauṭá aur us ne charwáhoṉ aur koṛhíoṉ ko apne mulk se nikálkar Falastin ke ḳhushk jangal meṉ bhagá diyá (Ewald Sáhib ká tarjuma táríḳh i Isráel 2, 79). Is maqám par jaisá ki Ewald Sáhib kí kitáb meṉ likhá hai, Ḳhurúj kí bahuterí báteṉ ḳhúb miltí haiṉ. Músá ká hádí honá aur mazhabí jang aur Misr meṉ muḳhálif mazhab ká paidá honá aur sarkash logoṉ kí mabrúsána taklífeṉ jo biạinihí Zabúr meṉ mazkúr haiṉ aur Músá ká maḳhfí aur wahm ámez ḳhauf jis ne Misrí mazhab kí beḳhkaní kar dí aur us mazhabí jang meṉ Misríoṉ ká shikast kháná aur Misr ke nikalne yạne Khurúj ko bhagá dene se tạbír karná yih sab báteṉ usí Ḳhurúj kí táríḳh haiṉ jo Misrí wasáil se pahúṉchí haiṉ. Pichhle Misrí muarriḳh Sheriman aur Lisímáḳhas kí tawáríḳh bhí Manetho se miltí haiṉ. Faqat itná farq hai ki unhoṉ ne Ịbráníoṉ ke rawáyát bhí apní kitáboṉ meṉ milá dí haiṉ (Yúsifus ki kitáb jild i awwal o duwam).

6. Misr se Isráelíoṉ ká ḳhurúj aisá wáqiạ hai jise ab sab taslím karte haiṉ, go us wáqiẹ kí tashríh meṉ kaise hí iḳhtiláfát wáqe hoṉ. Bunsen Sáhib apní kitáb meṉ likhte haiṉ ki táríḳh ḳhud usí rát se paidá ho gaí thí jab ki Músá apne hamwatanoṉ ko Jashn kí sarzamín se nikál le gayá thá, yạne, Misríoṉ par

8 ¶ Aur Ḳhudáwand ne Músá aur Hárún ko kahá,

9 Ki Jab Firạún tumhen̲ kahe, ki Apná muạjiza dikháo: to Hárún ko kahiyo, ki Apná ạsá le, aur Firạún ke áge phen̲k de: wuh ek sámp ban jáegá.

10 Tab Músá aur Hárún Firạún ke áge gae, aur unhon̲ ne wuh, jo Ḳhudáwand ne unhen̲ farmáyá thá, kiyá: Hárún ne apná ạsá Firạún aur us ke ḳhádimon̲ ke áge phen̲ká, aur wuh sámp ho gayá.

11 Tab Firạún ne bhí dánáon̲ aur jádúgaron̲ ko talab kiyá: chunánchi Misr ke jádúgaron̲ ne bhí apne jádúon̲ se aisá hí kiyá.

12 Ki un men̲ se har ek ne apná apná ạsá phen̲ká, aur wuh sámp ho gayá: lekin Hárún ká ạsá un ke ạsáon̲ ko nigal gayá.

---

saḳht baláen̲ jo us waqt men̲ názil húí thín̲, us kí wajh se yih wáqiạ guzrá, yá yih kahiye ki wabáon̲ ká názil honá aisá yaqíní wáqiạ hai ki Ịbrání aur Misrí ụlamá yahán̲ tak ki jo log yih kahte hain̲ ki un wáqiạ́t men̲ koí aisá amr nahín̲ páyá játá jis se unhen̲ muạjiza samjhá jáe, wuh áj tak batawátur mánte chale áe hain̲. Pas Ewald Sáhib kahte hain̲ ki yih táríḳh fil jumla us wáqiẹ ke asl matlab ko, jo fil haqíqat wáqị húá thá, záhir kartí hai. Knoble Sáhib kahte hain̲ ki Músá ke zamáne ke hálát hí ne Ịbráníon̲ ko Misr se nikalná mumkin aur Misríon̲ ko un ká rokná yá ba-jabr wápas bulá lená gair mumkin kar diyá thá, yạne jo log Ịbráníon̲ ke Ḳhurúj ke muạjiza hone se munkir hain̲, wuh bhí kull hálat par ḳhiyál karne se, is maqám par munásabat i iạjází páte hain̲, kyún̲ki bagair kisí jang ke, jo agar nahín̲ húí hotí, to zarúr ba-qaul Knoble Sáhib ke kuchh patá us ká táríḳh kí kitábon̲ men̲ miltá, aur bagair kisí hamle be-rúní aur bagáwat andarúní ke Misrí qúwat ke darmiyán se ek qaum sirf wáhid Yahowáh ke bharose par mustahkam aur sar-sabz saltanat ke bích men̲ se be rok ṭok nikal gaí, yih wáqiạ qábil i tafsil hai. Is kí mạqúl wajh Músá kí kitáb se mạlúm hotí hai.

Muqábale kí Ibtidá Majúsíon̲ yạne jádúgaron̲ se 10.-13.

10. *Hárún ne apná ạsá* *******phen̲ká aur wuh sán̲p ho gayá.* Jis lafz Ịbrání ká tarjuma "sán̲p" húá hai us ke aslí mạne gharyál ke hain̲, sán̲p ke nahín̲ hain̲ Isí wáste yih samajhná cháhiye ki jab Músá baní Isráel ke sardáron̲ pás áyá thá, to us ká ạsá gharyál ban gayá thá. (Báb 4: 3) Ạsá e chaupání daryá e Níl ká gharyál ho gayá. Is sarihí nisháni se ki Misríon̲ kí tabíạt ke munásib thí, Firạún ne jáná ki Isráel kí chaupání nasl batariq i muạjiza Misr ke muqábale ke liye, ḳhaufnák qaum ban jáegí. Gharyál kí dum Misr kí sanạt ká nishán hai.

11. *Tab Firạún ne bhí dánáon̲ aur jádúgaron̲ ko talab kiyá.*—Jis lafz ká tarjuma jádúgar kiyá hai, us ke lafzí mạne "gungunáne wále" ke hain̲ jaisá ki is mulk men̲ bhí jádúgaron̲ ká dastúr hai ki mantar gungunákar paṛhte hain̲.

Chunánchi Misr ke jádúgaron̲ ne bhí.—Yạne us mulk ke káhinon̲ aur panḍiton̲ ne jo taswírát aur ạlámat se (ki puráná fann i tahrír yihí thá) mạne nikálte the.

Apne jádúon̲ se aisá hí kiyá—Yạne apne mantaron̲ aur maḳhfí báton̲ se jo fann i jádúgarí ká lázima hain̲. Pulús Rasúl ne bilá shubha bá ittiba riwáyát i Yahúd inhín̲ jádúgaron̲ ko (2 Tim 3: 8) Yenis aur Yambarís karke likhá hai aur yih riwáyat Targum aur Tálmúd men̲ maujúd hai.

Ki un men̲ se har ek ne apná ạsá phen̲ká aur wuh sán̲p ho gayá.—Sán̲p ko gharyál samajhná cháhiye jaisá ki úpar mazkúr húá. Músá ká yih muạjiza aisá thá ki muḳhálif bhí ba ásání uskí naql baná sakte the, kyún̲ki hamáre zamáne ke bázígaron̲ ke kartab ki jin ko ham bhí ḳhúb jánte hain̲, balki us se ạjíb tamáshe Misr men̲ aur Púrab ke mulkon̲ men̲ muddathá daráz se murawwij hain̲. Músá ká matlab is bayán se yih hai ki dekhnewálon̲ ko aisá mạlúm húá ki jádúgaron̲ ne apne apne ạsá se sán̲p baná diye jaisá ki ham bhí kahte hain̲ ki áj faláne bázígar ne ạjab tamáshá kiyá ki ek zará se bíj se dam bhar men̲ baṛá peṛ baná diyá. Lekin aise muháware se yih nahín̲ sábit hotá hai ki jádúgaron̲ ne fil-haqíqat aisá fiạl kiyá. Baṛe baṛe námí jádúgaron̲ ne hamesha dhoká-dihí ká iqrár kiyá hai aur bá farz kaisí hí ạjíb bát jádúgarí men̲ pái jáwe aur un ke kartab go ba ịbárat i dígar muạjizát i bátil hí kyún̲ na kahe jáen̲, lekin yih yaqíní amr hai ki yih táqat unhen̲ Shaitán kí taraf se haqq kí muḳhálafat ke wáste milí thí. (Dekho wabáon̲ kí táríḳh ká díbácha.)

Lekin Hárún ká ạsa un ke ạsáon̲ ko nigal gayá.—Yih us mazhab ká ạsáe nabúwat thá jo Misr kí hikmat i mufaḳhḳhar o mubáhí ko sáf nigal gayá jis se haqíqí muạjize aur jhúṭhe achambhe ká sáf farq mạlúm ho gayá.

13. *Aur us ne Firạún ke dil ko saḳht kar diyá.*—Bihtar tarjuma yih hai ki "Firạún ká dil saḳht thá." (Sámirí) Saptuajint Vulgate, Ankeli, Suryání, Yạne agarchi is qudrat i Iláhí aur sanjída mudallal sabaqon̲ ne Firạún ke dil men̲ kuchh ḳhauf us waqt paidá kiyá, lekin us ká zálim nafs rástí par nahín̲ áyá. Yih nishání kisí qism kí sazá na thí balki Músá aur Hárún ke tasdíq i risálat ke liye izhár i qudrat aur níz pate kí pesh ḳhabarí thí, jo bạd ạzín̲ ba-ḳhúbí samajh men̲ áwegí.

13 Aur us ne Firạún ke dil ko saḳht kar diyá, ki us ne un kí, jaisá Ḳhudáwand ne kahá thá, na suní.

14 Tab Ḳhudáwand ne Músá se kahá, ki Firạún ká dil saḳht hai; wuh in logon̲ ko jáne nahín̲ detá.

15 Ab tú subh ko Firạún ke pás já: dekh, ki wuh daryá par jáegá; tú lab i daryá, jidhar se wuh áwe, us ke muqábil khaṛá húịyo: aur wuh ạsá, jo sámp húá thá, apne háth men̲ líjiyo.

16 Aur use kahiyo, ki Ḳhudáwand Ịbráníon̲ ke Ḳhudá ne mere taín̲ tujh pás bhejá hai, aur kahá hai, ki Mere logon̲ ko jáne de, táki we bayábán men̲ merí ịbádat karen̲: aur dekh, ki tú ne kabhí ab tak na suní.

17 Ḳhudáwand ne yún̲ farmáyá, ki Tú isí se jánegá, ki main̲ Ḳhudáwand hún̲: dekh, ki main̲ yih ạsá, jo mere háth men̲ hai, daryá ke pání par márún̲gá, aur wuh lahú ho jáegá.

Wabá e auwal Ḳhún 14-25. *Dekh ki wuh daryá par jáegá, tú lab i daryá idhar se wuh áwe uske muqábil khaṛá húịo*—Bạz yih ḳhiyál karte hain̲ ki wuh ágáz daryáe Níl ke sálána sailáb ká thá kyún̲ki us waqt men̲ Níl ká pání buland qite Misr kí miṭṭí ke sabab se máil basurḳhí ho játá hai, lekin yih sálána surḳhí is amr kí ạlámat hai ki páni achchhá aur mufíd hai. Báín̲ hama jaisá ki tamám wabáon̲ se páyá játá hai aur jahán̲ tak ki un ke báb men̲ ham samajh sakte hain̲ ki us mulk ke ḳhawás ke munásib hain̲, aur mutábiq bayán Hangstinberg Sáhib ke Misr kí haisiyat i ạrzí aur áb-o-hawá aur haiwánát aur nabátát ke muwáfiq hain̲, yih mumkin hai ki muạjize kí tásír se páni kí surḳhí, jo ụmdagí ká mạmúlí nishán thá, ḳhún kí mánind gahrí surḳh hokar wabáon̲ aur maut kí ạlámat ho gaí ho, kyún̲ki jo páni niháyat shauq aur maze se piyá játá thá, ab wuh niháyat galíz aur zahr-dár ho gayá. Agar wáqị men̲ aisá húá, to Misríon̲ ke ạzáb ká ágáz qaríb i wast máh i June se samajhná cháhiye. Lekin yih sirf farz hí kar liyá hai. Dar haqíqat yaqíní ḳhabar ágáz ạzáb kí, jo olon̲ ke bayán men̲ hai, (báb 9: 31, 32) jis se tamám jau kí bálíán̲ aur kapás ke bonḍe bilkull barbád ho gae the, wuh mulk i Misr men̲ zarúr ba máh i February húá hogá. Daswín̲ wabá qaríb i wast máh i April ke áí thí. Is waqt men̲ daryáe Níl ká baṛhná Misr Zerín̲ men̲ shurụ́ hotá hai.

18 Aur machhlíáṉ, jo daryá
meṉ haiṉ, mar jáweṉgí, aur
daryá badbú ho jáegá; aur Misr
ke log daryá ká pání píte húe
dukh páweṉge.
¶ 19 Phir Ḳhudáwand ne
Músá se kahá, ki Hárún se kah,
ki Apná ạsá le, aur apná háth
Misr ke chashmoṉ par, aur un
kí nahroṉ, aur un ke daryáoṉ,
aur un ke táláboṉ, aur un ke
sab hauzoṉ par chalá, táki we
lahú ban jáweṉ; aur sáre mulk
i Misr meṉ, har ek sangí aur
chobí bartan meṉ, lahú ho jáe.
20 Tab Músá aur Hárún ne,
jaisá Ḳhudáwand ne farmáyá
thá, kiyá; us ne ạsá uṭháyá,
aur daryá ke pání par, Firạún
kí áṉkhoṉ aur us ke naukaroṉ
kí áṉkhoṉ ke sámhne, márá;
aur daryá ká pání sab lahú ho
gayá.
21 Aur daryá kí machhlíáṉ
mar gayíṉ, aur daryá badbú
ho gayá, aur Misr ke log daryá
ká pání pí na sake; aur Misr
kí sárí zamín meṉ lahú húá.

Aur yihí ágáz is táríḳh ká qaríb mausam i Garmá yá qaríb áḳhir máh i June ke hai. Qaríb wast August ke us ká pání phail kar nahroṉ meṉ pahunchtá aur wádí meṉ ba-kasrat uṉḍal paṛtá hai, aur jab hí se tugyáníáṉ shurụ hotí haiṉ. Áḳhir Sepṭembar tak pání niháyat baṛh játá hai, aur áḳhir tak niháyat ghaṭ játá hai. Pas agar pahlí wabá wast i June meṉ húí, to daswíṉ tamám muddat sailáb daryáe Níl tak rahí, aur is tarah Misrí sál ke har hisse meṉ koí na koí wabá rahí. Yih ráe Hestingberg Sáhib ne apní kitáb meṉ likhí hai.

Gáliban Firạún subh ke waqt pújá ke wáste gayá hogá, kyúṉki log daryáe Níl ko Osyrus deota ká jism samajhte the, aur Apis nargáo deotá mausúf kí zinda ạlámat tasawwur kí játí thí. Qadím ịmárat meṉ us ko mạbúd i Níl aur deotoṉ ká báp aur sab chízoṉ ká ján dene-wálá likhá hai. Nílápolis ke qaríb ek mandar aur ek firqa panḍitoṉ ká daryáe Níl kí pújá ke liye rahtá thá. Pas jab ki Firạún subh ke waqt apne deotá kí ịbádat kar rahá thá, us kí áṉkhoṉ ke sámhne wuh deotá zalíl húá.

19. *Apná háth Misr ke chashmoṉ par.* Is áyat ke muháware se páyá játá hai ki Músá Misr ke sígae ábpáshí se jo us mulk ke wáste maḳhsús thá, waqfiyat támma rakhtá thá.

Aur un kí nahroṉ.—Yih nahreṉ daryáe Níl kí shákheṉ, hál ke shahr Qáhira ke ạin jánib i shimál wáqị haiṉ, jo wasị musallas-numá maidán meṉ bahkar Bahr Rúm meṉ girte haiṉ. Do baṛí aur páṉch yá ziyáda chhoṭí nahreṉ haiṉ.

Aur un ke daryáoṉ.—Yih ek qism kí nahreṉ daryáe Níl ke dáeṉ báeṉ simt wáqị haiṉ, jin meṉ tugyání ke zamáne meṉ nálíoṉ kí ráh se pání á játá hai. Chúṉki us mulk kí zamín shimál kí taraf ḍhalwáṉ hai, is wajh se pání baṛí nahroṉ meṉ har khet ke junúbí yạne buland simt par hotá húá, bahut sí sídhí yá ṭeṛhí shákheṉ hokar, shimál kí jánib tamám mulk meṉ phail paṛtá hai.

Aur un ke táláboṉ.—Yạne jaháṉ jaháṉ pání jamạ hai. Jo log daryá se kuchh fásile par rahte the, wuh táláboṉ aur hauzoṉ ká pání istịmál meṉ láte the.

Har ek sangí aur chobí bartan.—Yih bát bhí ḳháss Misr se taạlluq rakhtí hai kyúṉki daryáe Níl ká pání patthar ke baṛe baṛe bartanoṉ meṉ logoṉ ke istịmál ke liye rakhá játá thá, aur chhoṭe chhoṭe bartanoṉ meṉ ḳhánagí istịmál ke liye chháná aur sáf kiyá játá thá.

20, 21. *Aur daryáe Níl ká pání sab lahú ho gayá.*—Yạne muwáfiq mansháe áyat 19 ke jo pání daryá se hauzoṉ aur tálábon meṉ jamạ ho rahá thá, sab lahú ho gayá. Níl ká shírín, mufíd pání surḳh aur búdár saṛe ḳhún kí mánind ho gayá, yaháṉ tak ki us kí machhlíáṉ aur pání istịmál ke qábil na rahá. Sirf Níl hí ká pání aisá ho gayá thá, kyúṉki áyat 24 se mạlúm hotá hai ki jo pání kúṉwoṉ aur zamín se khodkar nikálá játá thá, wuh achchhá hotá thá.

22 Tab Misr ke jádúgaroṉ
ne bhí, apne jádúoṉ se, aisá hí
kiyá; par Firạún ká dil saḳht
ho gayá, aur jaisá ki Ḳhudá-
wand ne kahá thá, us ne un kí
na suní.
23 Aur Firạún phirá, aur
apne ghar ko gayá, aur us ká
dil is bát par bhí mutawajjih
na húá.
24 Aur sáre Misríoṉ ne dar-
yá ke ás pás kúe khode, ki un
se pání píweṉ; kyúṉki we dar-
yá ká pání na pí sake.
25 Aur jab se ki Ḳhudáwand
ne daryá ko márá, sát din gu-
zar gaye.

VIII BÁB.

PHIR Ḳhudáwand ne Músá
se kahá, ki Firạún pás já, aur
yih us se kah, Ḳhudáwand yúṉ
kahtá hai, ki Mere logoṉ ko
jáne de, táki we merí ịbádat
kareṉ.
2 Aur agar tú jáne na degá,
to dekh, maiṉ tere mulk kí sab

22. *Tab Misr ke jádúgaroṉ ne bhí apne jádúoṉ se aisá hí kiyá, par Firạún ká dil saḳht ho gayá.*—Is áyat meṉ sabab aur musabbab donoṉ ká zikr hai. Firạún ne yih yaqín karná cháhá ki jádúgaroṉ ká bátil muạjiza Yahowáh kí ạdálat kí nishání kí tarah haqq hai. Jaise Misríoṉ ko píne ke wáste aise hí jádúgaroṉ ko dhoká-dihí ke wáste, bahuterá surḳh pání ba ásání mil saktá thá. Jis qudrat ká unheṉ dạwá thá agar filhaqíqat wuh qudrat unheṉ hotí to lázim thá ki us ḳharáb pání ko aslí hálat par kar dete, táki Misríoṉ kí taklíf rafạ hotí.

25. *Sát din.*—Ek hafta guzar gayá ki Níl ká pání tamám Mulk i Misr meṉ ḳhún rahá; lekin Firạún zidd se apne makán meṉ band paṛá rahá, aur kisí tarah unká kahná na máná.

ÁṬHWÁṈ BÁB.

Dúsrí wabá meṉḍakoṉ kí 1-15.

1. *Firaún ke pás já.*—Aisá mạlúm hotá hai ki maqám Jashn se shahr Zugn ko jo Firạún ká páyae taḳht thá, Músá gayá thá aur isí shahr meṉ Músá aur Firạún meṉ bát chít húí thí.

2. *Maiṉ tere mulk ke sab atráf ko meṉḍakoṉ se bhar dúṉgá.*—Misr meṉ kaí qism ke meṉḍak hote haiṉ, jin kí máh i Sepṭember meṉ is qadar kasrat hotí hai ki daryáe Níl kí tugyáníáṉ dúr hone ke bạd bhí tamám táláb aur jhíleṉ já bajá bharí hotí haiṉ. Aṉḍe dene ke mausam meṉ yih hál hotá hai ki pání kí báoli jaháṉ kahíṉ banáí jáwe us meṉ bhí meṉḍak bhar játe haiṉ magar yih kisí tarah nahíṉ páyá játá ki meṉḍakoṉ kí kasrat logoṉ ke haqq meṉ wabá ho játí ho. Háláṉki aisí riwáyát haiṉ ki aur mulkoṉ meṉ is qism kí wabáeṉ phailí thíṉ, lekin qudrat i iạjází baḳhúbí záhir hai. Meṉḍak ábí jánwar hai, jo pání meṉ yá martúb jagah yá kíchaṛ meṉ rahá kartá hai. Is súrat meṉ aise jánwaroṉ ká daryá aur daryá ke kanároṉ ko chhoṛkar un shahroṉ meṉ jo ḳhushk maidan meṉ wáqị the, aur gharoṉ meṉ aur gharoṉ ke andar aisí ḳhushk jagahoṉ meṉ pahuṉchná jaise bistar aur áṭe gúṉdhne ke kúṉḍe aur tanúr wg. haiṉ, be shakk muạjiza aur niháyat ạjíb aur ḳhaufnák wabá logoṉ ke liye thí. Misr kí hawá hamesha ḳhushk rahtí hai. Siwáe kanáráe samundar ke meṉh aur kahíṉ nahíṉ barastá yaháṉ tak ki Misr kí saṛak par yá ghar meṉ meṉḍak bahut thoṛe ạrse tak zinda rah saktá hai. Bilfarz agar us waqt meṉ meṉh bhí kasrat se baras gayá ho, aur bádal bhí ghire rahe hoṉ aur isí sabab se meṉḍak shahroṉ aur makánoṉ meṉ ziyáda rahe hoṉ jaisá ki qiyás i gálib muqtazí hai to us waqt meṉ aur bhí ziyáda mánná paṛegá ki yih wabá ḳháss Ḳhudá kí taraf se thí, yạne, is súrat meṉ bataríq i aulá uská muạjiza honá sábit hogá. Misr kí butparastí ke liye yih wabá bhí kaí wajh se sadmae ạzím thá, kyúṉki yih ạzáb daryáe Níl se ki unká mạbúd thá aur meṉḍakoṉ kí súrat meṉ jin ko pák jánwar samajhte the, názil húá thá.

atráf ko mendakon se bhar
dúngá:
3 Aur daryá beshumár men-
dak paidá karegá, aur we úpar
áke tere ghar men, aur terí
árámgáh men, aur tere palang
par, aur tere mulázimon ke
gharon men, aur terí raíyat
par, aur tere tanúron men, aur
tere áte gúndhne ke laganon
men dákhil honge.
4 Aur mendak tujh par, aur
terí raíyat, aur tere sab nau-
karon par charhenge.
5 ¶ Aur Khudáwand ne
Músá ko farmáyá, ki Hárún
se kah, ki Apná háth asá ke
sáth nahron, aur daryáon, aur
hauzon par barhá, aur menda-
kon ko mulk i Misr par charhá.
6 Chunánchi Hárún ne Misr
ke pání par háth barháyá; aur
mendak charh áe, aur Misr kí
zamín chhipá dí.
7 Aur jádúgaron ne bhí ap-
ne jádúon se aisá hí kiyá, aur
Misr kí zamín par mendak cha-
rháe.
8 ¶ Tab Firaún ne Músá
aur Hárún ko buláyá, aur ka-
há, ki Khudáwand se shafáat
karo, ki mendakon ko mujh se
aur merí raáiyat se dafa kare;
aur main un logon ko jáne
dúngá, táki we Khudáwand ke
liye qurbání karen.
9 Músá ne Firaún ko kahá
ki Tú mere úpar apní baráí kar;
main tere, aur tere naukaron,
aur terí raíyat ke liye kab duá
mángún, ki mendak tujh se,
aur tere gharon se dafa howen,
aur daryá hí men rahen?
10 Wuh bolá, ki Kal. Tab
us ne kahá, ki Tere kahne ke
mutábiq hogá; táki tú jáne ki
Khudáwand hamáre Khudá kí
mánind koí nahín.

Mendak us bare mabúd ká nishán thá jo Memfas deotá ká ustád aur Misr zerín ká kháss deotá thá. Lepsíus butparastí kí is rasm ko bahut puráne waqton kí batlátá hai. Marettí Sáhib ne purání imárat kí ek ajíb taswír chhapwáí hai jis se malúm hotá hai ki bádsháh Setí chhote se mandar ke ek mendak ko sharáb ke do jám nazr kar rahá hai. Brúkhus Sáhib kí chhapwáí húí taswír se bhí malúm hotá hai ki zile Sáh men Misrí ek debí ko pújte the jiská sar mendak ká sá thá aur wuh use Heká kahte the.

3. *Tere ghar men aur tere árám-gáh men.*—Misríon ká ghar chaukor qite men gachh kí zamín par aur bilkull khulá húá hotá thá jis ke andar darakht aur táláb yá hauz hote the. Garíbon ke makán faqat ek manzil ke hote the, bare ádmíon ke makán kaí manzil ke hote the. Níche ke darje men ghar kí híz bast rakhí játí thí; úpar kí manzil sone aur árám karne ke liye makán ke sámhne bataur barámde ke hotí thí, jis ke úpar ek atárí halkí chhat kí sitúnon ke saháre se hotí thí, us par ghar kí mastúrát din bhar baithkar kám kiyá kartí thín, aur málik i makán do-pahar ká qailúla kiyá kartá thá.

Tere tanúron men aur tere áte gúndhne kí laganon men.—Misr ká tanúr is mulk ke tanúr kí súrat hotá thá jis ke bhítar báhar donon taraf rotíán lagáí játí thín.

8. *Khudáwand se shafáat karo.*—Yih pahlí martaba hai ki Firaún Khudá e Ibrání kí qudrat ká qáil húá. Us ne apne is suwál ká ki kaun Yahowáh hai jawáb páyá. Yahowáh kí qudrat us ke báwarchí-kháne aur bistar ke kamre men záhir húí.

9. *Tú mere úpar apní baráí kar.*—Firaún ko wabá ke mauqúf hone ká waqt muqarrar karne do. Us waqt wuh jánegá ki hamáre Khudáwand Yahowáh

11 Aur mendak tujhe, aur
tere gharon ko, aur tere nau-
karon ko, aur terí raíat ko chhor
denge; we daryá hí men rahá
karenge.
12 Phir Músá aur Hárún
Firaún pás se nikal gaye: aur
Músá ne Khudáwand ke áge,
ba sabab mendakon ke, jo us
ne Firaún par bheje the, duá
mángí.
13 Aur Khudáwand ne Músá
kí duá ke muwáfiq kiyá; aur
mendak gharon, aur gánwon,
aur kheton men se mar gaye.
14 Aur aisá húá, ki unhon
ne jahán tahán unhen jama
karke túde lagá diye, zamín
badbú ho gaí.
15 Par jab Firaún ne dekhá,
ki muhlat milí, to us ne apná
dil sakht kiyá, aur jaisá Khu-
dáwand ne kahá thá, un kí na
suní.
16 ¶ Tab Khudáwand ne
Músá se kahá, Hárún se kah,
ki Apná asá barhá, aur is za-
mín kí gard ko már, táki wuh
tamám mulk i Misr men júnen
ban jáe.

---

kí barábar aur koí nahín hai.

13. *Gánw.*—Lafzí tarjuma sahnon hai. Gáliban makánát ke sahn jin ká úpar mazkúr húá, murád hain.

14. *Aur unhon ne jahán tahán unhen jama karke túde lagáe.*—Lafzí mane dher ke dher hain. Murád us se niháyat kasrat hai.

Aur zamín badbú ho gaí.—Yane un ke bare mabúd Pthá kí badbú khud usí ke azím ush shán se makánát se nikalkar ásmán par pahunchí. Sarí láshon ke dher us kí qurbángáhon par lag gae. Musannif i Book of Wisdom (Kitáb ul Hikmat jise baze galatí se Sulaimán kí kitáb kahte hain.) Jo gáliban Misr ká Yahúdí thá, likhtá hai ki jo chízen Misríon ke nazdík pák aur parastish ke láiq thín, wuhí Khudá ne un ke haqq men wabáen aur makrúh kar dín. Aur chúnki we sánpon aur wahshí darindon kí parastish karte the, is wáste Khudá ne apná qahr unhín wahshí jánwaron yane mendak aur pissú aur tiddíon wg. se názil kiyá. Kitáb ul Hikmat 11 báb 15 áyat.

Tísrí wabá jún, 16-19.

16. *Zamín kí gard ko már táki wuh tamám mulk i Misr men júen ban jáe.*—Ibrání lafz jis ká tarjuma is maqám par jún kiyá hai, sirf isí muajize ke bayán men áyá hai aur kahín Kutub i Muqaddasa men nahín áyá hai, aur us ke manon men ahl i lugat bahut bahs karte hain. Baz ká yih khiyál hai ki wuh kírá machchhar thá, lekin Yúsifas aur rabbíon ne yihí tarjuma kiyá hai jo hamáre Urdú nuskhe men hai. Nuskhae Septúajint ke is mane ko baz galat tasauwar karte hain. Lekin nuskhae mazkúr ke Yúnání lafz ke mane hain koí kátne yá dank márnewálá kírá khwáh us ke par hon yá na hon. Hál ke saiyáhon ká bayán hai ki Misr men jún barí wabá hai. Sir Samuel Baker Sáhib khásskar muhlik kíron ke zikr men ba-muháwara e Kutub i Muqaddasa is tarah likhte hain ki us mulk kí khák kí yih tásír hai ki us kí júen ho játí hain.

Is wabá ká sadma Misr kí but-parastí par aisá baráh i rást nahín pahunchá jaisá us ká asar qawí banisbat sábiq wabáon ke húá, yane yih wabá sábiq wabáon kí banisbat Misr kí but-parastí ke haqq men mazarrat-dih thí. Is wabá ne tamám pák jánwaron ko, balki khud un ke pandaton ko aisá najis kar diyá thá ki mandaron men unkí parastish munqata ho gaí. Mandaron ke pandat safáí aur pákí ká bará khiyál rakhte the. Hamesha táza shob ke nainú kí poshák pahne rahte the; aur píne ke piyále har roz mánjte the. Do martaba din men aur do martaba rát men naháte the, aur na faqat dárhí aur sar mundáte the balki sárá jism ek roz bích karke mundwáte the táki koí jún yá nápák chíz

17 Unhon ne aisá hí kiyá: aur Hárún ne apná háth asá ke sáth barháyá, aur zamín kí gard ko márá, aur wuh insán aur haiwán par júnen ban gaí; aur sab gard zamín kí, tamám mulk i Misr men, júnen ho gaí.

18 Aur jádúgaron ne bhí cháhá, ki apne jádúon se júnen nikálen, par nikál na sake: aur insán aur haiwán ko júnen lipat rahí thín.

19 Tab jádúgaron ne Firaún se kahá, ki Yih Khudá kí qudrat hai: par Firaún ká dil sakht ho gayá; aur jaisá Khudáwand ne kahá thá, us ne un kí na suní.

20 ¶ Tab Khudáwand ne Músá se kahá, ki Subh sawere uth, aur Firaún ke áge khará ho; dekh, ki wuh daryá par áegá; tú use kah, ki Khudáwand yún kahtá hai, ki Mere logon ko jáne de, ki we merí ibádat karen:

21 Nahín to, agar tú unhen jáne na degá, to dekh, main tujh par, aur tere naukaron, aur terí raiyat par, aur tere gharon men gol ke gol mach-

jab mabúdon kí bandagí men mashgúl hon, lagí na rahe. Lekin ab koí in nafís-mizáj panditon ko dekhe ki júen bhare húe kapron se mandaron men pahunche, aur apne deoton ko bhí usí hál men piyá. Is tarah Músá ke kalám ne Misr ke har mandar aur deotá ko zillat kí már dí.

18. *Par nikál na sake.*—Is mujize se Majúsí bhí ghabrá gaye, kisí se yih kám na ho saká. Is wabá se malúm hotá hai ki Khudá ke azáb batadríj barhte gae aur yih wabá niháyat hí sakht thí, kyúnki khúní daryá se Misrí apná bacháo kar sakte the, aur mendak mezon aur bistaron par áe the lekin makrúh júen khud unke jismon ko kháne lagín.

19. *Yih Khudá kí qudrat hai.*—Balki lafzí mane yih hain ki yih mabúdon ká kám hai, kyúnki is kahne se unká yih matlab nahín thá ki ham Yahowáh ko mánte hain, balki unká dawá yih thá ki hamáre deoton kí taraf se yih azáb ham par názil húá hai. Isí sabab se Firaún aisí baláen dekhkar bhí rástí par nahín áyá, balki uská dil aur ziyáda sakht ho gayá.

Chauthí wabá makhíon kí, 20-32.

20. *Dekh ki wuh daryá par áegá.*—Subh kí pújá ke liye daryá ke kanáre par jaisá ki 7 : 15 men áyá hai, Yahowáh ká paigám uske mabúd kí qurbán-gáh par use pahuncha.

21. *Gol ke gol machchhar bhejúngá.*—Sahíh hál is wabá ká mashkúk hai. Ibrání lafz sirf is maqám par aur do Zabúron men, jahán is wabá ká zikr hai, áyá hai. Is wáste is ke tarjuma karne men aur áyát se kisí tarah kí madad nahín mil saktí hai. Nuskhae Septuajint men is lafz ká tarjuma Dog-fly, (killí) hai yih aisá kírá hai ki ádmí aur jánwar donon ko barí taklíf detá hai. Chúnki Misrí hálát par is nuskhe kí sihhat bahut mutabar hai is wáste aksar mamúl is lafz ke tarjume ká yihí hai. Likhá hai ki yih machchhar gol ke gol áe aur ráhgír ká jis qadar jism khulá thá, us par kálí chattán sí hokar baith gae. Stuart Pool Sáhib kí ráe yih hai ki yih kíre wuhí makkhián thín jo gharon men húá kartí hain, aur jo Misr men áj kal bhí niháyat taklíf-dih kíron men tasauwar kí játí hain. Hestinberg Sáhib kahte hain ki ek saiyáh ne mujh se is tarah naql kiyá ki "insán aur haiwán donon ko yih machchhar sakht taklíf dete hain. Agar wuh áp ke jism par baithná cháhen to aisí jaldí se yakáyak tút paren ki áp kí samajh men bhí na áwe. Agar áp urá bhí dewen, to wuh phir usí waqt á baithen. Wuh aisí ziddí aur behayá chíz hai ki niháyat sábir ádmí bhí us se ájiz ho játá hai." Ánkh ke árize se jo taklíf

chhar bhejúngá: ki Misríon ke ghar, aur tamám zamín, jahán jahán we hain, un ke golon se bhar jáegí.

22 Aur main us din Jashan kí zamín ko, ki jis men merí qaum rahtí hai, judá karúngá, ki gol machchharon ke wahán na jáenge; táki tú jáne, ki zamín ke darmiyán Khudáwand main hún.

23 Aur main tere logon aur apne logon men judáí karúngá: aur yih mujiza kal hogá.

24 Chunánchi Khudáwand ne yún hí kiyá; aur Firaún ke ghar, aur us ke naukaron ke gharon, aur sáre mulk i Misr men machchharon ke gol áe; ki zamín machchharon ke gol se kharáb ho gaí.

25 ¶ Tab Firaún ne Músá aur Hárún ko buláyá, aur kahá, ki Tum jáo, aur apne Khudá ke liye is zamín men qurbání karo.

26 Músá ne kahá, Yún karná láiq nahín; ki ham Khudáwand apne Khudá ke liye wuh qurbání karen, jis se Misrí nafrat rakhte hain; so agar ham Misríon kí ánkhon ke áge wuh

Misr men umúman áj kal hotí hai, wuh is múzí machchhar kí wajh se aur bhí barh játí hai. Baz musáfir maslan Adam Clark sáhib aur Woodworth aur Kurtz Sáhibán ba-ittiba ek Yahúdí riwáyat ke yih tasawwur karte hain ki is wabá men sab qism kí íza denewále kíron ke gol the. Aur ba qiyás i musannif i Kitáb ul Hikmat aisá malúm hotá hai, ki aise hí jánwar the. (Kitáb ul Hikmat 11: 15, 16 wag.) Algaraz kisí qism ke urnewále kíron ne gáliban mukhtalif anwá ke kíron ne Firaún ko aisá tang kiyá, ki pahle se bhí ziyáda kahná mánná aur chár náchár Isráelíon ko bayábán men jáne, aur qurbání karne kí ijázat dená pará. Lekin is se ziyáda aur kuchh is maqám par sábit nahín hotá.

22. *Aur main us din Jashan kí zamín ko judá karúngá ki gol machchharon ke wahán na jáenge.* Yahán par bhí Khudá kí adálat kí ba tadríj taraqqí ká sáf nishán maujúd hai. Daryáe Níl ke sare pání se Misríon aur Isráelíon ko yaksán taklíf pahunchí. Mendak aur júen jashn men kuchh na kuchh maujúd thín. Lekin bad azín jo azáb kuffár i Misr par názil húá, us se Isráelí mahfúz rahe. Yih is liye húá, ki Yahowáh kí buzurgí kámil taur se sábit húí.

Tá ki tú jáne, ki zamín ke darmiyán Khudáwand main hún. Yih bhí khiyál karne kí bát hai, ki jab ibtidáí azábon men Isráelí Jashan se ba wajh Sarkárí kámon ke muntashar ho gae the, to pichhle azáb agar unkí qaum kí mihnat-kash ádaton ko rok na dete, to khalal i azím zarúr hí paidá karte. Is waqt se unhen qaumí taraddud aur bahut jald ámm andesha paidá ho gayá thá, aur isí wajh se Isráelíon ne bittaba apne mulk men jama hokar Misríon se kámil alahdagí ikhtiyár kí. Pas yih saríhí imtiyáz darbáb Jashan ke sháyad auwal hí martaba húá.

25. *Tum jáo. us zamín men qurbání karo.* Is waqt men Firaún ne unhen qurbání kí ijázat dí, lekin ba tákíd kah diyá ki Misr hí men ho.

26. *Jis se Misrí nafrat rakhte hain.* Misrí nahín cháhte the, ki Isráelí hamáre mulk men apne Yahowáh kí marzí ke muwáfiq parastish karen. Baz sáhibán jaise Hengtenberg wag. hain, is áyat ká matlab yún lete hain, ki Isráelíon ke tariqa i ibádat se Misríon ko nafrat thí, kyúnki we Misr ke panditon kí tarah qurbání kí bahut sí fuzúl rasmon ko nahín mánte the. Lekin Ankilás kí Tárgum men is ká tarjuma is tarah hai, ki "Jis jánwar ko Misrí pújte hain, yane Bail jise gausálá kí tarah bilkhusús pújte the Vulgate nuskhe men bhí isí tarah tarjuma húá hai, yane "Jin

qurbání kareṉ, jis se we bezár
haiṉ, to kyá we hameṉ patthráo
na kareṉge;
27 Pas, ham tín din kí ráh
bayábán meṉ jáeṉge, aur apne
Ḳhudá ke liye, jaisá wuh ham
ko farmáegá, qurbání kareṉge.
28 Firaún bolá, ki Maiṉ
tumheṉ jáne dúṉgá, táki tum
Ḳhudáwand apne Ḳhudá ke
liye bayábán meṉ qurbání karo;
lekin tum bahut dúr mat jáo:
mere liye shafáạt karo.
29 Músá bolá, Dekh, maiṉ
tere pás se báhar játá húṉ, aur
maiṉ Ḳhudáwand ke áge shafá-
ạt karúṉgá, ki machchharoṉ
ke gol Firaún aur us ke nauka-
roṉ, aur us kí raíyat par se
kal játe raheṉ: lekin aisá na
ho, ki Firaún phir dagábází
kare, aur logoṉ ko Ḳhudáwand
ke liye qurbání karne ko jáne
na de.
30 Tab Músá Firaún pás se
báhar gayá, aur Ḳhudáwand se
shafáạt kí.
31 Ḳhudáwand ne Músá kí
ạrz ke muwáfiq kiyá; aur us
ne machchharoṉ ke goloṉ ko
Firaún, aur us ke naukaroṉ,
aur us kí raíyat par se dúr
kiyá, ki ek bhí na rahá.
32 Firaún ne is bár bhí
apná dil saḳht kiyá; un logoṉ
ko hargiz jáne kí ruḳhsat na dí.

---

jánwaroṉ ko Misrí pújte haiṉ." Yih ḳháss Ibrání zubán ká muháwara hai. Butoṉ ko Ạhd i Ạtíq meṉ aksar nafratí likhá hai, maslan 2 Sal. 23: 13 meṉ Ḳhumúsh mạbúd ko Muạbíoṉ ká nafratí aur Astárát ko "Saidáníoṉ ká nafratí" likhá hai. Isí mạne meṉ yaháṉ par bail ko, "Misríoṉ ká nafratí" samajhná cháhiye, is sabab se nahíṉ ki Misríoṉ ko us jánwar se nafrat thí, na is sabab se ki un kí nazar meṉ us ká zabh karná nafrat kí bát thí, balki bidíṉ wajah ki Yahowáh ko gausála parastí se nafrat thí, Músá ne be-shakk yih baṛí jurat kí, ki Firaún ke muṉh par aisí bát kahí, yạne us ke mạbúd ko nafratí batláyá. Lekin yih jurat usí waqt se baṛh gaí thí, jab se us ne Firaún ke rúbarú luknat kí zubán se kalám kiyá thá. Aur yihí hál us ká 29 áyat kí dilsoz sarzanish aur nasíhat-ámez kalám se páyá játá hai; aur wuh kalám yih hai. "Aisá na ho, ki Firaún phir dagábází kare." Is pák bail kí parastish Misr Zeríṉ ke baṛe shahr Memfus ke qaríb hotí thí jaháṉ us bail ke wáste ạzím ush shán astabal aur mandar bane the.

To kyá we hameṉ pathráo na kareṉge. Misríoṉ kí parastish i haiwání ká zikr aksar muarriḳhoṉ ne kiyá hai, yaháṉ tak kí yih masal ho gaí hai, ki "Misr meṉ ádmi kí muláqát kí banisbat Ḳhudá kí muláqát sahl hai." Herodotus muarrikh ke bayán se mazmún i áyat kí ḳhúb tauzíh hotí hai, yạne "Pák jánwaroṉ ká zabh karná Misr meṉ jurm i saṉgín thá." Diodrus aur Cicero ká bayán hai, ki yihí hál un ke (yạne Isráelíoṉ ke) waqtoṉ meṉ thá. Aise hí zamána i hál ke Hindú gáe ke zabh karne ko gunáh i ạzím jánte haiṉ. Magar Misrí kháne ke liye bailoṉ ko zabh kiyá karte the. Gáe aur bataḳh ká gosht un kí ḳháss gizá thí. Tamám mulk i Misr meṉ ek hí qism ká jánwar pák nahíṉ tasauwar kiyá játá thá, balki har zilạ ká mạbúd judá thá. Bail yá bachhṛá jis kí nisbat Músá kí sharíạt meṉ qurbání ká hukm hai, us zilạ ká mạbúd thá, jis meṉ Isráelí rahte the. Memfus ká pák bail Apis thá, aur Muevis jis ká martaba us ke bạd thá, aur ba riwáyat Pulútárḳh ke jo use apná "nar gáo" kahtá thá, Heliopolis ká pák jánwar thá aurMemfus aur Heliopolis Misr Zeríṉ ke ḳháss do shahr the. Pas Músá ká ḳhauf jo is áyat se záhir hotá hai, ki kyá we hameṉ patthráo na kareṉge, banisbat aur mulkoṉ ke Misr meṉ ḳhusúsan Misr i Zeríṉ meṉ beshakk bajá thá.

IX BÁB.

TAB Ḳhudáwand ne Músá
ko kahá, Firaún ke pás já, aur
use kah, ki Ḳhudáwand, Ibrá-
níoṉ ká Ḳhudá, yúṉ kahtá hai,
ki Mere logoṉ ko jáne de, táki
we merí ibádat kareṉ.
2 Kyúṉki agar jáne na degá,
aur ab kí bhí unheṉ rokegá,
3 To dekh, ki Ḳhudáwand
ká háth terí maweshí par, jo
dasht meṉ hai, ghoṛoṉ, gadhoṉ
úṉṭoṉ, bailoṉ, aur bheṛoṉ par
hogá; baṛí marí paṛegí.
4 Aur Ḳhudáwand Isráel
aur Misríoṉ kí maweshí ko
ápas se judá karegá: aur un
meṉ se, jo baní Isráel kí hai,
koí na maregá.
5 Aur Ḳhudáwand ne ek
waqt muqarrar kiyá, aur ka-
há, ki kal Ḳhudáwand waisá
hí zamín par karegá.
6 Aur Ḳhudáwand ne
dúsre din aisá hí kiyá, aur
Misríoṉ kí sab maweshí mar
gaí: Lekin baní Isráel kí
maweshí se ek bhí na mará.

NAUWÁṈ BÁB.

Páṉchwíṉ wabá marí. 1-7.

3. *Ḳhudáwand ká háth terí mawáshí par jo dasht meṉ hai.*—Mạlúm hotá hai ki jo jánwar jangal yá khule maidán meṉ the un par is wabá ká asar nahíṉ húá, siwáe úṉṭ ke, aur jitne jánwaroṉ ká is áyat meṉ zikr hai un sab kí taswíreṉ Misr kí qadím ịmárat meṉ pái játí haiṉ. Agarchi úṉṭ ká riwáj Misr meṉ muddat-há daráz se hai lekin kisí wajah se us ká wujúd na Misr ke qadím naqsh o nigár meṉ na qabroṉ par kí múratoṉ meṉ páyá játá hai. Stewart Pool sáhib ká gumán yih hai ki Misríoṉ kí nigáh meṉ is wajah se úṉṭ niháyat nápák thá ki makrúh sahrái qaum aur nafratí chaupání nasl ke logoṉ ká rafíq thá. (Dekho Paid. 46 : 34, aur us ká zamíma) ábád shahroṉ meṉ aur daryáe Níl kí zamín mazrúạ meṉ úṉṭ kí kuchh hájat na thí. Lekin registán meṉ jo wádí kí hudúd par thá, is sahrái jaház kí bahut zarúrat thí. Sháyad Misríoṉ kí taraf se is kárwání ḳhidmat par Ạrab mạmúr the. Misr ke ghoṛe ágáz i zamáne se mashhúr the. Sulaimán apne liye waháṉ hí se Filist ko ghoṛá le gayá thá. Yih ghoṛe gáṛíoṉ meṉ jotne, aur laṛái ke liye baṛe kám ke the. Lekin gadhe aur aur maweshí ụmúman bárbardárí aur qulba-rání ke istiạmál meṉ áte the. Sastá aur mazbút aur sábir gadhá kisán kí mihnat ká ḳháss bharosá thá, aur ab bhí hai. Bheṛeṉ un ke wáste pálí játí thíṉ, un ká dúdh bahut kam istiạmál meṉ átá thá. Memfus ke gird o nawáh meṉ bheṛoṉ kí is qadr kasrat thí, ki ek ek galla do do hazár tak ká hotá thá.

6. *Aur Misríoṉ ke sab maweshí mar gae.* Yaháṉ lafz sab ke yih mạne nahíṉ haiṉ, ki koí jánwar zinda na rahá, balki sirf kasrat murád hai, kyúṉki áyat 10 aur 25 se mạlúm hotá hai, ki bahut se phoṛoṉ aur phapholoṉ ke ạrize se mar gae. Isí tarah ká muháwara ṭiḍḍíoṉ kí wabá ke bayán (báb 10 áyat 12) meṉ áyá hai, ki har ek sabze ko jo oloṉ se bachá thá, ṭiḍḍíoṉ ne khá liyá, háláṉki qabl is se áyat 25 meṉ likhá hai, ki oloṉ se maidán ke sab sabze máre gae, aur maidán ke sáre daraḳht ṭúṭ gae. Is qism ke muháwarát Ibrání meṉ aksar jagah áe haiṉ, ki lafz "sab" aur "har ek" ko ba mạne kasrat ke istiạmál kiyá hai, (dekho Ạạmál 2. 5 aur Qulussíoṉ 1 : 23,) Marí kí wabá mulk i Hind meṉ aur aur mulkoṉ meṉ kasrat se báraha húí hai. Lekin muqarrarí waqt par peshín-goí ke bamújib us ká wáqị honá, aur Isráelíoṉ ke tamám maweshí ká bach jáná albatta muạjiza thá. Yih sab se bhárí wabá thí, kyúṉki Misríoṉ kí daulat bahut kuchh maweshí par mauqúf thí, so is wabá meṉ un kí madad ke wasáil bilkull barbád ho gae, Ḳhudá ne goyá un butparastoṉ ko jatlá diyá, ki tumháre kháne aur pahinne ká sámán sab mere iḳhtiyár meṉ hai, magar un kí fasaleṉ aur bahut se maweshí ab bhí bach rahe the.

7 Chunáṉchi Firạún ne bhejá, to kyá dekhtá hai? ki Isráelíoṉ kí maweshí ká koí bhí na mará thá. Tau bhí Firạún ká dil saḳht húá, aur us ne logoṉ ko jáne na diyá.

8 Aur Ḳhudáwand ne Músá aur Hárún se kahá, ki Donoṉ háth bharke bhaṭṭí kí rákh se lo, aur Músá use Firạún ke sámhne ásmán kí taraf uṛáwe.

9 Aur wuh Misr kí sárí zamín meṉ gubár ho jáegí, aur tamám mulk i Misr meṉ ádmí aur chárpáyoṉ ke badan par phoṛe aur phaphole howeṉge.

10 Chunáṉchi unhoṉ ne bhaṭṭí kí rákh lí, aur Firạún ke áge, khaṛe húe; aur Músá ne use ásmán kí taraf pheṉk diyá; aur wouhíṉ ádmí aur baháim ke badan par phoṛe aur phaphole paidá ho gaye.

11 Aur jádúgar phoṛoṉ ke sabab se Músá ke áge khaṛe na rah sake; ki jádúgaroṉ aur sáre Misríoṉ par phoṛe the.

12 Aur Ḳhudáwand ne Firạún ke dil ko saḳht kar diyá, aur us ne, jaisá ki Ḳhudáwand ne Músá se kahá thá, un kí na suní.

---

7. *Chunáṉchi Firạún ne bhejá tau bhí Firạún ká dil saḳht húá.* Báb 7 áyat 22 kí tarah yaháṉ par bhí muwáfiq qáịda Nahw ke tarkíb i ịbárat muqtazí hai, ki jumla i auwal o áḳhir ká sabab wáqị húá ho. Isráelíoṉ kí nisbat aisá sáf zuhúr dekhkar Firạún ke gusse aur khudráí kí ág aur bhí bhaṛhkí. Us ká dil narm na húá, na kisí tarah mutaraddid húá, ab kí martaba zará bhí kahná na máná.

Chhaṭhwíṉ wabá phoṛoṉ aur phapholoṉ kí. 8, 12.

8. *Bhaṭṭí kí rákh.* Dhát pighláne, yá chúná pakáne kí bhaṭṭí murád hai.

Firạún ke sámhne ásmán kí taraf uṛáwe. Baṛí bhaṭṭíoṉ kí yá chúná, íṉṭ pakáne kí rákh jaháṉ ki Isráeli muddatoṉ mazdúrí kar chuke the, ásmán kí taraf uṛáí gaí, aur Ḳhudá ká qahr zálim par bhaṛká.

9. *Wuh Misr kí sárí zamín meṉ gubár ho jáwegí.* Yạne rákh ke bárík reze bashakl i gubár hokar tamám meṉ phail jáweṉge.

Phoṛe aur phaphole howeṉge. Lafzí mạne haiṉ, niháyat sozish kí phuṛíáṉ nikal paṛeṉgí, jin se píp niklegí. Pahlí wabáoṉ meṉ pání ḳharáb ho gayá thá, aur zamín kí ḳhák se muhlik kíṛe nikal paṛe the, maidán ke jánwar mar gae the. Magar is wabá se un ke shahroṉ ká gurúr aur sheḳhí ḍhái gaí. Un ke mạbúd aur daulatmand shahr barbád ho gae. Isráel ke logoṉ se jo mihnateṉ Sarkárí kámoṉ par ba jabr lí gaí thíṉ, us ká yih wabál thá ki Misr ke ádmí aur jánwar tabáh húe.

11. Aur jádúgar phoṛoṉ ke sabab se Músá *ke áge khaṛe na rah sake.* Yạne ạzáb i Iláhí ba tadríj saḳhttar hote gae, batta ki áḳhir ul amr butparastoṉ ke gurú bhí aise ájiz á gae, ki ab un ká nám bhí nahíṉ átá. Tísrí wabá ke bạd yá yúṉ kahiye ki in wabáoṉ kí taslís i auwal ke áḳhir unheṉ qudrat i Iláhí ká mánná paṛá, aur kahne lage ki yih mạbúdoṉ kí qudrat se hai. Aur ab taslís i sání ke áḳhir meṉ bilkull máyús hokar lauṭ gae. Gáliban is wabá meṉ wuhí hál húá, jo júoṉ kí wabá meṉ húá thá. Ba wajh najásat ḳhún o píp ke apne mạbúdoṉ kí bandagí ke láiq nahíṉ rahe, yaháṉ tak ki butoṉ kí qurbángáheṉ bilkull wírán ho gaíṉ.

12. *Aur Ḳhudáwand ne Firạún ke dil ko saḳht kar diyá.* Yạne jab qahr i Iláhi ká is tarah zuhúr húá, to us ká dil aur bhí saḳht ho gayá. Yih qáịda hai, ki jab sazá se sazá pánewálá narm nahíṉ hotá, to saḳhtí aur bhí baṛh játí hai. Yih amar bhí qábil liház ke hai ki Kitáb i Muqaddas meṉ yih auwal maqám hai, ki jaháṉ aisá muháwara áyá hai, yạne Ḳhudáwand ne saḳht kar diyá, háláṉki us ke gunáh ke is natíje kí pesh-ḳhabarí báb 4: 21 meṉ á chukí hai, aur báb 7: 13 bhí is se mustasná nahíṉ hai, (dekho sharh báb i mazkúr.) Pas ạzáboṉ ke bayán meṉ yih dúsrí saríh nisháni hai. Bár bár kí saḳht náfarmáníoṉ ne Firạún ke dil ko aisá saḳht kar diyá, ki ab kámil yaqín ho gayá, ki kisí tarah tauba nahíṉ karegá. Yạne ab wuh is hadd ko pahúṉchá ki sazá se us kí saḳhtí aur baṛh jáegí. Agarchi apní ḳhushí se us ne Ḳhudá ká kahná nahíṉ máná, magar Ḳhudá sazá dekar use farmáṉbardár karegá.

13 ¶ Phir Ḳhudáwand ne Músá se kahá, ki Subh sawere uṭh, aur Firạún ke áge khaṛá ho, aur use kah, ki Ḳhudáwand Ịbráníoṉ ká Ḳhudá, yúṉ kahtá hai, ki Mere logoṉ ko jáne de, táki we merí ịbádat kareṉ.

14 Is liye ki maiṉ ab ke apní sárí baláeṉ tere dil, aur tere naukaroṉ, aur terí raíyat par názil karúṉgá; táki tú jáne, ki tamám rú e zamín meṉ merí mánind koí nahíṉ.

15 Aur ab maiṉ apná háth baṛháúṉgá, aur tujhe aur terí raíyat ko wabá se márúṉgá; aur tú zamín par se halák hogá.

16 Aur maiṉ ne tujhe filhaqíqat is liye barpá kiyá hai, ki apní qúwat tujh par dikháúṉ; táki merá nám sáre jahán meṉ mazkúr howe.

17 Ab tak tú mere logoṉ par takabbur kartá játá hai, ki unheṉ jáne nahíṉ detá.

18 Dekh, kal maiṉ isí waqt aise baṛe baṛe ole, jo Misr meṉ us kí ibtidá e bunyád se ab tak na paṛe the, barsáúṉgá.

Sátwíṉ wabá oloṉ kí, 13-35.

Ḳhudá ke ạzáboṉ kí taslís i sális ab gair mạmúlí súrat aur sanjídagí se záhir húí. Firạún jo is waqt meṉ qahr i Iláhí ká markaz ho rahá thá, halákat hí ke láiq thá. Dekho sharh áyat 12. Us kí muḳhálafat is hadd par pahuṉch gaí thí ki sharạí taur se us kí tauba gair mumkin ho gaí thí. Wuh isí liye zinda chhoṛ diyá gayá, ki sazá ke zor se Ḳhudá kí buzurgí ká iqrar kare. Yih bhí yád rahe, ki in áḳhirí ạzáboṉ meṉ Hárún ká zikr nahíṉ hai. Yih Músá hí hai, jis ne ạsá se Misr ko barbád kar diyá.

Maiṉ ab kí apní sárí baláeṉ názil karúṉgá. Abhí tak ḳhafíf sadme pahuṉche the, lekin ab kí martaba saḳht aur ḳhaufnák baláeṉ názil hoṉgí.

15. *Ab maiṉ apná háth baṛháúṉgá.* Jis Ịbrání fịal ká tarjuma "baṛháúṉgá" kiyá hai, wuh dar asl mází shartí hai, aur áyat mábạd jazá wáqị húí hai. Kull ịbárat is tarah hai, ki "Maiṉ háth baṛhákar tujhe már chuká hotá, magar maiṉ ne fil-haqíqat tujhe is liye zinda rakhá, ki apní qúwat tujh par záhir karúṉ." wag.

16. *Fil haqíqat is liye barpá kiyá hai.* Barpá karná ba mạne zinda rakhne ke hai, yạne, terá jám i hayát labrez ho chuká thá, magar maiṉ ne tujhe haí ul qáim rakhá.

Yihí matlab Septuajint aur Ankilás kí Tárgum aur Falastíní aur Ạrabí aur Suryání nusḳhoṉ meṉ hai. Falastíní Targum meṉ donoṉ áyatoṉ kí ḳhúb tashríh kí hai, is tarah par ki "Ab bhí maiṉ apní táqat se aisí balá názil kar saktá thá, ki tú aur tere log halák hokar zamín se ná-paid ho játe, lekin yaqín ján ki maiṉ ne hí tujhe chhoṛ diyá, is liye nahíṉ ki tujh ko kuchh nafạ pahuṉcháúṉ, balki is liye ki merí qúwat achchhí tarah tujh par záhir ho.

18. *Baṛe baṛe ole.* Ole Misr meṉ bahut kam girte haiṉ, ittifáqiya aisá ho játá hai. Garaj ke sáth pání barsne ko waháṉ ke log bahut kam jánte haiṉ

19 Pas naukaroṉ ko abhí
bhej, aur apní mawáshí, aur jo
kuchh ki terá mál maidán meṉ
hai, jamạ kar; ki har ek insán
aur haiwán par, jo maidán
meṉ hogá, aur ghar meṉ láyá
na jáegá, un par ole paṛeṉge,
aur we halák hoṉge.
20 Firạún ke naukaroṉ meṉ
har ek, jo Ḳhudáwand ke ka-
lám se ḍartá thá, apne naukar-
oṉ aur apní mawáshí ko gha-
roṉ meṉ bhagá le áyá.
21 Aur jis ne Ḳhudáwand
kí bát báwar na kí, apne nau-
karoṉ aur apní mawáshíoṉ ko
maidán meṉ rahne diyá.
22 ¶ Aur Ḳhudáwand ne Mú-
sá ko kahá, ki Apná háth ásmán
kí taraf baṛhá, táki sáre mulk
i Misr meṉ, insán, aur haiwán,
aur khet kí sabzí par, jo Misr
kí zamín meṉ hai, ole paṛeṉ.
23 Aur Músá ne apná ạsá
ásmán kí taraf uṭháyá: aur
Ḳhudáwand ne garjáyá, aur
ole bheje, aur ág zamín par
chaltí thí; aur Ḳhudáwand ne
Misr kí zamín par ole barsáe.
24 Pas ole gire, aur oloṉ
meṉ ág lipṭí húí thí, is shiddat
se, ki aisá, tamám mulk i Misr
meṉ, jab se ki wuh ábád húá,
na húá thá.
25 Aur oloṉ ne, sáre mulk i
Misr meṉ un ko, jo maidán meṉ
the, kyá insán aur kyá haiwán,
sab ko márá; aur oloṉ se maidán
kí sabz sab márí gaí, aur mai-
dán ke sáre daraḳht ṭúṭ gaye.
26 Magar faqat Jashan kí
zamín meṉ, jaháṉ baní Isráel
the, ole na paṛe.
27 ¶ Tab Firạún ne Músá
aur Hárún ko bulwáyá, aur
unheṉ kahá, ki Maiṉ ne is dafạ
gunáh kiyá; Ḳhudáwand ạdil
hai; maiṉ aur merí qaum gu-
nahgár haiṉ.
28 Ḳhudáwand se shafáạt
karo, (ki bas,) ki áge ko is ta-
rah se na garje, aur ole na gir-
eṉ; tab maiṉ tumheṉ jáne
dúṉgá, aur tum is se áge yaháṉ
nahíṉ rahne ke.
29 Tab Músá ne use kahá,
ki Maiṉ shahr se báhar nikalte
húe, Ḳhudáwand ke áge háth
uṭháúṉgá; aur garajná mau-
qúf ho jáegá, aur ole bhí mau-
qúf hoṉge: táki tú jáne, ki za-
mín Ḳhudáwand hí kí hai.
30 Par tú aur tere naukar
maiṉ jántá húṉ, ki ab bhí

Jab kabhí aisá hotá bhí hai, to bajuz is ke ki bosída makánoṉ kí kachchí díwároṉ kí miṭṭí dhul játí hai, aur kuchh nuqsán nahíṉ hotá hai.

19. *Pas abhí bhej aur apne maweshi jamạ kar.* Yih pahlí martaba hai, ki Misríoṉ ko nasíhat kí gaí, ki is tarah áp ko us ạzáb se jis kí auwal se ittilạ dí gaí thí, bacháweṉ. Is balá se na faqat fasleṉ aur daraḳht ujaṛ gae, aur maweshí halák húe, balki khud Misríoṉ kí jánoṉ par bhí paṛí. Yahowáh ne ab áp ko Misríoṉ par záhir kar diyá ki maiṉ hí sab chízoṉ ká málik húṉ. Hawá aur pání kí qúwateṉ aur mulk sab mere hí iḳhtiyár meṉ hai.

27. *Maiṉ ne is dafạ gunáh kiyá.* Yạne maiṉ ne jáná, ki maiṉ ḳhatá-wár húṉ, aur mujhe apne gunáh ká iqrár hai. Yih pahlí martaba hai ki Firạún ne apne gunáh ká iqrár kiyá aur Yahowáh kí rástí kí shahádat dí; magar yih sirf zubání iqrár thá. Ḳhudáwand kí qudrat ká iqrár kartá hai,

Ḳhudáwand Ḳhudá se na ḍa-
reṉge.
31 So oloṉ se alsí aur jau
máre paṛe: kyúṉki jau ke ḳho-
she á chuke the, aur alsí baṛh
chukí thí.
32 Par gehúṉ aur julbán
máre na paṛe: kyúṉki we baṛhe
na the.
33 Aur Músá ne Firạún pás
se shahr ke báhar jáke Ḳhudá-
wand ke áge háth lambe kiye;
so garajná aur ole mauqúf ho
gaye, aur meṉh, jo zamín par
thá, tham gayá.
34 Jab Firạún ne dekhá, ki
meṉh aur ole aur garajná mau-
qúf húe, to phir sarkashí kí;
aur us ne aur us ke naukaroṉ
ne dil apná saḳht kiyá.
35 Aur Firạún ká dil pat-
thar ho gayá; us ne hargiz
baní Isráel ko, jaisá ki Ḳhudá-
wand ne Músá kí marifat kahá
thá, jáne kí ruḳhsat na dí.

X BÁB.

PHIR Ḳhudáwand ne Músá
se kahá, ki Firạún pás já: ki
maiṉ ne us ke dil ko, aur us
ke naukaroṉ ke diloṉ ko saḳht
kar diyá hai, táki maiṉ apní
yih nisháníáṉ un meṉ namú-
dár karúṉ:
2 Aur táki tú apne beṭe,
aur apne pote ko merí qudra-
teṉ, aur merí nisháníáṉ, jo

lekin us ke ahkám kí rástí ko nahíṉ mántá. Taklíf áp ạhd-shikaní ko batlá detí hai. Lekin jo dil sarkashí iḳhtiyár kartá hai, us ko nahíṉ badaltí, na sábir kar saktí hai.

31. *Alsí aur jau máre paṛe.* Aslí us mulk meṉ baṛe kám kí chíz hai. Us ká kapṛá pahinne aur masálahdár lásheṉ lapeṭne ke kám meṉ átá thá, aur báhar mulkoṉ ko bhí bahut játá thá.

Kyúṉki jau ke ḳhoshe á chuke the, aur alsí baṛh chukí thí. In áyát se qaṭạí yaqín us waqt ká jab ki wáqiạt guzre the, mạlúm hotá hai. Jau ke ḳhoshe á chuke the, aur alsí meṉ phúl á gayá thá. Misr meṉ áḳhir January tak alsí ká phúl á játá hai. Aḳhír February yá shurụ March meṉ jau aur alsí donoṉ taiyár ho játí haiṉ. Lekin gehúṉ aur dorá April tak taiyár hotá hai. Is súrat meṉ yih balá áḳhir January yá shurụ February meṉ názil húí, January aur April ke darmiyán jo muddat hai, us meṉ sab maweshí charágáh meṉ hote haiṉ. Pas Músá ke bayán se záhir hai, ki us ko káshtkárí aur dígar hálát i Misr se kamál waqfiyat thí.

32. *Par gehúṉ aur jalbán máre na paṛe.* Jalbán bhí ek qism ká anáj hai, ki shakl meṉ gandum se bahut mushábih hai, aur agle waqtoṉ ke Misríoṉ kí wuhí ạmm ḳhurák thí. Áj kal bhí log use ḳhúb jánte haiṉ, aur istiạmál meṉ bhí átá hai, lekin nám us ká ab dorá hai. Is anáj ko bone aur jamạ karne kí tarkíbeṉ aur alsí ko pání dene ke taríqe, us ke seṉṭhoṉ ká kúṭná aur faráham karná aur phir us ko baṭná aur kapṛá banáná, wag. tarkíbeṉ, Misrí qabroṉ ke naqsh o nigár se mạlúm hotí haiṉ. Misr ká nainú banáwaṭ meṉ aisá hí nafís hotá thá, jaisá áj kal hai, aur us ke sút ká chiknápan áj kal se bhí bihtar thá, Alsí ke khet Zugn ke gird o nawáh meṉ bahut the. Jin oloṉ se jau kí bálíáṉ aur alsí ke bonḍe ṭúṭ paṛe, un se gandum aur jalbán ke peṛoṉ ko kuchh nuqsán nahíṉ pahuṉchá. Us zamáne meṉ gehúṉ ke peṛ bahut chhoṭe the, is sabab se bach gae.

33. *Shahr ke báhar jáke.* Is se záhir hai ki Firạún us waqt shahr meṉ gáliban shahr Zugn meṉ rahtá thá. (dekho Ḳhurúj 1 : 8.)

DASWÁṈ BÁB.

Áṭhwíṉ áfat ṭiḍḍíoṉ kí, 1-20.

1 *Maiṉ ne us ke dil ko saḳht kar diyá hai.* Dekho báb 9 áyat 12, 13.

2 *Aur táki tú apne beṭe ko* • •

maiṉ ne Misr meṉ un meṉ
namúd kíṉ, sunáwe : táki tum
jáno, ki Ḳhudáwand maiṉ hí
húṉ.
3 Chunánchi Músá aur Há-
rún ne Firaún pás áke use ka-
há, ki Ḳhudáwand, Ibráníoṉ
ká Ḳhudá, yúṉ kahtá hai, ki
Tú kab tak ájizí karne se me-
re sámhne báz rahegá : mere
logoṉ ko jáne de, ki we merí
ibádat kareṉ.
4 Nahíṉ, agar tú mere log-
oṉ ko jáne na degá, to dekh,
kal maiṉ tere sáre mulk meṉ
ṭiḍḍiáṉ bhejúṉgá.
6 Aur un se zamín kí sath
chhip jáegí, ki koí zamín ko
dekhne na páegá : aur we us
báqíát ko, jo oloṉ kí áfat se
tere liye bach rahí haiṉ, khá
jáeṉgí, aur har ek daraḳht ko,
jo maidán meṉ hai, chaṭ kar
leṉgí :
6 Aur we hí is tarah se, ki
na tere bápdádoṉ ne, aur na
tere bápdádoṉ ke bápdádoṉ ne
jis roz se ki we dunyá meṉ áe
áj tak, nahíṉ dekhá, tere ghar
aur tere naukaroṉ ke ghar, aur
sáre Misríoṉ ke ghar bhar deṉ-
gí. Tab wuh phirá, aur Fira-
ún pás se nikal gayá.
7 Tab Firaún ke naukaroṉ
ne use kahá, ki Kab tak ham
is mard ke phande meṉ raheṉ:
un logoṉ ko jáne de, táki we
Ḳhudáwand apne Ḳhudá kí

sunáwe. Is kí nazíreṉ Zabúr 78 aur 106 meṉ dekho.

4 *Maiṉ sáre mulk meṉ ṭiḍḍíyáṉ bhejúṉgá.*—Ṭiḍḍiyáṉ tamám sabzí ko jis par baiṭhtí haiṉ aisí cháṭ játí haiṉ, jaise ág dam bhar meṉ jaláke ḳhák siyáh kar detí hai. Aur ek se lekar do hazár murabba míl zamín tak phail játí haiṉ. Un kí tadád aur hirs is hadd par hotí hai, ki sháyad koí sunnewálá dafatan yaqín na kare. Sach kahá hai, ki na faqat bhúk kí ḳhwáhish se, balki barbádí ke shauq se na sirf nau ba nau ke sabzoṉ ko aur kíṛoṉ kí jánoṉ ko, balki kapṛe aur chamṛe aur lakṛí aur ghar ke asbáb ko bhí cháṭ játí haiṉ. Beshumár gol ke gol súraj ke kináre se uṭhkar súraj kí roshní ko tárík kar dete haiṉ. Hawá un ke paroṉ kí áwázoṉ se aisí bhinbhinátí hai jaise ág ke uṛte shualoṉ ká shor yá dúr se charḳhí kí áwáz. Jab hawáoṉ ke zor se ṭiḍḍíoṉ kí chádareṉ samundar meṉ ṭúṭ paṛtí haiṉ, to us waqt koí dekhe ki un ká shor kosoṉ dúr játá hai. Nisf roz meṉ tamám anáj ko aisá ná-paid kar detí haiṉ ki bajuz baṛe peṛoṉ ke ḍunḍ ke *aur* kuchh nazar nahíṉ átá, aur chand hí sáat meṉ tamám daraḳhtoṉ ko aisá sáf kar detí haiṉ ki pattoṉ aur chhál ká nishán nahíṉ rahtá. Un kí ámad ká shor dúr se sunáí detá hai aur jab wuh guzar játí haiṉ to daraḳht nange ḍunḍ rah játe haiṉ. Kisí kí zabán nahíṉ ki un kí khaufnák ámad ká ahwál Yúel nabí se bihtar bayán kar sake. Un ke áge ek ág hai jo khá letí hai, aur un ke píchhe píchhe ek shuala hai jo jalátá játá hai. Un ke áge zamín bág i Ádan kí mánind hai aur un ke píchhe ek wírán bayábán hai. Paháṛoṉ kí choṭíoṉ par rathoṉ ke hiṛhiṛáne kí mánind we pháṉdtí haiṉ. Ág sozáṉ kí mánind jo dhaṛ dhaṛ jaltí aur khúṉṭí ko khá letí hai. We pahalwánoṉ kí mánind dauṛtíṉ aur jangí jawánoṉ kí tarah díwár par chaṛh játíṉ. Súraj aur chánd tárík ho játe, sáre sitáre apní roshní dene se báz áte. Yúel 2 báb 1-11 áyat.

7. *Firaún ke naukaroṉ ne use kahá.* Yih pahlí martaba hai, ki Firaún ke darbárí us se arz o minnat karte haiṉ. Aur yih pahlí martaba hai ki Firaún Músá aur Hárún ko bad-azáṉ ki we is áfat kí pesh-ḳhabari dekar, sar-zamín i Misr par us ke chaṛhá láne ke liye nikal gae the, talab kartá hai. Is se záhir hai ki Misríoṉ ke diloṉ par in áfatoṉ ká asar kaisá baṛhtá játá thá.

ibádat kareṉ : ab tak tujhe
khabar nahíṉ, ki Misr ujaṛ
gayá ?
8 Tab Músá aur Hárún Fi-
raún pás phir buláe gaye ; aur
us ne unheṉ kahá, ki Jáo, aur
Ḳhudáwand apne Ḳhudá kí
ibádat karo : pas kaun se log
haiṉ, jo jáeṉge ?
9 Músá bolá, ki Ham apne
jawánoṉ, aur apne búṛhoṉ, aur
apne beṭoṉ, aur apní beṭíoṉ,
aur apne galloṉ, aur apne gáe
bailoṉ samet jáweṉge ; ki ham
ko zarúr hai, ki apne Ḳhudá
kí íd kareṉ.
10 Tab us ne unheṉ kahá,
ki Ḳhudáwand yúṉ hí tumháre
sáth rahe, jo maiṉ tumheṉ aur
tumháre bachchoṉ ko jáne dúṉ,
dekho, ki badí tumháre áge
hai.
11 Aisá na hogá : ab tum jo
mard ho, so jáo, aur Ḳhudá-
wand kí ibádat karo ; ki tum-
hárí ḳhwáhish yihí thí. Pas,
we Firaún ke age se dhakke
kháke nikále gaye.
12 ¶ Tab Ḳhudáwand ne
Músá se kahá, ki Apná háth
ṭiḍḍíoṉ ke liye Misr kí sarza-
mín par baṛhá, táki we mulk i
Misr par áweṉ, aur har ek sab-
ze ko jo is mulk meṉ oloṉ se
bach rahe haiṉ, khá leṉ.
13 Pas, Músá ne zamín i
Misr par apná asá uṭháyá, aur
Ḳhudáwand ne us sáre din aur
sárí rát meṉ purwá ándhí cha-
láí : jab subh húí, to purwá
ándhí ṭiḍḍíáṉ láí.
14 Aur ṭiḍḍíáṉ tamám Misr
par áíṉ, aur Misr kí tamám at-
ráf par baiṭhíṉ ; aur aisí be-
shumár thíṉ, ki un se peshtar
aisí ṭiḍḍíáṉ na áí thíṉ, na un
ke bad phir áweṉgí.
15 Ki sárá rú e zamín un se

9. *Ham apne jawánoṉ aur apne búṛhoṉ samet jáweṉge.* Jin jin ko qurbání ke liye jáná zurúr thá, un kí tafsíl Músá batlátá hai, aur yih faqat usí qadr thá jis qadr kisí firqe ko ibádat kí ázádí ke wáste cháhiye. Herodotus ká bayán hai ki mard o aurat aur bachche sab Misrí teohároṉ aur mazhabí rasmiyát meṉ sharík hote. Aur us mulk kí reporṭ se malúm hotá hai ki Bhubastis ke qaríb sáláná teohár meṉ aláwa bachchoṉ ke aksar sát lákh ádmí tak jama hote. Is liye yih sirf Firaún ká baháná thá jo us ne kahá (5 : 11) ki maiṉ samajhtá thá ki Músá ne sirf mardoṉ ke liye darḳhwást kí hai.

10. *Ḳhudáwand yúṉ hí tumháre sáth rahe.*—Yih taan ká kalmá hai. Az ráh tahqír Firaún ne yih bát kahí.

12 *Táki we mulk i Misr par áweṉ.*—Garaz abr i siyáh kí mánind níche se, dúr se ṭiḍḍíyáṉ namúdár húíṉ, aur úpar ko uṭhkar muntashar ho gaíṉ hattá ki sárí sar-zamín ko ḍháṉp liyá.

13. *Purwá ándhí.*—Tamám saiyáhoṉ ká bayán hai ki ándhí se ṭiḍḍíyáṉ átí haiṉ lekin purwá hawá Bahr i Qulzum ke us pár Arab se láí hogí. Agarchi Misr meṉ ṭiḍḍíoṉ ke áne ká mamúl janúb se yá janúb o garb se hai, lekin Dinoṉ ká bayán hai ki maiṉ ne ba-chashm i ḳhud dekhá, ki ṭiḍḍíoṉ ke dal ne Púrab se uṭhkar Misr meṉ baṛí barbádí phailáí aur phir pachhiyáo us se, ba-ainhí usí tarah jaisá abhí mazkúr húá, uṛá le gayá. Neibuhr sáhib kahte haiṉ ki December aur January meṉ aur hasb i bayán Tishendorf aur Lepsius ke máh i March meṉ yane ṭhík usí waqt par, jo qisse ke ahwál meṉ báb 9 áyat 31 aur 32 se malúm hotá hai ki oloṉ kí ḳhaufnák tabáhí ke bad ṭiḍḍíoṉ kí áfat ká áná Misríoṉ ko hádisa e azím hogá. Firaún ke mushír pahle se jánte the ki ṭiḍḍíoṉ kí ámad Misr kí tabáhí hai.

15. *Sárá rú e zamín un se chhip ga-*

chhip gayá, aisá ki mulk an-
dherá ho áyá; aur unhoṉ ne
us zamín ke har ek sabze aur
daraḳhtoṉ ke mewoṉ ko, jo
oloṉ se bach gaye the, cháṭ
liyá: aur tamám mulk i Misr
meṉ kisí daraḳht par aur mai-
dán kí ghás meṉ sabzí na
chhúṭí.
16 ¶ Tab Firạún ne Músá
aur Hárún ko jald buláyá, aur
kahá, ki Maiṉ Ḳhudáwand
tumháre Ḳhudá ká, aur tum-
hárá gunahgár húṉ.
17 So ab maiṉ tumhárí min-
nat kartá húṉ; faqat is mar-
taba merá gunáh baḳhsho, aur
Ḳhudáwand apne Ḳhudá se
shafáạt karo, ki faqat isí maut
ko mujh se dúr kare.
18 Chunáṉchi wuh Firạún
pás se nikal gayá, aur Ḳhudá-
wand se shafáạt kí.
19 Aur Ḳhudá ne pachhwá
ándhí bhejí, jo ṭiḍḍíoṉ ko le
gayí, aur daryá e Qulzum
meṉ ḍál diyá; aur Misr kí
tamám atráf meṉ ek ṭiḍḍí na
rahí.
20 Par Ḳhudáwand ne Firạ-
ún ke dil ko saḳht kar diyá,
ki us ne baní Isráel ko jáne kí
ruḳhsat na dí.
21 ¶ Phir Ḳhudáwand ne
Músá se kahá, ki apná háth
ásmán kí taraf lambá kar, táki
mulk i Misr meṉ tárikí ho;
aisí tárikí jo ṭaṭolí jáwe.
22 Chunáṉchi Músá ne ap-
ná háth ásmán kí taraf uṭháyá;
aur tín din tak sáre mulk i
Misr meṉ ạjab andherá rahá.

yá.—Asl ịbárat ká lafzí tarjuma yih hai ki "sárí chashm i zamín un se ḍhak gaí" yaháṉ tak ki Misr ke log na súraj na ásmán ko dekh sakte the.

16, 17. *Tab Firạún ne Músá aur Hárún ko jald buláyá.*—Aisá pahle kabhí nahíṉ húá thá jaisá ab kí martaba is ḳhaufnák tabáhí ne Firạún ko Músá kí minnat par majbúr kiyá. Us ko aisá mạlúm húá ki agar faqat yihí maut ṭal jáwe, to phir is se ziyáda koí ạzáb Yahowáh nahíṉ názil kar sakegá.

19. *Pachhuá ándhí.*—Lafzí tarjuma asl Ịbrání ká yih hai ki "Samundar (Bahr i Rúm) kí hawá bhejí." Yih samundar Falastín se pachchham meṉ aur Misr se jaháṉ yih wáqiạ guzrá, shimál o garb meṉ wáqị hai. Yih áṉdhí ṭiḍḍíoṉ ko Bahr Qulzum kí taraf uṛá le gaí.

Nawíṉ áfat tárikí, 21-29.

21. *Apná háth ásmán kí taraf lambá kar, táki mulk i Misr meṉ tárikí ho.* Lafzí tarjuma yih hai táki koí jáne ki tárikí ise kahte haiṉ." Yih ịbrat-angez kalám hai. Ġaraz Músá ne Misr par ákhir martaba apná háth uṭháyá aur tárikí chhá gaí jo bamanzile is ke thí ki maut ká sáya tabáhí kí zamín meṉ har ghar par daráz húá. Jab ki Yahowáh ke elchí is tárikí se nikal gaye aur ḳhud Ḳhudá ká ádhí rát ko buláke sáth waháṉ guzar húá, to be-shakk yih tárikí ákhir ḳhauf-nák balá ká munásib pesh-rau ṭhahrí. Tín din tak sárá Misr ḳhámoshí aur hairat ke álam meṉ rahá, aur koí apní jagah se nahíṉ hilá, goyá ki sab ḳhauf kí hálat meṉ ákhir sadme ke muntazir the. Is balá se Ḳhudá ne Misríoṉ par yih záhir kiyá ki maiṉ un ke súraj deotá yạne "rá" yá "rí" ká bhí (Yih kalma Misr ke bahut bádsháhoṉ ke námoṉ aur alqáb ke sáth átá hai) jo tamám aqsám aur martaboṉ ke deotoṉ ká báp farz kiyá gayá hai aur jis kí parastish bil ḳhusús Heliopolis (Súraj ke shahr) meṉ hotí thí, Ḳhudá húṉ. Misr ká mínár bamanzile Súraj kí úṉglí ke aur us par lakíreṉ bamanzile shuạ e áftáb haiṉ.

22. *Aur tín din tak sáre mulk i Misr meṉ ạjab andherá rahá.* Jaisá ki aur wabáoṉ ká taạlluq kisí na kisí qadar

23 Unhoṉ ne ápas meṉ kisí
ne kisí ko na dekhá, aur na koí
tín din tak apní jagah se hilá:
par sáre baní Isráel ke makán-
oṉ meṉ ujálá thá.
24 ¶ Tab Firạún ne Músá
ko buláyá, aur kahá, ki Tum
jáo, Ḳhudáwand kí ịbádat ka-
ro; faqat tumháre galle aur
tumháre gáe bail yaháṉ raheṉ;
tumháre bachche bhí tumháre
sáth jáweṉ.
25 Músá ne kahá, ki Tujhe
zarúr hai, ki tú hamáre háth
meṉ qurbáníoṉ aur soḳhtaní
qurbáníoṉ ke liye zabíha dewe,
táki ham Ḳhudáwand apne
Ḳhudá ke áge qurbání kareṉ.
26 Hamárí mawáshí bhí ha-
máre sáth jáegí; aur ek khur
bhí na chhoṛá jáegá; kyúṉki
hameṉ zurúr hai, ki un meṉ se
Ḳhudáwand apne Ḳhudá kí
ịbádat ke liye leweṉ; aur jab
tak waháṉ na jáeṉ, ham nahíṉ
jánte, ki kaun sí chízoṉ se
Ḳhudáwand kí ịbádat kareṉ.
27 ¶ Lekin Ḳhudáwand ne
Firạún ke dil ko saḳht kar di-
yá: us ne un ká jáná na cháhá.
28 Aur Firạún ne use kahá,
ki Mere sámhne se já; áp se
hoshyár rah; phir merá muṉh
dekhne ko mat áiyo; kyúṉki
jis din tú merá muṉh dekhegá,
tú mar jáegá.

asbáb i fitrí se mạlúm hotá hai, aise hí is muạjizána tárikí kí nisbat bhí bahutoṉ ne gumán kiyá hai ki áṉdhí ke sáth gard o gubár aur retá shiddat se thá is wajh se tárikí chhá gaí jaisá ki bád i samúm yá bád i ḳhamsin ke sáth aksar húá kartá hai. Magar ham kahte haiṉ ki kabhí sunne meṉ nahíṉ áyá ki un áṉdhíoṉ se aisí tárikí chhái ho jaisá is áyat se pái játí hai, háṉ albatta súraj ke dhundhlá hone se ḳhafíf tárikí ho játí hai. Samúm jalí húí garm hawá hai jis ke sáth gard o gubár aur rete ke dal ke dal uṭhte haiṉ jis se hawá ká rang surḳh máil bazardí hokar awwal áftáb misl kura e nár yá ḳhún ke nazar átá hai aur phir bilkull gáib ho játá hai. Jab tak yih hawá rahtí hai ádmíoṉ aur jánwaroṉ ko sáṉs lená dushwár ho játá hai, magar bahut thoṛí der rahtí hai, ḳhusúsan jab ki niháyat garm hokar zor shor se átí hai, to aksar ádh ghanṭe meṉ dúr ho játí hai. Bád i ḳhamsin garmí aur zor shor meṉ auwal ul zikr se kam hotí hai aur kabhí tín roz tak rahtí hai, aur aksar pachás din ke ạrse meṉ March se April tak ki yihí zamána tárikí ke zamána mazkúra sadr se ḳhúb mutábiq bhí ho játá hai, kaí martaba uṭhá kartí hai. Is ke gubár se súraj par tárikí á játí hai aur hawá ká rang zard ho játá hai. Jab wuh chaltí hai to ádmí aur jánwar chhip rahte haiṉ. Báshinde andar ke kamroṉ yá tahḳhánoṉ meṉ já chhipte haiṉ. Saṛkoṉ kí ámad o raft rát kí tarah bilkull band aur kár o bár yak laḳht mauqúf ho játá hai. Magar áṉdhí ke yih sab ḳhawáss be-shakk Ḳhudá kí taraf se is liye aise saḳht ho gae the ki is áyat ke natáij i mazkúra paidá kareṉ. Samúm aur ḳhamsin donoṉ mạmúlí aur mahdúd áṉdhíáṉ haiṉ, yaháṉ tak ki ham kah sakte haiṉ ki aisí áṉdhí daryá e Níl ke nasheb se uṭhtí ho aur Jashan ko jo Púrab meṉ musallis numá qite ke wáqị hai, chhoṛ detí ho.

24. *Tum jáo Ḳhudáwand kí ịbádat karo.* Ab Firạún rází húá ki sab log ịbádat ko jáweṉ, lekin is par musir húá ki galle aur gáe bail bataur zamánat is amr ke ki sab log ịbádat karke lauṭ áweṉge, yaháṉ raheṉ.

25. *Tujhe zarúr hai ki tú hamáre háth meṉ zabíha dewe.* Yạne tujhe lázim hai ki hamáre galle aur gáe bail ko bhí zabíhe ke liye le jáne kí ijázat de. Is waqt se sirf tín roz bayábán tak jáne ke liye matlúb the, aur Yahowáh kí razá par rází rahná Firạún ko halákat se aur tamám Misr ko ruswái se mahfúz rakhtá. Firạún ká gunáh Ḳhudá ke jalál ke liye kuchh zarúrí na thá, balki

29 Tab Músá ne kahá, ki
Tú ne achchhá kahá; main
phir terá munh na dekhúngá.

XI BÁB.

AUR Khudáwand ne Músá
se kahá, ki Main Firaún aur
Misríon par ek balá aur láúngá
bad us ke wuh tumhen yahán
se jáne degá: aur jab wuh tum-
hen jáne degá, to yaqínan tum
sab ko dhakiyáke nikál degá.
2 So ab tú logon ke kánon
men kah, ki Har ek mard apne
parosí, aur har ek aurat apní

---

jo gunáh us ke dil men thá usí se Khudá ne apná jalál zahir kiyá. “*Udú shawad sabab i khair gar Khudá khwáhad.*”

GYÁRAHWÁN BÁB.

MARÁTIB I IBTIDÁÍ.

1. In azábon ke asná men, jise kam se kam kaí mahíne guzre the, Músá kí muláqát Baní Isráel ke sardáron se aur sardáron kí aur logon se zarúr húí hogí, jis ká kuchh zikr yahán nahín hai, ákhirí bare hamle ke liye log jama hote aur intizám karte the.

Abhí tak hamárí kháss tawajjuh kárkun Músá aur Hárún kí taraf thí lekin ab is báb kí pahlí tín áyat men us bayán kí wazáhat ke liye jo bad azín áwegá, aise wáqiat ká zikr hai jo dar asná in azábon ke Baní Isráel ke darmiyán ho rahe the Is wáste pahlí tín áyat ko bamanzile jumlon muatariza ke is báb ke bayán se aláhida tasawwar karná cháhiye; aur Músá kí Firaún se pichhlí muláqát ká ahwál jo báb 10 ke áyat 24 se shurú húá hai aur báb 11 áyat 8 par khatm húá hai, us ko muqarrar samajhná cháhiye. Pichhlí do áyat mazkúra azábon kí tárikh ká bayán i mujmal hain.

2. Adam Clarke Sáhib ne ba ittiba Kennicott Sáhib ke yih tasawwar kiyá hai ki Ibrání Nuskhe men chand mahzúfát hain jo Sámirí men maujúd hain lekin Gesenius Sáhib ke daqíq ázmáish ne nuskha i Sámirí ke iatibár ko aisá kho diyá hai ki barí barí ummeden jo ek dafa hamáre dilon men us nuskhe se, nuskha e mustamala kí zarúri tarmím ke wáste mutamakkin húí thín, sab yak qalam játí rahín. An qaríb kull mufassirín ki ab is amr ko taslím karte hain ki Sámirí ke ikhtiláfát jo Ibrání se hain, yá to nádánistagí aur sahw se wáqi húe hain yá amadí tahrífát hain. Agar áj Doctor Clarke Sáhib is muámale men kuchh likhne baithte, to un se ziyáda koí hamáre is bayán kí tasdíq karnewálá na hotá.

Daswín azáb kí peshíngoí, 1-10.

1 *Aur Khudáwand ne Músá se kahá.* In tínon áyaton men un báton ká zikr hai jo Khudá ne Músá se pahle hí kah dí thín aur un asbáb ká zikr hai jin se Misríon ko Isráelíon kí darkhwást ba ásán manzúr karní parí. Is se záhir hai ki anjám kár ke liye kaise asbáb muhaiyá ho gae aur is amr ke izhár ke liye ki Músá ne yih kyún kahá ki main phir terá munh na dekhúngá, takrár bayán áyat i salása kí khwáh na khwáh lázim parí. Izhár takmíl i peshíngoí báb 3 áyat 21, 22 mutaalliq i ganímat i Misríán, Músá ko bhí manzúr thá, aur gáliban ba nazar izhár is ke bhí ki main ne apní ráe se nahín, balki Yahowáh kí saríhi hidáyat ke báis Firaún se tark i taalluq kiyá, kyúnki Khudá ne pahle hí záhir kar diyá thá ki daswán azáb ákhirí hogá.

Yaqínan tum sab ko dhakiyáke nikál degá. Lafzí mane yih hain ki “jab wuh tumhen jáne degá, to fil-haqíqat dhakiyáke yahán se nikálegá.” Phir wuh na tumhárí auraton aur bachchon ke rokne kí, na pahle kí tarah galle aur mawáshí rokne kí koshish karegá, na tum se báz-gasht kí zamánat legá, balki phir wuh tum se kámil ázádí páne ká khiyál rakhegá.

2. *Har ek mard áriyat lewe.* Yane mánge yá talab kare, (dekho sharh báb 3 áyat 22). Be shakk Misríon ko yih ummed kyúnkar ho saktí thí ki hamárá soná chándí hamen pher denge, jab ki khud unhon ne Isráelíon ko targíb dí ki hamárí sarzamín chhorkar nikal jáwen. Pas yih áriyat chand roz ke liye yá ba jabr yá chorí na thí, balki yih ganáim

parosin se, rúpe ke bartan, aur
sone ke bartan áriyat lewe.
3 Aur Khudáwand ne un
logon ko Misríon kí nazar men
izzat bakhshí. Aur yih músá
bhí, zamín i Misr men, Firaún
ke khádimon ke nazdík, aur lo-
gon kí nigáh men, buzurg
thá.
4 Aur Músá ne kahá, ki
Khudáwand yún kahtá hai, ki
Main ádhí rát ko nikalke Misr
ke bíchon bích jáúngá:
5 Aur zamín i Misr men sá-
re palauthe, Firaún ke palau-
the se, jo takht par baithá hai,
leke, us laundí ke palauthe tak,
jo chakkí kí ot men hai, aur
sáre chárpáyon ke palauthe mar
jáenge.

---

aise atiyat se thín jo dilí razámandí se hásil hotí hain. Jo koí chíz talab kí játí khaufzada Misrí is iwaz men ki aman o sulh se Isráelí chale jáwen, bakhushí dene ko maujúd the. Agar Misríon se is ganímat ká andáza na malúm hotá to hamen sone aur zewarát ká, jo Ibráníon ke qabze men us waqt thá, jab ki we gulámí se chhote the, takhmína karne men barí mushkil partí. Sone kí miqdár i kasír koh i Huríb par bachhrá banáne men sarf húí thí, aur bad azín jab but torá gayá, to mard o aurat kusháda dilí se kangan aur mundre aur angúthián aur sab zewar sone ke (Khur. 35 : 22) Khudáwand kí us haikal kí árástagí ko jis kí sab karián sone se marhí thín aur jis ke sab bartan sone ke the, tuhfe men láe. Qímatí madaníyát kí miqdár i kasír ká jo aise qaum ke pás maujúd thí ki hanoz gulámí se niklí thí, andáza karná bahut mushkil partá agar us ke husúl ke gair mamúlí wasáil ham ko malúm na hote. Munásib thá ki jis zálim ne Isráelíon kí gair zarúri mihnat yane begár kí badaulat muddat i madíd aish o ishrat se basar kí, ab wuh un ko kuchh dast muzd detá aur yih bhí munásib thá ki Isráelí ba shán o shaukat Yahowáh kí Íd ko játe. Yih un kí fatah ká táj thá ki Misríon ne ba razámandí qímatí libás aur zewarát se unhen málámál karke rukhsat kiyá aur duá e khair dí ki ham ko tumhárá jáná mubárak ho.

3. *Aur Khudáwand ne un logon ko Misríon kí nazar men izzat bakhshí aur yih Músá bhí logon kí nigáh men buzurg thá.* Is názuk waqt men Misrí aise khaufzada ho gae the ki jo kuchh Isráelíon ne talab kiyá, wuh unhon ne de diyá, aur Yahowáh ke nazír (daránewále) Músá ne dahshat o khauf se pareshán kar diyá thá. Músá ne is jagah apní jibillí yá díní liyáqat ká kuchh zikr nahín kiyá, balki sirf us asar ká zikr kiyá hai jo us ne Misríon ke dilon par paidá kar diyá thá.

4. *Aur Músá ne kahá.* Yane Firaún se, Isráelíon se nahín. Kalám mundarja e báb 10, áyat 25, 26 jo bajihat wáqi hone áyát salása ke bataur jumla muatariza ke, maqtú ho gayá thá, ab wuh phir is áyat se shurú húá.

Ádhí rát ko. Gáliban is muláqát ke bad jo ádhí rát áne ko thí, wuh yahán murád hai aur yih ki chaudahwín tárikh máh i Nisán kí thí, jab ki Isráelíon kí Íd Fasah bad azín adá húí. Báb 12 áyat 3 aur 6 se malúm hotá hai ki Íd Fasah ká barra daswín tárikh muntakhab húá aur chaudahwín ko zabah húá. Sháyad barra ká imtihán us waqt húá jab táríkí kí áfat shurú húí. Aur chúnki tín roz kí táríkí men sirf Isráelíon hí ke makánon men roshní thí, we ázádí ke ákhir sadme ke muntazir baithe the jis ká waqú pandrahwín tárikh húá.

5. *Aur zamín i Misr men sáre pahlauthe mar jáenge.* Isráel ne apne sab pahlauthon ko Khudá kí nazr kiyá thá. Misr ke pahlauthe gazab i Iláhí men giriftár aur Isráel ke pahlauthe rahmat i Iláhí se mumtáz the. Chúnki pahlauthe ko us qaum ke log apní izzat o azmat ká charág yá phúl kahte the, is liye har martabe ke ádmíon aur har qism ke jánwaron ke pahlauthe pasandída shikár the. Yahán darje kí tafsil bádsháh se khádim tak aur báb 12 áyat 9 bádsháh se qaidí tak likhí hai.

Jo chakkí kí ot men hai. Misr men chakkíán do qism kí hotí thín, ek to bainihí mutábiq riwáj Hindustán ke,

6 Aur sárí Misr kí zamín men aisá baṛá mátam hogá, ki jaisá kabhí na húá thá, na kabhí phir hogá.
7 Lekin sáre baní Isráel par ek kuttá bhí apní jíbh na hiláegá, na to insán par, aur na haiwán par: táki tum jáno, ki Ḳhudáwand kyúnkar Misríon aur Isráelíon men farq kartá hai.
8 Aur yih sab tere naukar mujh pás rujú karenge, aur apne taín, yih kahte húe, mere áge ḳham karenge; ki Tú nikal já, aur sab log, jo tere pairau hain, jáwen: aur bạd us ke main nikal jáúngá. Phir wuh Firaún pás se, shiddat se jhunjhlátá húá, nikal gayá.
9 Aur Ḳhudáwand ne Músá se kahá, ki Firaún tumhárí na sunegá; táki mere ạjáibát zamín i Misr men firáwán hon.
10 Aur Músá aur Hárún ne yih ạjáib Firaún ko dikháe: aur Ḳhudáwand ne Firaún ke dil ko saḳht kar diyá, ki us ne apne mulk se baní Isráel ko jáne na diyá.

---

dúsrí baṛí jise gadhe yá aur jánwar chaláte the.

6. *Baṛá mátam.* Ḳhaufnák namúna ádhí rát ke us mátam ká thá jo áḳhir dinon men tamám dunyá men uṭhegá ki dekho dúlhá átá hai.

7. *Ek kuttá bhí apní jíbh na hiláegá.* Misr ke kutte bhí un logon ká adab karenge jin ke sámhne un ke áqá ḳhauf se ḳhushámad karte hain.

8. *Aur yih tere sab naukar mujh pás rujú karenge aur apne taín mere áge ḳham karenge.* Yạne Firaún aur us ke sab darbárí ḳhauf se kánpenge aur ạjizí se un logon kí minnat karenge jin par muddat se yih dabáo ḍálte the ki sulh o aman ke sáth nikal jáwen.

Shiddat se jhunjhlátá húá. Yạne chúnki Músá Ḳhudá ká paigambar thá is wáste us ne wájibí qahr o gussa záhir kiyá. Áyat 9, 10 men kull ạzábon ká mujmal bayán us peshíngoí ke mutábiq hai jo Músá ne ibtidá zamána e nabúwat men kí thí, báb 7 áyat 2, 3.

BARAHWÁN BÁB.

MARÁTIB I IBTIDÁÍ.

Muddat kí saḳht taklífen ab tamámí par áín, aur Isráel ke az-sar paidá hone kí ghaṛí á pahúnchí. Is qisse ke tarz i bayán hí se záhir hai ki áḳhir waqt á pahúnchá. Ịd Fasah jo ba-manzile qaum ke Youm i wiládat ke teohár ke hai, us ke taqarrur kí kaifiyat tafsílí ká bayán hai. Awwal Ḳhudá ke ahkám is báb kí áyat 1-20 tak aur phir un ahkám kí tạmíl kí tafsíl áyat 21 se 28 tak jis men zurúrí muạmalat kí takrár bhí hai, agarchi bạz báten us par bạd ko izáfa kí gaí hain, aur phir aḳhír ḳhaufnák ạzáb aur phir Ḳhurúj ká zikr hai jis se yih kitáb námzad hai (áyat 29-42) aur aḳhír men yih zikr hai ki Sukkát par jahán pahlá kampú Isráelíon ne ḍálá thá, Músá ne mazíd ahkám dar bára e Ịd i Fasah ke bayán farmáe. Har tarah se is maqám par záhir hai ki Ịd i Fasah kí rasm baṛí bhárí aur ụmda hai. Use is kull táríḳh kí asl kahná cháhiye, aur ba shumúl takrár báb mábạd ke, chár muḳhtalif taríq se us ká bayán aur hukm aur tatíb hai. Har taríq se us kí ḳháss ạzmat sábit hotí hai aur har taríq zurúrí marásim ká zikr hai, koí fuzúl amr nahín hai. Ġaraz puráne Ạhd náme kí yádgárí kí yih baṛí Ịd jo Nae Ạhd Náme ki Ịd ká nishán hai, Ịsáíon ke dilon par, shafáạt ke tamám hálat se, aur be ạib barre kí qurbání se jo dunyá kí paidáish se zabah húá, aur shafáạt pákar ek qaum ke gunáh kí gulámí se nikalne se ạjab munásabat záhir kartí hai. Ịd i Fasah jo Yahúdíyon kí sab rasmiyát se qadím hai ab tak járí hai, háláṇ ki faqat yihí Puráná Ạhd Náma se Nae men muntaqil ho gaí yạne Ạsháe Rabbání se is amr kí yádgárí hai ki Masíh hamárí Ịd Fasah ká barra hamárí ḳhátir qurbán húá (Matí 26: 2; 20-25) Isráelíon kí Ịd Fasah yihí thí ki ek barra Ḳhudá ke nám par maḳhsús karte the. Chhiṛke húe ḳhún ne gunáh ko dho ḍálá aur záhirí riháí sirf is wajh se thí ki tamám firqe ne bátinan áp ko Yahowáh se maḳhsús kiyá thá. Is waqt ham us zamáne ká zikr kar rahe hain, ki jab Haikal ká wujúd bhí na thá, aur ḳhaima khaṛá bhí nahín húá thá, na kahánat kisí ḳhándán se maḳhsús thí. Har ghar ba-manzile Haika ke aur har darwáza ba-manzile Qurbán-gáh ke aur har báp ba-manzile Sardár káhin ke thá. Qaum kí haqíqí ịbádat hamesha zurúr hai ki ghar hí se shurụ ho.

XII BÁB.

PHIR Ḳhudáwand ne zamín i Misr men Músá aur Hárún ko kahá, ki
2 Yih mahíná tumháre liye mahínon ká shurụ́ hogá, aur yih tumháre sál ká pahlá mahíná hogá.
3 ¶ Isráelíon kí sárí guroh se yih bát kaho, ki Is mahíne ke dasweṇ din, har ek mard, apne apne bápdádon ke gharáne ke mutábiq, ek barra, ghar píchhe ek barra, apne liye lewe;
4 Aur agar wuh gharáná barre ká maqdúr na rakhtá ho, to wuh aur us ká hamsáya, jo us ke ghar se lagá húá ho, nafarí ke shumár ke muwáfiq lewe; aur tum har ek ádmí par, us ke kháne ke muwáfiq, hisáb men barre ke muạiyan karo.

ỊD I FASAH KÁ MUQARRAR HONÁ AUR ISRÁEL KÁ TAẠHUD, 1-28.

1. *Phir Ḳhudáwand ne zamín i Misr men Músá aur Hárún ko kahá.*—Yạne Firaún kí nisbat aḳhír hukm jo húá thá, us se auwal Ḳhudáwand ne Músá aur Hárún ko kahá, ki

Zamín i Misr men.—Misr men sirf yihí ek teohár yạne Ịd i Fasah muqarrar húá. Báqí aur ahkám Koh i Sína ke bayábán men yá Moáb ke maidán men diye gaye the.

2. *Yih mahína* (Abíb yá Nisán) *tumháre liye mahínon ká shurụ́* (Sar) *hogá aur tumháre sál ká pahlá mahína hogá.*—Is waqt tak máh i tísrí (September) se sál ká ágáz hotá thá, lekin bạd ạzín sál kí ibtidá Abíb ke mahíne se hogí ki usí mahíne men Isráel paidá húá thá. Abíb ke lafzí mạne "dánon kí bál" ke hain. Isí mahíne men jau pak játe the. Ba-hisáb Angrezí mahínon ke yih mausim áḳhir March yá shurụ́ April men wáqị hotá hai. Ịbrání mahínon ká hisáb qamarí thá, aur Abíb ká chánd lail o nahar ịtidál rabị ke ạin qabl yá bạd dikháí detá thá. Sharạí sál ká ágáz isí se tasauwur kiyá játá thá, aur díní rasmiyát maslan Ịd i Fasah wg. ká hisáb sharạí sál se hotá thá; lekin sál murauwaja hamesha Tísrí se shumár kiyá játá thá. Is súrat men Ịd Fasah ká taqarrur Firaún kí aḳhír muláqát mazkúre báb i aḳhír ke bạd nahín búá, balki jis mahíne men Isráel ne ḳhalásí pái, us mahíne men taqarrur húá kyúnki barre ke pasand karne ke bạd Ịd Fasah tak chár roz *aur* cháhiye.

4. *Dasweṇ din.*—Is pahlí Ịd Fasah ke bạd aur kahín is qism ká zikr nahín hai jis se mạlúm ho ki chaudahwín se pahle barra tálásh kiyá gayá.

Ghar píchhe ek barra.—Yahán yih pahlá zikr nahín hai ki barra kháne ke wáste ḳháss taạdád kí jamáạt ká honá zuriyát se hai; lekin ek Yahúdí riwáyat se is ká taạiyun is tarah hai, ki aqal martaba das jawán ádmí yá bís bachche hone cháhiye. Yih dastúr ho gayá thá, ki har shaḳhs ba-maqdár ek zaitún ke barre ká párcha khátá thá, is se ziyáda koí nahín khátá thá. Isí wajh se kull jamáạt kí taạdád bahut baṛh játí thí. Ek ádmí Ịd i Fasah ko akelá nahín mán saktá thá. Isí tarah Ịswí Kalísiyá ká jo taạlluq Masíh se hai wuh is ká nishán hai.

5 Tumhárá barra be-ạib
cháhiye, nar aur eksála ho:
tum bheṛon̲ se yá bakríon̲ se
líjiyo:
6 Aur tum use is mahíne kí
chaudahwín̲ tak rakh chhoṛiyo:
aur Isráelíon̲ ke firqe kí sárí
jamáạt shám ko use zabh kare.
7 Aur we lahú ko lewen̲,
aur un gharon̲ men̲, jahán̲ we
use kháen̲ge, us ke darwáze ke
dahine, aur báen̲, aur úpar ke
chaukhaṭ par chhápá máren̲.
8 Aur we usí rát ko wuh
gosht bhuná húá, be-ḳhamírí
roṭí ke sáth, kaṛwí tarkárí
samet, kháwen̲.
9 Use kachchá aur pání men̲
ubálke hargiz na kháwen̲;
balki us ko sire páon̲ samet,
aur us ko, jo peṭ men̲ hai, ág
par bhúnke kháwen̲.

---

5. *Be-ạib cháhiye nar aur yaksála ho.* Yạne kisí tarah ká dág dhabbá us ke jism par na ho aur us kí ụmr kam az kam yak sál kí ho. Kámil nazr o niyáz Ḳhudá hí ke liye hai, hattá ki but-parast bhí is ke qáil hain̲. Homer ne Iliad men̲ likhá hai ki "púrí ụmr ke men̲ḍhe aur bakríán̲" Sharíạt ke ek ḳhatt se bakrí ke bachche kí qurbání rawá hai; lekin barre kí qurbání murajjah yạne bihtar samjhí játí hai.

6. *Chaudahwín̲ tak.*—Tín roz tak Qurbání ká barra is liye rakhá rahá ki Misr men̲ táríkí chhái thí. Yih bhí jánná cháhiye ki isí táríḳh Ạsháe Rabbání ká honá ạin dalíl is amr kí hai ki yih rasm wáqiạ e ạzím ká nishán o yádgár hai, Masís ne Yash. 5: 10 kí sharh men̲ Tálmúd se is tarah naql kiyá hai ki puráne Yahúdíon̲ men̲ bahut muddat se Yih ḳhiyál thá ki sál i jadíd ká roz jo ki Isráelíon̲ ke Misr se riháí páne ká ágáz hai, kisí áyanda zamáne men̲ Masíhá kí shafáạt ká ágáz hogá.

Sárí jamáạt.—Yạne har gharáná apne apne ghar men̲; táki tamám mulk men̲ ek hí waqt qurbání ho jáwe.

Shám ko.—Aslí ịbárat ke lafzí mạne yih hain̲ ki do shám ke darmiyán. Bạd ko yihí waqt shám kí qurbání ke wáste muạiyan húá. Gintí 28: 4; aur Ist. 16: 6 men̲ isí waqt ko gurúb i áftáb ká waqt likhá hai. Rabbíon̲ ke bayán ke bamújib do shám ká auwal us waqt hotá hai jab ki súraj ḍúbne lagtá aur garmí ghaṭne lagtí hai yá qaríb tín baje shám ke. Aur do shám ká áḳhir, waqt i gurúb hotá hai. Is hisáb se chaudahwín̲ Abíb ko do shámon̲ ká darmiyán tín baje aur chha baje ke darmiyán wáqị hogá. Kimḳhí, Ráshí aur dígar sáhibán zawál i áftáb ko pahlí shám aur jis waqt áftáb kí roshní phíkí paṛtí hai, us waqt ko dúsrí shám qarár dete hain̲. Is hisáb se gurúb i áftáb ạin wuhí waqt hai jise do shám ká darmiyán kahná cháhiye. Ġaraz jo ráe iḳhtiyár kí jáwe qaríb i Magrib waqt i muạiyaní hai jis se donon̲ jánib yạne qabl o bạd i Magrib gunjáish hai, aur yih gunjáish bạd ko jab Haikal men̲ qurbáníán̲ hone lagín̲, to niháyat zurúr húí. Ḳhudá ká barra yạne Yisụ́ Masíh, Ị́d Fasah ke roz ạin dạwat ke waqt salíb par chaṛháyá gayá kyún̲ki nawen̲ ghanṭe yạne tín baje bạd do-pahr ke Yisụ́ ne baṛí áwáz se chilláke dam chhoṛ diyá. (Mar. 15: 34-37.)

7. *Aur we lahú ko lewen̲.* Har darwáza qurbángáh thá jis ke úpar aur dahine báen̲ zúfe ke khoshe se ḳhún ká chhápá lagáyá játá thá, áyat 22, aur jo shaḳhs us makán men̲ dáḳhil hotá, wuh maḳhsús ba Ḳhudá tasawwar kiyá játá thá. Ḳhún darwáze ke sámhne is liye nahín̲ phen̲ká játá thá ki pán̲w tale na áwe. Yih qurbání Isráelí ḳhándánon̲ ke liye us kafáre aur ḳhusúsiyat ká záhirí nishán thá jo un ko ạdá karná zarúrí thá jaisá ki Masíhí Kalísiyá men̲ záhirí nishán Ạshá e Rabbání hai. Lekin yih záhirí nishán is liye nahín̲ kíe játe hain̲ ki Ḳhudá ko un ke dekhne kí hájat hai, balki is liye ki hamen̲ un ko ạdá karne kí hájat hai.

8, 9. *Usí rát ko.*—Yạne máh i Nisán yá Ạbíb kí chaudahwín̲ táríḳh ke gurúb i áftáb ke bạd jo rát áí.

Use kachchá aur pání men̲ ubálke hargiz na kháwen̲. Yạne musallam barra bhúnkar kháwen̲; koí haḍḍi na toṛí jáe.

10 Aur tum subh tak us
men̲ se koí chíz báqí mat chho-
ṛiyo; aur agar kuchh us men̲
se subh tak báqí rah jáe, ág se
jalá díjiyo.
11 ¶ Aur tum use yún̲ khái-
yo: kamaren̲ bándhke, apní
jútíán̲ páon̲ men̲ pahine húe,
apná ạsá apne háth men̲ liye
húe; aur tum use jald khá líji-
yo: ki fasah Ḳhudáwand kí hai.
12 Is liye ki main̲ áj rát

Sirf án̲ten̲ aur *aur* áláish dil, kalejí, phepḥṛá wag. nikálkar sáf kar liyá jáe, aur phir sab andar bhar diyá jáe. Ubálne se barra sábit na rahtá, ihtimál thá ki sab joṛ ạláhida ho játe, aur musallam rahná barre ká amr i zarúrí thá, táki dalálat kare ki barguzída log misl jism wáhid kí yakdil hain̲, so yih bát bhúnne se hásil thí is wáste aisá hukm húá. Aur jab Baní Isráel mez ke qaríb kháne ko jamạ húe, to barra un sab ke wáste jinhon̲ ne us ká gosht kháyá us rúhí ittihád ká nishán thá jis men̲ we az ráh i ímándárí sharík honẹ ko the. Isí tarah Rasúl ne bhí Ị́swí Ị́d Fasah ká zikr karke farmáyá hai ki "harchand ham bahut se hain̲, par milke ek roṭí aur ek tan hain̲, is liye ki ham sab ek hí roṭí men̲ sharík hain̲." (1 Qur. 10: 17.) Barre ko lámbí saláḳh se bándhá thá aise hí Ḳhudá ke barre ko salíb se bándhá thá. Jahn Sáhib kahte hain̲ ki Yahúdíon̲ ne qurbání ke barre ko do síḳhon̲ se is tarah bándhá thá ki ek sídhí khaṛí kí thí aur dúsrí áṛí. Is kí ek dalíl yih bhí hai ki áj kal Nabolous ke Sámirí do síḳhon̲ ko jin se men̲ḍhá bándhá játá hai, is tarah qáim karte hain̲ ki salíb kí shakl ho játí hai. Stanley Sáhib kí kitáb dars panjum Justine Shahíd ne likhá hai ki yihí dastúr Yahúdíon̲ men̲ thá. Aise hí Masíh ká jism bhí sábit rahá thá táki musallam barre ká nishán ho. (Dekho Tafsír Matí 26: 2.)

Be ḳhamírí roṭí ke sáth. Be ḳhamírí roṭí se ḳhásskar tín nishán maqsúd the, *ek* to kamál jaldí, ki ḳhamír ke uṭhne tak tawaqquf nahín̲ kar sakte (áyát 34, 39.) *Dúsre* Misr kí taklífon̲ par dalálat kare jis ke sabab se us roṭí ko musíbat kí roṭí kahte the (Istisná 16: 3.) *Tísre* is amr par dalálat ḳháss kare ki wuh barguzída qaum thí; aur jab hí se ḳhamír ko, is sabab se ki saṛáne se bantá hai, nápákí kí ạlámat jánte hain̲.

Kaṛwí tarkárí samet kháwen̲. Táki un kí gulámí kí talḳhí yá musíbat kí ạlámat ho, yạne, yih chízen̲ mazkúra i bálá mạa be-ḳhamíri roṭí ke, shám ká ḳháss kháná thín̲, jo barre ke gosht ke sáth mazadár ho gayá thá. Ġaraz ki roṭí aur tarkárí muhlik firishte ke panje aur gulámí men̲ rahne kí yádgárí ke aur us ke sáth men̲ barre ká mazadár gosht ázádí kí yádgárí ke wáste muqarrar húá thá. Yih kháná is tarah bhí kháyá játá thá jaise dạwat men̲ ḳhushí aur shukrguzárí se kháte hain̲.

10, 11. *Koí chíz báqí mat chhoṛiyo.*—Is hukm kí pábandí bhí aisi dạwat men̲ farz thí aur tahqír niháyat bejá tasawwur kí játí thí.

11. *Kamaren̲ bán̲dhke.*—Chún̲ki Ị́d Fasah kí pahlí dạwat Misr men̲ aise waqt húí thí ki Yahúdí ạnqaríb use chhoṛne ko the, is wáste wahán̲ se nikalne kí har tarah kí taiyárí pahle hí ho gaí thí, sirf hukm ke muntazir the. Kháná kháne ká mạmúl yih thá ki baiṭhkar yá leṭkar kháyá karte the lekin is dạwat men̲ khaṛe hokar kháne ko hukm thá. Apne gharon̲ men̲ Yahúdí hamesha nange pán̲w rahte the, lekin ab chún̲ki safar darpesh thá, is liye jútíán̲ pahinná paṛá. Un ke lambe kurte baiṭhte waqt phail játe the, lekin ab dúr daráz safar kí wajah se kamaren̲ bán̲dhne ká hukm húá. Har shaḳhs ko musáfirat ká ḍanḍá háth men̲ liye jaldí jaldí kháná paṛá.

Fasah Ḳhudáwand kí hai.—Yih auwal maqám hai ki lafz "Fasah" ká áyá hai. Ịbrání men̲ "Pesaḳh" kahte hain̲. Is kí wajh tasmiya yih hai ki daswen̲ ạzáb men̲ Ḳhudá ne baní Isráel ke gharon̲ ko chhoṛ diyá thá, jaisá ki kitáb i muqaddas ká mazmún hai ki jab main̲ ḳhún dekhún̲gá, ṭo tum se darguzar karún̲gá. Isí tarah jis rúh par be-ạib Barre ká yạne, Yisụ́ ke ḳhún ká nishán hai, Ḳhudá e ạdil use chhoṛ degá.

12 *Misr ke sáre mạbúdon̲ par sazá ká hukm jári karún̲gá.* Wabáon̲ ká shurụ́ bayán dekho.

mulk i Misr meṉ guzar karúṉ-
gá aur sab palauṭhe, insán ke
aur haiwán ke, jo mulk i Misr
meṉ haiṉ, márúṉgá; aur Misr
ke sáre mạbúdoṉ par sazá ká
hukm járí karúṉgá: ki maiṉ
Ḳhudáwand húṉ.
13 Aur wuh ḳhún tumháre
liye un gharoṉ par, jaháṉ
jaháṉ tum ho, nishán hogá:
aur maiṉ wuh lahú dekhke
tum se dar guzrúṉgá; aur jab
maiṉ Misr kí zamín ke rahne-
wáloṉ ko márúṉgá, to wabá
tum par na áwegí, ki tumheṉ
halák kare.
14 Aur yih din tumháre
liye ek yádgár hogá; aur tum
Ḳhudáwand ke liye is din meṉ
yih ịd pusht dar pusht kíjiyo;
aur is ịd ko abad tak hamesha
kí rasm muqarrar kíjiyo.
15 Sát din tak tum be-ḳha-
mírí roṭí kháiyo; tum pahle hí
din ḳhamír apne gharoṉ se
báhar kar díjiyo: is liye, ki jo
koí, pahle din se leke sátweṉ
din tak, kisí din ḳhamírí roṭí
kháwegá, to wuh shaḳhs Is-
ráel meṉ se káṭá jáegá.
16 Aur pahle din majmạ i
muqaddas hogá; aur sátweṉ
din bhí tumháre wáste majmạ
i muqaddas hogá: in meṉ kisí
tarah ká kám kiyá na jáegá,
siwá us ke ki har ek ádmí
kuchh kháwe; yihí faqat kiyá
jáwe.
17 Aur tum be-ḳhamírí roṭí
kí yih ịd yád rakhiyo; kyúṉki
isí din maiṉ tumháre lashkaroṉ
ko Misr kí zamín se báhar láyá
húṉ: is liye tum is din ko,
apne zamánoṉ meṉ hamesha
kí rasm ke liye yád rakhiyo.
18 ¶ Pahle mahíne kí chau-
dahwíṉ tárịkh se, shám ko,
ikkíswíṉ tárịkh tak, tum be-
ḳhamírí roṭí kháiyo.
19 Sát din tak tumháre

14. *Yih din.* Yạne máh i Abíb yá Nisán kí chaudahwíṉ táríḳh k us roz Isráelíoṉ ne ázádí páí thí aur mustaqill qaum ho gae the, hamesha ke wáste yádgárí ke láiq thí. Máh i mazkúr kí chaudahwíṉ táríḳh qaum Isráel ke yaháṉ baṛí dạwat húí thí.

15. *Sát din.* Sát din ke ạrse meṉ ki ạdad sát ká, Yahúdíoṉ meṉ mutabar-rik samjhá játá thá, un ko wuh báteṉ síkhná thíṉ, jo musíbat kí roṭí ne batáí thíṉ.

Wuh shaḳhs Isráel meṉ se káṭá jáegá. Yạne Baní Isráel ke pák guroh se ḳhárij kiyá jáegá kyúṉki us ne Ḳhudá ke ạhd ko nahíṉ máná. Hál ke Yahúdí be-ḳhamírí roṭí niháyat patlí, biskuṭ kí súrat banáte haiṉ. Aur jab is Ịd ká roz qaríb átá hai, to baṛí ihtiyát se tamám makán ko sáf karte aur ek ek koná chirág se is liye dekhte haiṉ, ki jab Ịd kí dạwat shurụ́ ho to us waqt ḳhamírí roṭí ká koí ṭukṛá kahíṉ paṛá girá bhí na rahne páwe. Roṭí ke bartan baṛí ihtiyát se sáf rakhte haiṉ aur bahut jaldí jaldí pakáte táki zará bhí khamír uṭhne na páwe.

16. *Majmạ i muqaddas.*—Pahle aur sátweṉ din majmạ i ạmm hotá thá. Un dinoṉ meṉ siwáe rafạ i zarúriyát ke *aur* koí kám nahíṉ kiyá játá thá. Wuh sabt ke aiyám hote the. Un rozoṉ meṉ log, sharíạt kí báteṉ sunne aur apne Munjí Yahowáh kí parastish ke liye jamạ hote the, aur ek dúsre ko Ḳhudá kí rahmatoṉ ká bayán yạne ki kis tarah Ḳhudá ne dushman zálim ke panje se chhuṛáyá sunátá thá. Pas Yahúdíoṉ ke majmạ kí yihí asliyat hai.

17. *Isí din maiṉ tumháre lashkaroṉ ko Misr kí zamín se báhar láyá húṉ.*—Yih ḳhabar Baní Isráel ko un kí ázádí se pahle dí gaí thí, aur is ká zikr ba zamána i mází áyá hai táki dalálat kare ki auwal hí is ká yaqín diláyá gayá thá.

gharoṉ meṉ ḳhamír páyá na
jáwe: kyúṉki jo koí ḳhamírí
kháegá, Isráel kí jamáạt se
káṭá jáegá, ḳhwáh wuh musáfir
ho, ḳhwáh us kí paidáish wahíṉ
húí ho.
20 Tum ḳhamírí koí chíz
mat kháiyo: tum apní sab
bastíoṉ meṉ be-ḳhamírí roṭí
kháiyo.
21 Tab Músá ne Isráel ke
sáre buzurgoṉ ko buláyá, aur
unheṉ kahá, ki Apne apne
ghar píchhe ek ek barra nikál-
ke láo, aur yih fasah ká barra
zabh karo.
22 Aur tum zúfe kí ek muṭ-
ṭhí lo, aur use us lahú meṉ, jo
básan meṉ hai, gota deke, úpar
ke chaukhaṭ aur donoṉ bázú
darwáze ke us se chhápo; aur
tum meṉ se koí subh tak apne
ghar ke darwáze se báhar na
jáwe.
23 Is liye ki Ḳhudá guzar
karegá, táki Misríoṉ ko máre;
aur jab wuh úpar ke chaukhaṭ
par, aur donoṉ bázú par lahú
ko dekhegá, to Ḳhudáwand dar
par se guzregá, aur halák kar-
newále ko na chhoṛegá, ki tum-
háre gharoṉ meṉ áke tumheṉ
máre.
24 Aur tum apní, aur apne
beṭoṉ kí rasm ke liye, is kám
kí hamesha muháfazat kíjiyo.
25 Aur yúṉ hogá, ki jab
tum us zamín meṉ, jo Ḳhudá-
wand tumheṉ apne wạde ke
muwáfiq degá, dáḳhil hoge, to
tum is ịbádat kí muháfazat
karoge.
26 Aur yúṉ hogá, ki jab
tumhárí auládtum se kaheṉ,
ki Tum is ịbádat se kyá maqsad
rakhte ho?
27 To tum kahoge, ki Yih
fasah kí qurbání Ḳhudáwand
ke liye hai, jo Misr meṉ baní
Isráel ke gharoṉ par se guzrá,

Ịbrání zubán meṉ peshíngoíáṉ aksar ba zamán i mází mazkúr haiṉ aur murád un se zamána i mustaqbil kí tákíd hai, Nordh, Kitáb i Sarf o Nahw áyat 18 se 20 tak Ịd Fasah ke tartíb dene kí tafsíl tákídan muqarrar áí hai, 21 áyat meṉ yih zikr hai ki Músá ne hukm i Iláhí kí tạmíl kí.

Nikálke láo. Yạne apne apne gharoṉ ko jákar Ịd Fasah kí taiyárí karo. Septuajint aur Vulgate aur Ạrabí nus-ḳhoṉ meṉ, aur Kúl aur Knoble sáhibán ne yihí mạne liye haiṉ, lekin Gesenius De Wette aur bạz aur sáhiboṉ ne is tarah tarjuma kiyá hai ki chun lo yá pakaṛ rakho.

22, 23. *Zúfa.* Is se pahle is ká zikr nahíṉ áyá hai. Is kí kaí qismeṉ haiṉ, lekin hasb i bayán Kimḳhí aur Maimo-nides ke jis zúfe ká Misr meṉ istiạmál hotá thá wuh dar asl jangalí tulsí hai, jis kí tez bú hotí hai aur masále meṉ paṛtá hai, Misr ke gurabá use kháte the.

22. *Tum meṉ se koí subh tak apne ghar ke darwáze se báhar na jáwe.* Usí ká ghar aman meṉ rahá jis ke darwáze par ḳhún chhiṛká húá thá.

Halák karnewálá. Halák karnewále se ḳhwáh firishta murád liyá jáe yá wabá, bahar nahaj us ká guzar waháṉ na ho saká jaháṉ ki ḳhún ká ḳhatt khíṉchá thá, Isráel ká har pák ghar, bamanzile us bheṛí-ḳháne ke nishán ke thá, jis ká darwáza Masíh hai aur sirf usí ke zakh-moṉ ke tufail, gunahgár ádmí, "*halák-karnewále*" se mahfúz rah saktá hai.

24-27. Is Ịd kí yádgárí ká wasf yihí hai ki hamesha is bát ko yád dilánewálí rahegí ki Baní Isráel ká mazhab Ḳhudá kí taraf se hai aur chúṉki us qaum kí tamám pushtoṉ kí tạlím ke wáste ụmda wasíla thí, is wáste niháyat tafsíl se tákídan dobára zikr áyá hai.

jis waqt us ne Misríon ko márá,
aur hamáre gharon ko bacháyá.
Tab logon ne sir jhukáe, aur
sijde kiye.
28 Aur baní Isráel chale
gaye, aur unhon ne, jaisá ki
Khudáwand ne Músá aur
Hárún ko farmáyá thá, kiyá;
unhon ne waisá hí kiyá.
29 ¶ Aur yún húá, ki Khu-
dáwand ne ádhí rát ko Misr kí
zamín men sáre palauthe, Firạ-
ún ke palauthe se leke, jo apne
takht par baithá thá, us qaidí
ke palauthe tak, jo qaidkháne
men thá, chárpáyon ke palau-
thon samet halák kiye.
30 Aur Firạún rát ke uthá,
wuh, aur us ke sab naukar, aur
sáre Misrí uthe; aur Misr men
bará nauha thá; kyúnki koí
ghar na rahá, jis men ek na
mará.
31 ¶ Tab us ne Músá aur
Hárún ko rát hí ko buláyá, aur
kahá, ki Utho, aur mere logon
men se nikal jáo; tum aur baní
Isráel jáo aur jaisá tum ne kahá
hai, Khudáwand kí ịbádat karo.
32 Apne galle aur gáe bail
bhí lo, jaisá tum ne kahá hai,
aur rawána ho; aur mere liye
bhí barakat cháho.
33 Aur Misrí un logon par
jabr karte the, táki unhen
mulk i Misr se jald khárij kar-
en; kyúnki we samjhe, ki
ham sab mar jáenge.
34 Aur un logon ne áṭá gún-
dhá húá, peshtar us se ki wuh
khamír ho, áṭe kí laganon
samet, kapron men bándhke,
apne kándhon par uthá liyá.
35 Aur baní Isráel ne Músá
ke kahne ke muwáfiq kiyá;
aur unhon ne Misríon se rúpe
ke bartan, aur sone ke bartan,
aur kapre ạriyat liye.
36 Aur Khudáwand ne un
logon ko Misríon kí nigáh men
aisí ịzzat bakhshí, ki unhon ne
un ko ạriyat dí. Aur unhon ne
Misríon ko lúṭ liyá.
37 ¶ Aur baní Isráel ne

Daswán ạzáb, 29-36.

9-30. Yih bayán hai ki jab har ghar ke pahlauthe ko, halák karnewále ne már ḍálá to niháyat shor o gul ádhí rát ko uṭhá.

31-33. Tab us ne Músá aur Hárún ko rát hí ko buláyá.—Hálánki Firạún, Músá ko hukm kar chuká thá ki ab phir apní súrat kabhí na dikháwe, magar is waqt men use niháyat khauf is bát ká húá ki tamám qaum halák ho jáegí. Banáchárí us ne ek ádmí bhejá ki niháyat ạjizí se darkhwást kare ki Isráelí apne gharánon aur gallon aur maweshíon ko lekar nikal jáwen.

Aur mere liye bhí barakat cháho. Khudá se duạ karo ki phir koí kharábí yá musíbat na wáqe ho.

34. *A'ṭe kí laganon samet kapron men bándhkar.* Misríon men áṭá gúndhne kí laganen lakṛí kí hotí thín. Sháyad Isráelíon men bhí lakṛí kí hotí hon. Lekin gálib yih hai ki chamṛe ke thaile the jaisá ki áj kal Badúon men riwáj hai. Kapṛon se murád shamle yá cháдaren hain jo kapṛon ke úpar oṛhte yá kandhon par is mulk ke logon kí tarah ḍálte the. Is áyat se aur níz áyat 39 se mạlúm hogá ki be-khamírí roṭí se do matlab the, ek táríkh, aur dúsre yih ki hamesha us ká nishán qáim rahe. Agar khamír bhí gúndhá játá tau bhí utní der men nahín uṭhtá.

KHURU'J 37-42.

37. *Raạmasis se Sukkát tak.*—Gáliban is se wuh shahr Raạmasis jis ká zikr

Raạmsís se Sukkát tak piyáde
safar kiyá; un ke mard, siwá
larkon ke, chha lákh ke qaríb
the.
38 Aur ek dúsrí barí guroh
mil julkar un ke sáth gayí;
aur galle, aur bail, aur bahut
barí mawáshí gayí.
39 Aur unhon ne us gún-
dhe húe áṭe kí, jo we Misr
se le nikle the, be-khamírí
roṭíán pakáín; kyúnki wuh
khamír na húá thá; is liye
ki we Misr se jabran ni-
kále gaye the, aur wahán
ṭhahar na sake, aur na kuchh
khání apne liye taiyár karne
páe.

báb 1 áyat 11 men hai, maqsúd nahín, balki wuh zilạ yá súba murád hai, jis ká ahwál báb 47 áyat 11 Kitáb Paidáish men maujúd hai. Use Jashn bhí kahte hain, aur wuh Misr kí sarhadd men Falastín kí jánib wáqị hai. Garaz us súbe ke tamám atráf se tamám Baní Isráel maạ apne ahl o ayál ke rawána hokar pahle din ke ákhir waqt par maqám Sukkát ke gird o nawáh men jamạ ho rahe. Lafz Sukkát se jis ke mạní "sáye" ke hain záhir hai, ki wuh maqám saudágaron ke yá faují ádmíon kí ạrzí iqámat ke wáste thá, agarchi mumkin hai ki bạd ko wahán par koí qasba bhí is nám se ábád ho gayá ho. Aur yih bhí jánná cháhiye ki log pahle, do din tak maạ apne gallon aur maweshíon ke jamạ hokar, bádal ke sitún ke píchhe píchhe bayábán ke kanáre par Aitám ke qaríb pahunche.

Aglaban awwal do roz un ká safar Wádí iTamílát men rahá, jahán ki bạd ko barí gunján ábádí ho gaí; aur Sukkát, jahán ki Baní Isráel kí pahlí manzil húí thí, is wádí ke garbí hisse men thá. Raạmasis yạne Jashn ke tamám atráf o jawánib se, púrab kí taraf is ụmda wádí se, jis ko qalb i Súba kahná cháhiye, nahr ke kanáre kanáre jo usí jánib ko bahtí thí, jis jánib fí-zamániná Lesseps kí banáí húí, shírín yạne míṭhe pání kí nahr jári hai, Baní Isráel ne kúch kiyá. Agarchi Raạmasís se unhon ne kúch kiyá, lekin us kí hudúd se us waqt tak báhar na húe the jab tak ki Aitám se nahín guzar liye. Bạzon ne ba ittibá Licard sáhib ke yih gumán kiyá hai, ki Baní Isráel ne qadím kárwáníon kí ráh se safar kiyá, jo daryá e Níl se Bahr e Ahmar ke ain sharq men, Wádí Attih ke kanáre, ki shimálan junúban kohí silsilon se mahdúd hai, aur Baidiyáí ke wasíạ maidán men Khalíj Suez par khatm hotí hai, wáqị hai. Paháṛ ká ek silsila daryá e Níl kí ek shákh se, daryá se 23 míl janúb ko khul gayá hai, yạne us wádí men faqat yihí ek daryá hai, jo Rás Aṭak par khatm hotá hai, aur Rás Aṭak 12 míl Suez ke níche tak, Khalíj men chalí gaí hai. (Jashn ká naqsha dekhná cháhiye) lekin shimálí rásta jis ká úpar mazkúr húá bayán i áyát se bahut munásib hai.

Chha lákh ke qaríb. Yih shumár takhmíní hai, kyúnki dúsre sál jab koh i Síná ke jangal men mardum-shumárí húí, to chha lákh tín hazár pánch sau pachás nafar nikle, (Gintí 2: 32.) Zamíma e báb házá dekho.

38. *Baṛí guroh mil julkar.* Gáliban puráne Shámí log jo rah gaye the, wuh áe aur yih amr ki Hiksí unhen awwal us mulk men láe yá nahín láe the, ṭhík nahín mạlúm hai. Chúnki Misríon ko ki ba wajh Khurúj jamáạt kasír Baní Isráel ke, kull mulk ke khud-mukhtár hákim ho gaye the, un se bittabạ nafrat aur andesha thá, is wáste is baṛe guroh ko khásskar un áfaton ke bạd jo khurúj se qabl názil húí thín, yih taraddud húá ki kisí tarah is mulk se nikal chalen. Mạlúm hotá hai ki muddat bạd Misrí aur ajnabí log Baní Isráel men rahne lage. Gintí 11: 4 se mạlúm hotá hai, ki Khudá kí shán i razzáqí par bharosá na rakhne se, gair-qaumon men hirs kí wabá phailí. Aur Istisná 39: 11 se mạlúm hotá hai ki yih ajnabí Baní Isráel kí lakṛíán chírnewále aur pání bharnewále húe. Baní Isráel hamesha chaupání guroh rahá, aur un kí baṛí daulat bheṛ o bakrí aur bail wag. ke galle the.

39. *Bekhamírí roṭíán.* (Dekho Sharh 8 áyat.

40 ¶ Aur baní Isráel kí, jo
Misr ke báshinde the, búdo-
básh chár sau tís baras tak
thí.

40. *Baní Isráel kí, jo Misr ke báshinde the búd o básh chár sau tís baras tak thí.* Is áyat ko ki jis par bahut kuchh bahsen̲ ho chukí hain̲, táríḳh Baibal Sharíf ká juzw i ạazam samajhná cháhiye. Sawál is maqám par sirf is qadr hai ki chár sau tís baras kyún̲kar mahsúb kiye játe hain̲. Nusḳha e Septuajint men̲ chand munásib alfáz is maqám par ziyáda hain̲, yạne, "Baní Isráel aur un ke ábá jo Misr o Kanạ́n ke báshinde the." Aur is kitáb ke Askandriyawále mutarajjimon̲ ne (280 baras qabl az zamána e Masíh) sáf samjhá thá ki yih "búd o básh" zamána e talabí i Abirahám se shurụ́ húí, aur is men̲ wuh muddat bhí dáḳhil hai jis men̲ Isráel ke ábá Abirahám aur Izháq aur Yạqúb ne wạde kí zamín men̲ bataur ajnabí mulk ke búd o básh kí aur jo zamána Baní Isráel kí gulámí ká Misr men̲ hai, wuh bhí is men̲ dáḳhil hai. Sámirí Nusḳhe kí bhí yihí ịbárat hai (dekho Zamíma (2) 11 báb). Lekin Ịbrání nusḳha beshakk sahíh hai aur yih izáfat jo aur nusḳhon̲ men̲ páe játe hain̲, wuh mutarajjimon̲ kí isláhát tashríhí is murád se hain̲ ki log jánen̲ ki Baní Isráel men̲ Abirahám aur Izháq aur Yạqúb tínon̲ buzurg dáḳhil ho sakte hain̲ aur yih ki Kanạ́n kí sukúnat ká zamána bhí Misr kí búd o básh ke zamáne men̲ dáḳhil hai. Aur chún̲ki mutarajjimín mazkúrín majáz tafsír aur tashríh ke the, is wáste yahán̲ par yih suwál lázim átá hai ki áyá unhon̲ ne sahíh sharah kí hai ki báp dádon̲ Abirahám aur Izháq aur Yạqúb ke zamánae sukúnat i Kanạ́n ko Baní Isráel ke zamána i sukúnat i Misr men̲ shámil kiyá hai.

Auwal mazbút ḳhiyál is maqám par yih paidá hotá hai ki asl matan men̲ Misr kí sukúnat ká zamána 430 baras ká likhá hai, kyún̲ki is ịbárat se ki "Baní Isráel jo Misr ke báshinde the" sáf záhir hai ki un kí Misrí sukúnat ká zikr hai. Lekin jab Ịbrání muháware par ḳhiyál karte hain̲ to wuh hamáre muháware se ba iạtibár mạne ke bahut wasíạ mạlúm hotá hai ki lafz Baní Isráel yạne aulád men̲ Isráel ke báp dáde bhí dáḳhil hain̲ jaisá ki Matí 23: 35 kí is ịbárat se ki "tum ne Haikal aur qurbángáh ke darmiyán qatl kiyá" záhir hai aur báp dádon̲ se un kí aulád bhí samjhí játí hai jaisá ki Ịbrání 7: 9 kí is ịbárat se ki "Láwí ne bhí jo dahyakí letá hai Abirahám ke wasíle se dahyak dí" záhir hai. Pas lafz i Baní Isráel ká ittiláq Abirahám se lekar us kí bạd kí pushton̲ par ho saktá hai. Har chand ki kull muddat sukúnat Baní Isráel kí Músá ke zihn men̲ malhúz thí, lekin sirf bidín̲ ḳhiyál ki aksar muddat i sukúnat Misr men̲ guzrí thí, aur wahán̲ hí baṛe baṛe wáqiạ́t pesh áe the, us ne aisá kuchh likhá hai ki "Baní Isráel kí, jo Misr ke báshinde the, búd o básh chár sau tís baras tak thí" yạne agarchi Baní Isráel Kanạ́n men̲ bhí rahe, lekin chún̲ki un ke aiyám i sukúnat i Misr men̲ Ḳhudá ne tarah tarah ke kám un ke wáste kiye, is wáste kull muddat i sukúnat usí ko likh diyá hai. Pas is táríḳh ke agar yih mạne liye jáwen̲ to is kí tanzíh, Abirahám ko jo ḳhabar dí gaí thí, us se baḳhúbí hotí hai (Paid. 15: 13, 16) ki "terí aulád ek mulk men̲ jo un ká nahín̲, pardesí hon̲ge aur wahán̲ ke logon̲ ke gulám banen̲ge, aur we chár sau baras tak unhen̲ dukh den̲ge." Is men̲ shakk nahín̲ ki is áyat men̲ Misr kí gulámí ká zikr hai, magar Ḳhurúj báb i auwal ke zamíme se mạlúm ho chuká hai ki gulámí yá musíbat haqíqatan Músá kí paidáish se chand hí muddat qabl shurụ́ húí thí jis kí miạ́d 80 baras se ziyáda nahín̲ ho saktí. Lekin yih 80 baras kí musíbat bhí bamanzile is ke thí ki tamám muddat i sukúnat i Misr men̲ taklíf uṭháí. Is kitáb ká táríḳhí bayán dar báb sukúnat i Misr gáliban chár sadí ko háwí hai jaisá ki Paidáish kí nabúwat se Misr kí gulámí kí nisbat" záhir hai. Pulús muqaddas ne sáf farmáyá hai ki 430 baras ká ạrsa Abirahám ke ạhd se shumár karná cháhiye. (Gal. 3: 17. Agar yih ráe sahíh hai to nisf muddat i mazkúr yạne 225 baras Misr kí sukúnat men̲ guzre. Is ko is tarah samajhná cháhiye ki jab Abirahám ne Hárán ko chhoṛá to us kí ụmr 75 baras kí thí (Paid. 12: 4) aur jab Izháq paidá húá to wuh sau baras ká thá (Paid. 21: 15.) Is hisáb se zamána i talabí i Abirahám se tá paidáish i Izháq 25 baras ká ạrsa hai, aur Izháq kí paidáish se Yạqúb ke paidá hone tak 60 baras ká ạrsa hai (Paid. 25: 26) aur Yạqúb kí paidáish se zamána i ibtidá i sukúnat i Misr tak ek sau tís baras kí muddat hotí hai, Paid. 47: 9). Aur isí hisáb se talabí se tá zamána i ibtidá i sukúnat i Misr 215 sál hote hain̲ kyún̲ki 25 + 60 + 100 = 215. Músá aur Hárún ká nasab-náma jo Kitáb i Ḳhurúj báb 6: 16-20 men̲ likhá hai, us se muddat i qalíl yạne 215 kí búd o básh Misr men̲ páí játí hai. Agar muddat i madíd qarár dí jáwe, to yih qiyás karná zarúr hai ki kaí peshten̲ us nasabnáme se chhúṭ gaí hain̲, kyún̲ki sirf chár pushten̲ 430 baras ke ạrse ko muhtawí nahín̲ ho saktí hain̲. Bahuton̲ ne, maslan Teile, Kurtz, Keil, Thompson sáhibán wag ne isí ráe ko iḳhtiyár kiyá hai; lekin tamám wáqiạ́t i gulámí ká wuqụ́ muddat i qalíl 215 baras men̲ mumkin hai (dekho Zamíma i báb i háza.)

41 Aur chár sau tís baras
ke áḳhir yún̲ húá, ki ṭhík usí
din Ḳhudáwand kí faujen̲
zamín i Misr se nikal gayín̲.
42 Yih Ḳhudáwand kí wuh
rát hai, jo cháhiye ḳhúb yád ra-
ḳhí jáwe, ki wuh unhen̲ Misr kí
zamín se báhar láyá; Ḳhudá-
wand kí yih wuhí rát hai, jise
cháhiye ki sáre baní Isráel,
apne qarnon̲ men̲, yád ra-
khen̲.
43 ¶ Phir Ḳhudáwand ne
Músá aur Hárún ko kahá, ki
Fasah kí rasm yih hai, ki koí
begána use na kháwe:
44 Lekin har ek shaḳhs ká
gulám, jo zarḳharíd hai, jab
us ká ḳhatna kiyá jáwe, to
wuh use kháwe.
45 Begána aur mazdúr na
kháwe.
46 Yih ek hí ghar men̲ khá-
yá jáwe; us ká gosht kuchh
ghar se báhar na le jáyá jáwe;
aur na us kí haḍḍí toṛí jáwe.
47 Isráel kí sárí jamáạt us
par ạmal kare.
48 Aur agar koí begána tum-
háre sáth muqím ho, aur Ḳhu-
dáwand kí fasah kiyá cháhe,
to us ke sab mard apná ḳhatna
karwáen̲; tab wuh nazdík áwe,
aur fasah kare; aur ab wuh goyá
tumhárí zamín men̲ paidá húá
hai; kyún̲ki ná-maḳhtún insán
use na kháegá.
49 Watani aur begáne kí, jo
tumháre bích men̲ hai, ek sha-
ríạt hogí.

41. *Ṭhík usí din.*—Yạne Misr ke pahlauṭhon̲ kí maut aur Ị́d i Fasah ke bạd jis ká zikr ho chuká hai, usí táríḳh yạne 15wín̲ máh i Abíb ko. Yih matlab nahín̲ ki ibtidáe sukúnat i Misr se jis roz púre 430 baras húe, usí roz aisá húá *illá áḳhir hí* áyat 51 men̲ bhí yihí fiqra áyá hai.

42. *Cháhiye ki sáre baní Isráel apne qarnon̲ men̲ yád rakhen̲.*—Isráelí muddat se gair qaumon̲ men̲ muntashir ho gaye hain̲ aur tamám qurbánián̲ mastúráe kitáb i Ahbár sadhá baras se matrúk hain̲, ḳhaime aur haikal muddat se játe rahe; lekin jahán̲ kahín̲ ek Yahúdí bhí rahtá hai, wuh apne bápdáde kí sirf is ek rasm i mazhabí yạne Ị́d i Fasah ko zarúr hí mántá hai.

Ị́d i Fasah ke mazíd ahkám, 43-50.—Ị́d Fasah ke mazíd ahkám is báb men̲ ki kis qism ke log Ị́d Fasah kí dạwat men̲ sharík ho sakte hain̲, ab is liye zarúrí húe ki muḳhtalif aqwám ke ajnabi aur musáfir bhí Isráel ke zumre men̲ dáḳhil húe, Áyat 38. Isráel sab qaumon̲ ke wáste barakat ká mújib kahlátá thá, isí sabab se ajnabí bhí Ạhdnáme ke huqúq se ḳhárij na the, ba sharte ki Ạhdnáme ke rasúm ko mánen̲. Gair qaumon̲ ko Isráel ke zumre men̲ dáḳhil hone ke liye is shart kí pábandí niháyat zurúrí thí. Chand roz ke rahnewále yá mazdúr Ị́d Fasah ke kháne men̲ nahín̲ sharík ho

50 Sáre baní Isráel ne, jaisá ki Ḳhudáwand ne Músá aur Hárún ko farmáyá, waisá hí kiyá.

51 Aur yún húá, ki ṭhík usí din Ḳhudáwand ne baní Isráel ko, un ke lashkaron ke sáth, zamín i Misr se báhar nikálá.

sakte the; lekin jo log ba wajah shádí yá ḳharíd ke Baní Isráel ke guroh men shámil hote aur ạhd kí nishání bhí rakhte wuh záhiran aur bátinan har tarah se ạhdí logon men shumár kiye játe the. (Dar báb Ịbrání gulámí ke, dekho sharah Ḳhurúj báb 21.)

51. Is áyat men bataur ḳhuláse ke Misr se nikalne ká bayán hai.

Usí din.—Yạne Abíb kí 15wín táríḳh ki jis táríḳh ke wáqiạt ká abhí zikr ho chuká hai.

BÁRAHWEN BÁB KÁ ZAMÍMA.

Dar bayán muddat sukúnat i Misr wa tạdád i Isráelíán ba waqt i ḳhurúj.—Har do umúr mazkúra e ụnwán, ba yakdígar aisá taạlluq rakhte hain ki donon par ek sáth bahs karná munásib mạlúm hotá hai. Sawál i auwal yih hai ki zamánae sukúnat i Misr 430 baras hain yá 215. Áyat 40 kí sharah men ham ne muddat i qalíl yạne 215 baras taslím kiye hain; aur jin logon ne muddat i madíd ko taslím kiyá, wuh do wujúb ḳhássatan apní ráe ke isbát men pesh karte hain. (1.) Nasabnámae ashḳhás. (2.) Zamánae ḳhurúj kí mardúm-shumárí. Nasabnáme kí nisbat un logon kí yih ráe hai ki kaí pushten us men chhúṭ gayí hain. (Músá ke nasabnáme kí bahs Ḳhurúj 6 : 20 men maujúd hai.) Músá aur Hárún Láwí se tísrí pusht men hain aur Daithán aur Abirahám Rúbin se tísrí pusht men (Gintí 26) aur Áḳhá Yahúdáh se chauthí pusht men (Yúsha 7.) Aur Bazliel Yahúdáh se chhaṭhwán, (1 Táwáríḳh 2) aur Alyáshạ Yúsuf se áṭhwán, aur Yashúạ Yúsuf se daswán hai (1 Tawáríḳh 7 : 23-27.) Colenzo sáhib in iḳhtiláfát ko sihat i táríḳhí kí nisbat saḳht iạtiráz jánte hain, lekin ham ba ásání aisá farz kar sakte hain ki Músá Bazliel ká ham-ạsr thá aur Bazliel apne parpoton ke zamáne tak maujúd thá. (Yạne use apne parpoton aur sarpoton ká ham-ạsr kah sakte hain) sirf Alyáshạ aur Yashúạ yạne in do námon par áke filhaqíqat mushkil wáqị hotí hai. Lekin un ká nasab sirf ek áyat men áyá hai (1 Tawáríḳh 7 : 23-27,) magar wuh áyat sab ke nazdík bahut muglaq hai aur gáliban kisí naql nawís se bigaṛ gaí hai, hattá koí yaqíní natíja us se nahín nikal saktá, ḳhusúsan ba muqábale un áyát ke jin kí safái aur sihat men kisí ko kalám nahín hai. Colenzo Sáhib aur un kí mánind aur sab jitne muạtariz hain un kí ạdat hai ki sáf ko chhoṛkar pechída aur na mạlúm kí taraf dauṛte hain. Aur dar báb mardum-shumárí Isráelíon ke ba zamána e Ḳhurúj, ham yaqín karte hain ki murád us se wuh ạjíb kasrat hai jis ká zikr Ḳhurúj 1 : 7 men maujúd hai aur jis ká wạda Ḳhudá ne un ke buzurgon se kiyá thá. Ḳhurúj ke waqt chha lákh se ziyáda ádmí the aur is qadar tạdád ká honá 215 baras ke ạrse men mumkin thá, dar hále ki usí hisáb se aulád baṛhtí rahí ho jaisá ibtidá men baṛhí thí. Is ká subút yih hai ki agar Yạqúb se lekar us kí aulád men har har shaḳhs ke faqat pánch beṭe qarár diye jáwen, yạne laṛkíon ko mustasná karke sirf har mard kí aulád ká ausat pánch beṭe qarár diyá jáwe kyúnki Yạqúb ke 12 beṭe aur 53 pote the (Paid. 46) aur $\frac{53+12}{13}=5$.

Ab agar har mard ke 35 baras kí ụmr men pánch hí laṛke hon aur us ke bạd phir koí laṛká nahín paidá húá ho to 215 baras ke ạrse men chha pushten mumkin hain, kyúnki $\frac{215}{35}=6$ Pas Yạqúb kí chhaṭhí pusht kí aulád narína ká shumár daryáft karne ke wáste yún hisáb karná cháhiye ki $53 \times 5^6 = 53 \times 15625$ yá 828125; lekin is hisáb se do lákh tạdád mundarja kitáb se ziyáda áte hain. Mazíd barán is hisáb se shumár pushtahá auwalín ke zindon ká kuchh bayán nahín hai. Qihátíon kí mardum shumárí ko jis ká zikr Gintí 3: 28 men hai Tiele aur Kurtz aur Kiel sáhibán wagaira hum ba istidlál is amr ke pesh karte hain ki nasabnáma dar asl ziyáda hai yá chand pushten chhúṭ gaí hain, kyúnki Qihátíon ke chár gharáne tạdád men 8600 the

XIII BÁB.

AUR Ḳhudáwand ne Músá se farmáyá, ki

2 Sab palauṭhe mere liye muqaddas kar; jo koí ki baní Isráel men kholnewálá rihm ká hai, kyá insán aur kyá haiwán, merá hai.

3 ¶ Aur Músá ne logon se kahá, ki Tum yih din, jis men tum Misr se báhar áe, aur qaidḳháne se báhar nikle, yád rakhiyo; ki Ḳhudáwand tum ko ba zabardastí wahán se nikál láyá: ḳhamírí roṭí kháí na jáwe.

4 Tum Abíb ke mahíne men, ạj ke din, báhar nikle.

5 ¶ Aur yih hogá, ki jab Ḳhudáwand tujhe Kanạníon aur Hittíon, aur Amúríon, aur Hawíon, aur Yabúsíon kí zamín men láwe, jise us ne tumháre bápdádon se qasamiya kahá hai, ki tumhen dewegá, jahán dúdh aur shahd bahtá hai, to tú is mahíne men yih ịbádat yád rakhiyo.

6 Sát din tak tú be-ḳhamírí roṭí kháiyo, aur sátwen din Ḳhudáwand ke liye ịd hogí.

7 Be-ḳhamírí roṭí sát din kháí jáwe: aur ḳhamírí roṭí tere pás nazar na áwe, aur na ḳhamírí tere sáre mulk men tere rúbarú dikhái dewe.

8 ¶ Aur tú usí roz apne beṭe par záhir kíjiyo, ki Jab ham Misr se báhar nikle, tab Ḳhudáwand ne mujh se jo kuchh

ki is hisáb se har ek ká ausat 2150 paṛtá hai. Ba ḳhiláf is ke chár gharánon men se ek gharáná i Amrámí ká shumár jis qadar ki kitáb se záhir hotá hai wuh yihí hai ki faqat do ádmí the jo 8600 kí tạdád men mahsúb ho chuke honge, kyúnki Hárún aur us kí aulád ká balki ḳhud Músá ká kahín ạláhida shumár nahín páyá játá hai. Lekin *auwal* yih hai ki hisáb mazkúra i bálá káfí hai. *Dúsre* yih ki ham majáz aisá farz karne ke nahín hain ki tamám Amrámíon kí tạdád kitáb men likhí hai. Kyá baịd hai ki Amrám kí aulád men bajuz tín mashhúr ashḳháss ke aur bhí ho, kyúnki agar Kitáb men is ká sáf iqrár nahín hai, to inkar bhí to nahín hai, aur sukút men hamesha donon ihtimál hote hain. *Tísre* ausat nikálne men ihtimál kamí beshí ká mumkin hai, is wáste us se ḳháss tạdád kí dalíl qáim karná us se ziyáda gair muạtabar hai. *Chauthe* agar Amrámíon men kuchh kamí bhí ho, to kyá baịd hai ki in tínon gharánon ne use púrá kar diyá ho. Jab ki un hálát se jo kitáb men mundarj hain, Isráelíon kí tạdád Ḳhurúj ke zamáne kí baḳhúbí mạlúm kar sakte hain, to phir Knoble aur Colenzo wag ke iạtiráz fuzúl hain.

TERAHWÁN BÁB.

Pahlauṭhe ke aur be ḳhamírí roṭí ke ahkám 1-16.

1, 2. Pahlí aur dúsri áyat men Yahowáh Músá ko pahlauṭhe kí nisbat qánún kí hidáyat kartá hai, aur áyat 3-19 tak Músá Baní Isráel ko us qánún se ittilạ detá hai aur be ḳhamírí roṭí kí Ịd kí nisbat jo qánún Músá ko Baní Isráel kí rawánagí se qabl batáyá gayá thá, us se bhí muqarrar muttalạ kartá hai, jaisá ki báb 12 áyat 15, 20 men mastúr hai. In donon Ịdon ke fáida i ạzím ne aur níz pahlauṭhe kí nisbat jo qánún hai jis par Ịd Fasah kí biná hai, us ke fáide ne Músá ko har rasm ke zikr i muqarrar par máil kiyá hai; *auwal* jab ki Yahowáh ne use hidáyat kí; *dúsre* jab ki ḳhud us ne logon ko samjháyá. Homer kí kitáb ke paṛhnewále wáqif hain ki is qism kí takrár agle logon ke sáda tarz i tahrír ke ḳhawáss men se thí. Yih hukm húá ki áyanda ádmíon aur chaupáon ke pahlauṭhe az qism i zakúr Yahowáh ke nám par maḳhsús kiye jáwen táki sab pushten Ḳhudá ke us aḳhír ạzáb ko jis kí wajh se Baní Isráel ne ázádí hásil kí thí, yád

kiyá, us sabab se yih hai.

9 Aur yih ek nishání tujh pás tere háth men, aur terí donon ánkhon ke sámhne ek yádgár hogí, táki Ḳhudáwand ká shara tere munh men ho: kyúnki Ḳhudáwand ne tujhe ba zabardastí mulk i Misr se nikálá.

10 Tú yih hukm isí waqt i muaiyan men, sál ba sál, yád rakhiyo.

11 ¶ Aur yún hogá, ki jab Ḳhudáwand tujhe Kanáníon kí zamín men, jaise us ne tujh se aur tere bápdádon se qasam kháí hai, láwe, aur use tujhe dewe.

12 Tú sab ko, jo ki rihm ká kholnewálá hai, Ḳhudáwand ke liye judá kíjiyo; sáre nar terí mawáshí men, jo pahle paidá húe, Ḳhudáwand ke honge:

13 Aur gadhe ke pahle bachche ke badle barre ko fidiya díjiyo; aur agar tú us ká fidiya na dewe, to us kí gardan tor dáliyo; aur apne farzandon men ádmí ke sáre palauthon ká fidiya díjiyo.

14 ¶ Aur yún hogá, jab terá betá áyanda ko tujh se púchhe, aur kahe, ki Yih kyá hai; to tú use kahiyo, ki Ḳhudáwand ham ko ba zabardastí Misr aur gulámon ke ghar se báhar láyá.

15 Aur jab Firaún ne na cháhá, ki hamen jáne de, to yún húá, ki Ḳhudáwand ne Misr men sab palauthe, insán ke palauthon se leke haiwán ke palauthon tak már dále: is wáste main un sab naron ko, jo rihm ke kholnewále hain, Ḳhudáwand ke liye zabh kartá hún, lekin apne farzandon ke sab palauthon ká fidiya detá hún.

16 Aur yih tere háth men ek

rakhen. Be-shakk is taríq se Baní Isráel ke darmiyán un ke roz marra ke kár o bár men, hamesha ke wáste Ḳhudá kí rahmat kí yád rahí, Misríon ke gharon kí zínat yane un ke pahlauthe Baní Isráel kí ázádí ke wáste qatl kiye gaye aur Baní Isráel ke gharon kí zínat yane un ke aur un ke jánwaron ke pahlauthe Ḳhudá kí nazr kiye gaye. Isí tarah "sárí ḳhilqat ká pahlauthá" (Gal. 15: 1) hamárí ázádí ke liye qurbán húá aur hamáre gunáhon ke iwaz us ne saúbaten uṭháín aur jo azáb ki ásí jahán ko bardásht karná cháhiye thá, wuh us ne apne úpar iḳhtiyár kiyá. Us kí is mihrbání ke iwaz ham ko lázim hai ki apne pahlauthon ko jo hamáre gharon kí zeb o zínat hote hain aur apni sárí ján o mál aur táqaton ko Ḳhudá ke nám par makhsús karen.

9, 10. In áyát men be ḳhamírí roṭí kí Íd kí nisbat jo ahkám Músá ne Baní Isráel ko do bára bataur yád diháníke farmáe hain, un ká zikr hai, dekho sharh báb 12 áyat 8 aur 15-20.

Ek nishání tujh pás tere háth men aur tere donon ánkhon ke sámhne ek yádgár hogí. Yane yih hukm hamesha tere sámhne, terí aur tamám ádmíon kí nigáh men is tarah rahegá jaise háth kí chúṛí yá peshání ká ṭíká. Yahowáh kí sharíat Isráel ká zewar aur zebáish thí, aur isí sabab se yih likhá hai ki wuh "tere munh men ho" yane jo kuchh soche aur kahe wuh sab usí sharíat ke muwáfiq ho. Is aḳhír pastí ke zamáne men ki Isráelíon ke dilon se sharíat kí pábandí játí rahí hai, is hukm ke záhirí mane par ḳhiyál karke, is báb kí chand áyat ko aur níz Istis. 6 báb ko waslí par likhkar chamṛe ke tasmon se peshání aur bázú par bándhte hain aur us ko tawíz kahte hain. Magar sharíat ke lafzon par is tarah kí wahm-ámez ihtiyát karne se be-shakk asl matlab faut ho játá hai.

11-16. In áyát men Músá Baní Isráel

alámat aur terí ánkhon ke bích ek yádgár hogá: kyúnki Ḳhudáwand zabardastí se ham ko Misr se báhar nikál láyá.

17 ¶ Aur jab Firaún ne un logon ko jáne diyá, to yún húá, ki Ḳhudá ne unhen yih rahbarí na kí, ki we Filistíon kí ráh se jáwen, agarchi wuh nazdík kí ráh thí: kyúnki Ḳhudá ne kahá, Aisá na ho ki we log laráí dekhke pachhtáwen, aur Misr ko phir jáwen:

18 Balki Ḳhudá ne un logon ko daryá e Qulzum ke bayábán kí taraf pherá: aur baní Isráel saff bándhe húe zamín i Misr se nikle chale gaye.

19 Aur Músá ne Yúsuf kí haddíán sáth lín: kyúnki us ne baní Isráel ko tákídan qasam deke kahá thá, ki Ḳhudá yaqí-

se pahlauthe ke qánún ko jo 1 aur 2 áyát men use atá húá thá, dobára ba nazar i tákíd farmátá hai. Gadhe ko nápák jánwar samajhke qurbání nahín karte the aur yih bandobast ki nápák ke iwaz pák jánwar qurbán kiye jáwen chand roza thá, aur kahánat ká uhda us waqt tak muqarrar bhí nahín húá thá. Lekin Láwíon ke maḳhsús hone ke bad fidye yá qurbání kí qímat muaiyan ho gaí thí. (Ahbár 27: 27). Insán ke pahlauthe ká fidya pánch shikl muqarrar húá thá aur ek shikl qaríb deṛh rúpiye kí thí. Láwí kí aulád gyárah firqon ke pahlauthon ke iwaz ki ádmí ke badle ádmí honá cháhiye, ibádat-khánon kí ḳhidmat ke wáste muqarrar húí aur pahlauthon ke siwá jis qadar ádmí hote the, un par ba hisáb fí nafar pánch shiklen fidye kí muqarrar thín. Gin. 3: 44-48.

Rawánagí Sukkát se Aitám ko, 17-22.

17, 18. *Ḳhudá ne unhen yih rahbarí na kí ki we Filistíon kí ráh se jáwen.* Filastín ko sídhí ráh shimál o sharqí thí jo Pilúsiam aur Gáza kí ráh se Bahr i Rúm ke kanáre kanáre us wasía daryáí maidán men pahunchtí thí, jahán ki Filastíní ábád the, jin kí jangjú ádaton ká hál Raamasís Súwám kí imárat se aur níz Ibráníon kí táríkh se malúm hotá hai. Is ráh se Baní Isráel rawána húe táki chand hafton men safar tai karke, manzil i maqsúd par pahunchen lekin dafatan junúb o shark kí jánib phir paṛe kyúnki

Ḳhudá ne un logon ko daryá e Qulzum ke bayábán kí taraf pherá, (Dekho báb 14 áyat 2.)

Saff bándhe húe.—Yane ḳhúb tartíb aur intizám se ikaṭṭhe hokar rawána húe, bágíon yá mafrúron kí tarah paráganda hokar nahín gae. Gesenius sáhib is lafz ke mane "bahádur laráí ke shauqín" karte hain, aur puráne mutarajjim is maqám ká tarjuma is tarah karte hain, ki pánch guroh yá hisse hokar chale. Is men shakk nahín ki is qadr ádmí faráham ho gae the, jin ke pánch kampú yá palṭanen banáí gaín. Láwíon kí guroh aur un ke sáth ḳhíma yih sab ek palṭan thí, (Gin 1: 2.) Gáliban Baní Isráel ká kúch ba-tartíb o tadríj is liye húá ki apní auraton aur bachchon aur gallon aur maweshíon kí baḳhúbí hifázat kar saken. (Gin. 2.)

19.—*Aur Músá ne Yúsuf kí haddíán sáth lín.*—Yúsuf kí wasíyat aur Isráel kí mannat jise ek sadí se ziyáda arsa guzar chuká thá, (Paid. 1: 24, 25.) is waqt men az ráh i díndárí phir yád húí. Yúsuf ká jism us ke báp Yaqúb kí tarah wade kí zamín men nahín pahúnchá thá na us ke bháíon kí tarah jo gurohon ke sardár the, mulk i Misr men dafn kiyá gayá thá, balki us kí lásh ko masála lagákar bá-ihtiyát tamám Misr men rahne diyá thá aur is peshíngoí ke púre hone ká intizár thá ki "Ḳhudá yaqínan tumhen milegá aur tum merí haddíon ko yahán se le jáoge." Isí amr kí peshíngoí aur nasíhat Baní Isráel ko kí gaí thí, ki gulámí ke aiyám men un ke báp dádon kí láshen masála lagákar ba-ihtiyát tamám rakhí jáwen, dafn na kí jáwen. Jo baṛe baṛe wade Ḳhudá e Taálá ne un ke báp dádon Abirahám aur Izháq aur Yaqúb se kiye the, wuh unhen yád the, aur sirf Misr men aisí yádgárí kí chíz rah saktí thí. Dafn

nan tumhárí ḳhabargírí karegá: tum yahán se merí haḍḍíán apne sáth le jáiyo.

20 ¶ Phir we Sukkát se rawána húe, aur bayábán ke kanáre Aitám men utar paṛe.

karne se pahle, mahínon aur kabhí barason lásh ko masála lagákar ek sandúq men band karke kisí makán men rakh dete the. Us sandúq men khiṛkíyán aur níche pahiye lage hote the, táki jab kabhí kisí qurbán-gáh men us murde ke wáste duạ mángí játí to us ke sandúq ko bá-ásání khínchkar wahán le játe the. Yih but-parastí ká wahm thá jis kí Músá ne Ahbár 19: 28 aur 21: 1 men sáf mumánaạt kí hai. Magar bilá wajh muwajjah lásh ko dafn na karná, murde kí taklíf ká mújib tasawwur kiyá játá thá, aur jin ko lásh ká mahfúz rakhná manzúr hotá, unhen kámil wajh batáná paṛtí thí. Isí wáste Yúsuf se námí aur buzurg shaḳhs ke dafn na karne kí wajh bhí logon ko hamesha batáná paṛtí hogí. (Wilkinson Sáhib kí kitáb qadím Misríon ke bayán men, báb das.) Yúsuf ne yih kám is liye iḳhtiyár kiyá thá ki yaqín ho jáwe ki aise hí Misr kí but-parastí kí qabr se Baní Isráel phir jí uṭhenge.

20. *Bayábán ke kanáre Aitám men.*—Wádí ut Tamilát jis men hokar Baní Isráel ne kúnch kiyá thá, ek puráni Jhíl se jise Kaṛwí Jhíl (Bitter Lake) kahte hain já milá hai. (Ab wahán jhíl nahín, sirf ḳhushk aur Safaid ạníq aur maidán paṛá hai, Tugyáníon ke dinon men albatta wahán kí zamín daldal sí ho játí hai) aur junúban Sharqan Suez kí taraf ko chalá gayá hai. Is maidán ke garbí kanáre se (yá gáliban junúban Sharqan) Baní Isráel harkat karke Aitám men gáliban us kí janúbí hadd par pahúnche jahán ki zamín mumkin uz zaráạt ḳhatam hotí hai aur registán shurụ hotá hai. Aitám Misrí zabán ká lafz hai jis ke mạne Atúm ká ghar yá mandar ke hain; aurAtúm ḍúbte súraj ko kahte hain jis kí parastish Shahr i Helíopolis ke qaríb húá kartí hai. DuBois Ayme Sáhib Biạr Suez ko Aitám batláte hain. A'j bhí khárí páni ke do gahre kúnwe wahán maujúd hain. Robinson Sáhib Biạr Suez se áge baṛhkar púrab ko jahán bilfiạl ḳhalíj ká sirá hai, Aitám ká patá batláte hain. Magar Saiyáh aksar DuBois Ayme kí ráe ke muwáfiq hain yạne kisí zamáne men Ḳhalíj Suez dúr tak shimál ko chalá gayá thá, gáliban pachás míl lambá aur Bitter Lake se já milá thá. Is iạtibár se Aitám, hál ke Suez se bahut uttar ko honá cháhiye. Aisá aksar farz kiyá játá hai, ki Isráelí pahle din ke aḳhír, Sukkát pahúnche aur dúsre din ke aḳhír Aitám pahúnche. Lekin kitáb ke mazmún se aisá nahín sábit hotá hai. Yih donon maqám Isráelíon ke farod-gáh the. Kyá ạjab hai ki ek roz se ziyáda ṭhahre hon, kyúnki ek manzil ke fásile ko paṛáo yá Isṭeshan nahín kahte hain. Jab ham Baní Isráel kí rawánagí kí jaldí aur pareshání ká ḳhiyál karte hain, aur yih ki Jamm i gáfír jis men kam az kam bís lákh ádmí hogá, jinhon ne is haisiyat se safar kiyá thá ki sárá mál o asbáb ek par ek ladá húá aur be-shumár maweshí, bheṛen aur bakríyán sab sáth thín, to qiyás nahín cháhtá ki das míl se ziyáda har roz chale yá barábar chale gae hon, koí roz árám na kiyá ho. Bá-wasf is ke bạzon ne un kí musáfirat kí ráh aisí qarár dí hai, ki jis men tís se pachás míl tak bilá-nága tín roz píchhe, hisáb lagáná zurúr paṛtá hai. Prúshiá ke sipáhí ká mạmúlí kúnch 14 míl rozána hotá hai, aur jo koí baṛí zurúrat ho, to intihá martaba 25 míl rozána safar karná paṛtá hai. Aur yahán ạuraten aur bachche aur maweshí aur sárá málo asbáb bhí sáth thá, phir kaise ho saktá hai ki is qadr har roz chale hon. Gálib yih hai ki Isráelí Bahr Ahmar tak qadím nahr kí ráh se gae aur jab Aitám par pahúnche to Bahr i mazkúr ke shimál men the. Wahán hí se Shimál o sharq men Falastín kí jánib ko yá Janúb o sharq men Bahr i Ahmar ke púrabí kanáre se, báhar nahj samundar chhoṛkar Síná ko gae the. Lekin bajáe is ke ki in donon ráhon men kisí ráh se safar karte yakáyak hukm húá ki samundar ke garbí kanáre ko phir paṛen, jahán ki janúb aur janúb o garb men Koh i Aṭaká aur púrab men samundar háil thá. Yih hál dekhkar Firạún ne jáná ki Baní Isráel phans gae aur bayábán ne unhen band kiyá hai. (Báb 14: 3 áyat.)

21 Aur Ḳhudáwand din ko badlí ke sutún men, táki unhen ráh batáwe, aur rát ko ág ke sutún men hoke, táki unhen roshní baḳhshe, un ke áge chalá játá thá, táki din rát chale jáen.

22 Wuh badlí ká sutún din ko, aur ág ká sutún rát ko, un logon ke áge se hargiz na uṭhátá thá.

21. Aur *Ḳhudáwand* (Yahowáh) *un ke áge chalá játá thá.*—Yạne jab we Aitám ke qaríb bayábán men dáḳhil húe, to Ḳhudá ne ḳhud un kí hidáyat kí, balki bạd is ke chálís baras tak jo koí qáfila un ká us ráh se játá, ḳhud Ḳhudá rahnumáí kiyá kartá. Agle waqton men yih bhí qáịda thá ki jab bahut se qáfile aur faujen bayábán kí ráh se guzartín, to un kí rahnumáí ke wáste ág baland kí játí. Kurtz ne likhá hai, ki jab Sikandar i A'ẓam cháhtá ki us kí fauj kúnch kare to wuh turhí bajwátá thá. Magar fauj i kasír ke shor o gul se turhí kí áwáz achchhí tarah nahín sunáí detí thí, is wáste us ne ek sitún banwáyá jo us ke ḳhíme par nasab kiyá gayá, jise fauj ke sab ádmí dúr se baḳhúbí dekh sakte the. Jab fauj ko kúnch ká hukm hotá, to us sitún ke úpar se kuchh ishára kiyá játá jis ko sab log baḳhúbí dekh lete the. Us sitún ke úpar rát ko ág aur din ko dhuwán hotá húá dúr se nazar átá thá. (Kurtz Sáhib kí kitáb 5, 27.) Is bayán se kisí qadr záhir hotá hai ki kis tarah Ḳhudá ne Baní Isráel ke wáste bádal aur ág ká sitún roshan kiyá hogá. Yih guroh i kasír jis men bís lákh ádmí se kam nahín the, zurúr kaí míl murabbạ jagah men, kuchh bayábán ke maidán men aur kuchh paháṛ ke ḍhaláo par aur kuchh nasheb men páni ke kanáre charáne kí garaz se phail játá thá. Is wáste zurúr húá ki un ke liye koí nishán aisá muqarrar kiyá játá jise dúr se sab dekh sakte. So yih baland sitún bádal aur ág ká isí liye thá. Mạlúm hotá hai ki únche sitún kí mánind bádalon ke wast men ág thí jo rát ko taríkí kí wajh se roshan hotí thí aur din ko súraj kí wajh se bádal ke sitún yá buḳhár kí súrat nazar átí thí. Bạd is ke yih ág ḳhíme par rahí aur phir Sakína (Yahowáh ke rahne kí jagah) kí súrat men záhir húí. Usí ne jab ki Baní Isráel ne kúnch kiyá, to ráh men un kí hidáyat kí, Ḳhu. 40: 34-38. Jaise jaltí jhaṛí men Yahowáh Músá par ág kí súrat men záhir húá thá, aise hí ab usí nishán se tamám Baní Isráel par záhir húá. A'g ká nishán aise logon ke munásib thá, jo tamám aqwám i dunyá ke pás Ḳhudá kí asl haqíqa kí tạlím ke wáste bheje gae the. A'g apní qúwat ko bagair shakl ke záhir kartí hai. A'g kí tásír ko agarchi har koí jántá hai, par us ke maḳhfí aur niháyat tez hone men kuchh shakk nahín. Aur chúnki ág roshní aur garmí donon ká chashma hai, is ḳhiyál se zindagí ke liye zurúrí aur munásib aur farhat-baḳhsh hai, lekin wuhí ág ḳhauf aur halákat ká bhí nishán hai, aur kámil pákízagí kí bhí saríhí ạlámat hai. Pas yih nishán us Ḳhudá e Haí ul Qaiyúm kí jis kí koí súrat nahín, qudrat aur gazab aur pákízagí aur rahmat sab par dalálat kartá hai aur is se ziyáda kámil nishán Rúh i Pák ká aur us qudrat ká jis se sab qudraten niklí hain, aur kyá hogá? Ki isí ág kí tásír se go kisí píráye men ho, sab chízon kí tásírát hain, jis chíz men dekho harárat hí ká asar hai.

Fatah.

Isráelíon kí Fatah Abwáb 14: 1-15, 1-21.

CHAUDAHWAN BA'B.

Marátib i Ibtidáí.

Bahr i Ahmar (Múnge ke samundar) men Misr kí gulámí ká ab kuchh patá nahín páyá játá. Páni ne un ạlámat ko bilkull dho ḍálá. Misrí aur Isráelí donon us samundar ko jo bạd ạzín Isráelíon kí táríḳh men niháyat mashhúr húá sarkanḍon ká aur nai ká samundar kahte the. Sháyad is kí wajh i tasmiya yih thí ki jin senṭhon ká ibtidáan Misr men kágaz baná thá, wahán hí paidá hote the. Aur Ḳhalíj Suez ke qaríb do maqám hain ki jin ko áj kal bhí naiyistán kahte hain. Yih gáliban usí *peparas* (senṭhe) ke maidán hain jo agle waqton men wahán ba kasrat hotá thá. Filhayát jis ke áge Isráelíon ká dúsrá maqám

húá thá us kí wajh i tasmiya bhí wuhí mashhúr daraḳht hai kyúnki Filhayát us jagah ko kahte hain jahán sarkanḍá bahut paidá hotá hai. Bahr i Ahmar ke nám kí asliyat par bahut bahs hai. Bạz Sáhib (Scaliger aur Buchart) kahte hain ki Adúm ke surḳh retíle patthar ke sabab se is ká nám Áhmar (Surḳh) hai; aur bạz sáhibán (jaise Stuart Pool wag.) yih kahte hain ki samundar ke kanáre surḳh rang ke log rahte hain jin ko Ạrab surḳh rang ke ádmí is liye kahte the ki safaid Qúqafíon aur zard rang ke Túráníon aur siyáh Habshíon se tamíz ho jáwe. Is sabab se us samundar ká nám bhí ahmar ho gayá. Aur bạz jin kí ráe banisbat úparwálon ke gálibtar mạlúm hotí hai, is kí wajh i tasmiya yih batláte hain ki us samundar kí tah par surḳh múnge aur rete ke patthar kí chaṭánen pái játí hain. Sirf aḳhír kí wajh i tasmiya hál ke muarriḳhon ke nazdík bihtar hai. Newbold Sáhib is nám kí yih wajh likhte hain ki us par Súraj kí tirchhí kirnen hilál kí súrat jagmagátí roshní se paṛtí hain, aur us ke ás pás tamám men yạne jahán tak nazar pahunchtí hai, údáí liye surḳhí kí jhááín nazar átí hain. Yih kirnen un kirnon se muḳhtalif hain jo us waqt men hotí hain jab ki sufaid múnge kí chaṭánon par ke pání par áftáb ká ạks paṛtá hai. Main ne daryáft kiyá to mạlúm húá ki rete ke surḳh patthar aur surḳh múnge ke sabab se us samundar ke pání par súraj kí shuạen surḳh mạlúm hotí hain. (Stanley Sáhib kí kitáb dar bára i mulk Síná aur Falastín safha 6.) Múnge ká silsila samundar ke kanáre kanáre aksar jagah pachás pachás míl tak barábar chalá gayá hai.

Suez se Báb ul mandeb tak samundar ká túl 13 sau míl se kuchh ziyáda hai aur jis jagah sab se ziyáda chauṛá hai yạne satrahwen darje ạrz shimálí men, wahán us ká ạrz 92 míl hai jahán se shimál aur janúb ko ba tadríj tang hotá gayá hai, aur Rás Muhammad par 72 míl us ká pháṭ rah gayá hai jahán ki Koh i Síná ke musallis numá bayábán se us kí do sháḳhen ho gaí hain jin men se ek ko Ḳhalíj Suez aur dúsre ko Ḳhalíj Aqaba kahte hain. Pas inhín do shimálí Ḳhalíjon yạne samundar kí do sháḳhon ke kanáron ká zikr Isráelíon kí kitábon men hai. Ġarbí sháḳh yạne jahán ki ab Suez wáqe hai, us ke qaríb hí kahín Isráel paidá húá thá. Ịbráníon ke wáste yih maqám gulámí se ázádí ke páne ká darwáza thá aur Misríon ke haqq men ba manzile qabr ke thá. Sharqí sháḳh yạne Ḳhalíj Aqba par Isráel kí saltanat baṛe zor shor aur shán o shaukat se rahí. Maqám Fair ke Malláh Sulaimán ke jaház us par chaláte aur Bahr i Hind aur Bahr i Ạrab tak samundar ke ạmíq kanáron par jahází ání hotí thí. Yih sharqí Ḳhalíj us daráz nasheb kí jis men murda Samundar aur daryá e Yardan wáqe hai janúbí hadd hai. Wuh ek tang gahrá nálá qaríb ek sau míl ke túl men aur 16 míl ke ạrz men hai jis ke donon taraf surḳh aur siyáh patthar ke paháṛ ba manzile díwár ke hain aur kahín kahín us men surḳh retá ká patthar bhí nazar átá hai. Us kí chaṭánen ek hazár se lekar do hazár feeṭ tak bulandí men hain.

Ḳhalíj Suez jise Kitáb Ḳhurúj men Bahr i Qulzum likhá hai, bilfiạl qaríb 180 míl ke túl men aur ausat ạrz 20 míl hai. Magar agle waqton men yih Ḳhalíj shimál ko bahut dúr tak chalá gayá thá. Ġáliban jis zamáne men yih májrá guzrá Timsá kí jhíl se milá húá thá jis se ab ba zarịa ek jhíl ke miláyá gayá hai. Lekin us kí shimálí hadd ba gumán bạzon ke pachás míl idhar is sabab se haṭ áí hai ki Sahráí rete ke jamạ hone se zamín baṛh gaí hai. Pas is tarah us Ḳhalíj ke qaríb bahut sá mulk jo ek zamáne men daryá i Níl se niháyat sarsabz o shádáb thá, ab bilkull wírán bayábán ho gayá hai. Jo qasbe Firạúnon ke waqton men bandargáh the, ab wuh us bayábán men rete ke wírán ḍher hain. Us Ḳhalíj ke hál ke sire par Suez se do míl shimál ko, uthle maqám hain, jin par jab ki madd o jazr thoṛá hotá hai, to pání nahín pahunchtá. Yih maqám ek míl se lekar do míl tak shahr Suez ke níche chale gaye hain, aur ek tang pechdár nahr ek taraf ko un se chhúṭ rahtí hai jis men hokar chhoṭe jaház yá kishtíán shahr tak átí hain, aur baṛe baṛe jaház us se púre do míl par ṭhahar játe hain. Jab ki madd o jazr bahut hotá hai, to un maqámon par pánch yá chha feeṭ únchá pání á játá hai. Rábinson Sáhib se logon ne kahá ki sát feeṭ únchá pání á játá hai. Dú Bois Ayme Sáhib apní ek kitáb men sáṛhe chha feeṭ likhte hain aur kahte hain ki janúbí túfán ke bạd pání sáṛhe

áṭh feeṭ tak uṭh átá hai. Suez ke úpar aur níche gháṭ bhí hain. Lekin Nibobar aur *aur* sáhibon ne is tarah ḳhabar dí hai ki ahle ká ghaṭáo baṛháo wahán aisí jaldí hotá hai ki ahle ke waqt us par utarne men baṛá ḳhauf hotá hai. Yih mashhúr hai ki San 1799 Ịswí men jab Nipolian Boná Párṭ aur us ke hamráhíon ne is gháṭ par Ạin i Músá se Suez ko murájaạt kí thí, to qaríb thá ki wuhí hál hotá jo Firạún ká húá thá, agar us mulk ke ádmí us kí rahnumáí nahín karte.

Naqshe se mạlúm hotá hai ki yih Ḳhalíj Suez par pahunchte hí aisá tang ho gayá hai ki sirf 1150 gaz kí chauṛáí wahán hai aur thoṛe se fásile par janúb ko, tín chár míl chauṛá hai aur ạin Rás Aṭák ke níche 12 aur 15 míl tak chauṛá hai. Suez ke pachchham ek pathrílá maidán das míl murabba jagah men wáqe hai jo Ajrúd se Ḳhalíj tak ḍhalwán chalá gayá hai aur janúb men Aṭák kí paháṛíon tak pahunchá hai. Ġálib hai ki Isráelí isí maidán men Filhairát ke sámhne ṭhahre hon, jahán ki aglaban Misríon kí qilạbandí bhí thí. Aur ab bhí ba gumán i gálib aisá mạlúm hotá hai ki murabba qilạ aur Ajrúd ká khárí pání ká kúnwán, wahán bí thá Aṭak ká kohí silsila daryá i Níl se púrab samundar tak chalá gayá hai aur Rás Aṭák par jo Suez se bárah míl ke fásle par ek qitạ i zamín hai, ḳhatm ho gayá hai. Lekin Rás mazkúr ke shimál men samundar ke kanáre par bhí wuh silsila chalá gayá hai aur us kí barábar Koh i Aṭák aur samundar ke bích men Wádí at-Fih se Suez tak ek ráh gaí hai. Rás Aṭák ke janúb Baidiyáh ká wasíạ maidán hai jis ke janúb dúsrá kohí silsila Ḳhalíj se Níl tak gayá hai. Yih donon silsile Wádí ul Fih kí shimálí o janúbí díwáren hain. Agle waqton men Memfas se samundar tak usí ráh se qáfila játá thá. Shimálí yạne Aṭák ká silsila wádí kí ek sháḳh se wast ke qaríb ṭúṭ játá hai, jis kí barábar baṛí wádí se shimál o sharq ko ek ráh Ḳhalíj ke kanáre tak gaí hai. Is bayán se aur níz naqshaját kí madad se un muḳhtalif ráhon ká bál jin se Baní Isráel guzre the, bakhúbí mạlúm ho jáegá. Pool aur Sharp aur *aur* sáhibán ba ittibá Do Bois Ayme ke, aisá qiyás karte hain ki wuh ráh, hál ke ḳhalíj ke úpar Suez ke shimál kuchh fásile par wáqe thí. Lekin aksar saiyáh yih ḳhiyál karte hain ki wuh ráh Suez ke qaríb Baidiyáh thí. Agar Baidiyáh thí, to Baní Isráel bayán i mazkúr ke mutábiq, is wasíạ maidán men Aitám se ba diqqat tamám Rás Aṭák ke ás pás ke daldal men hokar pahunch sake honge, yá sháḳh wádí i mazkúr se Wádí i Fih men aur wahán se púrab ko Baidiyáh aur samundar kí jánib baṛhe honge. Aisá mạlúm hotá hai ki Yúsifus kí ráe ke muwáfiq Sikárd aur Rumer sáhibán ke nazdík yih amr ki Isráelí Leṭopolis se jo daryá i Níl par hai, sídhe Wádí i Fih men hokar Baidiyáh tak áe aur Aitám se phir paṛe, (Ḳhur. 14 : 2.) yih mạne rakhtá hai ki unhon ne sháḳh wádí i mazkúr ko chhoṛ diyá jo unhen Ḳhalíj ke gird tak pahunchátí. Baidiyáh ek wasíạ maidán wádí ke dahne par hai jis ke shimál o janúb men paháṛ bamanzile díwáron ke hain aur us ke sámhne samundar hai. Pas aisí súrat men agar Misrí chand hí risálon se lashkar i Isráel ke shimálí yá báen bázú ká muhásara kar lete aur un ke ạqab men pachchham kí ráh band kar dete, to Isráelí yaqínan kámil taur se mahsúr ho játe. Mạlúm hotá hai ki wuh yihí jagah hai jis kí nisbat Kitáb i Muqaddas se aur níz Yúsifas muarriḳh ke bayán se páyá játá hai ki Isráel wahán paháṛon kí gháṭí men phans rahe the, hattáki bahutere saiyáhon ne, maslan Sikárd aur Rumer aur Saw aur Olin aur Kiṭṭo sáhibán hain, us maqám ko Isráelíon kí baṛí ḳhalásí ká markaz qarár diyá hai. Lekin baṛí mushkil jis ke hal ká dushwár mạlúm hotá hai, yih hai ki ḳhalíj ká pháṭ is maqám par qaríb 15 míl ke hai aur yaqínan us waqt men bhí is se kam na hogá. Is men shakk nahín ki jis wáqiạ ká wuqụ ba taríq-i-iạjáz ho, us men aisá májrá gair mumkin nahín ki chha lákh ádmíon ká guroh jis ke sáth kam az kam do chand ạurat o bál bachche honge aur hathyár aur maweshí aur galle aur níz Misr kí fauj ke kuchh ádmí, sab ek rát men subh kí nikás se pahle, aise waqt men utar gaye ki púrab kí saḳht ándhí ne samundar ke pání ko lauṭál diyá thá. Pandrah míl kí manzil khúb tạlím yáfta lashkar ká mạmúl hai. Isí sabab se Niebuhr aur Robinson aur Hengstonberg aur Tishendorf aur Stanley aur Winnor sáhibán aur bahut se hál ke saiyáh yih qiyás karte hain ki jis maqám se Isráelí utre the, wuh Suez thá yá us ke niháyat

XIV BÁB.

AUR Ḳhudáwand ne Músá
se farmáyá, ki
2 Baní Isráel se kah, ki
Phireṉ, aur Fi-Alhírát ke áge,
Mijdál aur daryá ke darmiyán,
muqím hoṉ. Baal-Safún ke
muqábil, jo daryá ke kanáre
hai, muqím hoṉ.
3 Firaún baní Isráel ke haqq
meṉ kahegá, ki We us zamín
meṉ phaṉse haiṉ, aur bayábán
ne unheṉ band kiyá hai.
4 Aur maiṉ Firaún ke dil
ko saḳht karúṉgá, ki wuh un
ká píchhá karegá; aur maiṉ
Firaún aur us ke sáre lashkar
par gálib húṉgá; táki Misrí
jáneṉ, ki Ḳhudáwand maiṉ
húṉ. Aur unhoṉ ne aisá hí
kiyá.
5 ¶ Aur jab sháh i Misr ko
ḳhabar dí gayí, ki we log bhág
gaye, to Firaún aur us ke ḳhá-

---

qaríb koí maqám thá. Yih sach hai ki agar Marfí Sáhib ke qiyás ke mutábiq yih qarár diyá jáe ki Isráelí janúbí ráh se utre, aur ạurat aur bachche aur mawáshí ḳhalíj ke kanáre chale gaye, to yih mushkil (yạne aise thoṛe ạrse meṉ itne ádmí kyúṉkar utre) hall ho játí hai. Lekin koí aise qiyás se mutmain na hogá, jab ki Kutub i Muqaddasa se us ká subút nahíṉ páyá játá hai. Suez ke qaríb samundar ká pháṭ jaisá ki úpar zikr á chuká hai, ab se bhí ziyáda chauṛá thá, aur tín chár míl koí sídhí ráh kanáre se kanáre tak baná lená ạrse mazkúr meṉ mumkin thá, aur Misrí fauj kí hazímat dene ke wáste baḳhúbí gunjáish ho saktí thí (Robinson Sáhib kí Kitáb Baibal kí tahqíqát 1,56 aur Kurtz Sáhib kí Táríḳh Ạhd i Atíq.)

BAHR I AHMAR SE ḲHALÁSÍ.

CHAUDAHWAṈ BÁB.

2, 3. *Ki phireṉ aur Filhairát ke áge Majdál aur daryá ke darmiyán muqím hoṉ.* Isráelí is waqt Aitám meṉ kanáre ke qaríb muqím the jaháṉ se Falastín ko sídhí ráh Filastiya ke maidán meṉ hokar shimál o sharqí jánib ko gaye the aur Koh i Síná ko ḳhalíj ke sharqí kanáre kanáre janúb o sharqí simt meṉ sídhá rásta gayá thá. Lekin bajáe is ke ki in donoṉ ráhoṉ meṉ se kisí ráh se játe, janúb o garb us baṛe maidán meṉ ko phir paṛe jo Suez i hál ke pachchham hai, aur ḳhalíj ke garbí kanáre par áe aur Koh i Aṭák ke shimál o sharq muqím húe. Is tarah samundar sámhne aur Koh i Aṭák dáeṉ bázú par aur juzan ạqab meṉ rahá. Phir jab Misrí shimál o garb se ḳhwáh Bubástís kí ráh se yá Baltís kí ráh se un par á paṛe, to unhoṉ ne jáná ki ham bilkull ghir gaye, ḳhusúsan dar hále ki Firaún ne koí chhoṭá hí dasta fauj ká Koh i Aṭák ke gird ráh rokne aur janúb ká silsila i bázgasht munqaṭạ karne ko bhejá thá, to wáqe meṉ baṛe taraddud ká maqám thá. (Jashn ká naqsha dekho.)

Filhairat, Majdál Baạlsafún. Músá ke waqtoṉ meṉ yih mashhúr maqámát the, magar ab hazároṉ baras ke hawádis ne nishán bhí nahíṉ rakhá, agarchi in námoṉ se yih patá lagtá hai ki kaháṉ ábád the.

Majdál. Qilạ. Yih koí mustahkam maqám sháyad Koh i Aṭák kí choṭí par wáqe thá.

Baạlsafún. (Muháfazat.) Gáliban yih koí sarhaddí qilạ muháfazat ke liye thá.

Filhairat. Jaisá ki umúman qiyás kiyá játá hai agar Misrí lafz bamạne "sarkaṛe kí jagah" ke hai, to mạlúm hotá hai ki wuh kanáre par koí chhoṭá qilạ yá maqám thá.

We us zamín meṉ phaṉse haiṉ. Gáliban is ká bihtar tarjuma yih hai ki we bahak gaye (yá bayábán meṉ ráh bhúl gaye.) Jab unhoṉ ne áp ko muhlik registán ke kanáre dekhá to ghabráhaṭ se yih samjhe ki ab ham paháṛ aur samundar ke bích phaṉs rahe.

Bayábán ne unheṉ band kiyá hai. Yạne wuh us meṉ aise ghir gaye haiṉ jaise koí phande meṉ phaṉs rahtá hai.

5. *Ham ne yih kyá kiyá.* Firaún ká bewajh ḳhauf jab kam ho gayá to us ke

dimoṉ ká dil un logoṉ kí taraf
se phir gayá, aur we bole, ki
Ham ne yih kyá kiyá, ki Isráel
ko apní ḳhidmatgárí se báhar
jáne diyá.
6 Tab us ne apní gáṛíáṉ
jotíṉ, aur apne log sáth liye:
7 Aur us ne chha sau chuní
húí gáṛíáṉ, Misr kí sab gáṛíáṉ,
sáth líṉ; aur un sab par sardar
biṭháe.
8 Aur Ḳhudáwand ne sháh
i Misr Firaún ke dil ko saḳht
kar diyá, aur wuh baní Isráel
ke píchhe chaṛh dauṛá: par
baní Isráel báládastí se nikle.
9 Aur Misrí un ká píchhá
kiye chale gaye, aur Firaún ke
sáre ghoṛoṉ, aur us kí gáṛíoṉ,
aur us ke sawároṉ, aur us ke
lashkar ne, un ko ḳhaima kha-
ṛá karte húe daryá par, Fí-
Alhírát aur us ke áge, Baal-
Safún ke muqábil, já hí liyá.
10 ¶ Aur jab Firaún nazdík
húá, aur baní Isráel ne áṉkheṉ
úpar kíṉ, aur Misríoṉ ko apne
píchhe áte húe dekhá, we shid-
dat se ḍare: tab Baní Isráel
ne Ḳhudáwand se faryád kí.
11 Aur Músá se kahá, ki
Kyá Misr meṉ qabroṉ kí jagah
na thí, ki tú ham ko waháṉ se
bayábán meṉ marne ke liye
láyá? tú ne ham se yih kyá
muámala kiyá, ki ham ko Misr
se nikál layá?
12 Kyá yih wuhí bát nahíṉ,

---

saḳht dil meṉ niháyat gussa aur josh aur badlá kí ḳhwáhish paidá húí. Firaún ke gurúr aur saḳhtí ká zuhúr kuchh taạjjub na thá. Us ká aisá mizáj Misr ke bádsháhoṉ kí súratoṉ se, ki unhoṉ ne apne hálát ḳhud apne qabristánoṉ meṉ likhwá chhoṛe haiṉ, kamál munásib hai. Jab Lepsius kí baṛí taswíreṉ aur Nepolian ke baṛe sannáoṉ ke sanáe hamáre pesh nazar hote haiṉ, to us waqt Firaúnoṉ ke futúhát aur julús aur nabí ke ahwál yád áte haiṉ jaisá ki ab bhí sangtarásh qabroṉ meṉ musallasnumá qiṭe se lekar daryá ke daháne tak mustahkam yádgár un ke ziddí mizájoṉ aur Ḳhudá se muqábala karnewále gurúr kí, aur Músá ke is qisse kí túl tashríhát maujúd haiṉ.

6. *Us ne apní gáṛíáṉ jotíṉ.* Ghoṛoṉ aur gáṛíoṉ kí taswíreṉ pahle pahl Amúsíoṉ kí qadím ịmárat meṉ miltí haiṉ, háláṉki sábit hotá hai ki us waqt se pahle bhí ghoṛoṉ aur gáṛíoṉ ká istịmál hotá thá.

Gáṛí do pahiyoṉ ko bagair khaṭole yá nishast ke hotí thí aur us par chamṛe ke tasmoṉ kí bunáwaṭ jál kí tarah mạlúm hotí thí, lekin us kí narmí súráḳhoṉ ke nuqs ko rafạ kar detí thí. Do ghoṛe ek gáṛí ko khíṉchte the, aur ghoṛoṉ par kuchh sáz nahíṉ hotá thá. Lakṛí ká júá jaisá is mulk kí gáṛíoṉ meṉ hotá hai ghoṛoṉ ke kandhoṉ par rakhkar unheṉ bailoṉ kí tarah jotte the. Barchhíáṉ rakhne ke thaile aur tarkash ek taraf bándh diye játe the aur ek háṉknewálá aur ek yá do sipáhí gáṛí par hote the, magar sipáhí khaṛe rahte the.

7. *Chha sau.* Yih chuní húí faují gáṛíáṉ thíṉ aur Yúsifas riwáyatan likhtá hai ki pachás sawár aur do lákh piyáde the. Lafz sab ká is áyat meṉ bamạne mutlaq the qaid nahíṉ áyá hai yạne yih matlab nahíṉ ki Misr meṉ jitní gáṛíáṉ thíṉ sab baṛí Isráel ke taạqub meṉ thíṉ. (Dekho sharh Ḳhur. 9: 6.)

Sardár. Ek háṉknewálá aur do laṛnewále jin meṉ ek sardár hotá thá.

8. *Báládastí se.* Yạne ạlániya aur jurạt se; lekin jab unhoṉ ne Firaún kí gáṛíáṉ dekhíṉ, to himmat játí rahí.

9. *Aur Firaún ke sáre ghoṛe aur us kí gáṛíoṉ.* Is ká bihtar tarjuma "gáṛí ke ghoṛe" hai. Tín qism kí fauj ká zikr hai yạne ghoṛe ke sawár aur gáṛí ke sawár aur piyáde.

10-12. *Ḳhudáwand se faryád kí.* Az ráh i ịtiqád nahíṉ balki ḍarkar.

Kyá Misr meṉ qabroṉ kí jagah na thí. Yih niháyat dilsozí aur riqqat ke kali-

jo ham ne Misr men tujh se
kahí thí, ki Ham se háth uṭhá,
táki ham Misríon kí ḳhidmat
karen? ki hamáre liye Misríon
kí ḳhidmat karná bayábán men
marne se bihtar thá.
13 ¶ Tab Músá ne logon ko
kahá, Ḳhauf na karo, khaṛe
raho, aur Ḳhudáwand kí naját
dekho, jo áj ke din wuh tum-
hen dewegá: kyúnki un Misrí-
on ko, jinhen tum áj dekhte ho,
tum unhen phir tá abad na
dekhoge.
14 Ḳhudáwand tumháre liye
jang karegá, aur tum chupcháp
rahoge.
15 ¶ Tab Ḳhudáwand ne
Músá se kahá, ki Tú kyún
mere áge naḷa kartá hai? Baní
Isráel se kah, ki we áge chalen.
16 Tú apná ạsá uṭhá, aur
daryá par apná háth baṛhá, aur
use do hisse kar: baní Isráel
daryá ke bíchon bích men se
súkhí zamín par hoke guzar
jáenge.
17 Aur dekh, ki main Misrí-
on ke dilon ko saḳht kar dúngá,
aur we un ká píchhá karenge,
aur main Firạún, aur us kí
sipáh, aur us kí gáṛíon, aur us
ke sawáron par apná jalál záhir
karúngá.
18 Aur ye Misrí, jab main
Firạún, aur us kí gáṛíon aur
us ke sawáron par apná jalál
záhir karúngá, to jánenge, ki
main Ḳhudáwand hún.
19 ¶ Aur Ḳhudá ká Firishta,

---

mát hain, kyúnki Baní Isráel aise mulk ke parwarish-yáfta the jahán ki wasíạ aur ḳhushnumá qabren mashhúr thín. Memfas ká sháhí qabristán daryá e Níl ke kanáre 60 míl se ziyáda túl men thí, jis men ab bhí ek ịmárat aisí ạzím ush shán khaṛí hai ki ádmí ne kabhí aisí buland ịmárat nahín banáí hogí. Thíban ke qabristán goyá murdon ke ạzím ush shán mahall hain. Lásh ká bedafn paṛe rahná, Misr ke log murde kí saḳht taklíf aur musíbat ká músjib samajhte the. Be-shakk Baní Isráel ko bhí yihí ḳhauf paidá húá ki kabín hamárí láshen is wiráne men paṛí na rah jáwen.

Hamáre liye Misríon kí ḳhidmat karná bayábán men marne se bihtar hai. Yih buzdilí kí máyúsí thí; lekin yih yád rakhná cháhiye ki we gulámí ke ạdí ho gaye the, aur un ke áqá jin kí unhon ne muddaton ḳhidmat kí thí, ghoṛe aur gáṛíán lekar un ke sámhne á pahunche the.

13. *Khaṛe raho aur Ḳhudáwand kí naját dekho.* Músá ne himmat buland kí, us ká ímán mazbút thá, lekin yih nahín ján saká ki naját kyúnkar hogí.

15. *Tú kyún mere áge naḷa kartá hai.* Yih nahín likhá hai ki kyá kahkar royá. Yih Músá kí dilsozí aur us girya o zárí ká jo us ne zubán se nahín, balki dil se kí thí, jawáb hai. Yih goyá Músá ko Baní Isráel ke paidá hone ká dard i zih thá. Músá ko gaib se yih ḳhabar áí ki terí duạ ká jawáb maujúd hai, sirf ituí kasr hai ki tú us ke leno ko taiyár ho já. Baṛh aur ázádí hásil kar.

Baní Isráel se kah ki we áge chalen. Yạne Kampú toṛkar kúch karen. Bazáhir yih bát págalpan kí mạlúm hotí thí, lekin hukm i Ḳhudá yún hí thá.

Us kí gáṛíon aur us kí sawáríon par. Thíban ke qabristán par jo kanda patthar hain, un se muḳhtalif aqsám ke Misrí piyádon ká aur un ke hathyáron ká hál mạlúm hotá hai.

16. *Tú apná ạsá uṭhá aur daryá par apná háth baṛhá aur use do hisse kar.* Ġáliban Músá kí duạ ke asar se Ḳhudá ne yih bát us ke dil men ḍálí, aur ạsá ba Khudá ádmí kí qudrat ká nishán thá.

17. *Apná jalál záhir karúngá.* Yạne is taur se unhen shikast fásh dúngá ki sab par záhir hogá ki jang karnewálá Ḳhudá hai jis ne yih halákat bhejí.

19, 20. *Ḳhudá ká firishta.* Yạne bádal aur ág ke satún men Ḳhudá ká

jo Isráelí lashkar ke áge chalá
játá thá, phirá, aur un kí pusht
par á rahá, aur badlí ká wuh
sutún un ke sámhne se gayá,
aur un kí pusht par já ṭhahrá.
20 Aur Misríon ke lashkar
aur Isráelí lashkar ke bích men
áyá; aur wuh ek andherí badlí
ho gayí, par rát ko roshan háí:
so tamám rát ek lashkar dúsre
ke nazdík na áyá.
21 Phir Músá ne daryá par
háth baṛháyá: aur Ḳhudáwand
ne ba-sabab baṛí púrabí ándhí
ke tamám rát men daryá ko
chaláyá, aur daryá ko sukhá
diyá, aur páví ko do hisse
kiyá.
22 Aur baní Isráel daryá ke
bích men se súkhí zamín par
hoke guzar gaye: aur páni kí,
un ke dahine aur báyen, díwár
thí.
23 ¶ Aur Misríon ne píchhá

Zahúr, (dekho Ḳhur. 3: 2, 6.) Ág ká satún Isráelíon ko roshní detá thá, táki we dekh saken ki kyúnkar kúch karná cháhiye. Lekin Misrí unhen dekhte the. Aur chúnki us kí roshní Isráelí faujon men thí, is wáste Firạún ke guroh ko wuh roshní rát kí qudratí táríkí mạlúm húí hogí.

21-22.—*Aur Ḳhudáwand ne ba-sabab baṛí púrabí ándhí ke tamám rát daryá ko chaláyá.*—Is maqám par, jaisá ki wabáon ke bayán men áyá hai, asbáb i fitrí yạne mạmúlí wasáil Ḳhudá kí taraf se muhaiya ho gae. Shimál o sharqí hawá jo Ịbrání men purabí kahlátí hai, páni ko tang Ḳhalíj se janúb o garb kí jánib baṛhá le já saktí hain aur agar ḳhushkí ke dinon men wuh hawá chale, to kuchh ạjab nahín ki tamám ḳhalíj ko ḳhushk kar de. Jis maqám se Baní Isráel utre the, agar wuh uthlá thá jaise áj kal Suez ke qaríb hai, aur shimál ko gahrá páni thá jaisá ki áj kal hál hai, to ek ḳhalíj men qáim ho saktá hai aur gahrá páni úpar aur níche chhúṭ rahegá. Yih bhí yád rakhná cháhiye ki pandrahwín táríkh ke chand hí ạrse ke bạd us samundar men madd o jazr (ghaṭáo baṛháo) húá kartá hai aur Suez ke muqábil 5 se 7 feet tak páni baṛh játá hai, aur bạd ghaṭ jáne ke bhí jab tez hawáen chaltí hain to yakáyak páni lauṭkar áṭh áṭh nau nau feet tak baṛh játá hai, (dekho marátib i ibtidáí.) Is ạjíb ázádí kí nisbat Ịbráníon aur káfiron kí riwáyát yaqín dilátí hain ki sab asbáb i fitrí Músá kí ijábat i duạ ke wáste muhaiyá ho gae the. Músá ne fath ke gíton men is tarah likhá hai ki wuh páni Yahowáh ke nathnon kí hawá se jamạ ho gayá. Aur yih gít bhí Músá ne gáyá ki "tú ne apní hawá se phúnk márí, daryá ne unhen chhipá liyá." (Báb 15: 8, 10.) Ġaraz páni ke lauṭne aur hawá kí tásír se us ke ạláhida ho jáne ká sabab Músá ke gíton se mạlúm hotá hai. Isí tarah bahut jagah áyá hai ki Ḳhudá ne Bahr i Ahmar ke páni ko ḳhushk kar diyá. (Yúsha. 2: 10; Zab. 66: 6; 106: 9.)

Apní apní tabíạt ke munásib har shaḳhs koí na koí amr bataur muạjize ke qarár de saktá hai. Lekin *auwal* yih hai ki Isráelíon ká safar Ahkám i Iláhí ke bamújib muạiyan ho gayá thá aur ṭhík usí waqt par hawáen bhí chalín. *Dúsre.* Yih ki donon faujen ạrse tak aisí qaríb rahín ki ág ke sitún kí áṛ na hotí to Baní Isráel bahut sahl halák ho játe. *Tísre,* yih ki samundar ke mạmúlí madd o jazr ká hál Firạún ko aur us ke sardáron ko banisbat Baní Isráel ke zurúr bihtar mạlúm hogá. Aisí súrat men tamám Baní Isráel ká bach jáná aur tamám Misríon ká garq ho jáná sirf asbáb i fitrí par kisí tarah mahmúl nahín ho saktá hai. (Dekho sharh Yashúạ 10: 12.)

Aur páni un kí dahní aur báín díwár thí. Yạne wuh páni Isráelíon ke haqq men áṛ ho gayá, yih nahín ki fil-haqíqat páni kí díwár khaṛí ho gaí jaisá ki bạz us kí taswír banáte hain. Ḳhudá agar cháhtá ki páni díwár kí tarah khaṛá ho jáwe, to wuh kar saktá thá; aur zihn men aisá tasauwur lafz i díwár ke sabab se bá-ásání bandh játá hai. Lekin yaqínan is muháware ká matlab yihí hai

kiyá, aur un ká píchhá kiye
húe, we, aur Firaún ke sab
ghoṛe aur us kí gáṛíán, aur
us ke sawár daryá ke bíchon̲
bích tak áe.
24 Aur yún̲húá, ki Ḳhudá-
wand ne pichhle pahar us ág
aur badlí ke us sutún men̲ se
Misríon̲ ke lashkar par nazar
kí, aur Misríon̲ kí fauj ko ghab-
rá diyá.
25 Aur un kí gáṛíon̲ ke
pahiyon̲ ko nikál ḍálá, aisá ki
mushkil se chaltí thín̲: chunán-
chi Misríon̲ ne kahá, ki Áo,
Isráelíon̲ ke munh̲ par se bhág
jáwen̲; kyún̲ki Ḳhudáwand un
ke liye Misríon̲ se jang kartá
hai.
26 ¶ Aur Ḳhudáwand ne
Músá se kahá, ki Apná háth
daryá par baṛhá, tá ki pání
Misríon̲, aur un kí gáṛíon̲ aur
un ke sawáron̲ par phir áwe.
27 Aur Músá ne apná háth
daryá par baṛháyá, aur daryá
subh hote apní qúwat i aslí par
lautá: aur Misrí usí ke áge
bhāge: aur Ḳhudáwand ne
Misríon̲ ko daryá men̲ halák
kiyá.
28 Aur pání phirá, aur gáṛí-
on̲, aur sawáron̲, aur Firaún
ke sab lashkar ko, jo un ke pí-

ki dáen̲ aur báen̲ donon̲ taraf pání se Baní Isráel kí hifázat ho gaí. Isí tarah Nahamiyáh (3: 8) men̲ kisí (Thíban) kí nisbat likhá hai ki samundar (wasíạ Níl) un ke liye morchá aur díwár thá yạne dushmanon̲ se muháfizat ke wáste panáh thí. Yih sach hai, ki ạshár men̲ pání ko is tarah bándhte hain̲ ki "túda túda kharạ́ hai." (Ḳhurúj 15: 8; Zahúr 78: 13.) Aise hí áyá hai ki samundar ke jigar men̲ pání jam gayá aur kapkapáte Hurib kí choṭíon̲ ne menḍhon̲ kí mánind chhalángen̲ márín̲ aur paháṛíon̲ ne menḍhon̲ ke bachchon̲ kí mánind." (Zab. 14: 4.) Záhir hai ki aise muháwarát se lafzí mạne nahín̲ murád hain̲. Lekin yih jánná cháhiye ki dekhne men̲ mạlúm hotá thá ki hawá e tez se pání jamạ ho gayá hai, agarchi yih ham nahín̲ mánte hain̲ ki sídhí díwár kí tarah khaṛá ho gayá thá (dekho Sharah Yashúạ 3: 13.)

24. *Pichhle pahr.*—Ạhd i Jadíd ke zamáne men̲ Yahúdí rát ko chár pahron̲ par taqsím karte the; lekin Ạhd i Ạtíq men̲ tamám rát faqat tín pahr par taqsím karte the. Pahlá pahr gurúb i áftáb se das baje rát tak (Nauha 2: 19) aur darmiyání pahr das baje se do baje rát tak (Qáz. 7: 10.) Aur pichhlá pahr do baje rát se tulụ́ e áftáb tak hotá thá. Pas yih do baje ke bạd subh ke pahre men̲ húá ki jo abr siyáh parde kí mánind Misríon̲ ke saron̲ par aur sámhne laṭak rahá thá, khul gayá, aur Yahowáh ne un par ág men̲ se nazar kí. Sáhib i Zabúr ne is wáqịe ká bayán kiyá hai. Magar Misríon̲ ke ḳhauf ko qiyás karne ke liye is ká yád rakhná zarúr hai ki garaj aur bijlí Misr men̲ bahut kam hotí hai, aur jis zor shor se garaj ke túfán hamáre mulk men̲ hote hain̲, wuh to wahán̲ ke logon̲ ko mutlaq nahín̲ mạlúm hain̲. "Badlíon̲ ne pání unḍel diyá, bádalon̲ ne áwáz sunáí, tere tír cháron̲ taraf se uṛe, terí garaj kí áwáz girdbád men̲ húí, bijlíon̲ ne jahán ko roshan kar diyá. Zamín larzí aur kámpí." (Zab. 77: 17, 18.)

25. *Gáṛíon̲ ke pahíon̲ ko nikál ḍálá.*—Gáṛíán̲ ek dúsre se aṭak gaín̲ aur kíchaṛ men̲ dhan̲skar ṭukṛe ṭukṛe ho gaín̲; aur shiddat ke menh̲ aur chaun̲dhiyánewálí bijlí aur ḍaránewálí garaj ne ḳhaufnák tafriqa un ke darmiyán ḍálá. Lekin yih wáqịa us musíbat kí jo samundar ke qúwat i aslí par áne se wáqị húí thí faqat pesh-ḳhabarí thí.

27. *Subh hote.*—Yạne qaríb nikás ke. Kíchaṛ bharí húí gáṛíon̲ aur ghoṛon̲ ká aṭakná aur tund hawá ke zor se menh̲ ká ạin Misríon̲ ke munhon̲ par paṛná aur bijlí kí andherí yih sab Misríon̲ kí kámil halákat ke asbáb the.

chhe daryá ke bích áe the, chhi-
pá liyá: aur ek bhí un men̲ se
báqí na chhúṭá.
29 Par baní Isráel ḳhushk
zamín par daryá ke bích men̲
chale gaye: aur pání kí un ke
dahine aur báen̲ díwár thí.
30 So Ḳhudáwand ne us din
Isráelíon̲ ko Misríon̲ ke háth
se yún̲ bacháyá, aur Isráelíon̲
ne Misríon̲ kí láshen̲ daryá ke
kanáre par dekhín̲.
31 Aur Isráelíon̲ ne baṛí
qudrat, jo Ḳhudáwand ne Mis-
ríon̲ par záhir kí, dekhí: aur
log Ḳhudáwand se ḍare: tab
Ḳhudáwand par, aur us ke
bande Músá par, ímán láe.

30, 31. *Misríon̲ kí láshen̲ daryá ke kanáre par dekhín̲.*—Pachchham kí hawá aur pání ke rele ne púrab ke kanáre ko mạe ádmíon̲ aur gáṛíon̲ aur sámán ke dabá liyá. Yúsifas likhtá hai ki dúsre roz Músá ne Misríon̲ ke hathyár jo Baní Isráel ke kampú men̲ samundar kí lahron̲ aur hawá ke zor se á gae the, jamạ karáe. Kyá bạíd hai ki Isráelíon̲ ne un laṛáíon̲ ke liye jin ká bạd ạzín̲ zikr hai ki aqwám i sahráí aur Baní Isráel ke darmiyán húín̲ isí tarah hathyár hásil kiye hon̲.

So Ḳhudáwand ne us din Isráelíon̲ ko yún̲ bacháyá.—Isráelíon̲ ne yih wáqịa hamesha yád rakhá. Yihí wáqịa un kí qaumí zindagí kí ibtidá thí. Bahr i Ahmar se riháí páne ká hál Isráelíon̲ kí har kitáb men̲ maujúd hai aur us ká charchá un kí har ịbádat aur dunyáwí kár o bár men̲ rahtá hai. Tawáríḳh i bátil men̲ bhí is wáqịa ká sahíh hál likhá hotá hai. Diodorus Siculas likhtá hai ki samundar ke kanáre ke báshindon̲ men̲ yih riwáyat hai ki ek martaba aisá madd o jazr húá thá ki zamín dikháí detí thí. Artapnus ká bayán hai ki Memfas ke báshindon̲ ne kahá ki Músá apne guroh ko Bahr i Ahmar se madd o jazr ke waqt nikál le gayá. Aur Heliopolis ke rahnewále kahte hain̲ ki jab bádsháh ne Músá ká taạqqub kiyá, to us ne samundar ko apne ạsá se do hisse kar diyá. Aur jab Misrí un ke píchhe samundar men̲ ghuse, to bijlí taṛpí aur pání lauṭ áyá, aur tamám Misríon̲ ko halák kar diyá. Ba-qaul Ewald Sáhib ke yih aisá wáqịa hai ki táríḳh se us ká wuqụ́ yaqínan sábit hai aur us ke natáij i ạzím ham par bhí roshan hain̲. Yih kuchh taạjjub kí bát nahín̲ ki jin logon̲ ko muạjize se inkár hai wuh Bahr i Ahmar se riháí páne ko ittifáqí tasauwur karte hain̲. Ziddí be-ímán duạ́on̲ kí ijábat ko bhí mahz ḳhush-waqtí par mahmúl kar lete hain̲. Jo shaḳhs nigáh i bátiní se mahrúm hai, us ke sámhne kaisí hí shahádat muạjizát ke báb men̲ pesh kí jáwe, kuchh asar nahín̲ kartí hai. Muạjiza ạmal i riyází kí tarah dil ko nahín̲ mutmaiyan kar saktá, kyún̲ki hikmat Iláhí ká subút bátin se taạlluq rakhtá hai na ki zihánat se. Kutub i Muqaddasa se sab se baṛe muạjize yạne Khudá ke Beṭe ke jí uṭhne ko bhí sab dekhnewálon̲ ne yaqín nahín̲ kiyá, bạzon̲ ko us men̲ bhí shakk rahá. Agar be-ímání hamesha mumkin na hotí, to ímán ajr ke qábil ḳhúbí nahín̲ qarár pátá. Yih ímán hí hai ki jis se Isráelíon̲ ne wuh baṛí qudrat dekhí jo Ḳhudáwand ne Misríon̲ par záhir kí.

PANDRAHWÁN̲ BÁB.

Marátib i Ibtidáí.

(1) Solan kí tarah Músá sháịr aur sháre donon̲ thá. Us ne na faqat táríḳh aur nasáih aur nabúwat likhí, balki unhen̲ Ilhámí gít se árásta kiyá. Pas jo haqíqat i Iláhí nabí se tamám dunyá ko pahun̲chnewálí thí, wuh faqat unhín̲ kí samajh ke munásib nahín̲ thí, balki tarah tarah ke ḳhiyálát aur joshon̲ aur mạlúmát se málámál thí. Qaumí ittifáq ke gít auwal Baní Isráel ne joṛe. Un ke qaumí aur mazhabí ḳhiyálát ká asar har wíráne aur har ábádí men̲ jahán̲ kahín̲ subh ko unhon̲ ne apne ḳhíme ukheṛe aur shám ko gáṛe, pahun̲chá. Jab muqaddas Ḳhíme se ásmán kí taraf abr uṭhá, to unhon̲ ne yih gít gáyá.

Uṭh ai Ḳhudáwand aur tere dushman titar bitar hon̲.

Aur we jo tujh se kíná rakhte hain̲

XV BÁB.

TAB Músá aur baní Isráel
ne Khudáwand ke áge yih gít
gáyá, aur bole, ki Main Khu-
dáwand kí hamd o saná gáún-
gá, ki us ne bare jalál se apne
taín záhir kiyá: us ne ghore
ko, us ke sawár samet, daryá
men dál diyá.
2 Khudáwand merí qúwat,
aur merá rág hai, aur wuh
merí naját húá: wuh merá

tere áge se bhágen.—Aur jab rát ko bádal laut játá aur thahar rahtá to yih gít gáte.

Ai Khudáwand hazáron hazár Isráelíon men phir á.—Jo gít Músá ne Baní Isráel ko qaríb khatm apní risálat ke sikháe the un se (Istis. 32) aur 19wín Zabúr se jo Músá ek mard i Khudá kí duá hai, us se qúwat i sháirí aisí bí pái játí hai jaisá ki is báb men záhir kí gaí hai. Dáúd kí nazm ba-iatibár ajíb khúbí aur latáfat ke bahut umda hai. Us men ajíb rúhání josh aisá hai ki dilon ko khol detá hai. Kambel Sáhib ne kyá khúb kahá hai ki Dáúd ke bayán men latáfat aur zihánat ziyáda hai; lekin Músá kí nazm men álí khiyálí aur shán o shaukat ziyáda hai. Jis Zabúr men Dáúd ne álá khiyál bándhá hai, wuh qadím sháir aur sháre Músá se akhz kiyá hai aur subh ke bayábání gít men maujúd hai. (Zab. 68.)

Kitáb i Paidáish men bhí kabín kahín nazm ká sá dhang páyá játá hai. Yaqúb ne apne beton kí nisbat barakat ke kalimát jo kahe hain, un ko bhí ba-manzile ágáz nazm ke tasauwur karná cháhiye. Lekin ba gumán i gálib aisá malúm hotá hai ki gulámí ke aiyám men Misr men bhí Isráelí sháir the jo *Alshaddáí* yane *Qádir i Mutlaq Khudá* kí taríf men gít gáte the jo ham tak nahín pahunche kyúnki yih mumkin nahín ki aisí nafís nazm kisí aisí qaum men pái jáwe jo pahle se is faun se mutlaq wáqif na ho, yane kisí qaum men pahle pahal khiyálát manzúma aise nafís nahín ho sakte hain.

(2.) Ibrání nazm ká musharrah hál Kitáb i Zabúr ke díbáche men likhá jáegá. Is maqám par jaisá ki Lowth Sáhib ne kahá hai, faqat is qadr kahná káfí hai ki jo qawáid i Urúz Yúnáníon aur Rúmíon se nikle hain, un se is nazm ká jánchná waqt aur koshish ko fuzúl záe karná hai. Arkán aur qawáfí aur auzán is men nahín hain. Is men sirf yihí khúbí hai ki ek hí bayán ko kaí tarah adá kiyá hai, jis se bayán men qúwat aur tákíd á gaí hai. Dúsrí zabán men us ká is tarah tarjuma karná ki wuhí haisiyat qáim rahe gair mumkin hai. Ibrání zubán kí khúbí judá hai. Munásibat i alfáz aur hurúf halqí kí qiráat aur áwáz ká ghatáo jo Ibrání makhsús hai wuh dúsrí zabán men tarjuma karne se kyúnkar qáim rahegá. Is wáste bare bare qasídon aur gazlon ko aslí zabán men sikhná cháhiye táki us kí khúbí malúm ho. Músá aur Dáúd kí nazm men Ibrání síkhnewálon ko lutf hásil hotá hai.

(3.) Milton Sáhib kí nazm ke tínon wasf Músá ke gít par bakhúbí sádiq áte hain yane sádagí aur latáfat aur dard, tínon khúbíán us men maujúd hain. *Sádagí* yih hai ki har koí kháss o ámm se us ke matlab ko samajh letá hai Aur *latáfat* yih hai ki fauran rúh us ke mazámín ko sunkar khush hotí hai. Dard is mane kar hai ki us ká har lafz dil men riqqat aur asar paidá kartá hai. Lekin sab se barí khúbí us men dín kí talím hai. Auwal aur ausat aur akhír Yahowáh hai. Na Músá na Isráel balki Yahowáh sáhib i jang hai. (Áyat 3.) Kull gíton men Yahowáh kí sitáish pái játí hai.

Músá aur Maryam ká gít.—1-21. Jahán tak mumkin hai, ham apne Urdú qawáid se in gíton ko tatbíq denge. Baz gít men do misre aur baz men tín aur kisí men chár hain.

1. *Bare jalál se.*—Jis Ibrání ibárat ká yih tarjuma hai, us men aisí sanat hai ki hamáre is Urdú tarjume men nahín áí yane har lafz ká pahlá harf ek hai jis se gáne men khúbí paidá hotí hai

Ghore ko us ke sawár samet.—Sawár se ghoron ke aur ghoron kí gáríon ke donon qism ke sawár murád hain.

2 5. *Pahlá band, Yáh.*—Yahowáh ká mukhaffaf hai Shuará aise mukhaffaf

Khudá hai, main us kí baráí
karúngá: mere báp ká Khudá
hai, main us kí buzurgí karún-
gá.
3 Khudáwand sáhib i jang
hai: YAHOWÁH us ká nám
hai.
4 Firaún kí gáríán aur us ká
lashkar us ne daryá men dál
diyá; us ke chune húe sardár
daryá e Qulzum men dúbae
gaye.
5 Gahrápon ne unhen chhi-
pá liyá: we patthar kí mánind
tah ko chale gaye.
6 Ai Khudáwand, terá dahi-
ná háth zor men mashhúr húá:
aur ai Khudáwand, tere dahi-
ne háth ne bairíon ko chúr chár
kiyá.
7 Tú ne apne bare jalál se
apne sámhná karnewálon ko
dhá diyá tú ne apne gazab ko
bhejá, jis ne un ko naraí kí
mánind jaláyá.
8 Aur tere nathnon ke dam
se pání ek jagah simat gayá,
aur maujen túda túda kharí ho
gayín, aur daryá ke bích men
gahrápe jam gaye.
9 Dushman bolá, Main pí-
chhá karúngá, main já lúngá,
main lút ká mál bántúngá: un
se main jí apná thandá karún-
gá, main apní talwár khín-
chúngá, merá háth un ko halák
karegá.
10 Tú ne apní hawá se
phúnk márí, daryá ne unhen
chhipá liyá: we síse kí tarah
zor ke pání men ta.e baith
gaye.

ká álá qism kí nazm men aksar istiamal kiyá karte hain aur alfáz murakkaba men bhí aksar yihí kalima páyá játá hai. Maslan Yaramiyáh men aur Yahúdíon ke baz makhsús muháwarát men is ká istiamál hotá hai. Halliluyáh ba mane Khudá kí hamd karo.

Wuh merá Khudá hai.—Yih is liye láe hain ki sám o ásmán kí taraf khiyal rakhe

Mere báp ká Khudá hai.—Lafz báp ká is maqám par kull ajdád (yane báp dádon par dalálat kartá hai yane yih is liye kahá gayá hai ki sunnewálá kull buzurgon ká aur un muáhidon ká jo Khudá ne Abirahám aur Izháq aur Yaqúb se bándhe the, khiyál rakhe aur yih jáne ki us ká Khudá wuh Yahowáh thá jo jaltí jhárí men Músá se ham-kalám húá thá. Yih gít chár misron ká hai. Khiyálát kí mauzúní aur ibárat kí salásat jaisá ki zikr á chuká hai, is gít ke tínon misron se bakhúbí záhir hai, aur chauthí satar men yih zikr hai ki Khudá Sáhib i Jang o Zafar hai. Dúsrí rubáí men auwal ke do misre ba-khudhá mutasáwí hain aur isí tarah ákhir ke do bá-yak-dígar munásib hain. Fasáhat ba-tadríj barhtí gaí hai. Yihí hál sáre gít men hai.

6-8. *Dúsrá band.*—Ab sháir mausúf Khudá kí taraf barí jurat se rujú kartá hai. Is gít men sát misre hain jin men Khudá kí us qudrat ká izhár jo Bahr i Ahmar par záhir húí thí auwal sáf ibárat men aur phir kináyon aur istiáron men hai.

Tere nathnon ke dam se.—Tez púrabí hawá ko jo Khudá i Taálá ne us rát chaláí thí, is muháware men bándhná barí álí khiyálí par dalálat kartá hai.

Túda túda kharí ho gayín aur * * *jam gae.*—Pání ko sháirí ke taur par sakht díwár bándhá hai. Habaqquq nabí ke gít men is se bhí ziyáda zor páyá játá hai.

Gahráo ne apní áwáz buland kí (aur) *apne háth úpar ko utháe*, (Habaq. 3: 10.)

9, 10. *Tísrá band.*—Is men dushman se khitáb hai. Us kí shekhíon aur dhamkíon ká hál kamál matánat se chha firqon men, das alfáz se adá kiyá hai. Auwal ke misron men Misríon kí fauj aur un ke gurúr aur shekhí aur

11 Mạbúdon men, ai Ḳhu-
dáwand, tujh sá kaun hai;
pákízagí men kaun hai terá sá
jalálwálá, ḍaránewálá, sáhib
baṛáíon ká, ạjáibát ká banáne-
wálá.
12 Tú ne apná dahiná háth
baṛháyá, zamín unhen nigal
gayí.
13 Tú ne apní rahmat se un
logon kí, jinhen tú ne chhuṛá-
yá, rahnumáí kí: tú ne apne
zor se unhen apne muqaddas
makán tak lá pahuncháyá.
14 Qaumen sunengí, aur
kámp jáwengí: aur Filistíon
ko ḳhauf pakṛegá.
15 Tab Adúm ke raís hairán
honge; Moáb ke pahlawán ko
kapkapí pakṛegí; Kanán ke sab
rahnewále pighal jáenge.
16 Unhen ḳhauf aur hirás
hogá, we tere buzurg háth se
patthar kí tarah be-hiss o hara-
kat ban jáenge, jab tak tere
log guzar na jáwen, aur ai
Ḳhudáwand, jab tak tere we
log, jinhen tú ne ḳharíd kiyá,
guzar na jáwen.
17 Tú unhen láegá, aur un-
hen apní mírás ke pahár par da-
raḳht kí tarah lagáwegá, us ja-
gah par, jo, ai Ḳhudáwand, tú
ne apne rahne ke liye banáí hai,

---

jurạt aur hoshiyárí aur ganímat ke shauq aur shaqq shudá samundar men yakáyak ghus paṛne ká zikr hai aur aḳhír kí do satron men Yahowáh kí phúnk se pání ke lauṭ áne ká bayán hai.

Síse kí tarah.—Homer ne Kitáb Illíad 24: 80 men bándhá hai ki "*Iri* Síse kí tarah samundar ke gahráon men ḍúb gaí."

11-13. *Chauthá band.*—Is men yih bayán hai ki Yahowáh ko bátil mạbúdon se kuchh nisbat nahín hai.

Mạbúdon men ai Ḳhudáwand tujh sá kaun hai.—Ịbrání men yih fiqra chár lafzon ká hai. Kahte hain ki Makábíon ke jhanḍe par in chár lafzon ke pahle hurúf bataur masal ke likhe the jis se un ká nám niklá.

Pákízagí.—Yih Yahowáh kí sifat i mumaiyaza hai jo nápák aur náqis aur gunáhgár mạbúdon se jinhen ádmíon ne apni tabíạton se baná liyá hai, tamíz detí hai.

Ḍaránewálá Sáhib baṛáíon ká.—Ḍaráe wálá is wajh se ki us ne ḳhaufnák áfaten bhejín aur isí qudrat ke sabab se baṛáí ki sazáwár húá. Pahle tín misron men bátil mạbúdon ke sifát muḳhálif i Yahowáh ká zikr hai aur dúsre tín misron men Ḳhudá ke is ihsán ká zikr hai ki Baní Isráel ko Firạún ke panje se riháí dí. Baní Isráel men baṛá mạriká Bahr i Ahmar ká hai is wáste gíton men aksar us ká zikr hai.

14-17. *Pánchwán band.*—Misríon par fath ho gaí thí, lekin abhí *aur* dushman mulk i Mauụ́d men báqí the, sárá mulk i mauụ́d Kanạ́níon se mạmúr thá. Unke dáḳhil hone ká ek darwáza Filístia se ruká thá. Dúsrí jánib Moạb aur Adúm wáqạ thí. Yih bhí sihat i nabúwat kí mashhúr ạlámat hai ki Kanạn aur Filistia aur Moạb aur Ạdúm sabhon ká zikr ek hí taur par áyá hai táham jab Kanạ́ní barbád ho gae to Isráelí Ạdúm kí ráh se guzre (Gintí 20: 18 wg.) Lekin Moạbí aur Filistí Ịbráníon ke dost aur saltanat ke zamáne men bhí hamesha un ke ham palla aur hamsar rahe. Shaịr apní tabíạt se aisá likh saktá thá jab ki pahle se bataur kashf ke us ko mạlúm thá ki Isráelí sab dushmanon par fatah páwenge. Lekin bạd fatah Kanạ́n ke zurúr thá ki aqwám i fatíha aur maftúha aur hamsar ke darmiyán khud ba ḳhud kuchh farq ho játá. Is aḳhír band men ạjíb jurat aur quwwat ke kalima áe hain.

Filistíon.—Falastín yá Filistí ke mạne Baibal men já bajá áe hain. Us qite men Filistí rahte the. Wasạt men pandrah míl thá aur Bahr i Rúm se Koh i Yahúdáh ke dáman tak jaisá ki áj kal hai us zamáne men bhí wáqị thá;

aur já e quds men, jo, ai Ḳhu-
dáwand, tere háthon ne qáim
kí hai
18 Ḳhudáwand abad ul ábád
saltanat karegá.
19 Is liye ki Firạún ká gho-
ṛá, us kí gáṛíon aur us ke sawár-
on samet, daryá ke bích men
gayá, aur Ḳhudáwand ne daryá
ke pání ko un par phir pherá:
lekin baní Isráel, daryá ke
bíchon bích se súkhí zamín par
hoke, chale gaye.
20 ¶ Tab Hárún kí bahin
Miryam nabiya ne daf háth
men liyá; aur sab ạuraten, daf-
on ke sáth, thiraktí húín us ke
píchhe chalín.

---

us men gandum bahut kasrat se paidá hotá thá. Bạdahú kull Kanạ́n ká nám rafta rafta Falastín ho gayá. (Aạm. 8: 40.)

Ạdúm. Ạdúmiya aur koh i Shaịr aur us ke mutaạlliq bayábán. Yih pahárí aur jangalí mulk Ạrab ke púrab Bahr i Ahmar ke sharqí ḳhalíj ke sire se Yardan kí ghátị tak thá, jise daryá i Zard Moáb se judá kartá thá, aur Moáb Bahr i Murda ke sharqí kanáre par wáqe thá.

Jab tak tere log guzar na jáwen. Yạne jab tak bayábán men hokar wạde kí zamín ko na chale jáwen. Aḳhír band kí ịbárat bahut fasíh hai ki

Unhen apni mírás ke pahár par daraḳht kí tarah lagáegá. Isráel bamanzil i bár áwar daraḳht ke hai jo Ḳhudá kí pahárí zamín o maskan aur maqdis aur mulk aur qurbángáh men lagáyá jáegá. Is wáqe ká anjám kyá hí ḳhúb húá. Angúr aur Injír ke sáye tale árám lená, amn o amán se gharon men Pák mazhab kí ḳhidmat bajá láná saḳht musíbaton ke bạd kaisá achchhá mạlúm hotá hai. Isí ḳhushí men sárí jamáạt ne yih gáyá.

8 *Ḳhudáwand abad ul ábád saltanat karegá.* Yạne sáre guroh ke dil Ḳhudá kí taraf us ke taḳht ke huzúr mutawajjih the. Shíshe ke samundar par buzurg log "Ḳhudá ke bande Músá ká gít aur barre ká gít gáwenge." (Múk. 15: 3.) Isráel jo fidya húá us ká paidáishí gít ba mạne i daqíq tamám zamánon ke rúhání Isráel aur us baṛe kafáre ká jo gunáh kí táríkí aur maut ke ịwaz húá, paidáishí gít hai. Ạhd i Ạtíq ke in wáqịát ke daqíq aur rúhání mạne usí waqt baḳhúbí mạlúm honge jab Ḳhudá ká bhed púrá hogá; jab ki naql aur asl, peshíngoí aur táríḳh, sharíạt aur Injíl donon milkar ek roshní baḳhshenge. Tamám Ạhd i Ạtíq men Masíh aisá hai jaise Músá jadíd men aur Músá ká gít dar asl barre ká gít hai. Agarchi kitne sau baras ke bạd ho lekin ba wajah is ke ki Ḳhudá ká kalám hai qaríb ul waqụ́ samajhná cháhiye. Aur yih kalám faqat Israel ke wáste nahín balki tamám baní Ádam ke wáste mere aur tere liye sab ke liye hai.

19. Yih áyat úpar ke gít men nahín dáḳhil hai, is men sirf gít ke sabab ká bayán hai.

20. *Hárún kí bahin.* Kutub i Muqaddasa men us kí shádí ká zikr kahín nahín hai. Mạlúm hotá hai ki wuh bhí is sabab se ki Isráelíon ke hádí aur sardár káhin Hárún kí bahin thí, ạ́lí rutba tasawwar kí játí thí. Magar Yúsifas ne likhá hai ki wuh Húr kí jorú aur Ḳhema-sáz Bazlíel kí dádí thí.

Maryam Nabiya. Ba kasr i mím aur ba fath i mím donon tarah durust hai Hamáre Ḳhudáwand kí mán ne bhí Ḳhurújwálí Maryam ká jo maạ Músá o Hárún ba manzile Isráel ke naját denewále ke tasawwar kí játí thí, nám iḳhtiyár kiyá.

Daf. Tambúra Gáliban yih wuhí bájá hai jo áj kal ke Misríon men bhí murawwaj hai. Is báje kí shakl yih hai ki ek gherá 11 inch qutr hotá hai jis ke ek taraf khál maṛh dete hain. Len Sáhib likhte hain ki ghere ke úpar sípí yá kachhwe ká khol yá háthí dánt báhar bhítar hotá hai aur us men pítal kí chhoṭí chhoṭí das duhrí gol piyálían yá rikábían (majíre lage hote hain.) Use dáen yá báen háth men pakaṛte hain aur donon háthon se bajáte hain. Jis háth se pakṛe hote hain us se úpar ko ghere ke pás thoṛí sí harakat dí játí hai jis se zor kí áwáz nikaltí hai aur dúsre háth kí unglián bích men márte hain.

21 Aur Miriyam ne un ke
gáne ká jawáb diyá, ki Ḳhudá-
wand kí hamd o saná gáo, ki us
ne baṛe jalál se apne taín záhir
kiyá; us ne ghoṛe ko, us ke sa-
wár samet, daryá men̲ ḍál diyá.

Thiraktí. Baẓe is ká tarjuma sitár yá sárangí karte hain̲.

21. *Maryam ne us ke gáne ká jawáb diyá.* Us ne bhí in lafzon̲ men̲ gít gáyá (dekho sharh áyat 1) Kitáb i Ḳhurúj ká pahlá hissa yahán̲ par ḳhatm hai. Isráelí Misr ke panje se nikal gaye hain̲; samundar píchhe aur bayábán sámhne hai.

Ḳhudá ne Isráel ko apná beṭá banáyá. Báb 15 áyat 22, Báb 40 áyat 38 tak.

1. *Zamána i ibtidáí kúch karná Bahr i Ahmar se Síná tak. Pahlí muláqát doston̲ aur dushmanon̲ se. Báb.* 15 : 22-27.

Marátib i Ibtidáí.

Súr ke bayábán. Súr ke maṇe díwár ke hain̲ aur yih nám chúne ke safaid patthar ke paháṛ Ráhá par, ki bamanzile díwár ke fauj i Isráel ke báen̲ bázú par us waqt men̲ thá jab ki unhon̲ ne Síná kí jánib kúch kiyá thá, bakhúbí sádiq áta hai. Yih silsilae kohí junúb o sharq ko dúr tak chalá gayá thá. Aur is sabab se us ke pás kí zamín ká nám Súr ká bayábán ho gayá, jo wasaṭ men̲ bárah míl se pandrah míl tak is safaid díwár yaṇe Jabal i Ráhá aur Ḳhalíj Suez ke níle pání ke darmiyán wáqiṭ thá. Ginti 33 : 8 men̲ isí ko dasht i Aitám likhá hai kyún̲ki bayábán ke kanáre Rás i, Ḳhalíj ke qaríb maqám i Aitám wáqiṭ thá jahán̲ ki Isráelíon̲ ne samundar kí ráh ke sámhne rakht i iqámat ḍálá thá (Ḳhúr. 13 : 20.) Záhir hai ki is waqt Isráelí bayábán men̲ pahún̲che the aur isí liye zurúrí hál aise mulk ká jahán̲ ki Isráelíon̲ ne baḍ azín̲ 40 baras kámil sukúnat iḳhtiyár kí, jahán̲ tak ki saiyáhán i hál ke muláhizon̲ aur Síná-wálí jamáạt i paimáishí kí riporṭon̲ se maḷúm húá hai, is jagah likhte hain̲. Sharíạt ká paháṛ yá Ḳhurúj ká Sína us maqám ko kahte hain̲ jahán̲ ki ḳhush aur saḳht patthar ke baṛe aur bahut se paháṛon̲ kí ek choṭí mulk i Sína ke musallis jazíra-numá ke junúb men̲ do ḳhalíjon̲ Suez aur Aqba ke darmiyán wáqiṭ hai. Us jazíra-numa ke sire par Rás Muhammad hai jo junúb par Bahr i Qulzam men̲ ko chalá gayá hai. Us Rás ká qáịda arz i shimálí ke 29 darje par wáqiṭ húá hai. Mulk i Sína ke shimál dasht i Tih chúne ke ḳhush patthar kí náhamwár zamín hai jis men̲ kahín̲ paháṛíán̲ retí yá patthar ke úpar hain̲.

Yih qitạ paháṛíon̲ se mahdúd hai aur batadríj tang hotá húá junúb par Sína ke bayábán man̲ chalá gayá hai, aur Falastín ke "junúbí mulk" Nejíb ke shimál o sharq men̲ wáqiṭ hai.—Dasht i Tih kí zamín niháyat ḳhaufnák maidán hai jahán̲ ki pání qaríb maḍúm ke hain̲, aur jin wádíon̲ men̲ mausam i barshagál (barsát men̲ kuchh paṛtá hai, wahán̲ patthar kı safed zamín par thoṛí thoṛí ghás jise marí húí sabzí kahná cháhiye, nazar átí hai. Jaisá ki zikr ho chuká, isí díwár se lage lage Isráelíon̲ ne jangal ká safar shurụ kiyá. Súr yá Aitám ká jangal ek tang qitạ zamín ká Súr ke paháṛon̲ aur ḳhalíj ke darmiyán wáqiṭ thá Sína kí bahut sí paháṛíon̲ ke aur Dasht Tih ke chúne ke patthar ke junúbí qite ke bích men̲ ek chauṛí paṭṭí rete ke patthar ke paháṛíon̲ kí hai, jo kanáre se kanáre tak pahun̲chtí hai. Un paháṛíon̲ ki hamwár taḳhtá-numá choṭíán̲ hain̲ jo dekhne men̲ achchhí aur dúr se zard o surḳh rang kí dhamak mártí hain̲. Inhín̲ paháṛíon̲ men̲ wasíạ aur ṭeṛhe bheṛe maidán hain̲ jin men̲ ḳháss maidán registán kahlátá hai jo Tih kí junúbí díwár tak chalá gayá hai. Magar registán men̲ lohe aur tán̲be aur Fíroze kí ḳhánen̲ thín̲ jin kí qadím Misrí, tarah tarah kí chízen̲ banáte the. Is zile men̲ magára aur Sarábet al-qallím ke qaríb kanda patthar nikalte hain̲ jin par un bádsháhon̲ ke nám likhe hain̲ jin ke hukm se khánen̲ khodí játí thín̲. Maqám i ákhir-uz zikr ke qaríb do mandaron̲ ke khanḍar hain̲ jin men̲ se ek men̲ chhile aur katre húe patthar lage hain̲, aur dúsrá mandar paháṛ khodkar baná liyá hai, aur kuchh kutbe hain̲ jin se hasb-tajrube

22 So Músá Isráel ko daryá
e Qulzum se le áyá, aur we
Súr ke bayábán men̲ gaye;
aur we tín din tak bayábán
men̲ chale gaye, aur pání na
páyá.

Lepsius Sáhib ke aisá sábit hotá hai ki wuh tín mandar khán khodne-wálon̲ ke aur un sipáhíon̲ ke wáste hain̲ jo khán khodne-wálon̲ kí hifázat ke wáste muqarrar the. Aur yih kutbe Memfion ke tísre ḳhandán se (2500 baras qabl Masíh) bíswen̲ nasl ke Raạmasís chahárum tak (1200 baras qabl Masíh) hain̲. Misr ke baṛe sitún ke miạmár Shoiar námí ke háth kí ek taḳhtí usí jagah maujúd hai. Yahán̲ bahut se ạlámát is qism ke hain̲ ki jin se sáf páyá játá hai ki dháten̲ kasrat se pighláí gaí thín̲. Ḍher ke ḍher dháton̲ ke mail aur bhaṭṭíon̲ ke ab maujúd hain̲ jaise záhir hai ki agle Misríon̲ ne be hisáb ín̲dhan yahán̲ sáf kiyá hai. Pámar Sáhib aur baẓ aur sáhibán is se yih natíja nikálte hain̲ ki kisí zamáne men̲ is mulk men̲ nabátát kí bahut kasrat thí aur kasrat i nabátát ke sabab se kasrat bárish kí bhí hál kí banisbat ziyáda thí. Koh i Sína men̲ ún̲che níche patthar hain̲, kahín̲ siyáh patthar kahín̲ samáq aur kahín̲ zamurrad ke patthar hain̲. Jab áftáb ká ạks paháṛ par paṛtá hai, to tarah tarah kí shuạen̲ us dasht ke sáf ásmán se girte nazar átí hain̲. Is paháṛ par tín ḳháss maqám hain̲. Wast ko Jabal i Músá aur jabal i Músá kí baland tarín choṭí ko muqaddas Kathrain kí choṭí kahte hain̲. Yih choṭí sáre jazíra numá ká táj aur satah i samandar se 7363 feeṭ baland hai. Dúsrá maqám Sarbál hai jis ke chikne patthar kí choṭí shimál o garb ko uṭhí hai, aur *tísra* maqám Amshamar kí dandána dár choṭíán̲ junúb o púrab men̲ wáqiṭ hain̲.

Ek paṭṭí wasíạ aur sangí maidán kí jise Alqá (jangal) kahte hain̲ Ḳhalíj Suez ke barábar paháṛ aur samundar ke bích men̲ chalí gayí hai; aur usí tarah kí ek paṭṭí magar tangtar Ḳhalíj Aqba ke barábar chalí gayí hai; lekin baẓ jagahon̲ par jahán̲ ki pání ne dámán i koh ko chhipá liyá hai, gáib ho gaí hai. Siwáe registán masbúq uz zikr ke aur maidánon̲ aur wádíon̲ kí zamín saḳht patthar ke ạzlá men̲ siyáh patthar kí zamín hotí hai aur chuníle patthar ke ạzlá men̲ safaid o siyáh hotí hai. Wádíen̲ yaṇe ḳhushk daryá ki kabhí aisá bhí kahte hain̲ filhaqíqat us jangal men̲ pání kí ráhen̲ thín̲. Paháṛ ká pání unhín̲ ráhon̲ se samundar men̲ pahun̲chtá thá. Paháṛon̲ men̲ hamesha ke wáste goyá yih qudratí saṛken̲ hain̲. In men̲ aksar sál men̲ bahut ạrse tak bilkull ḳhushk rahte hain̲, lekin barsát men̲ tugyáníán̲ inhín̲ wádíon̲ men̲ átí hai aur waisí zamín ko agar wuh baṛí baṛí jháṛíon̲ yá daraḳhton̲ se na jame hon̲, pháṛ ḍálte hain̲ aur aksar paháṛ ke baṛe baṛe patthar ko parágandа kar dete hain̲. Zarúr hai ki musáfirat kí ráh inhín̲ se hamesha rahí ho kyún̲ki paháṛon̲ men̲ siwáe in wádíon̲ ke aur kisí tarah safar mumkin nahín̲ hai aur faqat aisí hí jagah men̲ ádmí aur jánwar ko kháná aur chárá mil saktá hai aur kahín̲ nahín̲. Inhín̲ wujuh se ba yaqín i kámil ạql cháhtí hai ki Isráelíon̲ ne inhín̲ paháṛon̲ men̲ koí ráh-guzar muqarrar kí ho. Kam az kam ham ko yih yaqín jánná cháhiye ki ham un pheron̲ se jo safar ke iḳhtiyár karne men̲ pesh áe the, ḳhúb ágáh hain̲. Is dasht ke chamakte maidán ko chhoṛkar aur paháṛí ráhon̲ men̲ hokar saḳht siyáh paṭṭí par guzarne men̲ musáfir ko sard aur narm aur tázagí-baḳhsh áb o hawá miltí hai. Chand chhoṭe chashme bhí paháṛ par se níche ko bahkar áte jin ke muttasil kuchh sabzí aur peṛ hain̲. Lekin daraḳht ḳhásskar babúl ke hain̲ jin se tijárat ke liye samag i Ạrabí nikaltá hai Jháú ke daraḳht aur jháṛíán̲ bhí hain̲. Jo wádíán̲ ziyáda seráb hain̲ un ke kanáre táṛ ke daraḳht bhí hain̲. Túr aur Tern ke qitát men̲ bhí yih daraḳht hain̲. Pattharon̲ par Caper ke ḍahḍahátí sabzí barábar chalí gayí hai, kahín̲ kahín̲ zaitún ke daraḳht hain̲. Un paháṛon̲ men̲ kabhí aise jánwar bhí dekhne men̲ áte hain̲ ki jin ká shikár khelá játá hai. Jangalí bakre jin ká Kutub i Muqaddasa men̲ zikr hai aur haran aur ḳhargosh aur kahín̲ kahín̲ títar aur baṭer bhí milte hain̲. Aisí seráb jagahon̲ ká paidáwár káshtkárí se bahut baṛh saktá thá, aur jo maqám ki ab ḳhálí banjar paṛhe hain̲, wahán̲ bágát ho sakte hain̲. Yih

23 ¶ Aur jab we Márah men̲ áe, to Márah ká pání pí na sake; kyún̲ki wuh kaṛwá thá, is liye us ká nám Márah húá.

---

mashhúr bát hai ki pání ká barasná bahut kuchh un buḳhárát par mauqúf hai jo banon̲ aur jangalon̲ se uṭhte hain̲. Is mulk ke ban sadhá baras se barbád hote játe the *auwal* jaisá ki úpar zikr húá gháṭon̲ ke galáne men̲ ki sadhá baras kárḳhána rahá, bahut ban sarf ho gayá, *dúsre* us mulk men̲ ḳháss tijárat koele kí thí. Wahán̲ se lakṛíon̲ ká ban kaṭkar aur mulkon̲ ko játá thá. Is men̲ bhí sárá ban játá rahá. Pas in hálát se yaqín hotá hai ki Ḳhurúj ke zamáne men̲ yih jangal is láiq thá ki bahut se ádmí us men̲ ábád húe hon̲ aur un ke gallon̲ aur maweshíon̲ ko káfí chára aur pání maujúd ho.

Dasht i Ṭíh albatta is se ziyáda ḳhushk aur wírán hai. Ek daryá jise daryá i Misr bhí kahte hain̲ isí dasht men̲ hokar Bahr i Rúm men̲ girtá hai. Agarchi yih dasht kharyá maṭṭí aur chúne ke patthar ká safaid wírán maidán hai magar kahín̲ kahín̲ súkhí ghás bhí us men̲ páí játí hai jo barsát ke mausim men̲ men̲h paṛte hí sabz ho játí hai. Lekin us jangal men̲ pattharon̲ ke ḍheron̲ aur iháṭon̲ men̲ jo ágáz zamáne kí saḥráí aur chaupání qaum ne banáe hon̲ge, niháyat puráne waqton̲ (sháyad zamána i táríḳh se pahle) ke ádmíon̲ ke nishán maujúd hain̲. Tauret aur Kutub Yasạiyáhwále junúbí mulk men̲, dasht i Ṭíh ke shimál o sharq men̲ agle waqton̲ ke gahre kun̲wen̲ aur ujṛe shahron̲ aur bágon̲ aur tákistán ke ạlámát ab tak hain̲. Bahutere nishán un saṛkon̲ ko jo kisí waqt men̲ tahzíb yáfta logon̲ ke ámad o raft kí ráhen̲ thín̲, ab tak milte hain̲. Isí ḳhushk aur ḳhaufnák dasht men̲ hokar Yaqúb Misr ko gayá thá aur isí dasht men̲ se Yúsaf aur Maryam Yisụ́ bachche ko lekar Misr ko bháge the.

Barábar kúch karná aur Ailím ko áná 22-27. *Aur we tín din tak bayábán men̲ chale gaye aur pání na páyá.* Jánná cháhiye ki kárwáníon̲ ká manzil o maqám áj kal bhí usí jagah hotá hai jahán̲ ki pání ká koí chashma hotá hai. Gáliban hai ki Isráelíon̲ ne Bahr i Aḥmar se kúch karke auwal manzil us maqám par kí hogí jise Ahl i Arab Ụyún i Músá kahte hain̲, jo samundar ke kanáre se do míl ke fásle par aur Suez se qaríb chha ghanṭe ká safar hai. Rábinson Sáhib ne wahán̲ sát táláb puráne tarz i tạmír ke dekhe. Lekin un se pahle ke saiyáh ziyáda tạdád batáte hain̲. Bạz ká bayán hai ki bís the. Pání ká rang siyáh aur maza khárí hai. Jab pání baṛháo par hotá hai to saḳht yád chúne kí sí us ke níche baiṭh rahtí hai jis se tálábon̲ ke ás pás men̲ḍ yá hadd ban játí hai. Chashmon̲ se pání bahkar rete par pahun̲chtá hai aur wahán̲ bilkull gáib ho játá hai. In chashmon̲ ke gird táṛ ke jangal ab bhí qaríb bís ke hain̲ aur kuchh zamín aisí bhí hai jahán̲ ki Suez ke báshinde anáj aur tarkárí ke khet karte hain̲. Túṭe bartan aur khapṛe bhí wahán̲ bahut se paṛe hain̲ jise páyá játá hai ki in chashmon̲ ke qaríb kahín̲ ábádí thí. Gáliban Isráelí isí jagah se tín din barábar chalkar bayábán Súr men̲ pahun̲che.

23. *Mára.*—Ba-mạne talḳhí ke hai. Is maqám ká pání kaṛwá aur khárí thá. Yih maqám ábád hone ke láiq nahín̲ hai kyún̲ki is jagah ke sab chashme khárí hain̲. Barkhard Sáhib ke waqt se log ụmúman yih samajhte hain̲ ki Mára ko ab Hawárá kahte hain̲, jo kuchh chálís míl Ụyún i Músá se wáqị hai aur Ụyún i Músá ke bạd auwal chashma wuhí hai. Lekin ạmm is se ki Mára wahán̲ par ho yá hasb i qiyás Lepsius Sáhib ke pán̲ch míl haṭ kar Galrandal ke pás ho yá tín míl píchhe ko wádí Amára ke pás ho yih koí bát nahín̲ darhále ki ham ko yaqínan mạlúm hai ki jab Isráelíon̲ ne Koh i Síná ko kún̲ch kiyá thá, to yih sab maqám un kí ráh men̲ paṛe the. Lambe safed paháṛ Aráha kí díwár báín̲ jánib ko thí aur in donon̲ ke bích men̲ janúb o sharqí simt ko safed patrik maidán men̲ aur kabhí rete ke thálon̲ aur níche aur hamwár aur wírán, chúne aur kharyá miṭṭí ke paháṛíon̲ men̲ jo kabhí kabhí bahut chamakne lagtí thín̲ aur kabhí ḳhushk nálíon̲ men̲ jo paháṛ par se pání ákar bahne men̲ aur phir áftáb kí garmí se ḳhushk hone se ban játí thín̲ aur jin ke ás pás táṛ ke chhoṭe chhoṭe aur babúl ke guṭṭhal daraḳht aur *aur* saḳht daraḳht jo wíránon̲ men̲ húá karte hain̲ lage the, Isráelíon̲ ne safar kiyá. Ráh

24 Tab logon̲ ne yih kahke Músá se shikáyat kí, ki Ham kyá píwen̲ ?
25 Us ne Ḳhudáwand se faryád kí: Ḳhudáwand ne use ek daraḳht dikháyá, jise us ne jab pání men̲ ḍálá to pání miṭhá ho gayá; wahán̲ us ne un

---

men̲ kuchh sáya na thá. Safed paháṛíon̲ aur maidánon̲ se jab súraj kí garm kirnen̲ munạkis hotí thín̲, to nazar ḳhíragí kartí thí. Dáín̲ jánib ko samundar ke pare Aṭáka kí siyáh choṭí chhúṭe Misr kí yád dilátí thí. Daryáe Níl ká shírín pání ki jis se achchhá pání Misr ke log samajhte hain̲ kahín̲ nahín̲ hotá hai, us ke píne ke ụmr bhar se ạdí ho rahe the; aur is waqt tak tín roz se barábar apní mashkon̲ ká páni jo aḳhír maqám par gáliban Ụyún i Músá par bhará thá pí rahe the, aur samajhte the ki Músá kí rahnúmáí se áge chashme áwen̲ge. Lekin jab chashme áe to aisá kaṛwá pání páyá ki pí nahín̲ sake. Bilfiạl wahán̲ ek táláb Hawá a hai jis ká ạrz o túl qaríb áṭh feeṭ ke hogá. Us ke kanáron̲ par safed pinḍol kí men̲ḍen̲ sí, usí páni ke andar kí miṭṭí se ban gaí hain̲, jin ke bích men̲ páni jamạ hai, aur us ke pás táṛ ke do chhoṭe daraḳht hain̲ aur daraḳhton̲ ke gird janglí ma.kch kí ḳhár dár jhárí hai, jise wahán̲ ke log garqad bolte hain̲. Marí Sáhib kahte hain̲ ki agar áj kal koí piyásá musáfir wahán̲ páni píne ko dauṛá jáwe, to Ạrab ba áwáz i baland "murrun murrun" (yạne kaṛwá hai kaṛwá hai, kah ke rok dete hain̲. Us páni men̲ niháyat shoríyát hai phir bhí aksar píne men̲ átá hai; balki Holland Sáhib kahte hain̲ ki Suez se jo páni mashkon̲ men̲ bhar kar láte hain̲, us se yih kaṛwá páni ziyáda mazadár mạlúm hotá hai.

24. *Músá se shikáyat kí.* Barkhard sáhib kahte hain̲ ki yih koí naí bát nahín̲ hai aisí shikáyaten̲ Misr ke kisánon̲ aur naukaron̲ se jo Ạrab ke jangalon̲ men̲ safar karte hain̲, aksar sunne men̲ átí hain̲. Isráelíon̲ kí tarah wuh apne des ká miṭhá páni yád kar karke afsos karte hain̲. Lekin Músá se ki un ká hádí thá aisí shikáyaten̲ bejá aur bamanzile kufrán ke thín̲. Magar yih bhí qiyás karná cháhiye ki jaisá gunáh unhon̲ ne kiyá, waisí hí un par ázmáish bhí saḳht húí, aur sach hai ki jangal kí tiḳhtiḳhátí dhúp kí garmí aur ádmíon̲ kí kasrat men̲ ḳhusúsan aise ádmíon̲ men̲ jo hamesha se aise seráb mulk men̲ rahte hon̲ jahán̲ se achchhá páni kahín̲ dunyá bhar men̲ na ho, pahle pahl páni kí ḳhwáhish hotí hai.

Ḳhudáwand ne use ek daraḳht dikhláyá. Aksar kí ráe yih hai ki us daraḳht men̲ us ke phal men̲ aisí miṭhás hotí hai ki páni men̲ miláne se us kí shoriyat dúr ho játí hai. Bạz kí ráe yih hai ki garqad ke dáne jis ká úpar bayán húá Músá kám men̲ láyá, jis se páni shírín ho játá thá. Lekin ham kahte hain̲ ki us mausam men̲ garqad nahín̲ paktá hai, us kí bahár máh i Jún men̲ hotí hai, aur Isráelíon̲ ne April men̲ March ke qaríb safar kiyá thá. Aur bafarz koí jháṛí yá daraḳht us jangal ká aisí ḳhássiyat rakhtá ho jis se un kaṛwe khárí chashmon̲ ká páni píne ke qábil ho játá ho to yih qiyás men̲ nahín̲ átá ki aisí ụmda aur mufíd bát ḳhud us mulk ke báshindon̲ ko na mạlúm ho. Baṛe baṛe hoshyár saiyáhon̲ ne kamál koshishon̲ se is muạmale men̲ tahqíqát kí magar kahín̲ is ká patá nahín̲ chalá ki koí Ạrab Badwí is hál se wáqif ho. Yaqín kámil hai ki lakṛí men̲ us maṭṭí se jo Yisụ́ ne ek andhe kí án̲khon̲ par lagáí thí aur Yardan ke páni se jis ne Naạmán ke koṛh ko dafạ kar diyá thá, kuchh ziyáda ḳhássiyat na hogí. Us daraḳht se is amr ká waqụ́ is liye thá ki log Ḳhudá par bharosá rakhen̲, aur us ko páni men̲ ḍálná logon̲ ke ímán aur bharose ko taraqqí dene ke wáste thá. Yih nisháni un kí tạlím denewálí aur níz muạjiza thí. Ḳhudá ke pahle ạzáb se daryáe Níl ká nafís páni bigaṛ gayá thá aur naját ke pahle muạjize se bayábán men̲ kaṛwe chashme Mára ká páni shírín ho gayá.

Un ke liye. Baní Isráel ke liye.

Ek áín aur sharíat aur wahán̲ us ne unhen̲ ázmáyá. Jis lafz ká tarjuma unhen̲ yạne zamír i jamạ se kiyá hai, wuh dar asl Ịbrání men̲ basíga e wáhid hai, yạne, tamám Baní Isráel bamanzile guroh i wáhid banám Isráel tạbír kiye játe hain̲. Aur ázmáish ká hál áyat mábạd men̲ hai.

ke liye ek áín aur sharíat baנái, aur wahán us ne unhen ázmáyá.
26 Aur kahá, ki Agar tú dil lagáke Ḳhudáwand apne Ḳhudá kí áwáz sune, aur jo kuchh us kí nazar men achchhá hai kare, aur us ke hukmon ko sune, aur us ke áínon ko yád rakhe, to main un bímáríon men se jo main ne Misríon par bhejín, tujh par koí na bhejúngá; ki main wuh Ḳhudáwand hún, jo tujhe shifá baḳhshtá hai.
27 ¶ Phir we Ailím ko, jahán pání ke bárah chashme aur sattar daraḳht khajúr ke the, áe: aur unhon ne pání par ḳhaima khaṛe kiye.

---

26. *Main wuh Ḳhudáwand hún jo tujhe baḳhshtá hai.* Lafzí tarjuma asl ibárat ká yih hai ki "main Yahowáh terá sháfí aur tabíb hún." Jangal kí pahlí ázmáish aur muajize ne rúhí talím ká usí qadar umda mauqa ináyat kiyá jis qadar baṛí se baṛí ázmáishon se mumkin hotá We dekh chuke the ki Misr kí barkaten, Misríon kí bad amálíon kí wajh se lanaten ho gai thín. Agar we Ḳhudá kí sharíat ko mánte to wuh unhen na faqat ḳhaufnák azábon se bachátá balki un kí taḳht-aishí ko shírín árám se badal detá. Agar ádmí Yahowáh sháfí ká kahná máne ámm is se ki us kí báten us kí samajh men áwen yá nahín, to wuh zindagí ke tamám "márron" yane talḳhíon ko dúr kar detá hai. Is maqám par Isráelíon ko yih talím bhí dí gaí thí ki chúnki Ḳhudá ne use ahd bándhá hai aur wuh us ke barguzída log hain, is liye unhen un kí itáat hamesha lázim hai, aur un ko is par magrúr honá nahín cháhiye ki Ḳhudá ne un kí ḳhátir Mulk i Misr men aur níz Bahr i Ahmar par kaisí kaisí nisháníán bhejín. Agar wuh Misríon kí tarah gunáh karte, to wuh bhí waise hí sazá páte. Lekin baṛí talím tákídí is maqám par yih thí ki yih koí záhirí yá rasmí itáat nahín kí mahz qurbáníán chaṛháne se yá rasmí ḳhidmat se mutaalliq ho, balki is se yih garaz hai ki "jo kuchh us kí nazar men achchhá hai" wuh kare, yane, dil kí qurbání aur áp ko Yahowáh ke hawále karná ki yihí wuh cháhtá bhí hai. Sadhá baras ke bad Yaramiyáh nabí ne is wáqi kí taraf is tarah ishára kiyá hai aur isí sanjída aur rúhání talím kí nisbat is tarah farmáyá hai" kyúnki jis din main tumháre báp dádon ko Misr kí zamín se nikál láyá, unhen soḳhtaní qurbání aur zabíhe kí bábat kuchh nahín kahá aur hukm nahín diyá, balki unhen itná hí kahke hukm diyá ki merí áwáz ke shanwá ho aur main tumhárá Ḳhudá húngá aur tum mere log hoge, aur us sárí ráh men chalo jo main tumhen farmáún, táki tumhárá bhalá howe" Yar. 22 : 23. Yih áín aur sharíat bandobast ahbárí se aur bayábán men qurbángáh qáím hone se qabl jári húí thí. Is wáste baín iatibár kí áín Ahbárí ká asl manshá aur máḳhaz hai is ko niháyat mufíd tasawwur karná cháhiye.

27. *Ailím.*—Ba mane daraḳhton ke hai. Yahán par khajúr ke daraḳht aur pání ke chashme the jis ke chár taraf Baní Isráel ne ḳhaime istáda kiye. Gáliban do tín hafte yahán ṭhahre kyúnki jab Ailím se unhon ne ḳhaime ukháṛe the, to Raamasís chhoṛe ek mahíná húá thá (Báb 16 : 1.) Darhále ki dúsrá maqám mutábiq safarnáme Gintí 33 ke Bahr i Ahmar ke pás húá thá jis men kull maqámát kí fihrist maujúd hai, to záhir hai ki kanára e samundar se jahán ko we safar kar rahe the; Ailím par ṭhaharne se dúr paṛ gaye the yane us se píchhe ko haṭ gaye the. Chashmáe Hawára ke ain níche aur Jabal Humám ke tín taraf chand sarsabz wádíán hain, un ke darmiyán se aur níz unhen tirchhá qata karte húe Baní Isráel guzre, wahán unhen ihtiyáj kí chízen baḳhúbí pahunchín. Jabál i Humám ḳhushk chaṭánen chaqmáq aur chúne ke patthar kí hain. Us kí shimálí jaṛ se gandhak ke chashme nikalkar andar andar pánch míl babkar samundar se já milte hain, jis ke sabab se ek qita zamín ká aláhida hokar bayábán i Súr kablátá hai jis ká úpar zikr bhí húá. Usí bayábán ke sabab se kárwáníon ko Suez se chalkar bayábán ke gird aur shimálí bázú par us maidán men pahunchne ke liye jo dáman i Jabál men samundar se mahdúd hai aur jis kí nisbat hamárá gumán hai ki wuh bayábán i Sín hogá (16 : 1.) safar karná paṛtá hai. Gáliban Isráelí in tamám wádíon men Jabál i Humám ke gird phail gaye the, lekin har guroh ká sadar wahán hí thá jahán ki hasb tadád firqon ke kúwen the, aur khajúron ká bág wádí i Garánḍal thá. Garánḍal musáfiron kí ḳháss manzil aur Suez aur Síná ke bích men bahut sarsabz maqám hai, albatta Wádí i Fárán to aisá maqám hai ki paidáwarí aur dilchaspí men us kí barábar hai. Baz jagah us kí wasat ek míl ke qaríb hai. Jo chashma us men jári hai, us ke ás pás daraḳht hain, magar pání har jagah thoṛá sá khodne se nikal átá hai. Stanley sáhib kahte hain ki yahán janglí khajúron ke daraḳht hain, magar Misr ke khajúron kí mánind yá taswíron men jaise dekhte ho waise nahín hain, balki yá to chhoṭe aur patle yá janglí khajúren hotí hain, badnumá aur shákhen idhar udhar be-tartíbí se phailí húí Jháú aur janglí babúlon ke jhunḍ un kí shákhon aur patton se lipṭe hote hain jin ke chamakdár níle phúl us jangal men ḳhushnumá malúm hote hain, aur chamaktí sabz ghás garam o safed bayábán ke thake húe musáfir kí nigáh ko niháyat tázagí baḳhshtí hai, lekin háth se chhúo to bahut saḳht aur khurkhurí malúm hotí hai. Tishkhindarf sáhib kahte hain, ki "Yih bahut umda qita aisá hai jaisá safed pattharon ke bích jawáhir ká ṭukṛá Ham muddat un gháson men ki hamárí barábar únchí thín rahe; jháú aur chhoṭí khajúron ke peṛ púrab kí taraf hár kí tarah phaile the." Jo wádíán ki Garánḍíl ke bad átí hain, wuh dekhne men kisí qadr us ke mushábih hain, lekin sarsabzí men us se kam hain; hálánki Uzet ke khajúr ke bágát us se bihtar hain. Malúm hotá hai ki Isráelíon ne inhín wádíon men Jabál i Humám ke shimálí bázú ke ás pás sháyad wádí i Fíbá men (ḳhúbsúrat gháṭí) jo tarah ba tarah ke pattharon ke paháṛon ke darmiyán pher khátí húí maidán Almuraḳhḳha se jo samundar kí hadd par wáqi hai, já milí hai. Jab Isráelíon ne Ailím ko chhoṛá, to isí wádí ke daháne par qiyám kiyá aur Bahr i Ahmar ke kanáre kanáre isí wádí men phail paṛe. (Gintí 33 : 10.) Jab wuh paháṛ kí ráh men únchí kohí díwáron ke darmiyán se utre, to aur idhar udhar ke beldár daraḳht nazar áe. Aur jab samundar ke qaríb maidán men pahunchkar sáhil par phail gaye, to unhon ne ek martaba aur Misr kí paháṛíon ko us samundar ke pare dekhá jahán ki Firaún kí gáṛíán aur ghoṛe garq ho gaye the. Garánḍíl se samundar tak Rás Zilmá par is ráh se qaríb áṭh ghanṭe ká safar hai. Isráelíon ke wáste bad azánki Ailím par bahut árám kar chuke the yih bahut ásán manzil thí; lekin báqí mánda guroh ko jin men se aksar ko gáliban Uzet se yá Píba ke úpar hoke áná paṛá hogá, baṛí bhárí manzil hogí. Pámar Sáhib ne in sab wádíon kí baḳhúbí paimáish kí hai. Wuh yih kahte hain ki sirf Fíba aisá maqám hai jahán se qiyás cháhtá hai ki Isráelí samundar ko utre hon.

SOLAHWÁN BÁB.

Marátib i Ibtidáí.

(1.) *Rásta az Ailím tá Síná.* Ráh ke zikr se pahle yih batáná zarúr hai ki Síná aur Ailím kis maqám par ábád the. Ham is ke wajúh úpar bayán kar áe hain ki áj kal ke log aksar muttafiq ur ráe hain ki wádí i Garándal ko Ailím kahte the, aur ab bhí Baibal ke álimon men se jo log wahán gaye hain, un men ámm ḳhiyál yih hai (Baṛe álimon men Lepsius Sáhib albatta is ráe ko nahín mánte hain) ki Koh i Síná jis ká zikr Ḳhurúj men hai, us choṭí ká nám hai jo jabál i Músá ke pás Ras-assafá karke mashhúr hai. Is ke wajúh bad azín bayán kiye jáenge. Bilfial ham farz kiye lete hain ki yih ráe sahíh hai. Gintí 33 báb se malúm hotá hai ki Ailím ko chhoṛne ke bad Bahr i Ahmar ke pás maqám kiyá jis ká zikr Báb 15 : 27 men á chuká hai, jo faqat wuhí maidán ho saktá hai jo Wádí Tiba ke daháne par wáqi hai. Is maqám se Koh i Síná tak tín ráhen wádíon aur paháṛí ráhon kí ghochon men hokar gaí hain jo mulk kí haisiyat arzí kí rú se Músá ke zamáne men zarúr hongí. *Ek* un men níche kí ráh hai jo Alqá ke jangal men hotí húí kanára e samundar ke maqám Túr

ke pás Wádí Habrún men guzrí hai. *Dúsre* úpar kí ráh Wádí i Humr ke pás se jazíra-numá ke bare registán men hokar Misríon kí purání imárat Sarábat ul qadím se chhoṭí pahárion ke darmiyán aur rete ke wasíạ maidán Dibbat ur kamla (Alkharába) men guzartí hai aur wahán se Attih ke safaid junúbí qite kí barábar hotí húí Wádí ash Shaikh men ko chalí gaí hai. Yih ráh Robinson Sáhib kí dekhí húí hai aur unhon hí ne yih tafsíl bayán kí hai. *Tísrí* bích kí ráh jo Wádí i Farán men gaí hai aur chashmon aur khajúr ke bágát aur phúl ke peṛon aur babúlon ke sabab se guzargáh i ạmm hai aur tamám jazíre men niháyat ụmda jagah hai. Sirf ụmda naqshon ke ba gaur dekhne se ráhon ke sab pher samajh men á játe hain. Yih to fauran ḳhiyál men átá hai ki níche kí ráh (qatạ nazar Alqá ke ḳhushk jangal ke jis ká kuchh zikr is kitáb men nahín hai kyúnki Koh Síná ke qaríb jab Isráel Rafídím ke maidán par pahunche, us waqt pání nahín milá thá.) Habrún ke saḳht chaṭánon ke aur tangí ke sabab se is qábil na thí ki aisá baṛá guroh jis ke sáth ạurat aur mard aur bál bachche aur álát i jang wag. tarah tarah ke sámán hon, us men hokar guzar jáwe. Knoble kí ráe yih hai ki Isráelí úpar kí ráh se guzre. Sáhib mamdúh ne bare registán Dibbat ur Kamla ko jo Jabal-attih ke barábar hai bayábán i Sín sábit kiyá hai. (Ḳhur. 16 : 1.) Lekin gálibtar yih hai ki un waqton men ain is ráh par Misrí khán khodnewále rahte the aur sarkárí sipáhíon kí chaukí thí, aur yih káfí dalíl is amr kí hai ki Isráelí is ráh se nahín gae honge. Aur yih to kisí tarah nahín mạlúm hotá ki Isráelíon kí jamáạt yá Misr kí fauj us bayábán men ábád húí thí. Pámar Sáhib kahte hain ki paháṛ kí únchí níchí ráhen aur tang gháṭíán aise bare guroh ko jin ke pás baṛá sámán bhí thá, saḳht lá-hall mushkil men ḍál detín, ḳhusúsan hathyár jo un ke sáth the jin ká zikr Ḳhurúj 7 : 3. wag. men hai, un ká nikál le jáná un ráhon se kisí tarah mumkin na thá. Bích kí ráh Wádí i Fárán albatta aisí hai ki us men ba ráh i rást samundar ke kanáre ke maidán Almuraḳhḳha se yá pher kháke Wádí i Shalel aur Wádí i Muqatta men hokar dáḳhil húe honge. Wádí i Muqatta ek mashhúr wádí hai jis men rete ke naqshdár patthar hain. Garaz bích kí ráh Wádí i Muqatta se guzarke tang maqám yạne Magára ke khúbsúrat tarshe húe, pattharon aur fíroze ke pattharon aur támbe kí khánon men áí hai. Úpar kí ráh par jo iạtiráz hain, agarchi kuchh saḳht nahín, us waqt men albatta wárid hote hain jab yih tasawwar kiyá jáwe ki isí pherwálí ráh se Wádí i Fárán men dáḳhil húe honge. Isí sabab se Síná kí paimáish karnewálí jamáạt ne yih tasfiya kiyá hai ki sídhe Almuraḳhḳha ke maidán se Wádí i Fárán men dáḳhil húe. Hoshyár saiyáhon kí faqat yihí ek jamáạt thí jis ne Síná kí tamám saṛkon ko ázmáyá. Jab un sab kí bil ittifáq koí ráe ho, to wuh ba muqábale *aur* shárihín Ḳhurúj ke, murajjah hogí. Quṙtz aur Keil aur Murfı sáhibán jo kahte hain ki úpar kí ráh se gae the, wuh apne waqton men in iạtirázon se wáqif na the, na un ko yih mạlúm thá ki Wádí i Fárán ko koí sídhá ráh hai. Magar is se kuchh yih samajhná zarúr nahín ki Isráelíon ká sárá guroh sirf isí gháṭí men se hokar gayá thá, balki is se matlab sirf isí qadar hai ki Sadar jamáạt aur ziyáda log isí ráh se gae the. Chand daste jo bataur sipáhíon ke kám dete the aur únchí níchí aur tang ráhon se bhí ba ásání guzar sakte the, wuh gáliban Muqatta kí ráh se gae hon, aur is tarah Misríon kí fauj se jo magára men sháyad ho, muháfazat karne ko báín jánib ba manzile pásbán yá yazakdár ke honge. Yih bhí yaqín hai ki Isráelí bare maidán Arráha men Síná ke níche shimál o garb se dáḳhil húe honge aur Wádí i Sholáf men hokar Nagbhawá par aur shimál o sharq se Wádí Ashshaḳh men hokar pahúnche honge.

(2). *Man.* Ek chíz hai ki use Baddú Ạrab jo Síná ke jazíra-numá men ábád hain *manna* kahte aur wuh jháú yạne turfe ke daraḳht kí sháḳhon se jamạ kí játí hai. Bahut se logon ne maslan Lepsius Ittar wag. hain ba ittibá Yúsifus ke yih samjhá hai ki isí man ko Isráelíon ne ásmání roṭí kahá hai. Jháú ke úpar kí narm sháḳhon se niháyat sáf o safaid ạrq nikaltá hai aur saḳht hokar surḳhí liye zard gond yá mom kí súrat ho játá hai jise Baddú is liye bechte hain ki wuh roṭí ke sáth misl chaṭní yá achár ke kháyá játá hai.

XVI BA'B.

PHIR we A'ilím se rawána
húe, aur baní Isráel kí sárí
jamáạt zamín i Misr se ḳhárij
hokar dúsre mahíne ke pand-
rahwen din Sín ke bayábán
men, jo Ailím aur Síná ke dar-
miyán hai, pahunchí.
2 Aur sárí jamáạt baní Isráel
kí, us bayabán men, Músá
aur Hárún par jhunjhláí.
3 Aur baní Isráel bole, ki

Wuh aksar zamín par bhí girtá hai aur daraḳht aur zamín donon par se jamạ karte hain. Súraj kí garmí se pighal játá hai lekin sard jagah men bahut ạrse tak rah saktá hai. Us ká maza shahd ká sá hotá hai aur kímiyá ke ạmal se záhir húá ki us men faqat mádda e shakar hai. Ehrinberg Sáhib kahte hain ki ek kíṛá hotá hai ki use lakṛí kí jún kahná cháhiye, us ke jism ke suráḳh men man paidá hotá hai, lekin Lepsius Sáhib ko is men kalám hai. Yih chíz aḳhír máh i Maí se August tak yạne faqat mausim i Barsát men hotí hai aur Barkhard Sáhib ke hisáb se kull jazíra-numá men agar mausam munásib ho, to chha man se sát man tak paidá ho játá hai. Is bayán se záhir hai ki agarchi Isráelíon ke man men aur is chíz men jis ká abhí mazkúr húá, kuchh munásabat hai, magar muḳhálafat bhí is qadar hai ki donon ko ek qarár dená mumkin nahín. Is báb se aur níz Gintí 11 : 7-9 se aisá páyá játá hai ki Isráelíon ká man os ke sáth girtá thá aur aise waqt men ki os bhí nahín rahtí thí yih nahín ki daraḳhton ke níche yá us kí sháḳhon ke úpar balki khule maidán men paṛá miltá thá. Us men roṭí kí tarah parwarish karnewálí ḳhássiyat bhí thí. Barḳhiláf is ke jo man peṛon par hotá hai us men faqat miṭhás hí miṭhás hotí hai aur kuchh nahín. Isráelíon ká man anáj kí tarah chakkí men pis saktá aur okhlí men kuṭ saktá thá, aur pak saktá aur ubal saktá thá aur jo man jaṛon par hotá hai us men yih báten mumkin nahín, na gond aur mom men yih bát hai. Phir yih hai ki wuh man sáre jangal men aisí jagahon par bhí milá thá jahán ki jháú ke daraḳht nahín hain aur na ho sakte hain. Barḳhiláf is ke, jháú ká man faqat bayábán i Sín ke chhoṭe se zile men hotá hai. Ba farz agar Isráelíon ká man yihí chíz ho, to ham kahte hain ki tamám jazíra-numá men ab itná bhí man nahín hotá ki ek ádmí us par zindagí basar kar sake. Aur wuh man sál bhar paidá hotá rahá aur jháú ká man faqat garmíon men hotá hai aur sab se baṛí bát us man men yih thí ki chhaṭhe roz do chand girtá thá aur sátwen roz kuchh nahín girtá thá. Pas is men shakk nahín ki Músá ne is bayán se yihí iráda kiyá hai ki Isráelíon ko rozána ḳhurák mạmúlí wasáil se nahín, balki ásmán se Ḳhudá kí taraf se milí. A'smání man kí súrat us man se jo áj kal bhí usí jangal men jháú yạne túrfe ke darakht par paidá hotá hai, bahut miltí thí aur un waqton men bhí us ká yihí nám thá (Ịbrání men "mann aur Ạrabí men mann," aur Misrí men "manna" aur "mannohat" kahte hain.) Isí sabab se yạne ham shakl jánkar us ká bhí nám mann rakh diyá, áyat 15.

Sín ke bayábán men shikáyat karná, 1-3. *Sín ke bayábán men jo Ailím aur Síná ke darmiyán hai.*—Yạne kisí ráh se safar karke jaisá ki qáfile ká dastúr hai, wahán pahunche, yih nahín ki parand kí tarah uṛkar yakáyak us men já paṛe. Agar Ailím Garaudal ko kahte hon jaisá ki ham ne yaqíní tasauwur kiyá hai, to aise baṛe guroh ko jaisá ki *Baní Isráel* ká thá, Sína pahunchne ke wáste Wádí i Tibá se ụmda aur koí ráh na thí, ki wuhí ráh Almuraḳhḳha ke bare bandar-gáh ko samundar ke kanáre pahunchí hai. (Dekho marátib i Ibtidáí.)

Auwal.—Is súrat men aisá mạlúm hotá hai ki Sín ká bayábán us hamwár qite wáqị kanára e Bahr ke bayábán se murád hai jo janúb ko baṛhkar Alqá kahlátá hai aur Rás Muhammad tak chalá gayá hai. Yih ek wasíạ maidán hamwár rete aur siyáh patthar ká hai jis men na sáya na pání na koí jánwar hai. Bajuz chand wádíon ke, jo Koh i Sína ko gaí hain ki un men to albatta kuchh daraḳht aur pání aur jánwar milte hain, tamám mulk i Ạrab men is se ziyáda wírán jangal sháyad kahín nahín hai.

Kásh ham Ḳhudáwand ke háth
se zamín i Misr meṉ, jis waqt
ki ham gosht kí háṉḍíoṉ ke
pás baiṭhte the, aur roṭí man
bharke kháte the. máre játe;
kyúṉki tum ham ko is bayábán
meṉ nikál láe ho, ki sáre maj-
ma ko bhúkh se halák karo.
4 ¶ Tab Ḳhudáwand ne
Músá se kahá, ki dekh, maiṉ
ásmán se tumháre liye roṭíáṉ
barsáúṉgá: yih log har roz
nikalke jitná ek hí din ke liye
kifáyat kare, har ek din sameṭ
liyá kareṉ; táki maiṉ unheṉ
jáṉchúṉ, ki we merí sharíat
par chaleṉge, yá nahíṉ.
5 Aur yúṉ hogá, ki chhaṭhe
din we use jo le áweṉge paká-
ke taiyár kareṉge; magar jit-
ná ki roz roz jama hotá hai us
ká dúná ho jáegá.

Yih kuchh bejá na thá ki Isráelíoṉ ne aise ḳhushk wírán bayábán meṉ daryá e Níl kí seráb zamín kí ụmda niạmatoṉ ko jis ke úṉche pahár maidán meṉ utarte waqt sáf mạlúm hote the aur gáliban ab bhí garbí kanáre ke sámhne dhundhle nazar áte hoṉge, yád kiyá ho. Yaqín hai ki we pání apne maweshíoṉ par mashkoṉ meṉ Wádí i Tiba se láe hoṉ aur kaí wádíoṉ meṉ ke dahánoṉ par jo maidán ko gaí haiṉ, ṭhahre hoṉ.

Sárí jamáạt.—Yạne Koh i Humám kí gháṭíoṉ aur ḍhaláo se jitne mutafarriq log jamạ hokar naí manzil karne aur Koh i Sína meṉ pahuṉchne ko the, wuh sab.

Dúsre mahíne ke pandrahweṉ din.—Yạne San i Ḳhurúj ke dúsre mahíne kí pandrah táríḳh ko ạin yak-máh bạd azáṉ ki Rạmasís ko chhoṛá.

Sárí jamáạt jhuṉjhláí.—Jo kuchh sámán Misr se láe the, wuh sab ḳharch ho gayá thá. Agarchi galloṉ aur maweshíoṉ se un kí baṛí parwarish húí, lekin unhoṉ ne dekhá ki is ḳhushk jangal meṉ kháne kí koí chíz nahíṉ aur baṛá andesha yih thá ki hanoz dúr daráz safar báqí hai. Jangal ke ek mahíne kí musíbat se tamám guroh kí himmat ṭúṭ gaí thí, aur ạmm nárází aur bagáwat phail gaí thí, aur agarchi is meṉ bhí shakk nahíṉ ki un meṉ bạz aise bhí the jo sábir aur ímándár rahe. Hál kí taklífoṉ ne Bahr i Ahmar aur Mára kí musíbatoṉ ko bhulá diyá thá.

3. *Kásh ki ham Ḳhudáwand ke háth se máre játe.*—Yạne jin wabáoṉ se Misrí mar gae, unhíṉ se ham bhí mar játe, to achchhá hotá. Be-sabrí aur bad iạtiqádí se díwána hokar unhoṉ ne Misr ke maqtúl zálimoṉ kí maut máre jáne ko ạzíz jáná. Jab ádmí dil meṉ gaur o taammul na kare to Ḳhudá ke fazl o qudrat ko bhúl játá aur us kí ná-shukrí karne lagtá hai.

Jis waqt ki ham gosht kí háṉḍíoṉ ke pás baiṭhte the.—Jab bhúkhpiyás ne garm jalte bayábán meṉ satáyá, to unheṉ Misr ke mazadár gáw-gosht aur murg o máhí kí kasrat aur Zugn kí ṭhanḍí kakṛíáṉ aur míṭhe tarbúz o ḳharbúze yád áe. (Gin. 11: 4, 5.) Rạmasís sális ke zamáne kí kanda múratoṉ se Misr ke báwarchí-ḳhánoṉ ká hál mạlúm hotá hai jise yád kar karke Isráelí lalcháte the.

Tum ham ko is bayábán meṉ nikál láe ho.—Yạne apne sargarm aur ján-nisár hádíoṉ ko apní musíbatoṉ ká báịs jánte haiṉ. Bad iạtiqádí bhí baṛí ná-mạqúl aur ḳhud garazí aur be rahmí kí bát hai.

Man aur baṭeroṉ ká wạda, 4-12.

4, 5. *Ásmán se tumháre liye roṭíáṉ.* Yih bhí Ḳhudá kí taraf se muạjiza thá ki kháná pahuṉcháyá. (Dekho marátib i Ibtidáí.)

Dúsre.—Bagair muạjiza mumkin na thá ki bís lákh ádmíoṉ kí guroh aise bayábán meṉ chálís baras guzar kar letí. Lekin un kí guzrán bilkull man hí par nahíṉ thí kyúṉki galloṉ aur maweshíoṉ ká dúdh bhí miltá thá aur jo paidáwár jánwaroṉ ká thá us kí gáliban janglí qaumoṉ ke sáth tijárat karte the aur 40 baras kí sukúnat ke aiyám meṉ agar seráb wádíoṉ meṉ chain taraddud bhí kar liyá ho to kuchh taạjjub nahíṉ. Jaisá ki Badwí Ạrab áj kal karte haiṉ, aisá hí we bhí jaháṉ chára pání apne jánwaroṉ ko páte the, waháṉ hí iqámat iḳhtiyár karte the. Lekin man ká Ḳhudá kí taraf

6 To Músá aur Hárún ne
sáre baní Israel se kahá, ki
shám ko tum jánoge ki Ḳhudá-
wand tum ko zamín i Misr se
báhar láyá:
7 Aur subh ko tum Ḳhudá-
wand ká jalál dekhoge: is liye
ki tum jo Ḳhudáwand par jhuṉ-
jhláte ho, so wuh suntá hai:
aur ham kyá haiṉ, jo tum ham
par jhuṉjhláte ho?
8 Aur Músá ne kahá, Yúṉ
hogá, ki shám ko Ḳhudáwand
tumheṉ kháne ko gosht, aur
subh ko roṭí peṭ bharke degá;
ki Ḳhudáwand tumháre jhuṉjh-
láne ko, jo tum us par jhuṉjh-
láte ho, suntá hai: aur ham
kyá haiṉ? tumhárí jhuṉjhlá-
haṭ ham par nahíṉ, balki Ḳhu-
dáwand par hai.
9 ¶ Phir Músá ne Hárún se
kahá, ki baní Isráel kí sárí
jamáạt se kah, ki Ḳhudáwand
ke nazdík áo, ki us ne tumhárí
jhuṉjhláhaṭ ko suná.
10 Aur yúṉ húá, ki jab
Hárún baní Isráel kí sárí
jamáạt ko kah rahá thá, to un-
hoṉ ne bayábán kí taraf nazar
kí, aur kyá dekhte haiṉ, ki
Ḳhudáwand ká jalál badlí meṉ
záhir húá.
11 ¶ Aur Ḳhudáwand ne
Músá se kahá.
12 Maiṉ ne baní Isráel ká
jhuṉjhláná suná; unheṉ kah,
ki tum darmiyán zawál aur
gurúb ke gosht kháoge, aur
subh ko roṭí se ser hoge; aur
tum jánoge, ki maiṉ Ḳhudá-
wand tumhárá Ḳhudá húṉ.
13 Aur yúṉ húá, ki shám ko
baṭereṉ úpar áíṉ, aur paṛáo ko
chhipá liyá: aur subh ko lash-
kar ke ás pás os paṛí.

---

se áná un kí qaum ke wáste baṛí ụmda tạlím is amr kí thí ki we Ḳhudá kí taraf se Baní ádam kí hidáyat ke wáste bheje gae the. Qaumí táríḳh aur nazm jo ḳhásskar Zabúr aur Ambiyá meṉ páí játí hai, us se záhir hai ki yih muạmala Isráelíoṉ ke diloṉ par kaise jam gayá thá.

Táki maiṉ unheṉ jáṉchúṉ.—Un ko yih tạlím dená manzúr thí ki Ḳhudá hí rozána kháná detá hai aur chhaṭhe din ká kháná ḳháss un kí itáạt kí ázmáish ke liye thá.

6-8. Músá aur Hárún Ḳhudáwand ke wạdoṉ ko mukarrar bayán karke us kí rahmat i ráziqa kí pesh-ḳhabarí dete haiṉ aur be-ímán aur sarkash shikáyat karnewáloṉ ko ḍáṉṭte haiṉ. Músá ne Hárún ko yih hidáyat kí ki logoṉ ko bádal ke sitún ke sámhne jaháṉ se Ḳhudá ká jalál záhir húá, jamạ kare.

Aur tum jánoge ki maiṉ Ḳhudáwand (Yahowáh) *tumhárá Ḳhudá húṉ.*—Ḳháss matlab is muạjize se yihí thá ki Ḳhudá ko pahcháneṉ jaisá ki áge ke bayán se záhir hogá. Aur dúsre yih matlab bhí thá ki Músá aur Hárún par jo jhunjhláte aur un se shikáyat karte the, us ká bhí dafạiya ho jáwe. Auwal to logoṉ ko jatáyá gayá ki we muhtáj haiṉ. Phir Yahowáh ne Músá par ki logoṉ kí bad iạtiqádí aur sarkashí se ázmáyá gayá thá, apná maqsad záhir farmáyá. Phir Músá ne Hárún se kahá aur Hárún ne Ḳhudá ke sámhne jamáạt ko khaṛá kiyá, aur phir Ḳhudá ne áp ko Sakíne meṉ Músá par záhir kiyá aur aḳhír ul amr shám ko baṭereṉ aur subh ko man bhejkar wạda púrá kiyá.

Man aur Baṭereṉ 13-21.

13. *Shám ko baṭereṉ úpar áíṉ.* Junúb se Bahr i Qulzum pár hoke.

Aur paṛáo ko chhipá liyá. Yạne ḳhemoṉ meṉ gir paṛíṉ. Jin parandoṉ ká is áyat meṉ zikr hai, wuh yaqínan yihí ạmm baṭereṉ thíṉ jo is mulk meṉ bhí ba kasrat hotí haiṉ. Ịbrání lafz

14 Aur jab os par chukí, to
kyá dekhte hain? ki bayábán
men ek chhoṭí chhoṭí gol chíz,
aisí safed jaise barf ká chhoṭá
ṭukṛá zamín par paṛí hai.
15 Aur baní Isráel ne dekh-
ke ápas men kahá, ki Man hai.
Kyúnki unhon ne na jáná, ki
wuh kyá hai. Tab Músá ne
unhen kahá, Yih roṭí hai, jo
Ḳhudáwand ne kháne ko tum-
hen dí hai.

yane Saláú ke lafzí mane chain o árám ke hain. Gintí 11 báb men isí parand ká is tarah bayán hai ki is wáqi se ek sál ke bad aisá húá ki bahut kasrat se baṭeren kheme kí taraf áín. Gol ke gol áe aur zamín se do tín háth únche, khaimon par hoke nikal gae aur khaime ke donon taraf ek din kí ráh men phail gae. Akhír April men yih wáqia húá kyúnki un dinon men baṭeren gol ke gol Níl ke úpar ke mulk se Bahr i Qulzum (Ahmar) aur Síná ke bayábán ko tai karke shimál kí jánib chalí átí hain, aur Bahr i Rúm ke kanáre aur jazáir men ba kasrat nazar átí hain. Jab Qustuntunya ke gird o nawáh aur Bahr i Rúm ke jazáir men log jálon aur háthon se ba kasrat pakaṛte hain, to September men un maqámát ko chhoṛkar janúb kí jánib lauṭ áte hain. Qadím aur hál ke ulamá i khawáss ul ashyá aur níz saiyáh in parandon ke ajíb qisse bayán karte hain. Jab un kí musáfirat ke aiyám áte hain yane jis zamáne men jánwar (kisí wajh se) apne watan ko chhoṛkar gair mulkon men nikal játe hain, us zamáne men tamám jazáir un se bhar játe hain. Jazíra e Naplas men Kapṛí maqám par ek zamáne men is kasrat se baṭeren átí thín ki wahán ke Bishop Sáhib kí baṛí ámdaní inhín se thí aur isí sabab se Bishop mausúf ko baṭeron ká Bishop kahte the. Ward aur Pliní Sáhibán ká bayán hai ki hamáre waqton men Itáliya ke samundar ke kanáron par is kasrat se baṭeren átí thín aur bádbánon par aur kanáre kí kishtíon aur dongíon kí rassíon par is kasrat se rát ko á baiṭhtí thín ki kishtíon ko ulaṭ bhí dete tau bhí unhen khabar na hotí (Pliní kí kitáb 10: 33.) Bahut uṛne se tang ákar rát ko samundar ke kanáre pahunchtí hain aur us waqt bahut ásání se cháhe chhaṛyon se márkar yá háth se pakṛái detí hain. Garaz jab Misr i Barín yá Nauba se shimál kí jánib sálána safar baṭeron ne shurú kiyá to Ḳhudá ne shán i Razzáqí se kuchh gol baní Isráel ke paṛáon par bhej diye jo samundar ke pár utarke aise thak játe the ki rát ko yakáyak Murakhkha ke bayábán men khemon ke bhítar aur báhar be-dam hokar gir paṛte the.

14. *Chhoṭí gol chíz aisí safed jaise barf ká ṭukṛá.*—Chhoṭí chhoṭí sufed golíon kí súrat malúm hotí thín, Jháú ká man jab sáf patthar par girtá hai, to sufed hotá hai.

14. *Ki man hai kyúnki unhon ne na jáná ki wuh kyá hai.* Unhon ne use man is sabab se kahá ki us kí súrat biainihí us man kí sí thí jo jháú par paidá hotá thá aur jis se wuh khúb wáqif the. Is áyat se malúm hotá hai ki wuh ápas men ek dúsre se báten karne aur púchhne lage aur is ibárat se ki "unhon ne na jáná ki wuh kyá hai" yih matlab hai ki unhen koí aur nám us ká malúm nahín thá. Unhon ne Misrí zubán ká lafz yane man us chíz ke wáste jo jháú par paidá hotí hai istiamál kiyá. Burgush Sáhib ne kitáb i Lugat men likhá hai ki lafz mannu Ibrání "man" aur Arabí "mann" se miltá hai. Jo man jháú par paidá hotá hai us kí taswír Misríon ke ek shahr Apálná Polis ke qaríb is tarah dekhne men áí ki ek ṭokrí men kisí deotá ko nazr dí játí hai, magar wuh taswír mahz banáwaṭ malúm hotí hai kyúnki Isráelíon ke man men zarúr kuchh mádda anáj ká bhí thá jis ke sabab se roṭí baní, aur jo man jháú par paidá hotá hai, us men sirf shíríní hotí hai jis kí roṭí hargiz nahín ban saktí hai. Nuskha i Ibrání men háshiyewálá tarjuma yane "yih kyá hai" nahín páyá játá.

Yih roṭí hai jo Ḳhudáwand ne kháne ko tumhen dí hai. Is muajize kí asliyat shabnam se hai jaise Qáná ke muajize kí pání se, aur Bait Saidá ke muajize kí pánch roṭíon se thí. Shabnam se man zamín par girtá thá, magar yih nahín malúm aur na gáliban malúm ho sake ki

16 ¶ Yih wuh bát hai, jo
Ḳhudáwand ne tumhen farmáí
thí, Har ek us men se, ba qadr
apne kháne ke, ádmí píchhe
ek umar, jama kare; har ek
apne logon ká shumár karke,
un ke liye jo us ke khaime
men hain, lewe.
17 Chunánchi baní Isráel ne
yúnhín kiyá, aur un men se
bazon ne ziyáda aur bazon ne
kam jama kiyá.
18 Aur jab unhon ne umar
se nápá, to jis ne bahut jama
kiyá thá, kuchh ziyáda na pá-
yá; aur us ká, jis ne kam jama
kiyá thá, kam na húá; har ek
ne un men se ba qadr apne
kháne ke jama kiyá thá.
19 Aur báwujúde ki Músá
ne kahá, ki Koí us men se subh
tak báqí na chhoṛe,
20 We us ke sunnewále na
húe; aur bazon ne subh tak
kuchh rahne diyá; so us men
kíṛe paṛ gaye, aur saṛ gayá;
Músá un par gusse húá.
21 Aur we ek ek har subh,
ba qadr apne kháne ke, chunte
rahe: aur jab áftáb garm húá,
wuh pighal gayá.
22 ¶ Aur yún húá, ki
chhaṭhe din unhon ne roṭíon se
dúní jama kín, do do umar ek

kis qánún fitrí se zamín par girtá thá Lekin Ḳhudá i Taálá jo wáze qawánín i fitrí hai us ke nazdík wuh qánún jis kí rú se zamín par girá thá aisá hí ba qáida aur bit tartíb hai jaise ki khoshe men anáj paṛne ke qawáid hain. Ham to qawánín fitrí ke sirf ek silsile se wáqif hain aur asbáb i sániya men sirf itná jánte hain ki mádda i arzí aur ábí aur hawáí tínon ke majmúe se anáj paktá hai. Lekin bahutere aur asbáb aise hain jin tak hamárí aql o hawás kí rasáí kisí tarah mumkin nahín. Aisá samajhná ki anáj ke banne ká sirf yihí ek taríqa hai jo ham jánte hain aur is ke siwá *aur* taríqe qawánín fitrí aur aql ke khiláf hain, apní nádání ko Ḳhudá ká paimána banáná hai, yane Ḳhudá hamárí samajh ke muwáfiq kám kartá hai aur jitná ham jánte hain, utná hí wuh bhí jántá hai. Yih sach hai ki hamáre qiyás men *aur* koí taríqa nahín átá hai, lekin hamárí qúwat i mutakhaiyala tamám álam ká paimána nahín hai jo har bát khwáh na khwáh ján lewe. Jo pání gair mahsús bukhár hokar anásir ko jama kartá hai aur arq ke sáth darakhton men pahunchkar anáj paidá kartá wuhí pání kisí aise qáide se jo Ḳhudá hí ko malúm hai, unhín anásir se man banákar zamín par girá saktá hai, aur isí ko muajiza kahte hain. Is men shakk nahín ki jo log khilqat ke hálát par gaur nahín karte aur Ḳhudá hí ko sabab i aslí batáte hain, wuh sháyad is amr ko taslím na karen.

16. *Ádmí píchhe ek umar.* Sahíh wazn ek umar ká ab tak mashkúk hai, magar Smith Sáhib ke Lugat men auzán ke bayán men is kí bahs bahut likhí hai. Rabbíon kí ráe men ek umar qaríb paune do ser ke thá aur Yúsifas kí ráe yih hai ki sáṛhe tín ser ká ek umar thá, magar yih ráe sahíh nahín malúm hotí.

Har ek ne un men se ba qadr apne kháne ke jama kiyá thá. Yane jab we hidáyat par kárband húe, to usí qadar jama kiyá jis qadr har ek ke gharáne ke liye zarúr thá, yane ádmí píchhe ek umar hattá ki "jis ne bahut jama kiyá kuchh ziyáda na páyá aur us ká jis ne kam jama kiyá thá, kam na húá, aur jab kisí ne hirs o be-ímání se hisse se ziyáda jama kiyá, to wuh rah nahín saká kyúnki ek din se ziyáda wuh rah nahín saktá hai.

Chhaṭhwen din ká man, 22-31.

Unhon ne roṭíon se dúní jama kín. Yane chhaṭhe roz mamúl se do chand hissa páyá aur jin logon ko khabar dí gaí thí ki sabt ke wáste chhaṭhe roz do chand páwenge, wuh is kaifiyat ko dekh-

ek ke liye: aur jamáạt ke sab sardároṉ ne áke Músá ko ḳhabar dí.

23 Us ne unheṉ kahá, ki Yih wuhí hai, jo Ḳhudáwand ne kahá thá, Kal sabt, Ḳhudáwand ká muqaddas sabt hai: jo tumheṉ pakáná ho paká lo, aur jo ubálná ho ubál lo; aur wuh, jo bach rahe, apne liye subh tak mahfúz rakho.

24 Chunánchi unhoṉ ne, jaisá Músá ne kahá thá, subh tak rahne diyá: wuh na saṛá, na us meṉ kíṛe paṛe.

25 Aur Músá ne kahá, ki Use áj kháo; kyúṉki áj Ḳhudáwand ká sabt hai: áj tum maidán meṉ na páoge.

26 Chha din tak tum use jamạ karoge; par sátweṉ din, jo sabt hai, kuchh na páoge.

27 ¶ Aur yúṉ húá, ki baze un logoṉ meṉ se sátweṉ din jamạ karne ko gaye, aur kuchh na páyá.

28 Tab Ḳhudáwand ne Músá se kahá, ki Kab tak tum mere hukmoṉ aur merí sharíạtoṉ ke hifz ká inkár karoge?

29 Dekh, azbaski Ḳhudáwand ne tum ko sabt diyá, is liye wuh tumheṉ chhaṭhe din do din kí roṭíáṉ detá hai; har ek tum meṉ se apní jagah par rahe; sátweṉ din koí apní jagah se báhar na jáwe.

30 Chunánchi logoṉ ne sátweṉ din árám kiyá.

31 Aur Isráel ke gharáne ne us ká nám Mann rakhá: aur wuh dhaniye ke bíj kí tarah safed, aur maza us ká shahd meṉ milí húí phulaurí ká thá.

---

kar bahut mutaạjjib húe aur i-í sabab se *jamáạt ke sab sardároṉ ne ákar Músá ko ḳhabar dí* táki wuh is ká sabab batláwe.

23. *Kal Sabt Ḳhudáwand ká muqaddas Sabt hai.* Is áyat se páyá játá hai ki Koh i Síná par chauthá hukm diye jáne se pahle Ibrání Sabt ko mánte the. Dinoṉ kí taqsím haftoṉ meṉ Shámíoṉ ko qadím zamáne se mạlúm thí, aur tamám qaumoṉ meṉ baṛí purání riwáyat chalí átí hai ki sát ká ạdad mustahsan hai. Wilkinson Sáhib ká yih bayán hai ki muddat ko haftoṉ par bánṭná Misríoṉ ko bhí mạlúm thá kyúṉki sát din meṉ ek dạwat Apís deotá ke wáste aur sát baras ká changá Osirus deotá ke wáste aur sát din ká dahguná murde kí mátamdárí aur sát din ká chha guná káhinoṉ kí sazá ke wáste to muqarrar thá. Fiságoraswáloṉ ne Misr hí se hafta ká riwáj liyá hai aur pahle pahl dúsrí sadí meṉ Rúmíoṉ ne us ko muqarrar kiyá thá. (Rawlinson Sáhib kí kitáb jild doyam safha 282.) Yih yaqín hai ki hafte kí taqsím aur sabt kí taqdís Ibráníoṉ ko us waqt se mạlúm thí jab se ki un ká guroh qáim húá. Ham dekhte haiṉ ki Yạqúb ke waqtoṉ meṉ shádí kí dạwat kí muddat ek hafta thí. Paid. 29: 27. Is maqám par aur níz dunyá ke paidá hone ke hafte meṉ Ḳhudá sabt ká liház kartá hai, táki insán ke wáste namúna ho.

25. *Áj Ḳhudáwand* ká sabt hai. Is muạjize se sabt kí taqdís o barakat ko tín tarah par záhir kiyá hai, yạne, chhaṭhe din do chand páná aur sátweṉ din kuchh na honá aur jo kuchh chhaṭhe din jamạ kiyá thá, us ká na bigaṛná.

31. *Aur wuh dhaniye ke bíj kí tarah.* Yạne bíj kí súrat, sufaid motíoṉ ke se dáne zamín par paṛe mile. Agarchi us ko roṭí likhí hai lekin yih nahíṉ samajhná cháhiye ki wuh sach much roṭí thí, balki jaise bíj yá dáná hotá hai is tarah us kí súrat thí.

Ek umar man Yahowáh ke sámhne áe, 32-36. In áyat se mạlúm hotá hai, ki kis tarah yih kitáb likhí gai thí. Yih to záhir hai ki yih bayán us man ká ba-

32 ¶ Aur Músá ne kahá, Yih wuh bát hai, jo Ḳhudáwand farmátá hai, Ek umar us se apne qarnoṉ ke liye bharke mahfúz rakho; tá ki we us roṭí ko dekheṉ, jo maiṉne tumheṉ bayábán meṉ khiláí, jab maiṉ tumheṉ zamín i Misr se báhar láyá.

33 Aur Músá ne Hárún ko kahá Ek martabán le, aur ek umar mann us meṉ bhar, aur Ḳhudáwand ke áge lá, tá ki wuh tumháre qarnoṉ ke liye mahfúz rahe.

34 Chunánchi Hárún ne, jaisá Ḳhudáwand ne Músá ko kahá thá, Sandúq i shahádat ke áge use mahfúz rakhá.

35 Aur baní Isráel chálís baras, jab tak ki we bastí meṉ áe, mann kháte rahe; jab tak ki we zamín i Kanạ́n kí nawáhí meṉ áe, mann kháte rahe.

36 Aur ek umar aifah ká daswáṉ hissa hai.

---

yán jo shahádat se awwal faráham kiyá gayá thá, shahádat ká sandúq ban chukne aur ḳhaime ke qáim hone ke bạd likhá gayá hai, aur 35 áyat musáfirat ke 40 sál ḳhatm hone ke bạd likhí gaí thí. Is meṉ shakk nahíṉ ki jab Músá ne jangal meṉ rahne ke hálát ḳhusúsan ahkám i Iláhí, ba-waqt un ke wuqúạ ke qalam-band kiye hoṉge, to us ke sáth Moáb ke maidánoṉ ke ahwál i sukúnat ke áḳhir meṉ yih wáqiạ́t bhí bạz áyát meṉ bataur tashrihát aur mutạllaqát ke á gae. Is báb ke áḳhir jaháṉ ki pahle pahl aur ḳhúb tafsíl ke sáth man ká zikr hai, is bayán ke tamám karne ke liye munásib jagah thí aur is jagah us kí hifázat ke wáste hukm i ḳháss hai.

Sandúq i shahádat ke áge.—Patthar kí do taḳhtíáṉ jin par ahkám likhe the jin ká bạd azíṉ Ḳhu 34: 1 meṉ ḳháss bayán hai, aur jo pák sandúq meṉ Taḳht i Rahmán se ḍháṉkkar rakhe gae the Aur sharíạt (Ahkám) ko kahte the ki wuh Baní Isráel ke gunáhoṉ par shahádat hai.

35. *Jab tak ki we bastí meṉ áe.*—Jab tak ki wuh jangal aur waháṉ ke aqwám i sahráí ko chhoṛkar ek ábád mulk meṉ jo sarzamín i Kanạ́n ke nawáhí meṉ Moáb ke maidánoṉ meṉ wáqị hai, pahunch nahíṉ liye. (Ist. 34: 1.) Is se khwáh ma khwáh yih nahíṉ nikaltá hai ki is áyat kí tahrír ke zamáne meṉ man ká girná mauqúf ho gayá thá, balki kalám yih hai ki Ḳhudá kí taraf se us ká girná baní Isráel ke jangal meṉ rahne ke aiyám meṉ barábar járí rahá. Yashụ́ 5: 11, 12 ke mutábiq aisá páyá játá hai ki us ká girná Isráel ke Yardan ke pár utarkar Gulgul (Jiljál) meṉ ṭhaharne ke bạd us sál kí Íd Fasah kí subh tak járí rahá. Aur jaisá ki bạz gumán karte haiṉ ki Músá kí maut ke bạd kisí pichhle musannif ne yih áyat likhí hai. Agar aisá hotá to wuh is qaul ko ba haisiyat i maujúda kabhí nahíṉ rahne detá, balki jaise ab mạne liye játe haiṉ unhíṉ ko kisí aur taur se go sáf to nahíṉ likhtá, adá kar detá, jis ká matlab yih hotá ki unhoṉ ne Kanạ́n meṉ man nahíṉ kháyá. Aise pichhle musannif ko Yúsha ke bayán manqúla i bálá kí ḳhabar to zarúr hí hotí. Pas yih amar i wáqịa hai.

36. *Ek umar.*—Jo wajh yaháṉ par ek umar kí miqdár ke zikr meṉ áí hai, wuh Michael aur Hengstinberg sáhib kí ráe mạlúm hotí hai Lafzí mạne umar ke "Gehúṉ ke ek púle" ke haiṉ. Lekin is báb meṉ us ke mạne muqarrarí wazn ke haiṉ aur is ke bạd aur kahíṉ in mạnoṉ meṉ nahíṉ istiạmál kiyá gayá hai, balki bạd is ke jaháṉ kahíṉ ek umar wazn maqsúd húá hai waháṉ ek efá ká daswáṉ hissa karke likhá hai. Chunánchi Gintí 5: 15; aur 28: 15 meṉ is ká zikr maujúd hai. In mufassarín kí ráe ke mutábiq lafz i mazkúr ke aslí mạne is maqám par miṭṭí ke bartan yá piyále ke haiṉ jis se Isráelí jangal meṉ pání piyá karte the. Aur Músá ká yaháṉ par yih matlab hai, ki us piyále meṉ ek efá ká daswáṉ hissa samátá thá aur efá

XVII BÁB.

TAB sáre baní Isráel kí jamáạt ne apne safaron men Ḳhudáwand ke farmán ke mutábiq, Sín ke bayábán se kúch kiyá aur Rafídím men derá kiyá: wahán logon ke píne ko pání na thá. 2 So log Músá se jhagaṛne lage, aur kahá, Ham ko pání de, ki ham píwen. Músá ne unhen kahá, Tum mujh se kyún jhagaṛte ho? aur Ḳhudáwand ká kyún imtihán karte ho? 3 Aur we log wahán pání ke piyáse the; so log Músá par jhunjhláe, aur kahá, ki Tú hamen Misr se kyún nikál láyá, ki hamen, aur hamáre laṛkon, aur hamárí mawáshí ko piyás se halák kare?

---

aisá wazaní thá jise sab jánte the. Chúnki yih kitáb ánewálí aqwám ke istiạmál ke liye tartíb dí gaí thí, is wáste aise bartan ká wazan jis se Isráelí rozána qút ká man nápá karte the, is tarah bayán karná munásib o zebá thá. Bạd ạzán wuh paimána ḳhud wazan ká nám ho gayá. Umar aur Húmar men farq yih thá ki áḳhir uz zikr das efá yạne sau umar ká hotá thá.

SATRAHWAN BÁB.

Rafídím ko kúch, aur pání kí ihtiyáj. 1-7.

1. *Apne safaron men.*—Bihtar tarjuma yih hai ki apne paṛáon par yạne Sín aur Rafídím ke darmiyán jahán jahán ṭhahre the. Do maqám Alús aur Dafqah jin ká zikr Gintí 33: 12-14 men hai, un ká patá ab tak nahín mạlúm kis jagah the. Lekin gálib yih hai ki Wádí e Farán men the.

Ḳhudáwand ke farmán ke mutábiq.—Lafzí mạne yih hain ki "Yahowáh ke munh ke mutábiq" jis ne abr ke sitún se un ke ṭhaharne ko maqám batláe. Músá is bayábán men chálís baras rah chuká thá. Us ko yahán ká sárá hál ki kahán ghát hain aur kis taraf chashme aur kaunsá qitạ seráb hai ḳhúb mạlúm hogá; aur yih waqfiyat Isráelíon kí rahnumáí men baṛí kám áí hogí. Lekin yih qiyás karná gair mumkin hai ki kis qadr is muạmale men us ko zátí waqfiyat thí, aur kis qadr Ḳhudá e Taạlá ne ba-taríq i ilhám yá iạjáz waqt i ḳháss par ạtá farmáí.

Sín ke bayábán se.—Yạne Muarriḳha ke bayábán se (Dekho Zamíma 1, Báb 16.)

Rafídím.—Síná ke jangal se pahle sirf isí ek aḳhír manzil ká zikr áyá hai, agarchi kuchh maqám bích men rah bhí gae hon. Isí maqám par Ạmálíqíon ne unhen baṛhne se roká thá. Wádí e Farán men jahán ki ham samajhte hain ki ab bahutere Yahúdí rahte honge, ṭhík aisá maqám páte hain jo yaqínan jangal kí qaumon se ábád hogá aur un qaumon ne Isráelíon ke aise baṛe guroh ko apne mulk men rásta qáim karne se roká hogá. Koh i Sarbál ke shimálí dáman men ek baṛá shádáb qitạ jis ko Ạrab ke Baddúon kí Firdaus kahná cháhiye jis men pání ke chashme aur táṛon aur khajúron ke bágát hain, koson tak us Wádí men phailá hai. Wahán Ạmálíqíon ne kunwon aur chashmon par qábiz hokar iqámat iḳhtiyár kí aur hamla-áwar guroh ke baṛhne kí ráh rok dí thí. Is wáste Isráelíon ko qabl azán ki sarsabz jagah men pahunchte us Wádí ke ḳhushk hisse men ṭhaharná paṛá aur pání ke chashmon tak na pahunch sake. Isí sabab se

Wahán logon ke píne ko pání na thá.—Sína kí Nápnewálí jamáạt ke sab sharík ba-istisná Holland Sáhib ke muttafiq hain ki isí jagah ká nám Rafídím thá. Holland Sáhib us kí jagah áge baṛhkar ek ráh ke pás batáte hain jo Wádí e Shaiḳh ke qaríb gaí hai. Ek pahárí balandí men chha sau se sát sau feeṭ tak jo khajúr ke bág ke sámhne Wádí kí shimálí jánib se dikhái detí hai, Jabal i Tahniyat kahlátí hai. Isí pahárí par qadím zamáne ke Ịsáíon ká ek Girjá aur ek Bishop ká maskan thá

4 Músá ne Ḳhudáwand se faryád karke kahá, ki Main in logon se kyá karún? we sab to abhí mujhe sangsár karne ko taiyár hain. 5 Ḳhudáwand ne Músá ko farmáyá, ki logon ke áge já aur baní Isráel ke buzurgon ko apne sáth le; aur apná ạsá, jo tú daryá par mártá thá, apne háth men le, aur já. 6 Dekh, ki main wahán Húrib kí chaṭán par tere áge khaṛá húngá: tú us chaṭán ko máriyo; us se pání niklegá, táki log píwen. Chunánchi Músá ne baní Isráel ke buzurgon ke sámhne yihí kiyá.

---

aur ek bastí Parán ke nám se jis ká nám ab bhí ba-lafz i Farán qáim hai, khajúr ke bágon men níche ko ábád thí. Us puráne Girje kí díwáren ab tak pahárí ke sámhne khaṛí hain jo auwal rete ke sufed patthar se baní thín, magar píchhekar Sarbál ke ḳharáb pattharon se us kí marammat húí thí. Stanley Sáhib kahte hain ki us mulk men niháyat puráni aur mashhúr riwáyat is tarah hai ki Farán hí ká nám Rafídím thá Agar wáqị men aisá ho, to Jabal i Tahniyat be-shakk wuhí maqám hai jahán Músá ne jab ki Ạmálíqíon se jhagṛá paṛá thá, to duạ mángí thí.

4. *Main in logon se kyá karúngá.*—Sín ke bayábán kí tarah yahán fasád o gadar ke ásár nazar áe, balki ba-záhir yih fasád auwal se ziyáda ḳhatar-nák mạlúm húá, kyúnki Músá kí ján ḳhatre men thí; lekin bá-wajúd iztiráb ke us ne sidq-dilí aur ímándárí aur narmí se Ḳhudá kí janáb men duạ kí aur apne sarkash logon kí dhamkíon ko bardásht kiyá.

5. *Aur apná ạsá.*—Jo ạsá Misríon kí maut ká báịs thá, wuh ab Isráelíon kí zindagí ká báịs húá. Jis qudrat se ján-baḳhsh Níl ká pání maut ká báịs ho gayá thá, us hí qudrat ne ḳhushk pattharon se ján-baḳhsh pání nikálá. Yih hál hamesha rahtá hai, ki ek hí amr kisí kí hidáyat aur kisí kí zalálat ká múјib hotá hai.

6. *Húrib kí chaṭán par.*—Yih nám pahár kí chotí kí yá us zile ká thá jidhar ko Isráelí baṛh rahe the. Síná kí choṭí yá sharíạt ká pahár Húrib kí chotíon men se ek ká nám thá.

Tere áge khaṛá húngá.—Yạne bádal ke sitún men.

Baní Isráel ke buzurgon ke sámhne.—Yạne muạtabar aur muntaḳhab shahídon ke sámhne aisá húá, táki we muạjize kí haqqiyat ke shahíd hon. Jo log is muạjize ko ạqlí daláil se meṭná cháhte hain, wuh yih sochte hain ki wuh chaṭánen aur chashmen is bayán kí har bát se ạjíbtar mạlúm hote hain. Pámar Sáhib ká bayán isí jagah ke patthar kí ek chaṭán aur aur usí ke mutaạlliq riwáyat ke báb men niháyat dil-chasp hai. Sáhib mausúf likhte hain ki "yih bhí ek matlab kí bát hai ki Wádí e Farán men ạin us jagah ke sámhne jahán se serábí shurụ hotí hai, main ne saḳht patthar kí baṛí chaṭan (jo Wádí ke kanáre se gir paṛí hogí) paṛí dekhí, jis kí nisbat Ạrab ki riwáyat hai ki us par muạjiza húá thá. Yih chaṭán jis kí ḳhabar pahle saiyáhon men kisí ne nahín dí, Hisí-alḳhatátin karke mashhúr hai. Us ke ás pás chhoṭe chhoṭe kankaṛon ke ḍher hain, aur jahán mauqạ milá hai, wuh kankaṛ, pattharon par chun diye hain. Ab jánná cháhiye ki yih chaṭán us patthar se jis ko Saint Kathráin ke Ráhibon ne Músáwálá patthar batáyá thá, bilkull muḳhálif hai. Wuh patthar un ke Girje ke pás Jabal i Músá par hai. Wuh bahut baṛá aur shash-pahlú aur surḳh hai aur us par úpar se níche tak ek áṛí tahrír nálí kí pandrah inch chauṛí chalí gaí hai. Us nálí men kahín kahín shigáf hain. Ráhib kahte hain ki yih shigáf pání ke daháne the, inhín se Músá ne pání nikálá thá. (Robinson, Olin,) Lekin yih kisí tarah mumkin nahín ki Rafídím Koh i Sína ke pás ho. Jin Ráhibon ne riwáyaten banáí hain, we agar Kutub i Muqaddasa ke bayán se ná-wáqif na the, to is men bhí shakk nahín ki lá-parwá to baṛe the. Unhon ne tamám muqaddas wáqiạt ká wuqụ apne Girje ke ás pás thoṛí thoṛí dúr par, jahán un kí rasáí sahl thí farz kar liyá

7 Aur us ne, is liye ki baní
Isráel ne wahán jhagṛá kiyá
thá, aur is liye ki unhon ne
Khudáwand ká imtihán kiyá
thá, aur kahá thá, ki Ḳhudá-
wand hamáre bích men hai, ki
nahín? us jagah ká nám Mas-
sah aur Maríbah rakhá.
8 ¶ Tab Ạmáliq charh áe,
aur Rafídím men baní Isráel
ke sáth laṛe.
9 Tab Músá ne Yashụ́ ko

hai. Jo hál Rúmí muarrikh Tacitus is muạjize kí bábat aur níz Isráelíon ke Ḳhurúj aur safar ke báb men likhá hai, us se niháyat umda talím yih nikaltí hai, ki baṛe muhazzab aur raushan zamír Rúmí bhí Ibráníon kí táríkh kí nisbat kaise pareshán ḳhiyálát rakhte the, aur níz is muạjize ne kuffár ke dilon par kis qadr asar kiyá.

Is ko bayán karke ki Misr ke bádsháh ne Isráelíon ko baṛe jangal men bhagá diyá thá, phir wuh likhtá hai, "Jab ki aur sab ranjída húe, to unhín jilá-watnon men se ek shaḳhs Músá náme ne jab dekhá ki deoton aur ádmíon ne hamen chhoṛ diyá hai to unhen samjháyá ki tum kisí se madad ke mutawaqqe na ho aur mujh ko jis ne sab se auwal is muạmale men tumhárí madad kí apná ásmání sardár jáno. Is par sab log rází ho gae aur darhálá ki kisí bát se waqif na the, ittifáqí safar shurụ́ kar diyá. Ráste men pání kí azhadd taklíf uṭhái yahán tak ki halákat ke qaríb pahunche. Tamám jangalon men pání ke wáste pareshán phirte the ki yakúyak janglí gadhon ká gallá kisí charágáh se charkar áyá aur ek pahár kí taraf jahán bahut se patthar bhí the, chalá gayá Músá bhí yih ḳhiyál karke ki jahán ko yih játe hain, wahán ghás páni zurúr hogá, un ke píchhe ho liyá aur áḳhir ko páni ke baṛe chashme páe. Is tarah marne se bache aur chha din ke paiham safar ke bạd sátwen roz aslí báshindon ko nikál diyá, aur áp us mulk par jis men un ká shahr aur mạbúd baná thá, qabza kar liyá. Un ke mạbúd men jo niháyat pák jagah thí, wahán Isráelíon ne us jánwar kí múrat nasab kí jis ne unhen piyás aur awárgí kí musíbat se chhuṛáyá thá." (Tacitus kí Táríḳh 5 : 2-5.) Ek baṛe námí muarriḳh ne is tarah Yahúdíon kí táríḳh likhí hai.

7. *Massá*, Imtihán. *Maríbah*, Jhagṛá

Ạmáliq se jhagṛá.—8-16.

Tab Ạmáliq charh áe.—Ạmáliq, ḳhá na ba-dosh sahrái log the. (Paid. 14 : 7) Mạlúm hotá hai, ki jab Asúríon kí saltanat ko taraqqí húí, aur Ḳhalíj Fáras ke kanáron se dabáe gae, to pachchham kí taraf Janúbi Falastín aur Sína ke Jazíra-numa men ábád húe (Knoble kí kitáb.) Ab bhí us jangal men purání qabron men aur patthar ko gol paṭon aur mihrábdár naqsh o nigár ke nishán páe játe hain, jin ko log Amálíq ke banáe húe batláte hain. Patthar ke jhonpṛe shahd kí makkhíon ke chhatte kí súrat sát se áṭh feeṭ tak aur chikne patthar ke umda saḳht ke do do feeṭ murabba kiwáṛ ab bhí un jangalon men bahuterí jagah milte hain, jin ko mutaqaddimín ne Amálíqa se mansúb kiyá hai. Ġaraz us waqt men yih qaum Misr se Falastín tak aur tamám Wádí e Farán aur Ạqba par qábiz thí. Pahle yih zikr ho chuká hai ki Bahr i Rúm ke kanáre kanáre Ġáza aur Bahrí maidán ke pás shimálí mulk par Falastíní qábiz the, yahán tak ki laṛái ruk nahín saktí thí, ek na ek se zurúr hotí. Yih auwal jang Isráelíon kí Ạmáliqíon se thí. Ạmáliqíon kí qaum bahut phail gaí thí aur Qázíon ke zamáne men Isráelíon se hamesha laṛte rahe. Sáúl ne unhen shikast fásh dí aur áḳhirkár Dáúd ne unhen bilkull barbád kar diyá. (2 Sam. 8 : 12.) Yih jang dar asl janglíon kí wahshiyána thí. Ạmáliqí pahár kí tang ráhon se Isráelíon ko nahín nikalne dete the, aur un ke bázú aur aqab i lashkar ko satáte the (Ist. 2 : 25, 18.) Magar Rafídím ke pás us patthar se tín míl úpar ko jise ba riwáyat i Arab Músá ká patthar kahte hain, Wádí e Farán chauṛá hotá húá us maidán men ko chalá gayá hai, jo do chhoṭí wádíán bankar buland Koh Sarbál ke bázú ke barábar phailá hai. Thuná kí maḳhrútí pahárí jis ká úpar zikr hai, us par se khaṛe hokar dekhiye to yih maidán aur do chhoṭí wádíán aur un ke bích men Sarbal sáf nazar átí hai. Thúna ke sámhne

kahá, ki Ham men se log chun,
aur nikal, aur jákar Ạmáliq se
jang kar: kal main Ḳhudá ká
ạsá apne háth men leke pahár
kí choṭí par khaṛá húngá.
10 So Yashụ́ ne jaisá Músá
ne use kahá thá, kiyá, aur
Ạmáliq ke sáth jang kí: Músá,
aur Hárún, aur Húr pahár kí
choṭí par charhe.
11 Aur yún húá ki jab
Músá apná háth uṭhátá thá,
to baní Isráel fath páte the:
aur jab háth laṭká detá thá,
tab Ạmáliq gálib hote the.
12 Lekin Músá ke háth bhárí
ho rahe the; tab unhon ne ek
patthar leke us ke níche rakhá;
wuh us par baiṭhá, aur Hárún
aur Húr, ek ek taraf, aur dús-
rá dúsrí taraf hoke, us ke
háthon ko sambhále rahe:
tab us ke háth, áftáb ke gu-
rúb hote tak, mazbútí se uṭhe
rahe.
13 Aur Yashụ́ ne Ạmáliq

laṛái hone kí nisbat jo iạtiráz húe hain un men faqat yihí ek liház ke qábil hai ki Ḳhu. 19 : 2 men likhá hai ki jab Isráel Rafídím se rawána húe to unhon ne Sína pahár ke sámhne ḍerá ḍálá jo Farán kí zamín se ek din ke kúch se ziyáda fásile par hai. Lekin yih bayán kahín nahín húá ki bạd Rafídím ke yạne dúsrá maqám Sína par húá. Aur Gin. 33 : se jaisá ki úpar zikr ho chuká hai, záhir hotá hai ki Ḳhurúj men bích ke kaí maqám yá paṛáo ká zikr chhoṛ diyá hai. Sín ke bayábán aur Rafídím ke darmiyán Dafqah aur Ahesh jo do maqám húe the, un ká yahán kuchh zikr nahín hai. Albatta jo log (Knoble aur Keil aur Márfí kí misl) yih samajhte hain ki Isráelí Ramlá se Koh i Sína ko gae, wuh kahín *aur* registán men, Rafídím ká maidán qarár denge. (Dekho marátib Ibtidáí Báb 16.)

9-13. *Tab Músá ne Yashụ́ ko kahá ki ham men se log chun.*—Músá ke baṛe náib aur baní Isráel ke dúsre sardár aur rahnumá aur nám aur kám donon kí rú se baṛe munjí yạne Yisụ́ ke mumásil ká zikr (yih auwal martaba hai ki) dafạtan yahán par á gayá hai. Yashụ́ ká aslí nám Húshiyáh yá (Ushíyáh) thá, jis ke mạne madad aur rihái ke hain, lekin Músá ne is nám ko badalkar (Gin. 13 : 16.) Yashụ́ rakhá, aur ek laqab is wáqịa ke yádgár ke wáste aur baṛháyá; táki is mạne par dalálat kare ki jab bamanzile naját ke hai aur Yahowáh Munjí hai. Gáliban Húshíyáh ká nám Ạmáliq par fath páne ke bạd badlá gayá. Yúnání men is ká tarjuma balafz (Eshú) húá hai, aur Urdú Yisụ́ húá hai. Yih wuh shaḳhs hai, jis ká nám sab námon par fauq rakhtá hai; aur jis ke sámhne ek din sab ghuṭne ṭekkar khaṛe honge. Yashụ́ nasl i Ifráím se Nún ká beṭá thá. Is waqt men us ki umr chálís ke qaríb thí. Wuh Músá kí hidáyat se aiyám i sukúnat i bayábán men baní Isráel ká faují sardár rahá thá aur ab is hamle men use Músá ne hukm kiyá, ki jangjú ádmíon ká guroh chunkar Rafídím ke maidán aur gháṭíon men Ạmáliq se jang i ạzím barpá kare.

Main Ḳhudá ká ạsá apne háth men leke khaṛá húngá.—Wuh apne ạsá ko Ḳhudá ká ạsá is liye kahtá hai ki tamám muạjizát jo us ne dikhláe the; wuh sab Ḳhudá hí kí qudrat ká zahúr thá, us ne apní táqat se koí muạjiza nahín kiyá thá. Yih ạsá bataur jhanḍe ke uṭháyá játá thá, táki is bát ká nishán ho ki Ḳhudá baní Isráel ke pás maujúd hai. Yih wuhí ạsá thá jis ne daryáe Níl aur bahr i Qulzum aur Maríbah kí chaṭán ko márá thá. Aur baní Isráel ke sipáhíon ká us ạsá ko dekhná is amr ko yád diláne ke wáste thá ki kuffár kí is pahlí jang men Ḳhudá un ká madadgár hai; aur níz us ká hiláná bamanzile duạ ke thá kyúnki jang ke maqám se pahárí par khaṛe hokar us ạsá se ásmán kí taraf ishára kartá thá.

Hárún aur Húr.—Yúsífas kahtá hai ki yih Húr Maryam ká ḳháwind thá aur yih wuhí Húr hai jo Tírí ká báp aur Bazliel kárígar ká dádá thá. (Ḳhurúj

aur us ke logoṉ ko talwár kí
dhár se shikast dí.
14 Tab Ḳhudáwand ne Mú-
sá se kahá, ki Yádgárí ke liye
kitáb meṉ ise likh rakh, aur
Yashụ́ ke kán meṉ yih kah de:

---

31 : 2.) Ġaraz jab Músá pahāṛí par Ḳhudá se baní Isráel ke liye madad máṉgne gayá, to us ke qaríb rishtedár maslan bhái aur bahin ká ḳháwind sab us ke hamráh the.

Jab Músá apne háth uṭhátá thá.—Yạne jis háth meṉ ạsá thá, jab use uṭhátá thá. Yih bhí ḳhiyál karná cháhiye, ki háth ba sígae wáhid istiạmál kiyá gayá hai. Is se hameṉ yih nahíṉ samajhná cháhiye, ki ghuṭne ṭekkar donoṉ háth ásmán kí taraf uṭháe hue duạ́ máṉgtá thá jaisá ki ụmúman taswí roṉ meṉ banáte haiṉ. Pahle to ạsá ko sídhe háth meṉ aur phir ulṭe háth meṉ uṭháe khaṛá rahá aur jab us ke háth thak gaye to Hárún aur Húr ne.

Ek patthar leke us ke níche rakhá, wuh us par baiṭhá.—Ek taraf Hárún aur dúsrí taraf Húr Músá ke háth ko sahára diye the, ki ạsá uṭhá rahe. Agar donoṉ háth barábar uṭhe rahte aur Hárún aur Húr donoṉ barábar un ke uṭháe rakhne meṉ masrúf rahte, to we Músá kí tarah bahut jald thak játe, is wáste wuh yih karte the ki ek dúsre ko árám lene aur sustáne ke wáste chhoṛ dete the. Duạ́ ke liye háth na uṭháná kuchh zarúrí amr nahíṉ aur Kutub i Muqaddasa meṉ duạ́ ke qubúl hone ke liye kisí ḳháss ḥarakat kí shart nahíṉ, balki us ke qabúl hone ke liye zarúrí shart yih hai ki ímándárí aur duạ́ par qáim rahe, tark na kare. Músá ká ạsá uṭháe rahná isí qiyám aur istiqlál kí dalíl thí. Hárún aur Húr na faqat us ke háth ko balki dil ko bhí sahárá diye rahe aur áp bhí sáth sáth duạ́ máṉgte rahe. Jab darmáṉdagí se Músá ne ímán ko ạmal meṉ láná aur logoṉ ke diloṉ meṉ uská ḍálná chhoṛ diyá, to laṛáí Baní Isráel par lauṭ paṛí. Lekin apne bháíoṉ kí madad aur rahm se aisá qawí dil rahá ki jab tak Ạmálíq par fatah na ho lí, rúhání koshish kartá rahá jis sardár ko Ḳhudá ne muntaḳhab kiyá thá, jise we qaríb thá ki sangsár kar ḍálte aur wuh ạsá jo Yahowáh kí qudrat ká nishán thá yạne donoṉ (aisá mạlúm hotá thá ki) Isráel kí fathmandí ke wáste nihávat zarúrí the. Is maqám par kyá ḳhúbí se záhir hai ki Ḳhudáe Taạ́la ke mansúboṉ kí takmíl meṉ Ḳhudá o insán donoṉ sharík the. Músá is rúhí koshish ko qáim nahíṉ rakh saktá agar us ke donoṉ bhái madad nahíṉ karte, táham jab Yashụ́ laṛe játá us waqt tak Músá bhí jaṉfishání meṉ dareg nahíṉ kartá.

14. *Kitáb meṉ* yạne wuh jo mashhúr kitáb hai, jise log ḳhúb jánte haiṉ; Hamáre Urdú tarjume meṉ harf i tạríf jis se ḳháss kitáb murád hai, nahíṉ á saktá wuh ek ḳháss kitáb thí jis meṉ yih ạjíb wáqiạ aur aur Ḳhudá kí báteṉ qalamband thíṉ. Be-shakk wuh koí kitáb thí jo Músá ke yá us ke buzurgoṉ ke istiạmál meṉ rahá kartí thí. Agar wuh kitáb ḳhud Tauret na thí, to is meṉ shakk nahíṉ ki Tauret ke banáne meṉ Músá ko us se bahut madad milí.

Likh rakh.—Baibal meṉ yih auwal maqám hai jahạ́ṉ is qism ká kalima áyá hai. Muḳhálifín Kutub i Ilhámí áj tak is báre meṉ kalám karte the ki Músá ke waqtoṉ meṉ fann i tahrír ká wujúd thá. Lekin ab yih amar bakhúbí sábit ho gayá ki Funíqí jin ke hurúf tahajjí wuhí the jo Ịbrání ke haiṉ, fann i tahrír ko aqall martaba Músá ke waqtoṉ se jánte the. Hurúf kí súratoṉ kí nisbat ụmda ráe Moạ́bíoṉ ke mashhúr patthar se, jo San 1866 meṉ niklá thá, jis par Moạ́b ke bádsháh Meshá kí nisbat likhá hai ki wuh Isráelíoṉ ke bádsháh Ụmrí par apní fathyábí kí shekhí már rahá hai, qáim ho saktí hai. Wuh patthar Masíh se das sadí qabl ká kanda kiyá húạ mạlúm hotá hai. Waisí purání tahrír ba-hurúf i tahajjí abhí tak dekhne meṉ nahíṉ áí (Ḍákṭar Jensberg Sáhib kí kitáb Moạ́bíoṉ ke patthar ke báb meṉ matbúạ e Landan San 1871.) Is áyat se sáf záhir hai ki Isráelí fann i tahrír se ḳhúb wáqif the, na faqat us qism ke chand alfáz kí tahrír se jo yádgárí ke wáste qabroṉ ke pattharoṉ par likhí játí thí, balki kágaz par kitábeṉ likhne se wáqif the aur fann i tahrír meṉ baṛí taraqqí hásil kí thí.

Yashụ́ ke kán meṉ yih kah de.—Kyúṉki wuh fauj ká sardár muqarrar hone ko thá aur Ḳhudá ká yih hukm i

ki Maiṉ Ạmálíq ká nám o ni-
shán ásmán ke tale se bilkull
miṭá dúṉgá:
15 Aur Músá ne qurbángáh
banáí aur us ká nám YAHO-
WÁH NISSÍ rakhá.
16 Aur us ne kahá, Chúṉki
háth Yáh ke taḳht par uṭhá-
yá, is liye Ḳhudáwand kí jang
Ạmálíq ke sáth nasl dar nasl
hogí.

XVIII BÁB.

JAB Músá ke sasure Yitrú
ne, jo Midyán ká káhin thá,
yih sab suná, ki Ḳhudá ne
Músá, aur apní qaum Isráel ke
liye kyá kiyá, aur Ḳhudáwand
Isráel ko Misr se báhar láyá:
2 Tab Yitrú Músá ke sasure
ne Músá kí jorú Safúrah ko,
bạd us ke ki Músá ne use chhoṛ
diyá thá, liyá.
3 Aur us ke donoṉ beṭoṉ ko
bhí, jin meṉ se ek ká nám us
ne Jairsúm rakhá thá; is liye
ki us ne kahá thá, ki Maiṉ gair
zamín meṉ musáfir húṉ:
4 Aur dúsre ká nám Iliạzar;
kyúṉki us ne kahá, ki Mere
báp ká Ḳhudá merá madadgár

---

sazá Ạmálíq kí nisbat usí kí wisátat se hone ko thá.

Bilkull miṭá dúṉgá.—Yih bahut saḳht alfáz haiṉ Ạmálíq aisí qaum thí, ki un ke aạmál ká paimána labrez ho chuká thá aur Ḳhudá ne Isráel ko un par is liye musallat kiyá thá ki un ká nám o nishán meṭ deṉ.

15. *Qurbán-gáh banáí.*—Yih pahlí qurbán-gáh thí jis ká zikr Yạqúb ke zamáne tak kí kitáboṉ meṉ likhá hai. Yih kám qaum i Isráel ke us ạjíb sifat ke jo un se paidá hone ko thí, kyá hí munásib thá! Agar aur qaumeṉ hotíṉ, to wuh Músá ke yá Yashụ́ ke nám par qurbán-gáh banátíṉ, lekin Ịbráníoṉ ke sardár ne qurbán-gáh banákar "*Yahowáh Nissí*" (Ḳhudá hamárá jhanḍá yá muháfiz hai,) ke nám se mansúm kiyá. Is kí wajh i tasmiya zail kí áyat se mạlúm hotí hai.

16. *Chúṉki háth Yáh ke taḳht par uṭháyá.*—Yih áyat muglaq hai, aur is par baṛí bahs hai. Aksar kí ráe ab yih hai ki jhanḍe ke ịwaz taḳht ká lafz cháhiye jaisá ki 15 áyat meṉ hai. Kisí náqil ne galatí se "kis" kí jagah "nís" likhá hai. ("Nís" ke mạne jhanḍe ke aur "kis" ke mạne taḳht ke haiṉ.) Yih amar ba-ásání ho saktá thá ḳháss is sabab se ki yih lafz aur kahíṉ nahíṉ páyá játá (Michael, Water, Hobig Gesenius, Knoble.) Lafz "chúṉchí" se aisá páyá játá hai, ki is áyat meṉ qurbán-gáh kí wajh i tasmiya likhí hai, is súrat meṉ kull áyat ká lafzí tarjuma is tarah hogá ki chúṉki (Isráel ká) háth Yáh ke jhanḍe par hai (is sabab se) Ḳhudá kí nasl Ạmálíq se nasl ba nasl (rahegí) yaháṉ tak ki safhae zamín se un ká nám o nishán miṭ jáegá, yạne Ḳhudá e Taạ́lá ne is káfir qaum ke ḳhiláf jhanḍá uṭháyá hai aur Isráel ne us jhanḍe par háth rakhá hai jaisá ki Músá ne jang ke roz Ḳhudá ke ạsá par apná háth rakhá thá. Aur yih jhanḍá jab tak Ạmálíq ká nám o nishán meṭ na de, nahíṉ giregá. Balaạ́m ne Ạmálíq ko logoṉ kí ibtidá yạne bahut puráne kahá hai. Ḳhudá ke ạhdíoṉ ke auwal dushman wuhí the; aur wuh tamám jaháṉ ke káfiroṉ ke namúna the. Isí tarah sab káfir Ḳhudá ke jhanḍe ke sámhne gir jáeṉge. Haqíqí Isráelíoṉ ke háth se bhí us waqt tak Ḳhudá ká jhanḍá nahíṉ giregá, na ạsá pahāṛ par jhuk paṛegá, na talwár maidán i jang se dúr hogí jab tak ki us ke sab dushmanoṉ ká ásmán ke níche se nám o nishán játá na rahe. Munjí Yahowáh is tarah kí hukúmat karegá ki us ke sab dushman áḳhir i kár us ke pairoṉ tale gireṉge.

AṬHÁRAHWÁṈ BÁB.

Yitrú kí muláqát. 1.27.

5. *Yitrú Músá pás ******** áyá.* Aksar baṛe baṛe mufassirín ká yih ḳhiyál hai ki yih Áyat is maqám kí nahíṉ

hai, aur us ne mujhe Firaún
kí talwár se bacháyá hai.
5 Aur Músá ká sasurá Yitrú,
us ke bete aur us kí jorú ko
leke, Músá pás jis bayábán
men us ne Khudá ke koh par
khaima khará kiyá thá, áyá:
6 Aur Músá se kahá, ki
Main terá sasur Yitrú, aur terí
jorú, aur us ke sáth us ke do
bete tujh pás áe hain.
7 ¶ Tab Músá apne sasure
ke istiqbál ko niklá, aur us ke
áge jhuká, aur us ko chúmá;
aur ápas men ek ne dúsre kí
khair o áfiyat púchhí, aur khai-
me men áe.
8 Músá ne sab kuchh sasure
se bayán kiyá, ki Khudáwand
ne, Isráel ke liye, Firaún aur
Misríon se yún kiyá, aur ráh
men un par ye ye musíbaten
parín, aur Khudáwand ne un-
hen kyúnkar bacháyá.
9 Aur Yitrú un sab ihsánon
ke sabab se, jo Khudáwand ne
Isráel par kiye, jinhen is ne
Misríon ke háth se naját bakh-
shí, bág bág húá:
10 Aur Yitrú ne kahá, ki
Mubárak hai wuh Khudá, jis
ne tum ko Misríon ke háth, aur
Firaún ke háth se naját bakh-
shí, aur jis ne qaum ko Misrí-
on ke panje se bacháyá.
11 Ab main jántá hún, ki
Khudáwand sab mabúdon se
bará hai: kyúnki wuh un ká-
mon men, jo unhon ne gurúr
se kiye, un par gálib húá.
12 Aur Músá ká sasurá
Yitrú ek sokhtaní qurbání aur
zabíhe Khudá ke liye láyá, aur
Hárún aur Isráel ke sab buzurg
Músá ke sasure ke sáth roti
kháne Khudá ke áge áe.
13 ¶ Aur dúsre din subh ko
yún húá, ki Músá logon kí

hai, kisí be-tartíbí ke sabab se yahán par mulhiq ho gaí hai, kyúnki us ke mazmún se aisá páyá játá hai ki jab Baní Isráel ne Khudá ke pahár ke áge dere khare kiye the, us waqt yih wáqia húá thá, halán ki hanoz us pahár tak pahunche bhí nahín the. Misr kí rawánagí se tín mahíne ke bad, wahán tak rasáí húí thí. (Báb 19, 1, 2; aur Ist. 1, 6, 9, 15.)

6 *Terí jorú aur us ke sáth us ke do bete.* (Dekho sharh 4: 20.)

7 *Músá apne sasure ke Istiqbál ko niklá.* Yane jis tarah un mulkon men doston ke milne ká dastúr hai, usí tarah Músá aur us ke sasure men sáhib salámat húí josh i muhabbat se donon khúb mile, (dekho sharah Báb 4: 27 áyat) Músá us kí peshwáí ko áyá aur tazím se jhuká aur pesháni par bosa dekar dere ke andar le gayá aur jo jo ajíb wáqiát guzre the aur Khudá kí mihrbánion ká sárá májará sunáyá.

12. *Yitrú ek sokhtaní qurbání** láyá,* yane donon kí dostána muláqát ká khátima mazhabí khidmat par húá. Sokhtaní se wuh qurbání murád hai jo khushí aur shukráne kí dawat men húí thí, jis men Yitrú Khudáe Barhaqq kí taraf se káhin hone ke sabab se kháss muhtamim thá. Is dawat men Isráel ke sardár aur buzurg bhí buláe gaye the. Arbáb i jalsa men dawat barí chíz hai, aur áj kal ke zamáne men Ísáí ahbáb ko in dastúr kí pairwí munásib hai.

13-26. *Dúsre din subh ko *** Músá logon kí adálat karne baithá wg.* Is se Músá ke rozána ashgál ká kuchh hál malúm hotá hai, aur Khudá ke nabí o rasúl se jo khidmat i kasír mutaalliq hote hain un men se is ko adná khidmat tasawwur karná cháhiye, aur isí mane kar Músá mumásil i Masíh thá.

Aur log Músá ke áge subh se shám tak khare the, wg. Sharqí mulkon men yih dastúr hai ki hukkám aksar apne ma-

adálat karne baithá; aur log
Músá ke áge subh se shám tak
khare the.
14 Tab Músá ke sasure ne
sab kuchh, jo us ne logon se
kiyá, dekhke kahá, ki Yih tú
logon se kyá kartá hai? tú
kyún áp akelá baithá hai, aur
sab log subh se shám tak tere
áge khare rahte hain?
15 Músá ne apne sasure ko
kahá, Yih is wáste hai, ki log
Khudá se daryáft karne ke liye
mujh pás áte hain.
16 Jab un men kuchh jhag-
rá hotá hai, to we mere pás áte
hain; aur main ek ke aur dúsre
ke darmiyán insáf kar detá
hún; aur main unhen Khudá
ke ahkám aur shariat se ittilá
kartá hún.
17 Tab Músá ke sasure ne
us ko kahá, ki tú achchhá kám
nahín kartá.
18 Ki tú yaqínan mánda
ho jáegá, tú bhí, aur yih gu-
roh bhí jo tere sáth hai; kyúnki
yih kám tujh par nipat bhárí
hai; tú akelá us ko karne kí
táqat nahín rakhtá.
19 Ab merá kahá mán;
main tujhe saláh detá hún, aur
Khudá tere sáth rahe: tú un
logon ke pás Khudá kí jagah
ho, aur un ká sab ahwál Khu-
dá se arz kiyá kar;
20 Aur tú rusúm aur shariat
kí báten unhen sikhlá, aur
wuh ráh, jis par chalná, aur
wuh kám, jise karná unhen
farz hai, unhen batá.
21 So tú un logon men se
itibárí log chun le, jo Khudá-
tars aur sachche insán hon,
aur lálachí na howen; aur un-
hen hazáron, aur saikron, aur
pachás pachás, aur das das par
hákim kar de:
22 Ki we logon kí har waqt
adálat karen aur yún howe,
ki we har ek bará muqaddama
tujh pás láwen, par har ek
chhotá muqaddama we faisal
karen: ki yih tere liye kuchh
ásán hogá, aur we bojh utháne
men tere sharík howenge.
23 Agar tú yih kám kare-
gá, aur Khudá tujhe yún hukm
kare, to tú kám par qáim
rah sakegá, aur yih log bhí
apní apní jagah salámat jáen-
ge.
24 Chunánchi Músá ne ap-
ne sasure ká kahá suná, aur
sab, jo us ne kahá thá kiyá.
25 Aur Músá ne sab Isráe-

hall yá shahr ke díwán i ámm men ijlás karte hain aur wahán bí par bahut se dád-khwáhon ke darmiyán arziyán lete aur wujúh sunte aur rází náme karáte aur faríqain ke dawon kí tanqíh karte hain.

17. *Tab Músá ke sasure ne us ko kahá, ki tú achchhá kám nahín kartá.* Yá to yih matlab thá ki is qadr mihnat utháná khud Músá ke haqq men achchhá na thá yá logon kí khushí aur agráz ke muzirr thá. Yitrú kí nasíhat taqsím i kár kí nisbat áqilána thí. Aur áín o qawánín ke fawáid kí tasdíq mazhabí aur mulkí umúr men ámm tajribe se ho chukí hai.

23. *Agar tú yih kám karegá.* Yitrú ne faqat tambíhan aur isháratan mashwarat dí thí jo kisí aalá mushír kí saríhí ijázat aur razámandí ke bagair qábil i taslím na thí, aur harchand ki kahín likhá nahín hai, lekin ham yaqín jánte

líoṉ meṉ se iạtibárí log chune
aur unheṉ logoṉ ká sardár,
hazároṉ ká sardár, aur saikṛoṉ
ká sardár, pachás pachás ká
sardár, aur das das ká sardár
kiyá.
26 We logoṉ ká har waqt
insáf karte the: mushkil mu-
qaddame Músá pás láte the, par
chhoṭe muqaddame áp hí fai-
sal karte the.
27 Phir Músá ne apne sa-
sure ko ruḳhsat kiyá, aur wuh
apne watan ko rawána ho ga-
yá.

XIX BÁB.

1 AUR baní Isráel zamín i
Misr meṉ se báhar hoke tísre
mahíne ke usí din Síná ke ba-
yábán meṉ áe.
2 Kyúṉki we Rafídím se ra-
wána hoke bayábán i Síná
meṉ áe, aur dasht meṉ utar
paṛe; aur baní Isráel ne koh
ke áge ḳhaima khaṛe kiye.
3 Tab Músá Ḳhudá pás cha-
ṛhá, aur Ḳhudáwand ne use
paháṛ se buláyá, aur kahá, ki
Tú Yạqúb ke ḳhándán ko yúṉ
kahiyo, aur baní Isráel se yúṉ
bayán kíjiyo;
4 Ki Tumne dekhá, ki maiṉ
ne Misríoṉ se kyá kiyá, aur
tumheṉ goyá ụqáb ke paroṉ
par baiṭháke apne pás le áyá.
5 Ab agar tum merí áwáz
ke fil-haqíqat sunnewále hoge,
aur mere ạhd ko hifz karoge,
to tum sárí qaumoṉ se ziyáda
mere liye ek ḳhazána i ḳháss
hoge: kyúṉki sárí zamín merí
hai:
6 Aur tum mere liye káhi-
noṉ kí ek mamlukat, aur ek
muqaddas qaum hoge. Ye
we báteṉ haiṉ, jo tú baní Is-
ráel ko kahegá.
7 Tab Músá áyá, aur guroh
ke buzurgoṉ ko buláyá, aur un
ke rúbarú sárí báteṉ, jo Ḳhu-
dáwand ne use farmáí thíṉ,
bayán kíṉ.
8 Aur sab logoṉ ne milke
jawáb diyá, aur kahá, ki Ḳhu-
dáwand ne sab jo kuchh ki
farmáyá hai, ham kareṉge. Aur
Músá ne logoṉ ká jawáb Ḳhu-
dáwand ke pás pahuṉcháyá.
9 Aur Ḳhudáwand ne Músá
se kahá, ki Dekh, maiṉ an-
dherí badlí meṉ tujh pás átá
húṉ, tá ki log, jab maiṉ tujh
se báteṉ karúṉ, suneṉ, aur
abad tak tere muạtaqid raheṉ.
Aur Músá ne logoṉ kí báteṉ
Ḳhudáwand se kahíṉ.
10 Aur Ḳhudáwand ne Mú-
sá se kahá, ki Logoṉ pás já,
aur áj aur kal meṉ unheṉ pák
kar, aur un ke kapṛe dhulwá,

---

haiṉ ki Músá ne kárpardázán imátaht ke bandobast aur taqarrurí se pahle Ḳhudá kí marzí talab kí hogí. Har Ịsáí par farz aur us ká haqq hai ki har kám meṉ Ḳhudá se hidáyat cháhe.

UNNÍSWÁṈ BÁB.

1. *Tísre mahíne.*—Muháwara e ịbárat se koí muqarrarí roz nahíṉ nikaltá hai aur Músá kí kitáboṉ meṉ mahíne ke lafz se nae cháṉd yá cháṉd ke pahle din ke mạne jo baṛe baṛe nukta-chínoṉ ne is áyat meṉ lagáe haiṉ, mutlaq nahíṉ nikalte, háṉ albatta matlab is qaul se sirf itná hai ki tísre mahíne ke shurụ́ meṉ Isráelí pahuṉche the.

2. *Tú Yạqúb ke ḳhándán ko yúṉ kahiyo aur Baní Isráel se yúṉ bayán kíjiyo.*—Yạqúb kí aulád ke do nám Baní Yạqúb aur Baní Isráel is liye the ki we is ko yád rakheṉ ki we auwal aise hí pasthál the jaise Yạqúb us zamáne meṉ thá jab ki Paddán Arám ko gayá thá, aur phir Ḳhudá ne unheṉ aisá baṛháyá jaise Yạqúb ko Paddán Arám se nikalne ke bạd ạ́lí rutba kiyá aur Isráel ká ḳhitáb diyá.

4 *Ụqáb ke paroṉ par.*—Bukhart Sáhib Ailiyan aur Appian aur *aur* musannifoṉ kí ịbárat naql karke kahte haiṉ ki Músá is maqám par Ist. 32 : 2 kí tamsíl kí púrí sharh kartá hai. Phir kahte haiṉ ki "yih amr bhí qábil liház ke hai ki sharíạt aur Injíl donoṉ meṉ Kalísiyá ko aise bachchoṉ se tashbíh dí hai jin ko máṉ apne paroṉ ke níche hifázat aur parwarish kartí hai. Lekin Sharíạt meṉ máṉ ko ụqáb se aur Injíl meṉ murgí se tashbíh dí hai, táki har ạhd ke bandobast ká farq batláwe. Ek ạhd se Ḳhudá kí qudrat aur galba záhir ho yạne yih ki quwwat i dast-o-bázú e kusháda se apne logoṉ ko Misr ke zulm se chhuṛákar wạde kí zamín meṉ le gayá; aur dúsre ạhd se fazl o rahmat záhir ho yạne Masíh az ráh i ịjz o inkisár ḳhádim kí súrat bankar dunyá meṉ áyá aur marte dam tak ki murád us se salíb kí maut hai farmánbardár rahá." Phir Sáhib i mausúf likhte haiṉ ki ụqáb kí tashbíh Masíh par bhí us waqt sádiq átí hai jab wuh sáṉp se apne logoṉ ká ịwaz letá hai, (Muk. 12 : 14.)

5. *Khazána e ḳháss.*—Yih ịbárat Ịbrání lafz ke asl mạne ko záhir kartí hai. Is ke lugwí mạne haiṉ "koí chíz qímatí jo baṛí koshish se hásil ho aur ihtiyát se rakhí jáe." Ḳhudá se Isráelíoṉ ká ḳháss yih taạlluq kuffár se imtiyáz kí aur níz is amr kí dalíl hai ki we us ke bande aur mahkúm aur farzand haiṉ, aur un ke huqúq kis qism ke haiṉ. Baní Isráel ke faráiz kí biná isí taạlluq par hai. Masíhí Kalísiyá par yih mạne bataríq i aulá dalálat karte haiṉ. (Dekho Ạạm. 20 : 28; 1 Qur. 6 : 20; 1 Pat. 2: 9.

Kyúṉki sárí zamín merí hai.—Ham samajhte haiṉ ki yih ịbárat is liye láe haiṉ ki Yahúdí ḳhúb zihn-nishín kar leṉ ki Ḳhudá faqat unhíṉ kí qaum ká mạbúd nahíṉ. Is amr ká jánná baṛá kár-ámad hai.

6. *Káhinoṉ kí ek mamlukat.*—Is ịbárat ká asl matlab jaisá ki sab puráne mutarajjim samajhte the aur jis tarah par ki Ạhd i Jadíd meṉ us kí sharh áí hai, wuh yih hai ki tamám Isráelí nasl i káhina aur sháhí se kahláte haiṉ kyúṉki nasl i káhina ká har shaḳhs haqíqí kahánat aur bádsháhat donoṉ sifatoṉ se muttasif hotá thá. Mamlukat ke lafz se mạne murauwajae hál yạne kisí bádsháh ke mátahat ádmí aur riạ́yá nahíṉ balki qadím Ịbrí mạne murád haiṉ. Aksar puráne aur hál ke mufassir in alfáz kí isí tarah sharh karte haiṉ.

Ek muqaddas qaum.—Baní Isráel ká taqaddus ḳháss is wajh se thá ki un ko Ḳhudá e Taạ́lá se ḳháss taạlluq thá. Ḳhudá ne unheṉ chuná aur unhíṉ se ạhd bándhá aur fazl ke tamám wasáil meṉ auroṉ se mumtáz kiyá. Ịbrání lafz "Quds" ke sahíh mạne haiṉ "najásat i jismí aur rúhí se pák o sáf" rahná. Nukta-chínoṉ ne us ke mạne judá aur mumtáz ke liye haiṉ. Pahle mạne bihtar aur munásib haiṉ. Sharị́ aur bátiní taqaddus ká farq bạd ko húá, Ịbrání is farq ko nahíṉ samajhte the, donoṉ aqsám kí pákízagí ko yaksáṉ tasawwur karte the.

8. *Ḳhudáwand ne sab jo ki farmáyá hai.*—Yih ijábat ke kalimát haiṉ; baíṉ jawáb Baní Isráel ne Ḳhudá ke ạhd ko qabúl kiyá. Kahánat kí mamlukat meṉ kámil taur par dáḳhil hone ke wáste yihí aslí aur muqaddam shart thí.

9. *Andherí badlí meṉ.*—Yạne zor ke bádal meṉ ki Ḳhudá ke zuhúr ká nishán hogá, log Ḳhudá e Taạ́lá kí áwáz qadímí Sharíạt ko batáte húe sunne ko the.

10. *Unheṉ pák kar.*—Is hukm se jismí tahárat murád hai aur is meṉ shakk nahíṉ ki isláh i rúh bhí murád hai. Maslan Ịbráníoṉ ke 10 báb 22 áyat meṉ hai ki "apne diloṉ par un ke ilzám se riháí páne ko chhiṛkáo karke nazdík jáweṉ aur apne badan ko sáf pání se dhoke" kapṛoṉ kí safáí aur dhoná záhirí nishán thá jise sab qaumeṉ ḳhúb samajhtí thíṉ. Barkhard aur *aur* saiyáhoṉ ne bayán kiyá hai ki Síná ke qaríb ke mulk meṉ pání ba-kasrat miltá hai. Ist. 9 : 21

11 Aur tísre din taiyár ra-
heṉ; ki Ḳhudáwand tísre din
sáre logoṉ kí nazar meṉ koh i
Síná par utar áegá.
12 Aur tú logoṉ ke liye gir-
dágird haddeṉ báṉdhiyo, aur
kahiyo, ki Áp se ḳhabardár,
pahár par na chaṛheṉ, aur us
kí sarhadd ko na chhúeṉ: jo
koí pahár ko chhúwegá albatta
ján se márá jáegá.
13 Koí háth us tak na pahuṉ-
che: nahíṉ to, wuh lá-kalám
sangsár kiyá jáegá, yá tír se
márá jáegá; wuh ḳhwáh insán
ho, ḳhwáh haiwán, jítá na ba-
chegá; aur jab qarnáí kí áwáz
bahut baṛhái jáwe, to we pa-
háṛ par chaṛheṉ.
14 ¶ Tab Músá pahár par
se utarke logoṉ ke darmiyán
gayá, aur us ne logoṉ ko pák
sáf kiyá; unhoṉ ne apne kapṛe
dhulwáe.
15 Aur us ne logoṉ se kahá,
ki tísre din taiyár raho; jorú-
oṉ se mat milo.
16 ¶ Aur yúṉ húá ki tísre
din subh ko bádal garje, aur
bijlíyáṉ chamkíṉ aur pahár par
kálí ghaṭá umḍí, aur qarnáí kí
áwáz bahut buland húí; chu-
nánchi sáre log ḍeroṉ meṉ
kámp gaye.
17 Aur Músá logoṉ ko ḳhai-
magáh se báhar láyá, ki Ḳhu-
dá se miláwe; aur we pahár ke
níche á khaṛe húe.
18 Aur sab koh i Síná par
zer o bálá dhuṉwáṉ thá; kyúṉ-
ki Ḳhudáwand shuạle meṉ ho-
ke us par utrá: aur tanúr ká
sá dhuṉwáṉ us par se uṭhá,
aur pahár sarásar hil gayá.

---

meṉ áyá hai ki pahár se ek chashma bahtá thá.

11. *Tísre din.*—Záhir hai ki is muháware ke mạne batáná zurúr nahíṉ. Aur yih amr ki áyá tísrá din Yahúdíoṉ ke yá Íṣáíoṉ ke Sabt ke roz wáqị húá bilkull muzabzab hai, aur us roz ko Yaum i Fasah se tatbíq dená mumkin nahíṉ. Bishop Woodworth Sáhib ne purání mashhúr aur muạtabar riwáyat se likhá hai ki Íd i Fasah ko sáṭh din se ziyáda ho chuke the. Íd i Fasah ká bayán Smith Sáhib kí Kitáb i Lugat meṉ dekho.

12. *Logoṉ ke liye girdágird haddeṉ báṉdhiyo.*—Záhir hai ki dáman i koh par jáne ká insidád aur kisí tarah nahíṉ ho saktá thá. Ḍákṭar Stanley Sáhib kahte haiṉ ki Rás Safsafá kí pahárí ke dáman meṉ daryá barár miṭṭí ke jo ṭíle haiṉ, wuh pahár par jáne ke insidád ke wáste hadd i fásil mukammal the. Lekin jin hudúd ká is áyat meṉ zikr hai, wuh Músá kí muqarrar kí húí thíṉ.

13. *Us tak na pahuṉche.*—Yạne jo shaḳhs pahár kí muqarrarí hadd par háth lagátá to wuh shaḳhs aisá najis tasauwur kiyá játá ki agar koí *aur* shaḳhs us najis ko chhú detá to wuh bhí waisá hí najis mutasauwir hotá.

Sangsár kiyá jáegá yá tír se márá jáegá.—Patthároṉ se már ḍálne ko sangsár karná kahte haiṉ. Yih sazá ab bhí bạz mulkoṉ meṉ jári hai.

Qarnáí kí áwáz.—Jab Qarnáí kí áwáz baṛhái jáwe, to jin logoṉ kí talabí ho wuhí pahár par chaṛheṉ.

17. *Ḳhaima-gáh se báhar.*—Zurúr hai ki wuh Kampú dúr tak baṛe maidán meṉ pahár ke sámhne paṛá ho; aur us maidán ke ek darwáze se dúsre tak is qadr wasạt hai, ki Baní Isráel ke sab guroh kí gunjáish ho gaí hogí. Yih bát us wádí kí sahíh paimáish se mạlúm húí. (Dekho zamíma Ḳhurúj ke ḳhátime par.)

18. *Tanúr.*—"Jis lafz ká tarjuma yaháṉ tanúr kiyá hai wuh Misrí zabán ká lafz hai aur sirf Tauret meṉ áyá hai.

19 Aur jab qarnáí kí sadá
bahut baṛhái gaí, aur buland
se buland hotí játí thí, Músá
ne kalám kiyá, aur Ḳhudá ne
use ek áwáz se jawáb diyá.
20 Aur Ḳhudáwand koh i
Síná, pahár kí choṭí par, názil
húá; aur Ḳhudáwand ne pa-
hár kí choṭí par Músá ko bulá-
yá; aur Músá chaṛh gayá.
21 Aur Ḳhudáwand ne Mú-
sá se kahá, ki Utar já, aur lo-
goṉ ko taqaiyud kar, tá na ho-
we, ki haddoṉ ko toṛke Ḳhudá-
wand ke pás dekhne ko áweṉ,
aur bahutere un meṉ halák ho
jáweṉ.
22 Aur káhinoṉ ko bhí, jo
Ḳhudáwand ke nazdík áe haiṉ,
kah, ki Apne taíṉ pák kareṉ;
kahíṉ aisá na ho, ki Ḳhudá-
wand un meṉ raḳhná ḍál de.
23 Tab Músá ne Ḳhudá-
wand se kahá, ki Log koh i Síná
par á nahíṉ sakte: kyúṉki tú
ne to hameṉ tákíd karke kahá
hai, ki Pahár ke liye haddeṉ
muqarrar kar rakho, aur us ko
pák karo.
24 Ḳhudáwand ne use kahá,
ki Chal, níche já, aur tujh ko
phir úpar áná hogá, tú aur
Hárún tere sáth: par káhin aur
log haddeṉ toṛke Ḳhudáwand
pás úpar na áweṉ, na howe,
ki wuh un meṉ raḳhná ḍál de.
25 Chunánchi Músá logoṉ
pás tale utrá, aur un se kalám
kiyá.

XX.

1 PHIR Ḳhudá ye sab bá-
teṉ bolá, aur kahá, ki

---

22. *Káhinoṉ ko bhí.*—Kahánat i Láwiya (yạne yih ki Láwí ke ḳhándán se káhin ho) hanoz muqarrar nahíṉ húí thí, balki is waqt tak *wuh* log qurbáníáṉ chaṛháyá karte the jo zí-rutba aur zí-iḳhtiyár tasauwur kiye játe the. Ḳhud Rabbíoṉ ke bayán ke mutábiq aisá mạlúm hotá hai ki yih iḳhtiyár ghar ke pahlauṭhoṉ aur sardároṉ ko hásil thá. Bạd ko Hárún ke ḳhándán se yih ụhda maḳhsús ho gayá.

BÍSWÁṈ BÁB.

DAS HUKM, 1-17.

Is áyat kí 21 áyat ke bạd jo zamíma hai, us meṉ dasoṉ hukmoṉ kí tafsíl dekho. Báb 19 meṉ aur is báb kí áyat 18-21 tak ahkám ke milne ká jo kuchh ahwál hai, wuh filwáqị niháyat sahíh aur munásib ahkám i ạshra hai, kyúṉki qadím logoṉ se Ḳhudáe Taạlá ne jo ạhd báṉdhá thá, us kí bunyád unhíṉ ahkám par thí. (Khu. 34 : 27, 28 ; Ist. 4 : 13 ; 1 Sal. 8 : 21. wg.) Aur wuhí ahkám hamesha ke wáste tamám baní Ádam ke gunáhoṉ kí shahádat húe. Yahúdí musannifoṉ meṉ muḳhtalif ráeṉ is báb meṉ haiṉ, ki Ḳhudá ne agle logoṉ ko kis taur se Tauret dí. Yih jánná cháhiye, ki is maqám par yạne is áyat meṉ likhá hai ki "Ḳhudá yih sab báteṉ bolá," aur Ist. 6 : 4 meṉ áyá hai ki "Ḳhudáwand ne tumháre sáth rú barú kalám kiyá." Aur Ạhd Jadíd meṉ áyá hai ki firishtoṉ kí mạrifat Ḳhudá ne sharíạt bhejí. (Aạm. 5 : 3 ; Gal. 3 : 19 ; Íbr. 2 : 2.) Is iḳhtiláf i muháwarát ke samajhne ke liye ḳhúb tarah zihn-nishín kar lená cháhiye ki Ḳhudá Rúh hai, aur Rúh Ḳhudá ke gumáshtoṉ meṉ jo us kí marzí kí takmíl aur ahkám kí tarsíl ke wáste mạmúr haiṉ, zarúr hotí hai. Isí qism kí mushkil buzurg Augustine ke zamáne meṉ bạz ạlimoṉ ko, Yúh. 1 : 3 se tatbíq dene meṉ húí thí. Aur mạlúm hotá hai ki faqat Yúsifus ne apne zamáne meṉ is wahm kí shahádat dí hai jo gáliban us ke waqt ke sab Farísíoṉ meṉ páyá játá thá ki jin alfáz meṉ Ḳhudá ke das ahkám názil húe haiṉ, un ko zubán par láná nahíṉ cháhiye. Lekin yih ạjíb bát hai ki Rabbíoṉ meṉ is ká

2 Ḳhudáwand terá Ḳhudá,
jo tujhe zamín i Misr se, aur
gulámoṉ ke ghar se nikál láyá,
Maiṉ húṉ.
3 Mere huzúr tere liye dúsrá
Ḳhudá na howe.
4 Tú apne liye koí múrat,
yá kisí chíz kí súrat, jo úpar
ásmán par, yá níche zamín par,
yá pání meṉ zamín ke níche
hai, mat baná :
5 Tú un ke áge apne taíṉ
mat jhuká, aur na un kí ịbá-
dat kar; kyúṉki maiṉ Ḳhudá-

---

kuchh wujúd nahíṉ. Patthar kí do lauheṉ jin par ahkám kanda the báb 24 : 12 ; aur 31 : 18 meṉ un ká mazkúr hai.

2. *Jo tujhe zamín i Misr se, aur gulámoṉ ke ghar se nikál láyá.*—Yih ịbárat aisí hai, jaise koí Rabbí (Yahúdíoṉ ká Pír) logoṉ ko batátá hai. Magar yih kyá sabab hai ki Ḳhudá ne is mauqạ par áp ko bihtar sifat se yạne ba alfáz i Ḳháliq i ásmán o zamín záhir nahíṉ farmáyá ? Is ká sháfị jawáb yih hai, ki das ahkám is waqt meṉ na faqat ádamzád ke wáste ụmúman ạtá kiye gaye the, balki ḳhusúsan un logoṉ ke wáste jinheṉ us ne chhuṛáyá thá, jo pahle gulámí meṉ aur is waqt ázád the (Ḳhu. 6 : 6, 7 ; 19 : 5.) Ahkám i Músawí gulámoṉ kí jismí sazáoṉ ke wáste nahíṉ balki ázádoṉ kí isláh aur roshan-zamírí ke wáste haiṉ. Chúṉki qaum kí bihbúdí ạdl par mauqúf thí, is wáste mujrimoṉ kí sazá ke liye qánún jári húe yạne jo koí Yahowáh ke nám kí nisbat kufr bake yá Sabt ke din kí tahqír kare yá jo koí ḳhún o ziná ká murtakib ho, use sazá dí jáegí. (Dekho Ahb. 18 : 24-30.) Lekin jo log ạhd ke bamújib sachche Ịsáí the, wuh kuchh ahkám i sazá ke sabab se mutíạ nahíṉ the. We dil se jánte the ki Yahowáh hamárá Sháfị hai, aur yihí jánkar us kí itáạt karte the (Dekho Rúm. 13 : 5 ; aur zamíma bạd áyat 21 ke.)

3. *Mere huzúr.*—Lafzí mạne asl ịbárat ke haiṉ, " Mere muṉh ke sámhne" aur matlab yih hai ki Yahowáh ke sáth kisí bátil mạbúd kí ịbádat hargiz na kí jáe. (Dekho áyat 23.) Hamárí Gítoṉ kí kitáb meṉ is maqám par jo tarjuma yạne " Siwáe mere," húá hai wuh asl Ibrání se achchhí tarah mutábiq nahíṉ hotá. Mạbúdoṉ kí kasrat ne jis meṉ áḳhir ko Yahúdí mubtilá ho gaye the, Yahowáh ko nahíṉ ḳhárij kiyá thá, balki Yahowáh ke sáth bátil mạbúdoṉ kí bhí ịbádat karne lage (Dekho Sharh Ḳhur. 34 : 13.)

4. *Múrat.*—Yạne kisí qism kí múrat yá súrat ho. Ịbrání lafz "Pasíl" ke mạne lakṛí yá patthar kí múrat ke haiṉ. Lekin kabhí kull aqsám kí múratoṉ ke wáste ḳhwáh taráshí húí lakṛí kí yá patthar kí hoṉ yá ḍhalí húí kisí dhát kí hoṉ, yih lafz átá hai. Yaháṉ aḳhir mạne murád haiṉ. Yas. 40 : 19 ; aur 44 : 10 ; aur Yar. 10 : 14 wag.)

Kisí chíz kí súrat.—Asl ká tarjuma is tarah honá cháhiye ki har qism kí "chíz kí súrat tak bhí." Yạne jitní chízeṉ Ḳhudá kí paidá kí húí haiṉ un meṉ se kisí kí parastish mat karo. Ist. 4 : 16-19 meṉ is ká bayán bit tafsíl maujúd hai.

5. *Tú un ke áge apne taíṉ mat jhuká, aur na un kí ịbádat kar*—Mạlúm hotá hai ki " un " kí zamír ásmán ke úpar kí, yá zamín ke níche kí súratoṉ kí taraf phirtí hai jin ká zikr úpar kí áyat meṉ hai. Ịbrání muháware ke mutábiq in jumloṉ ká ạtf áyat 4 kí is ịbárat par hai ki " Tú apne liye wg." Aur maqsúd us se beshakk kisí chíz kí súrat parastish ke liye banáne ká imtináạ hai. Isí tarah ká muháwara Gin. 22 : 12 meṉ áyá hai. Jaise pahle hukm meṉ jhúṭhe mạbúdoṉ kí ḳhwáh wuh dekhne meṉ áweṉ yá na áweṉ parastish kí mumánaạt hai, isí tarah is maqám par súrat kí parastish kí mumánaạt hai ; ḳhwáh wuh súrat kisí bátil mạbúd kí ho yá Yahowáh ká koí nishán ho. Kisí qism kí súrat ho us ke pújne kí qatị mumánaạt hai. (Dekho 32 : 4 kí Sharh.) Ḳhaime aur qurbángáh ká asása aur donoṉ ke mutaạlliq dastúrát ịbádat ke rúhí arkán ká nishán the aur isí garaz ke liye jándár chízoṉ kí súrateṉ maslan firishtoṉ kí taswíreṉ (Dekho 25 : 18) istiạmál kí játí thíṉ. Lekin Ḳhudáe gair mahsús ke wáste koí nishán yá súrat banáne kí ijázat na thí,

wand terá Ḳhudá gaiyúr Ḳhu-
dá húṉ, aur bápdádoṉ kí bad-
kárían un kí aulád par, jo mujh
se ạdáwat rakhte haiṉ, tísrí aur
chauthí pusht tak pahuṉchátá
húṉ ;

---

balki us ká kalám hí us ká nishán thá jo pattharoṉ par likhá aur Quds ul Aqdas ke sandúq meṉ kafáre ke sarposh se ḍhaká húá rakhá thá. Yahúdíoṉ ne áyat 4, 5 ke báhamí taạlluq ko achchhí tarah nahíṉ samjhá jo aisá ḳhiyál kiyá, ki áyat 4 se fann i musawwirí aur múrat taráshne kí qatạị imtináạ hai. Jab ham kafáre ke sarposh ke Karobíoṉ aur Ḳhaime ke pardoṉ aur sardár káhin kí qabá ke anár aur shamạdán ke phaloṉ aur phúloṉ par qatạ nazar Haikal kí un kanda taswíroṉ ke jo píchhekar banáí gaí haiṉ, ḳhiyál karte haiṉ (1 Sal. 6 : 23; aur 7 : 27 ;) to mạlúm hotá hai ki Yahúdí taạssub kí wajh se Kutub i Muqaddasa ke matlab ko achchhí tarah nahíṉ samjhe. Filo sáhib dạwa karte haiṉ, ki Músá ne fareb kí musawwirí aur naqsh o nigár aur taráshí húí múratoṉ ke hamesha ke wáste tark karne ko hukm kiyá thá. Yúsifas ne Sulaimán par sharíạt kí hukm ụdúlí ká yih ilzám lagáyá hai ki us ne bail kí múrateṉ banáíṉ aur un par apne wáste pítal ká taḳht rakhá aur taḳht ko sher kí múratoṉ se zínat dí. Aur sarásar ḳhiláf i Ḳhu. 26 : 31 is bát se munkir hai ki Quds ul Aqdas ke parde par jándároṉ kí taswíreṉ thíṉ. Jab se Yahúdíoṉ ke diloṉ par Kutub i Ilhámí ke lafzí mạnoṉ aur nukta-chíníoṉ ne asar kiyá, tab se beshakk taassub ne funún i taqlídí kí taraqqí ko bilkull rok diyá.

Kyúṉki maiṉ Ḳhudáwand terá Ḳhudá gaiyúr Ḳhudá húṉ.—(Ist. 6 : 15 : Yúsh 24 : 19 ; Yas. 42 : 8 ; aur 48 : 11 ; Nah. 1 : 2.) Yih wajh pahle aur níz dúsre hukm par sádiq átí hai. Is áyat se jo bát nikaltí hai, wuh Músá ko jab hí mạlúm ho gaí thí jab ki Yahúdíoṉ kí shafáạt ke bạd (ki ba wajh sone ká bachhṛá banáne ke maqhúr ba qahr i Iláhí ho gaye the,) Yahowáh ká nám us par záhir kiyá gayá. (34 : 6, 7, aur zamíma dekho.)

Báp dádoṉ kí badkáríáṉ un kí aulád par.—Yih ịbárat sirf bataur muháware ahl i zabán ke áí hai. Yih matlab nahíṉ ki jo gunáh yá qusúr báp ne kiyá ho, us ká badlá az ráh i ná-insáfí us kí aulád se legá, balki yih garaz hai ki hálát i dunyá se záhir hotá hai ki jo koí buráí kartá hai us ká asar us kí aulád par bhí pahuṉchtá hai. Báp-dádoṉ ke gunáh aur bímárí aur iflás aur qaid ká asar beṭoṉ balki potoṉ parotoṉ tak pahuṉchtá hai. (Dekho Ahb. 26 : 39; aur Nauha 5 : 7.) Bápdádoṉ kí badaạmálí ká wabál be-qusúr aulád par aksar á paṛtá hai. Táríḳh kí tamám kitábeṉ aur Yúnán ke qisse is ke shábid haiṉ. Yih bát nahíṉ hai ki jis ne gunáh kiyá ho usí ko sazá mile. Be-qusúr aulád kí musíbateṉ yá us ke munáfe meṉ ḳhalal wáqị honá aisí hálat hai jis ke dafạiye kí koshishoṉ meṉ use ụmr bhar jáṉfisháníáṉ karní paṛtí haiṉ. Lekin jaisí tarah tarah kí musíbateṉ haiṉ jin se ádmí kí kabhí ḳhalásí nahíṉ hotí, waise un musíbatoṉ ke natáij nahíṉ haiṉ basharte ki ádmí sábit qadamí aur istiqlál se áḳhir dam tak ḳhúb jáṉ fishání kartá rahe. Sháyad aise shaḳhs ko dunyá meṉ ịzzat o martaba hásil na ho, lekin Ḳhudá jo us ke dil ko dekhtá hai, aur us kí koshishoṉ ko pahchántá hai, us par rahm karegá. Aur dunyáwí hukkám ke insáf ke wáste sharíạt ká yih hukm niháyat ụmda hai, ki " aulád ke badle bápdáde máre na jáweṉ, na bápdádoṉ ke badle aulád qatl kí jáwe; har ek apne hí gunáh ke sabab márá jáegá" (Ist 24 : 16.) Isí qáịde par Ahkam ul hákimín bhí rúhání muạ́malát meṉ ạmal kartá hai. Aḳhír zamáne ke Isráelíoṉ ne is purání kaháwat ke mạne bigáṛ diye, ki " báp dádoṉ ne khaṭṭe aṉgúr kháe the, is liye un kí aulád ke dáṉt gir paṛeṉge." Agar báp dádoṉ ke gunáhoṉ ke fitrí natáij par is kaháwat ko láte, to beshakk sahíh hotí, kyúṉki haqíqat meṉ yih kaháwat inhíṉ mạnoṉ meṉ sahíh hai. Lekin logoṉ kí galat-fahmí se jo galatí is kaháwạt meṉ á gaí thí, us se nabíoṉ ne ágáh kar diyá hai. Unhoṉ ne sáf batáyá hai ki Ḳhudá e Munsif ke yaháṉ yih bát nahíṉ ki gunáh koí kare aur sazá koí páwe. (Yar. 31 : 29, 30 ; Hiz. 18 : 2-4.) Is maqám kí tafsír Tárgum meṉ aur tarah par hai, jise baze Ịsáí aur Yahúdí mutaqaddamín aur dí-

6 Par un men se hazáron
par, jo mujhe piyár karte, aur
mere hukmon ko hifz karte
hain, rahm kartá hún.
7 Tú Ḳhudáwand apne Ḳhu-
dá ká nám be-fáida mat le;
kyúnki jo us ká nám be-fáida
letá hai, Ḳhudáwand use be-
gunáh na ṭhahráwegá.

8 Tú sabt ká din pák rakhne
ke liye yád kar.
9 Chha din tak tú mihnat
karke apne sáre kám káj kar;
10 Lekin sátwán din Ḳhu-
dáwand tere Ḳhudá ká sabt
hai: us men kuchh kám na kar,
na tú, na terá beṭá, na terí beṭí,
na terá gulám, na terí laundí,

gar mufassarín ne pasand kiyá hai. Us men yih likhá hai ki is áyat ke alfáz sirf un bachchon kí taraf hain jo hasb i bayán Ahb. 26: 39; aur Yas. 45: 7; aur Yar. 16: 10-13; aur Matí 23: 29-32. ke apne báp dádon kí sazáon ká paimána púrá karne ko gunáh karte rahte hain, chhorte nahín. Lekin yih mane tabaị hain, Kalám i Iláhí se aisá mafhúm nahín hotá balki agar bagaur ḳhiyál jáe to is tafsír ká matlab yih húá ki gunáhgár aulád aise hí sazá páwegí jaise gunáhgár báp dáde páte hain.

6. *Hazáron par.*—Agar us ká ạzáb tísrí chauthí pusht tak pahunchtá hai to us kí rahmat hazáron pusht tak yá hamesha tak pahunchegí. Istisná 7: 9 hamárí is sharh ká muạiyad hai; aur Septuajint aur Vulgate aur Saạdiyá aur Luther aur De-Yette sab hamáre nusḳhe se muttafiq hain.

7. Hamáre taraf ke mutarajjimín ne bạ-ittiba Septuajint aur Akúila aur Vulgate aur Augustine aur Heodorat ke tísre hukm ká jo tarjuma kiyá hai, us ká matlab yih hai ki Ḳhudá ká nám kisí hál men be-fáida lená aur kufr bakná nahín cháhiye. Saạdí, Shámí aur bạz Yahúdí muạllim aur níz is zamáne ke bahutere nukta-chín yih mạne lagáte hain ki "tú apne Ḳhudáwand Ḳhudá ke nám se jhúṭhí qasam na kháiyo." Hál yih hai ki jis Ịbrání lafz ká tarjuma ham ne befáida kiyá hai, us ke donon mạne ho sakte hain. Ahb. 19: 12 men donon amr Ḳhudá ke pák nám kí nisbat záhir kar diye hain; magar hamárá tarjuma is tarah ká hai ki us ke mạne men wasạt ziyáda hai. Jhúṭhí qasam kháná be-shakk Ḳhudá ke nám kí takfír hai, aur ạdat kí taraf ḳhiyál kíjiye to jo koí sachche dil se Ḳhudá ká nám befáida aur be-zarúrat nahín letá wuh jhúṭhí qasam bhí hargiz nahín khátá. Pas kyá baịd hai ki Matí 5: 33 men is hukm kí taraf aur níz Ahb. 19: 12 kí taraf ishára ho. Yih ihtiyát ki is hukm ko na mánná bhí Ḳhudá ke nazdík gunáh hai, ḳhásskar is wajh se nihágat munásib hai ki Ḳhudá ká be-fáida nám lene se logon kí ạdat paṛ játí hai ki bát bát par ḳhwáh sach ho yá jhúṭh ho nám lete hain.

8. *Tú Sabt ká din pák rakhne ke liye yád kar.* In alfáz se log yih matlab nikálte hain, ki Músá ke zamáne se pahle agle nabíon aur buzurgon ke waqton men balki jab se dunyá paidá húí hai, tab se máná játá hai. (Dekho Tafsír Kitáb i Paidáish.) Ḳhud Músá ke bayán mundarjae Istisná 5: 15 se yih bát nikaltí hai, ki is rasm kí pábandí us waqt se hai, jab se koh i Síná par Yahúdíon ko shariạt milí. Niháyat qadím shahádaten hamárí is ráe ke muạiyid hain. (Is báb ke aḳhír men zamíma dekho aur sharh i Paidáish 2: 2.) Aur lafz "yád kar" kí tafsír do tarah kí játí hai, yá to yih ki jo kuchh is jagah auwal martaba hukm húá hai, use ḳhúb zihn-nashín kar; yá 16 báb ke us mazmún kí taraf ishára hai, jahán ki mann jamạ karne ke qáịde ká zikr hai, aur jis men sabt ká bhí hál hai. Sabt ke mánne ká bayán pahle pahl usí maqám par áyá hai.

Pák rakhne ke liye.—(Dekho zamíma bạd áyat 21 Dafạ e auwal.)

10. *Ḳhudáwand tere Ḳhudá ká Sabt hai.* Yih amr is maqám par qábil i liház hai, ki sabt ká lafz jis ká sahíh talaffuz "Shabo" hai, Ịbrání lafz "Saba" se jis ke mạne sát ke hain kuchh nisbat nahín rakhtá, yạne us mádde se nahín hai. Us ke sahíh mạne hain, "ráhat bạd az mashaqqat."

Na terá musáfir jo tere pháṭakon ke

na terí mawáshí, aur na terá
musáfir, jo tere pháṭakon ke
andar ho:
11 Kyúnki Ḳhudáwand ne
chha din men ásmán, aur zamín
daryá, aur sab kuchh jo un
men hai, banáyá, aur sátwen
din árám kiyá; is liye Ḳhudá-
wand ne sabt ke din ko bara-
kat dí, aur use muqaddas ṭhah-
ráyá.
12 ¶ Tú apne má báp ko
ịzzat de: táki terí umr us za-
mín par, jo Ḳhudáwand terá
Ḳhudá tujhe detá hai, daráz
howe.

andar ho.—Ịbrání lafz "Jír" ke mạne musáfir (shaḳhs i ná-mạlúm) ke nahín hain; balki murád us se wuh shaḳhs hai, jis ne kisí aur guroh se ákar Isráelíon men sukúnat i mustaqill iḳhtiyár kí ho, aur ahl i muhalla aur qurb o jawár ke log use ḳhúb jánte hon. Lafz i nau ábád is maqám par munásib mạlúm hotá hai. Yúnání Nusḳhe Septuajinṭ men us ká tarjuma us lafz se kiyá hai, jis ke mạne nau-muríd ke hain. Aur yih bát ki lafz i mazkúr ke aslí mạne musáfir, mulázim ḳhánagí ke nahín hain (agarchi is qism ke log bhí us men dáḳhil hon,) lafz i "Shaạrím" se jis ke mạne pháṭakon ke liye hain, nikaltí hai. Aur "pháṭakon" se ghar ká darwáza nahín murád hai, balki shahrpanáh aur kampú ke pháṭak murád hain.

11. *Is liye Ḳhudáwand ne Sabt ke din ko barakat dí.*—Hamárí bandagí kí jamáạt aur ạqíde kí kitáb men Nusḳhae Septuajinṭ aur qadím Angrezí nusḳhon ke muwáfiq "sabt" ki bajáe "hafta" kahte the (Is áyat ke mạne ke liye dekho Zamíma bạd áyat 21 ke.)

12. *Tú apne má báp ko ịzzat de.*—Hamáre qáịde kí rú se yih pánchwán hukm dúsre hisse ke auwal men átá hai, aur ahkám kí taqsím men ki kyá kyá faráiz ham par Ḳhudá ke hain, aur kyá kyá baní ádam ke, yih amr bahut zarúrí bhí thá. Lekin puráni aur gáliban bihtar bhí yihí ráe hai ki har hisse men pánch ahkám hain. Pahle chár ahkám aur pánchwen men is mạne kar nisbat hai, ki má báp kí muhabbat ạin Ḳhudá kí muhabbat hai. Ḳhudá ke aur hamáre bích men hamáre má báp aisá wástá hain, ki koí aur nahín ho saktá. Yih bát liház ke qábil hai, ki má báp ká adab karná aur Itwár ká mánná ki wuh ba manzile Ḳhudá ká adab karne ke hai, Ahbár 19: 3 men ek hí nasíhat men mazkúr hain. Is ke sáth yih bhí jánná cháhiye, ki pánchwán hukm aur chauthe hukm ká juzw i auwal yạne faqat yihí ahkám ạshra ke páre basúrat i awámir hain. Dekho, Zamíma bạd áyat 21 Dafạ e chahárum, má báp ke iḳhtiyárát ke báb men 21: 15, 17, aur Istisná 21: 18-21.

Táki terí ụmr us zamín par jo Ḳhudáwand terá Ḳhudá tujhe detá hai, daráz ho.—Wálidain kí tạzím qaumí istiqlál kí bunyád hai. Jab Yahúdi apne mulk se ḳhárij hone ko the, to nabí ne unhen yihí sarzanish kí thí, ki puráni ráhon par nahín chalte hain, aur jaise Yúnadáb ke beṭe mánte the, we apne bápon ká kahná nahín mánte hain. Yaramiyáh 6: 16, 35; 18: 19.) Bạd ko jab mulk unhen wápas milá, aur phir dobára wahán se ḳhárij hone ko the, tau bhí baṛá gunáh jis ke we murtakib mutasauwar húe, yihí thá, ki unhon ne apní riwáyaton ke píchhe pánchwen hukm par ạmal chhoṛ diyá. (Matí 15: 4, 6; Marqus 7: 10, 11) Yahúdíon par kuchh ḳhusúsiyat nahín, aur qaumon men bhí yihí hál húá. Rúm kí qúwat aur níz istihkám i asar isí wajah se bạd zawál i saltanat bhí rahá, ki wuh má báp kí tạzím karte rahe. Chín kí saltanat ko itní muddat daráz se qiyám bahut kuchh isí wajah se hai, ki wahán ke log qadím sáda rawí se bápon ká kahná ab tak mánte hain. Harchand ki is hukm kí nisbat Isráelíon se ḳháss ḳhitáb húá thá, lekin ụmúman sab ke wáste jo qaum bankar zindagí basar karná cháhte hain qáịda kulliya hai. Pulús Muqaddas ne Afasíon ke 6 báb 2 áyat men is hukm kí nisbat is tarah farmáyá hai, ki "Yih pahlá hukm hai, jis ke sáth wạda hai." Ḳhudá ke is wạde kí tasdíq tamám dunyá kí hukúmaton se pái játí hai. Seldon sáhib aur aur sáhibon ne kotáh

13 Tú ḳhún mat kar.
14 Tú ziná mat kar.
15 Tú chorí mat kar
16 Tú apne paṛosí par jhú-
ṭhí gawáhí mat de.
17 Tú apne paṛosí ke ghar
ká lálach mat kar; tú apne
paṛosí kí jorú, aur us ke gulám,
aur us kí launḍí, aur us ke bail,
aur us ke gadhe, aur kisí chíz
ká, jo tere paṛosí kí hai, lálach
mat kar.
18 ¶ Aur sab logoṉ ne de-
khá, ki bádal garje, bijlíáṉ
chamkíṉ, qarnáí kí áwáz húí,
paháṛ se dhuṉwáṉ uṭhá; aur
sab logoṉ ne jab yih dekhá, to
we haṭe aur dúr já khaṛe rahe.

---

nazarí se yih samajh liyá hai, ki is hukm se matlab bajuz is pesh-ḳhabarí ke ki agar Baní Isráel shart i mazkúr par qáim raheṉge to Kanạn kí zamín unheṉ milegí, aur kuchh nahíṉ hai. Yih ráe Ahkám i Ashra ke matlab se bilkull judá hai.

13, 14. Chhaṭhwáṉ aur sátwáṉ hukm shariạt kí un bátoṉ meṉ se hai jin kí tauzíh o tashríh hamáre Munjí Ḳhudáwand Yisụ́ Masíh ne wạz i kohí meṉ is amr ke izhár ke liye kí thí ki shariạt ko Injíl se kyá tạalluq hai; aur cháhe ham kaise hí mạne Matí 5: 17 kí ịbárat ke lagáweṉ, lekin yih bát ki Masíh shariạt ke meṭne ko nahíṉ balki púrá karne ko áyá thá Rúmíoṉ ke 15 báb 19 áyat, aur Kalsíoṉ 1: 25 se jahán ke taríq i tạlím ká zikr hai, kisí tarah ham dúr nahíṉ kar sakte. Faqíh aur Farísí Shariạt ká matlab nahíṉ samjhe jo auroṉ ko sahíh tạlím dete yá áp ạmal karte. Unhoṉ ne tote kí tarah lafz yád karáe, mạne nahíṉ samjháe. Isí wáste jis rástbází kí we auroṉ ko tạlím dete aur jise ḳhud bhí ạmal meṉ láte, wuh haqíqí na thí. (Matí 5: 20.) Pas agar "púrá karne ke mạne jo úpar bayán húe taslím kar liye jáweṉ, to in ahkám kí nisbat hamáre Munjí Yisụ́ Masíh ká kalám (áyat 21-32) fuzúl yá bidạt nahíṉ ho saktá, balki us matlab kí kámil sharah ạmal kí intiháí súrat meṉ hai, jo ahkám mazkúra meṉ ibtidá se thá, aur jise puráne zamáne ke ạqil aur díndár log apní apní istiạdád ke muwáfiq samajhte the. Is sabab se aisá samajhná cháhiye ki Matí 5 báb 21-32 áyát tak Ḳhurúj kí in donoṉ áyatoṉ kí ụmda tafsír hai. Mál kí nisbat áṭhweṉ hukm meṉ zikr hai, lekin us ke daqíq mạne dasweṉ hukm meṉ muzmar haiṉ.

17. Jis tarah chhaṭhe aur sátweṉ aur áṭhweṉ hukm meṉ hamsáya ko *fịlan* nuqsán pahuṉcháne kí mumánaạt hai, isí tarah naweṉ hukm meṉ *qaulan* aur dasweṉ hukm meṉ nuqsán pahuṉcháne ke ḳhiyál kí bhí nahí áí hai. Dil ke lálach ko bajuz us shaḳhs ke jo ḳhud us meṉ mubtilá ho aur Ḳhudá e Ạlim ul gaib ke, jis ke sámhne sab chízeṉ záhir haiṉ, kisí ádmí kí áṉkh nahíṉ dekh saktí. Lekin hamsáe ke jitne gunáh hoṉ ḳhwáh *qaulan* hoṉ yá *fịlan*, un sab kí jaṛ yihí lálach hai. (Yạq. 1: 14, 15.) Wuh shaḳhs Ḳhudá ke nazdík maqbúl aur sídhí chál chaltá hai aur usí kí zabán chugal-ḳhorí nahíṉ kartí aur "wuhí apne hamsáye se buráí nahíṉ kartá jo apne dil se sach boltá hai." (Zab. 15: 2, 3.) Muqaddas Púlus ne Rúm. 7: 7 meṉ isí hukm kí nisbat likhá hai ki mere dil par is ne kis qadar asar kiyá hai, agar shariạt na hotí, to maiṉ gunáh ko na jántá. Aur dúsrí Lauh ke ahkám ko Baní Adam kí báhamí muhabbat ke usúl se jo ḳháss tạalluq hai, us ká iqrár ḳhud Matí 22: 39, 40; Rúm. 13: 9, 10 aur Gal. 5: 14 meṉ maujúd hai; aur jo ikḫtiláfát is bayán aur isí qism ke bayán mundarjae Ist. 5: 21 ke darmiyán haiṉ, un ká hál dafạ 11 Zamíma munsalika e bạd áyat 21 se mạlúm karo. Nusḳhae Sámarí meṉ dasweṉ hukm ke sáth ạjíb izáfa húá hai Us meṉ Isráelíoṉ ko hukm hai ki Koh i Girízam par do qalạí kiye húe patthar nasab kareṉ aur us par shariạt kí bátеṉ kanda hoṉ, aur ek qurbán-gáh banáweṉ aur us par sokhtaní qurbáníáṉ aur sulh kí qurbáníáṉ chaṛháweṉ. Záhir hai ki yih ịbárat Ist. 27: 2, 7 se hai aur kuchh muháwarát Ist. 11: 30 se liye aur Ạibál ko Garízam likhá hai (Dekho Ist. 27: 2, 7.)

18-21 ká bayán Ist. 5: 22-31 meṉ mubálage ke sáth áyá hai. Log Ḳhudá

19 Tab unhoṉ ne Músá se
kahá, ki Tú hí ham se bol, aur
ham suneṉ: lekin Ḳhudá ham
se na bole, kahíṉ mar na já-
weṉ.
20 Músá ne logoṉ ko kahá,
ki Tum mat ḍaro; is liye ki
Khudá áyá hai, ki tumheṉ im-
tihán kare, aur táki us ká ḳhauf
tumháre sámhne záhir ho, ki
tum gunáh na karo.
21 Tab we log dúr hí khaṛe
rahe, aur Músá us kálí badlí
ke, jis meṉ Ḳhudá thá, nazdík
gayá.
22 ¶ Aur Ḳhudáwand ne
Músá se kahá, Tú baní Isráel
se kah, ki Tum ne dekhá, ki
maiṉ ne ásmán par se tumháre
sáth báteṉ kíṉ.
23 Tum mere muqábil rúpe
ke mạbúd mat banáiyo, aur na
apne liye sone ke mạbúd.
24 ¶ Tú Mere liye gílí qur-
bángáh banáiyo, aur tú waháṉ
apní sokhtaní qurbáníáṉ aur
apní salámatí kí qurbáníáṉ zabh
kíjiyo: apní bheṛoṉ aur apne
bailoṉ meṉ se; aur jis jagah
maiṉ apne nám ko záhir karúṉ-
gá, waháṉ maiṉ tujh kane áúṉ-
gá, aur tujhe barakat dúṉgá.
25 Aur agar tú mere liye
patthar kí qurbángáh banáwe,
to taráshe húe patthar kí mat
banáiyo: kyúṉki agar tú use
auzár lagáwegá, to tú use ná-
pák karegá.
26 Aur tú merí qurbángáh
par síṛhí se hargiz mat chaṛhi-
yo, táki terí barahnagí us par
záhir na howe.

---

kí áwáz se Ahkám i Ashrá ko sunte húe ḍare aur unheṉ apní jánoṉ ká ḳhatra húá. Harchand ki Músá ne auwal unheṉ himmat bhí diláí lekin áḳhir ko yih kahá ki achchhá dúr jákar apne ḳhaimoṉ ke darwázoṉ par khaṛe hoṉ (Ist. 5: 30.) Ḳhurúj 19 báb 24 áyat se záhir hotá hai ki Hárún is mauqe par saḳht táríkí meṉ Músá ke hamráh gayá thá, (18: 24.)

BI'SWEṈ BA'B KA' ZAMI'MA.

Ahkám i Ashra kí tashríh.

(1.)—*Nám.* (2.) *Pattharoṉ par kyá likhá thá.* (3.) *Das kí taqsím.* (4.) *Do lauheṉ.* (5.) *Ahkám ba-manzile shahádat ke.* (6.) *Mạnoṉ kí wasạt.*

DAFẠ I AUWAL.

Jin Ịbrání alfáz ká tarjuma hamáre Nusḳhe meṉ das ahkám húá hai, wuh Ḳhur. 34: 28 aur Ist. 4: 13 aur 10: 4 meṉ áe haiṉ aur un ke lafzí mạne "das bátoṉ" ke haiṉ. Lekin Ịbrí lafz "hadd i barím" ke mạne aksar hukm o farmán ke bhí áte haiṉ. (Yash. 1: 13; Ástar 1: 19.) Is wáste yih ạmm tarjuma durust samajhná cháhiye. Ḳhur. 14: 12 meṉ das hukmoṉ ko Shariạt aur ahkám kahá hai. Pichhlí Ịbrí lafz dúsre hukm meṉ basíga jamạ áyá hai (Ḳhur. 20: 6; Ist 5: 10.) Aur Ḳhu. 34: 28 áyat meṉ unhíṉ ahkám ko "ạhd kí báteṉ" aur Ist. 9: 9 aur 11: 15 meṉ "Ạhd kí lauheṉ" aur Ist. 4: 13 aur 1 Sal. 8: 21, aur 2 Taw. 6: 11 meṉ faqat "Ạhd" karke, aur Ist. 9: 10, 17 meṉ do lauheṉ karke likhá hai. Lekin bahuterí jagah Ạhd i Ạtíq meṉ unhíṉ ahkám ká nám "Shahádat" (Ḳhu. 16: 34 aur 25: 16, 21 aur 30: 6 aur 40: 20, aur Ahb. 16: 13) yá shahádat kí "do lauheṉ" likhá hai. Ạhd i Jadíd meṉ un ká nám faqat "Ahkám" hai. Aur nám "Ahkám i Ashára" pahle pahl Askandriya ke Kilaimenṭ Sáhib kí kitáb meṉ páyá gayá thá; aur jin buzurgoṉ ne Sáhib i mausúf kí pairawí kí, un sabhoṉ ne yihí nám istiạmál kiyá. Pas ham jánte haiṉ ki lauheṉ do thíṉ aur ahkám das the. Lekin Kutub i Muqaddasa meṉ koí sáf qaul aisá nahíṉ páyá játá

jis se ham sáf mạlúm kar len̲ ki kull ahkám ko das par kis tarah taqsím kiyá yá har lauh par kitne kitne hukm likhe the. Donon̲ amr par muḳhtalif ráen̲ hain̲.

Dafạ Duwam. Lekin yahán̲ par ek sawál hai jis se ahkám kí qidámat ká hál sahíh mạlúm ho játá hai. *Sawál* yih hai ki Yahowáh kí báten̲ jo patthar par kanda thín̲ kyá thín̲? Hamáre pás is báb men̲ do qaul hain̲ *ek to* Ḳhurúj (20 báb 1-17.) men̲, *dúsre* Istisná, (5 báb 6-21) men̲ jo ịatibár men̲ bazáhir barábar hain̲, lekin kaí bhárí báton̲ men̲ ek dúsre se muḳhtalif hain̲. Já bajá is tarah áyá hai ki in donon̲ maqámon̲ men̲ ḳháss wuhí alfáz maujúd hain̲ jo Ḳhudá i Tạálá ne apní zubán i ḳháss se farmáe the aur jin ko us ne pattharon̲ par likhá thá. Ḳhur. 20: 10 aur 24, 12 aur 31: 18 aur 32: 15, 16 aur Istisná 5: 4, aur 5: 22 aur 4: 13 aur 9: 10.) Aur iḳhtilá-fát jo dar asl baṛí hikmat aur kám ke hain̲, un ahkám men̲ hain̲ jin ko ham ụmúman chauthá aur pán̲chwán̲ aur daswán̲ hukm kahte hain̲. Donon̲ iḳhtiláf zail men̲ barábar barábar likhe hain̲. Istisná kí ịbárat jo asl Ịbrání kí usí qism kí ịbárat mundarja i Kitáb i Ḳhurúj se muḳhtalif hain̲, un ko pahchán ke liye ṭeṛhe hurúf men̲ likhá hai aur jo fiqre ziyáda áe hain̲, un ko ḳhutút wahdání men̲ rakhá hai.

KHURÚJ 20.

Chauthá Hukm. (Áyat 8-11.

Tú sabt ká din pák rakhne ke liye yád kar. Chha din tak tú mihnat karke apne sáre kám káj kar. Lekin sátwán̲ din Ḳhudáwand tere Ḳhudá ká sabt hai. Us men̲ kuchh kám na kar, na tú na terá beṭá, na terí beṭí, na terá gulám, na terí launḍí, na tere mawáshí aur na terá musáfir jo tere pháṭakon̲ ke andar ho.

Kyún̲ki Ḳhudáwand ne chha din men̲ ásmán o zamín o daryá aur sab kuchh jo us men̲ hai, banáyá, aur sátwen̲ din árám kiyá. Is liye Ḳhudáwand ne sabt ke din ko barakat dí aur use muqaddas ṭhahráyá.

Pán̲chwán̲ Hukm, (12.)

Tú má báp ko ịzzat de táki terí ụmr us zamín par jo Ḳhudáwand terá Ḳhudá tujhe detá hai, daráz howe.

Daswán̲ Hukm, (17 áyat.)

"Tú apne paṛosí ke ghar ká lálach mat kar. Tú apne paṛosí kí jorú, aur us ke gulám, aur us kí launḍí, aur us ke bail, aur us ke gadhe, aur kisí chíz ká jo tere paṛosí kí hai, lálach mat kar.

ISTISNÁ 5.

Chauthá Hukm. (12-15 áyat.)

Sabt ke din ko yád kar táki tú use muqaddas jáne, (jaisá Ḳhudáwand tere Ḳhudá ne tujhe hukm kiyá hai,) chha din tak tú mihnat kar aur apne sab kám kiyá kar. Par sátwán̲ roz Ḳhudáwand tere Ḳhudá ke sabt ká hai; tú us din koí kám na kar, na tú, na terá beṭá, na terí beṭí, na terá gulám, na terí launḍí, (na terá bail, na terá gadhá,) na terí koí mawáshí aur na musáfir jo tere pháṭakon̲ ke andar ho, (táki terá gulám aur terí launḍí terí tarah se árám karen̲.)

Aur yih bhí yád kar ki tú Misr kí zamín men̲ gulám thá aur wahán̲ se Ḳhudáwand terá Ḳhudá zoráwar háth aur baṛháe húe bázú se tujh ko nikál láyá. Is liye Ḳhudáwand tere Ḳhudá ne tujh ko hukm diyá ki tú sabt ke din kí muháfizat kare.

Pán̲chwán̲ Hukm, (16.)

Apne báp aur apní má ko ịzzat de, (jaisá Ḳhudáwand tere Ḳhudá ne tujhe farmáyá hai,) táki terí ụmr ke din bahut howen̲, aur táki us zamín men̲ jise Ḳhudáwand terá Ḳhudá tujhe detá hai terá bhalá ho.

Daswán̲ Hukm, (21 áyat.)

Tú apne hamsáye kí jorú ko mat cháh.

Tú apne hamsáye ke ghar ká yá us kí zamín ká, us ke gulám ká, us kí launḍí ká, us ke bail ká, us ke gadhe ká, yá hamsáye ke kisí mál ká (lálach mat kar.)

Chauthe hukm mundarja i Kitáb i Istisná ke paṛhne se mạlúm hotá hai ki (1.) tín nae fiqre Istisná men̲ áe hain̲ yạne "jaisá Ḳhudáwand tere Ḳhudá ne tujhe hukm kiyá hai, na terá bail na terá gadhá" "Táki terá gulám aur terí launḍí terí tarah se árám karen̲." (2.) Isráelíon̲ ke Misr se ḳhalásí páne kí nisbat jo hukm hai, us kí wajh aur hí likhí hai. Yih wajh nahín̲ likhí ki Ḳhudá ne paidáish ke kámon̲ ke bạd árám kiyá thá.

Pán̲chwen̲ hukm mundarja i Istisná men̲ phir wuhí ịbárat ziyáda hai jo chauthe men̲ thí yạne (Ḳhudáwand tere Ḳhudá ne tujhe farmáyá hai.) Aur yih ịbárat bhí ziyáda hai ki terá bhalá ho." Daswen̲ hukm men̲ in donon̲ ịbáraton̲ kí yạne "tere hamsáye ká ghar aur tere hamsáye kí jorú" kí jagah badal dí hai, aur ịbárat us kí "zamín *aur* baṛhá dí hai." Aur hukm mazkúra kí donon̲ báton̲ ko do muḳhtalif fiạlon̲ men̲ basúrat i ámira láne se, ḳhúb khol diyá hai. Jis fiạl ká tarjuma yahán̲ "cháh" aur Ḳhurúj men̲ "lálach mat kar" kiyá hai, wuh ek hí hai, lekin jis fiạl ká tarjuma is maqám par yạne Istisná men̲ "lálach kar" kiyá hai wuh albatta muḳhtalif hai.

Yih bhí liház rakhná cháhiye ki Istisná Báb 5 men̲ áyat 17 aur 18 aur 19 aur 20 aur 21 harf i ạtf se marbút hain̲. Chand *aur* thoṛe thoṛe farq hain̲, magar wuh máne par kuchh muassir nahín̲. Is ko sab mánte hain̲ ki donon̲ nusḳhon̲ mazkúrat us sadr men̲ se koí na koí zarúr lauh par likhá gayá thá. Aksar mufassirín kí ráe yih hai ki asl nawishta Ḳhurúj men̲ hai aur Istisná men̲ musannif ne yád se likhá hai, aur jo kuchh farq us waqt us ko munásib mạlúm húá, wuh kar diyá hai. Bạz mufassirín ká qiyás yih hai ki Istisná ká bayán ziyáda durust o sahíh hai, kyún̲ki jab Kitáb i Istisná likhí gaí thí, us waqt lauh maujúd thí. Lekin yih donon̲ ráen̲ aisí nahín̲ jin se Ḳhurúj o Istisná ke aqwál i muḳhtalifa ká iḳhtiláf jáiz taur se dúr ho jáwe. Záhir hai ki donon̲ men̲ jis nusḳhe ko marqúmat-úl-lauh qarár diyá jáwegá, dúsre ko waisá nahín̲ qarár de sakenge. Albatta Ewald Sáhib ká qiyás liház ke láiq hai. Wuh yih hai ki aslí ahkám (Ḳhurúj aur Istisná donon̲ men̲) usí nafís o sáda tarz i bayán men̲ the jo pahle aur chhaṭhe aur sátwen̲ aur áṭhwen̲ aur nawen̲ hukm men̲ hifz yád kar lene ke wáste munásib tasawwur kiyá gayá thá, aur har nusḳhe ke fiqrát i muḳhtalifa bamanzile sharh ke hain̲. jo bạd ko jab kitáben̲ likhí gaín̲ to baṛháe gae the. Is ráe se kitábon̲ kí tálíf o tasníf par kisí qism ká ịatiráz karná yá kisí qism ká shakk un sharhon̲ ke kalám i Iláhí hone kí nisbat men̲ karná yá yih ki wuh bhí aise hí kalám i Iláhí hain̲ aur aisá hí martaba rakhte hain̲ jaisá ki Músá ke ạtá kiye húe ahkám i aslí marqúmát ul alwáb, rakhte hain̲, kuchh zarúr nahín̲. Aur dar báb baṛe iḳhtiláf ke jo yaum us sabt ke mánne kí nisbat bataur wajh ke áyá hai, agar bagaur dekhá jáe, to koí muḳhálafat nahín̲ pái játí, balki har nusḳhe men̲ wuhí hai jo sharíạt i Iláhí ke láiq aur munásib hai; aur zará sá zabání yá lafzí farq jis se mạnon̲ men̲ farq na átá ho, mumkin hai ki kitábon̲ se mansúb kiyá jáwe. Aur aisá bhí qiyás kar sakte hain̲ ki Yahowáh ke das alfáz tamhídí jumlon̲ ke sáth is bát kí dalíl the ki har lauh men̲ pán̲ch ahkám hain̲. Dekho Dafạ i chahárum. "Main̲ Yahowáh tumhárá Ḳhudá hún̲, jo sarzamín i Misr se, gulámí ke ghar se tumhen̲ nikál láyá."

1.—Dekho Ḳhurúj 20: 10.

2.—Zamíma e háza kí dafạe Suwam mundarjae zail dekho.

3.—Jis ráe mazkúra ke mutábiq is záid ịbárat ko (kyún̲ki main̲ Ḳhudáwand terá Ḳhudá gaiyúr Ḳhudá hún̲ wg. dekho Ḳhu. 20: 5 kí Sharah.) Auwal o doyam ahkám kí sharah qarár diyá hai, wuhí Ḳhur. 34: 6, 7 men̲ zarí muḳhtalif súrat men̲ aur wasạt ke sáth qarár dí jáwegí. Ham púchhte hain̲ kyá donon̲ fiqron̲ kí tatbíq is ráe ke istihkám kí taraf mailán nahín̲ rakhtí ki wuh alfáz aslí "ahkám i Ashra", ke ajzá nahín̲ hain̲, balki jab Kitáb i Ḳhurúj murattib kí gaí, to Músá ne is maqám par bataur mutashábih donon̲ hukmon̲ ke, naql kar diyá hai. Mạlúm hotá hai ki jin waqton̲ men̲ ahkám i Ạshra na faqat faráiz ke ạmm dastúr ul ạmal balkí bataur usúl i sharíạt tasawwur kiye játe the, un waqton̲ men̲ bhí isí mujmal aur muḳhtasar súrat men̲ the. Masíhí Kalísiyáon̲ men̲ yih dastúr thá ki shuraka i jamáạt kí tạlím ke wáste Ḳhurúj o Istisná ke un ahkám men̲ jin kí ịbárat túl tawíl hotí thí

maslan dúsrá aur tísrá aur chauthá aur pánchwán aur daswán hukm hai, kullan yá juzan ikhtisár kar liyá karte the. Íswí talím kí qadím kitáb jis men ahkám i mazkúr ba tatwíl tamám Kitáb i Khurúj kí tarah páe játe hain, San 14 sau Íswí men Angrezí kí pahlí kitáb thí. (Jild 2, Safha 177) Edward Shashum (jo San 1553 men thá) kí pahlí kitáb (Primer) men bhí ahkám i mazkúra púrí ibádat men páe játe hain. Jab duá aur bandagí ke wáste pahle pahl Sháh Edward Shashum ke dúsrí Kitáb i duá matbúa i San 1552 Íswí men ahkám mazkúr darj kiye gaye, to tamhídí jumle ke is qadar alfáz yane "jo tujh ko Misr kí sarzamín se gulámí ke ghar se nikál láyá hai" ittifáqan hazf ho gae. bad ko jo kitáben taba húín, un men bhí us kí isláh na húí. Lekin hamáre sawál o jawáb kí kitábon men na faqat wuh ahkám bijinsihí maujúd hain balki Knoble ke sawál o jawáb kí barí kitáb men, ahkám ke mutaalliq talím kí kháss bát wuhí qarár dí gaí hai.

Lauh i auwal.

1.—"Mere huzúr tere liye koí dúsrá Khudá na howe." (Khu. 20 : 30.)

2.—Tú apne liye koí múrat yá kisí chíz kí súrat jo úpar ásmán par yá níche zamín par yá páni men zamín ke níche hai, mat baná."

3.—Tú Khudáwand apne Khudá ká nám befáida mat le, kyúnki jo us ká nám be-fáida letá hai, Khudáwand use be-gunáh na thahráwegá.

4.—Tú sabt ká din pák rakhne ke liye yád kar.

5.—Tú apne má báp ko izzat de.

Lauh i Sání.

6.—Tú khún mat kar.

7.—Tú ziná mat kar.

8.—Tú chorí mat kar.

9.—Tú jhúthí gawáhí mat de.

10.—Tú lálach mat kar.

Dafa i Suwam.

Jis taríq se Kalísiya i Inglistán kí Kitáb i Ibádat men ahkám kí taqsím das hisson par hai, wuh taríq Yahúdí aur níz Íssíon kí niháyat purání aur muatabar riwáyaton aur sharqí jamáat ke dastúr ke muwáfiq hai, aur yih taqsím niháyat sahíh qiyás par hai, jo kitáb i muqaddas ke kháss mazmún par mutafarra hai.

Lekin dúsrí tartíb jis ká auwal zikr Muqaddas Augustine kí kitáb men sáf maujúd hai, bidín wajah liház-talab hai ki use tamám Garbí Kalísiyáon ne mazhab i Íswí kí isláh ke zamáne tak barábar ikhtiyár kiyá thá. Aur wuh yih thí ki dúsre hukm ko auwal hí men shumár karte, yá baz nuskhon men jo niháyat ikhtisár manzúr hotá, to bilkull dúr karte aur das ká shumár púrá karne ke liye daswen hukm ko do hukm qarár dete the. Buzurg Augustine ne ba-ittibá e Kitáb i Ist. aur Khurúj men ba-pairawí Nuskhae Septuajint ke, nawán hukm is qadar qarár diyá hai ki "tú apne parosí kí jorú wag. ká lálach mat kar," aur daswán hukm "tú apne parosí ke ghar ká lálach mat kar." Bazon ne Ibrání Nuskhe ke muwáfiq Kitáb i Khurúj kí taqsím ke bar-aks kiyá hai yane nawen ko daswán aur daswen ko nawán qarár diyá hai. Garbí Kalísiyáon men is tartíb ká bhí riwáj hai ki daswen hukm ke kull mazmún ke wáste ek hí jagah fial "lálach mat kar" láte hain, aur unwán par likh dete hain" *Nawán aur Daswán hukm.* Alqissa jis ámm tartíb ká main ne yahán zikr kiyá hai, wuh mulk i Britaniya men isláh i mazhab ke qabl zamáne tak qáim rahí, balki Luther sáhib kí aur Rúmí Kalísiyá men ab tak us ká rawáj hai. Ek aur tartíb donon tartíbon mazkúra se aláhida jo sháyad chauthí sadí kí qarár dí jáwe, lekin gálibán sátwín sadí kí hai, Filastin ke targúm men sáf likhí hai, aur Maimonidis aur Ibn i Ezra aur níz aur Yahúdí álim áj tak mánte áe hain. Pahlá hukm us men is tarah hai, ki "main Khudáwand terá Khudá hún, jo Misr kí zamín se tujhe nikál láyá," jis par kisí tarah itiláq hukm ká nahín ho saktá. Aur dúsrá hukm us tartíb par hai, jo ham abhí bayán kar áe, yane auwal o duwam ko milákar ek hukm qarár diyá hai. Magar khud mazmún i ibárat se sáf záhir hai, ki pichhlí do tartíben durust nahín hain. Záhir hai, ki hasrat i mabúd aur chíz hai, aur but-parastí aur chíz hai. Liháza har ek ke wáste judá hukm ká honá durust malúm hotá hai; lekin parosí ke mál ká lálach khwáh wuh kisí tarah ká ho, ek hí bát hai, is wáste us ke do

hukm banáná ná-durust hai. Ahkám kí taqsím ke sáth yih amr láiq i liház hai, ki Nuskhe Septúajint kí Kitáb i Khurúj men sátwán aur áthwán hukm chhathe se auwal áyá hai, aur daswen men alfáz "ghar" aur "jorú" kí jagah badal dí hai. Aur Filo sáhib hasb i Tartíb Marqus 10: 19, aur Lúqá 18: 20, aur Rúmíon 13: 9, aur Yaqúb 2: 11 ke sátwen hukm ko chhathe se auwal jagah dete hain. Khurúj kí qadímí tartíb aur puráne Nuskhon kí aur Istisná pánch kí tartíb Septuajint Nuskhon men maujúd hai, yih taqsím jise ham sab jánte hain, yane ki kull ahkám do lauhon par is taríq se the, ki *lauh i auwal* men chár ahkám aur *sání* men chha ahkám hain, pahle pahl is ká zikr Buzurg Augustin ne kiyá hai, agarchi Sáhib mausúf ne use khud pasand nahín kiyá. Yih taqsím us farq o intizám par mabní hai, jo áj kal ke bandobast akhláqí ke niháyat munásib hai, yane "ham par kháss Khudá e Tálá ke wáste kaun sí khidmát farz hain, aur hamsáye ke huqúq aur faráiz kyá hain. Buzurg Augustin ne taqsím mazkúra ko baliház mundarjae alwáh pasand kiyá thá. Lekin pahle aur dúsre hukm ko wuh ek qarár dete the, aur daswen hukm ke do hisse kiye the. Lauh i auwal men sirf tín hukm aur Lauh i sání men sát hukm unhon ne thahráe the, aur is men yih nukta nikálá thá, ki Lauh i auwal Taslís kí taraf ishára kartí hai, aur Sání sabt kí taraf. Lekin jis taqsím kí rú se har lauh men pánch hukm hote hain, wuh úpar wálí se bihtar hai, aur niháyat puráne ráwíon se us kí sanad miltí hai, aur kaí hál ke nukta-chínon ne use pasand kiyá hai. Rúmíon 13: 9 se bhí aisá hí kuchh páyá játá hai, kyúnki Báb i mazkúr men Lauh i sání ke bayán men pánchwán hukm nahín dákhil hai. Filo sáhib pánchwen hukm ko Lauh i auwal ke ákhir men rakhkar kahte hain, ki yih hukm donon Lauhon ke bích men bamanzile zanjír ke hai. (Is ráe kí wajah Khurúj 20: 12 kí sharh se malúm karná cháhiye. Asl imtiyáz donon lauhon men yih malúm hotá hai, ki auwal men un faráiz ká zikr hai, jo taalluqát i farzandí se paidá hote hain, aur dúsre men un umúr ká ahwál hai, jo talluqát i padarí se paidá hote hain. Lekin chúnki tamám ahkám shariat ká khulása hain, unhen ek taur par shariat tasauwar karná cháhiye, aur isí sabab se un ahkám ká zuhúr basúrat i imtináí húá, kyúnki ahkám i imtináí ká taalluq kháss shariat hí se hai. Shariat usí ko kahte hain, ki us men nawáhí ká zikr ho, na ki awámir ká. Isí jihat se ahkám i mazkúra men taalluqát ká zikr mufassil taur par nahín hai. Us men Istisná 6: 5 aur 10: 12 waguira kí tarah Khudá se muhabbat rakhne ke ahkám nahín hain. na Ahbár 19: 18 kí tarah birádarána ulfat ká ahwál hai; na wálidain kí itáat o muhabbat ká bayán hai.

Dafáe Panjum.

Jo Ibrání lafz Músá ne ahkám i ashra men aksar istiamál kiyá hai us se tákíd páí játí hai. Isí wáste hamáre nuskhe men us ká tarjuma basihat tamám shahádat húá hai. (Dekho dafae auwal.) Ab agar is lafz i "shahádat" ko ahkám kí súrat i imtináí se miláo, to khwáh na khwáh yihí samajh men átá hai, ki yih Yahowáh kí shahádat un logon kí khwáhish i náfarmání ke barkhiláf hai, jin se us men khitáb hai. Jab Músá ne shariat kí púrí kitáb jis ká khulása yá asl-ul-usúl ahkám ashara hain, banákar Ahd-náme ke sandúq kí bagal men rakhí, to us waqt alal-ialán yih kahá, "táki wuh tumháre barkhiláf rahe kyúnki main terí bagáwat aur terí gardan-kashí ko jántá hún." (Istisná 31: 26, 27.) Shariat ke wasíle se jaisá ki ahkám se záhir hai, gunáh kí pahchán hai. (Rúmíon 3: 20. Khurúj 20: 17.) Dil kí bechainí jo gunáh karne se hotí hai, jab shariat na thí, ádmí ko is qadar nahín hotí thí na is amr ká chandán khauf hotá thá, ki gunáh kis sabab se húá; lekin jab se Khudá e Tálá ne aise maháwarát men jo dil par asar karte hain, shariat átá kí hai, us waqt se yih ilm húá hai, ki gunáh Khudá e Rahím ke pák faráiz se rúgardání karne ko kahte hain. Aur gunáh ke aise ilm ke sáth zarúr hai, ki saza o maut ká bhí khiyál paidá ho. Pas Músá kí yih lauhen "goyá maut kí khidmat thín," maut kí wuh khidmat jo harfí aur patharon par khodí gaí thí," (2 Qur. 3: 7, 9, aur Afs. 2: 15.) Lekin maut kí khidmat haqíqat men usí kí taraf se ilhám thá jis ne muhabbat

se apne logon ko ḳhalásí ạtá kí. Jab ádmí ko muhabbat hotí hai, tab bhí dil se Ḳhudá kí shariạt ko mántá hai. (Rúm. 7 báb 7-14 áyat.) Jo ịláqa shariạt kí sazáon ko Ḳhudá kí rahmat i karímána se hai, wuh Haikal ke asbáb o jagah se záhir hai. Jab shariạt kí lauhen Ạhd-náme ke sandúq men rakhí gaín, to un ko taḳht i Rahmán se ḍhánk diyá, aur taḳht i Rahmán Ḳhudá kí muhabbat ká nishán thá, isí wajah se us ká yih nám bhí muqarrar húá, (dekho sharah Báb 25 áyat 17,) aur taḳht i mazkúr par karrobíon kí jo súraten baní thín us se insán kí kamál ạqlmandí farotaní kí itáạt o bandagí ke báre men záhir hotí thí. Pas yih goyá aisí baṛí bát thí ki us ke wasíle maut ke qánún se ḳhalásí (2 Qur. 3 : 6.) aur Ḳhudá se mel o muwáfiqat hásil hotí thí. Sandúq aur us ke mutaạlliq jo chízen hain, un se yih mạne nikálná be-shakk us ịbárat ke munásib hai jis men ạlámát ká ahwál hai, yạne Músá ne sandúq aur us ke mutaạlliq chízon kí nisbat jo kuchh farmáyá hai, us se yihí mạne nikalte hain. Ḳhurúj 25 : 21-22 men áyá hai ki "tú us kafáragáh ko us sandúq ke úpar rakhiyo aur wuh ạhdnáma jo main tujhe dúngá us sandúq men rakhiyo, aur wahán main tujh se muláqát karúngá, aur main kafáragáh ke úpar se karrobíon ke darmiyán se jo ạhdnáme ke sandúq ke úpar honge, un sab chízon kí bábat jo main Baní Isráel kí nisbat tujhe hukm karúngá, tujh se bát chít karúngá." Jo Ạhd-náma Ḳhudá ke aur us ke logon ke darmiyán húá thá us ká záhirí aur mahsús nishán, chúnki sandúq thá, is sabab se waqt o mauqe ke munásib Ḳhudá ke matlab ko jo kafáre men thá, us ne záhir kiyá. Shariạt jis zamáne men dí gaí thí usí zamáne ke munásib thí aur us zamáne ke hálat us se mạlúm hote hain, aur usí ke bamújib ḳhulása i shariạt na sirf bataur nishán ke, balki sáf lafzon (hukmon) men Ḳhudá ke dast i qudrat se likhá húá záhir húá. Lekin maut ká fatwá jo ahkám se zimnan nikaltá hai, us ká sáf izhár is tarah par nahín ho saktá thá ki ạhd-náme kí bunyád wuhí hai. Wuh sandúq men poshída thá aur us ke úpar Rahmat i Iláhí ká nishán is haisiyat se thá ki ímándár muạtaqidon kí taraqqí o tarbiyat us waqt tak kartá rahe ki Ḳhudá ká Beṭá bhejá jáe jise Ḳhudá ne pesh kiyá ki ek kafára ho, jo us ke lahú par ímán láne se kám áwe, táki wuh apní rástí agle waqt ke gunáhon se sabr i Iláhí ke báịs tarah dení záhir kare, aur is waqt kí bábat bhí apní rástí záhir kare, táki wuh áp bhí rást rahe, aur use jo Yisụ́ par ímán láwe, rástbáz ṭhahráwe." (Rúm. 3 : 25, 26.) Ġaraz tamám Haikal ká matlab shariạt kí lauhon aur taḳht i Rahmán men muzmar hai; aur aur pák chízen jo rahín aur un ke mutaạlliq jitní záhirí rasmiyát hain, wuh sab un se níche hain aur un kí tabíạt se hain, (dekho Zamíma i aḳhír Báb 40, dafạ 3) aur yihí sabab hai ki us jagah ko jahán aisí pák chízen rakhí rahtí thín Quds ul Aqdas kahte the. Us par parda paṛá rahtá thá. Siwáe Sardár Káhin ke koí us ke andar nahín já saktá thá aur wuh bhí sál men sirf ek martaba játá thá. (Ḳhu. 40 : báb 20, 21 áyat; Ahbár 16 báb 2 áyat.)

Dafạ e Shashum.

Aur yih bhí lihház rakhná cháhiye ki ahkám i ashara sirf ek hí qaum ke liye nahín hain. Donon lauhon se sáf záhir hai ki aḳhláq o mazhab ke darmiyán tamám qaumon aur zamánon ke wáste haqíqí taạlluq hai. Yúsifus ko baṛá faḳhr isí par thá ki ba ḳhiláf aur sháriín ke, ki unhon ne mazhab ko nekí ká juzw qarár diyá hai, Músá ne nekí ko mazhab ká juzw qarár diyá hai. Chauthe hukm ke nafs i matlab ko dekhiye, to wuh bhí is se mustasná nahín hai, (Dekho Zamíma dar bára i yaum i Sabt Dafạ chahárum.

Zamíma Báb 20 áyat 8.

Dar bára i Yaum i Sabt.

1. *Sabt ká roz shariạt ke muwáfiq.* (2.) *Riwáyat ke muwáfiq.* (3. *Paidáish se us ká taạlluq.* (4.) *Itwár se us ki ḳhusúsiyat.* (5.) *Misr kí riháí se us ká taạlluq.* (6.) *Us ke mạnon kí wasạt.*

Dafạ Auwal.

Mạlúm hotá hai ki Philo Sáhib kí aur aksar buzurgon aur Rabbíon kí yih ráe thí ki Sabt ke din ká mánná Músá kí shariạt ke zamáne se bataur mạmúlí

rasm ke hai. Bahutere hál ke nuktachín bhí is ráe ko taslím karte hain. (Paid. 2 : 3 kí tafsír dekhná cháhiye.) Sawál yih hai ki sabt ke din ke pák rakhne ká kaun sá taríq chauthe hukm ke mutábiq thá? Jawáb. Yih sáf likhá hai ki roz marra ke mạmúlí kám na faqat apní jamáạt ke ádmí chhoṛ den, balki tamám áqá aur naukar aur musáfir yahán tak ki jánwar bhí chhoṛ den. Aur muddat is tạtíl kí hafte ke chhaṭhwen roz kí shám se sátwen din kí shám tak thí, (Ahb. 23 : 32.)

Peshaját mazkúra e zail kí sáf mumánaạt Ạhd i Ạtíq ke muḳhtalif jagahon men á gaí hai, maslan bone aur káṭne kí mumánaạt. Ḳhu. 34 : 21 men, aur angúron ká ạrq nikálne aur tamám aqsám kí bárbardárí kí Nah. 13 : 15 aur Yar. 17 : 21 men; Bázár kholne aur tamám aqsám ke len den kí Nah. 13 : 15 aur Aạm. 8 : 5 men; aur lakṛíán jamạ karne, aur pakáne ke liye ág sulgáne kí Ḳhu. 35 : 3, aur Gin. 15 : 32 men mumánaạt hai. Sabt ká roz *aur* teohároṇ kí tarah ḳhushí ká roz thá, (Yas. 58 : 13; Hús. 2 : 12.) Jo jo qaiden us roz ke wáste muqarrar kí gaí hain, bajuz náfarmán aur támị ádmíon ke jin kí bábat Aạm. 8 : 5, 6 men zikr hai, *aur* kisí ko ná-pasand nahín ho saktí thín. Maqdis kí ịbádat men subh o shám kí qurbáníán do-chand kar dí gaí thín, (Gin. 28 : 9 aur 2 Taw. 31 : 3; Hiz. 46 : 4.) Nazr kí roṭí badal gaí, (Ahb. 24 : 8 aur 1 Taw. 9 : 32 aur Matí 11 : 4 wag.) Aur Dáúd ne Káhinon aur Láwíon ke liye jo qáịda aur kám muqarrar kiye the, wuh bhí Sabt ke roz se shurụ́ hote the. (2 Sal. 11 : 5 : 2 Taw. 23 : 4 : 1 Taw. 9 : 25.) Ġáliban Haikal kí tạmír hone ke bạd ek roz ḳháss waqt gáne ke wáste muqarrar kiyá gayá thá. Muqaddas jamáạton ká lafz jo Sabt ke mutaạlliq bạz ḳháss aiyám ke teohár ke sáth áyá hai us ke yihí mạne nikalte hain ki kisí mazhabí maqsad ke wáste koí jamáạt munạqid húí thí. (Ahb. 23 : 2, 3.) Jo ahkám Sabt ke pák rakhne aur Maqdis kí tạzím karne ke báb men sáth sáth mazkúr húe hain un ke tarz se gáliban yih natíja nikaltá hai ki wuh jamáạt Maqdis ke sahn men jamạ húí thí, (Ahb. 19 : 30 aur Hiz. 23 : 38.) Aḳhír zamáne men yih dastúr húá ki muạllim Puráne Ạhd-Náme kí tafsíren aur nasíhaten sunne aur dúr se ịbádatgáhon men áte the, (2 Sal. 4 : 23; Lúqá 4 : 15; Aạm. 13 : 14, 15, 27 aur 15, 21.) Aisá qiyás karná be-wajh na hogá ki Sabt ke muqarrar hone se pahle koí rasm is qism kí, Maqdis men pái játí thí, (Ahb. 10 : 11 aur Ist. 3 : 3, 10. Ġaraz yihí ḳháss báten is báb men hain ki yaum i Sabt ko kis tarah mánte the. Músá ke ạhd men us ke lashkar ke log tamám kámon se din bhar árám lete the aur yih bhí qiyás cháhtá hai ki subh o shám kí qurbáníon ke waqt duạ o bandagí ke wáste aur Shariạt i Iláhí ká paṛhná sunne ko, sháyad ḳhud Músá kí zubán se qurbán-gáh ke sámhne jamạ hote honge. Kitáb ul Ambiyá men Yaum i Sabt ke aḳhbár aksar shikáyat ámez aur gaflat o ibtál i niyáz kí tambíh ke sáth áe hain. (Yas. 56 : 2-6; 58 : 13; Yar. 17 : 21, 27; Hiz. 20 : 13, 16, 20; Aạm. 8 : 5 wag.) Lekin Yasạiyáh ke zamáne men yih ek masal ho gaí thí ki Sabt ke (1 : 13) mánne ko riyákárí ká jáma kahte the; aur gáliban aise hí roza rakhne kí hálat men is wajh se kahte the ki wuh laṛte aur jhagaṛte the. (Yas. 58 : 4.) Kitáb i mazkúr men saḳhtí o tambíh ke kalimát donon faríq i mazkúra kí nisbat áe hain.

Dafạ i Doyum.

Asírí ke bạd Farísíon ne Sabt ke din ke wáste, aisí saḳht sharten lagá dín ki logon ko un ká mánná saḳht dushwár ho gayá. Us roz bhúkhe ko náj ke khet se bálí toṛne kí (Matí 12 ; 2,) aur bímár ká ịláj karne kí (Matí 12 : 10; Lúqá 13 : 14,) aur bail aur gadhe ko pání ke pás pahunchá dene kí; aur jánwar ko gár men se (agar us roz gir paṛtá) nikál lene kí (Matí 12 : 2 aur Lúqá 14 : 5.) Aur ḳhatna karne kí, basharte ki paidá hone se áṭhwán din Sabt wáqị hotá (Yúh. 7 : 22.) Aur jamáạt ke kháne ke liye mihmánon ko buláne kí mumánaạt thí, (Lúqá 14 : 1.) Rabbíon kí riwáyat ke bamújib Sabt ke roz 2000 háth se ziyáda safar karne kí, hattá ki niháyat zahríle sánp ko márne kí aur hurúf Tahajjí ke do harf bhí likhne kí, aur baisákhí lagákar chalne kí, aur thailí ko yá ạurat ko aur muhr kí angúṭhí ko aur súnghne kí botal ko le jáne kí aur únchí ṭopí rakhne kí aur masnúị

dán̲t lagáne kí saḳht mumánaạt thí. Minjumla un bandishon̲ ke jo jánwaron̲ par thín̲ ek yih thí ki moṭe dumbon̲ kí nisbat ijázat na thí ki us roz gáṛíon̲ par is liye biṭhá liye jáen̲ ki moṭí dum ke sabab se chalne men̲ taklíf na ho. Ġaraz isí tarah kí kull 39 báten̲ thín̲ jin ki us roz mumánaạt thí. Farísíon̲ aur Rabbíon̲ kí lagw báton̲ men̲ se ek yih bhí hai ki Sharíạt ká matlab yih hai ki Sabt ká roz hattal imkán mahz be-shuglí men̲ sarf kiyá jáe. Yih ráe na faqat Yahúdí musannifon̲ kí hai balki Buzurg Kirízástim ke zamáne men̲ bạz Ịsáíon̲ kí aur níz bạz hál ke nukta-chínon̲ kí yih ráe hai; magar hamáre Ḳhudáwand Yisụ́ Masíh ne sáf farmá diyá hai ki ek qism ká kám hai jo Sabt ke din ke munásib hai (Matí 12 : 12; Mar. 13 : 4; aur Tísrí dafạ dekho.)

Dafạ i Seyum.

Sabt ke mánne ke báb men̲ Músá ke muqarrar kiye húe wujúh ko daryáft karne ke wáste auwal yih dekhná cháhiye ki Sabt ke din men̲ aur dunyá kí paidáish men̲ kis qism ká taạlluq hai. So yih to sáf likhá hai, ki Ḳhudá kí Sharíạt ne us din ko pák kiyá, táki yádgár is amr kí rahe ki Ḳhudá e Taạ́lá ne dunyá paidá karne ke bạd us roz árám kiyá thá. Chún̲ki ḳhud Ḳhudá ne árám kiyá thá, is liye ádmí ko árám lená zurúr thá. Lekin ádmí ká árám Ḳhudá ke árám se juzwí munásibat rakhtá hai, "zamín ke kanáron̲ ká paidá karnewálá, wuh thak nahín̲ játá aur mán̲da nahín̲ hotá." (Yas. 40 : 28.) Yih matlab nahín̲ hai ki chha din ke bạd Ḳhudá ká kám is dunyá men̲ nahín̲ rahá aur jab se phir kabhí kám nahín̲ kiyá hai. (Dekho Yúh. 5 : 17.) Ġaraz yih hai ki dunyá ke paidá karne ká kám chha din men̲ púrá húá aur intizám hamesha ke wáste járí hai. Is wáste Ḳhudá ká árám us beshuglí kí mánind nahín̲ jo shab ko ḳhwáb men̲ hotí hai jis ke hájatmand ádmí aur sab jánwar dar-mán̲dagí dúr karne ke wáste hain̲. Táham ádmí is bát ká tajruba kar saktá hai ki jab kám achchhí tarah ho játá hai, to us kí tabíạt ko itmínán aur árám sá ho játá hai. Sháyad aise hí jab Ḳhudá ne sab chízen̲ banákar dekhá ki wuh achchhí thín̲, to ḳhush húá hogá. (Paid. 1 : 30.) Aur sabt ká ḳhiyál rakhná unhín̲ logon̲ ká kám hai jo Ḳhudá ke bharose par kám karte hain̲, aur jo na faqat isí hukm ko mánte hain̲ ki "Sabt ke din ko yád kar" balki is hukm ko bhí ki chha din tú kám káj karegá. Pas insán ká aslí árám Ḳháliq ke árám se isí qadar munásabat rakhtá hai. Yih matlab nahín̲ ki dunyá ke mạmúlí kám se thakkar gaflat kí nínd men̲ paṛ jáná cháhiye. Sabt ká roz ánewálí chízon̲ ká nishán aur us hayát kí cháshní hai jis men̲ koí taklíf kí mihnat nahín̲, aur us zindagí ká lutf baḳhshtá hai jis ká maza hamáre peshrau aur Munjí ne dunyá ke kámon̲ ke chhoṛne ke bạd us tarah páyá jaise Ḳhudá Taạ́lá ne sátwen̲ roz paidáish ká kám ḳhatm karne ke bạd páyá, (Ịbr. 4 : 9, 10).

Kitáb se mạlúm hotá hai ki paidáish ká kám ádmí par ḳhatm húá aur Sabt ke roz se ḳhatm shuda kámon̲ ko ịzzat húí. Is haqíqat ká inkisháf Isráel par is amr kí yád-dihání ke wáste thá ki use Ḳhudá se kyá taạlluq hai aur yih ki use Ḳhudá ne apní súrat par banáyá hai, aur jahán̲ chán̲d aur súraj ke tábị nahín̲ hai, na yih hai ki dunyá ká kárḳháná yún̲ hí az ḳhud chalá áyá hai, balki Ḳhudá i nádída kí paidá kí húí chízen̲ hain̲ aur chán̲d aur súraj aur sitáre aur zamín aur jo maḳhlúq ki us par ábád hai, sab usí ke hukm ke tábị hai.

Pas hafte kí muddat Yahúd ke haqq men̲ faqat zamáne ká ḳhiyál hí paidá karnewálí na thí, balki us se ḳhúbtar tạlím denewálí aur is amr kí jatánewálí thí ki go ham zamáne ke qawánín ke tábị hain̲, lekin fil-haqíqat hamárá azalí taạlluq az rúe qánún (i Múswí) aisí zát se hai jo ab maujúd hai aur thí aur rahegí. Bạz baṛe ạqíl Yahúdí (jaise Ibn i Ạzrá wag. guzre hain̲) muạllimon̲ ká qaul hai ki jo koí Sabt ko nahín̲ mántá hai wuh paidáish ká munkir hai. Is iạtibár se Sabt kí pábandí Isráelíon̲ kí ḳháss mazhabí rasm aur har tarah par us zamáne ke ạmm logon̲ kí shanáḳht i Iláhí ke liye niháyat munásib thí; aur is se sáf záhir hotá hai ki Sabt ke mánne ká hukm but-parastí ke muḳhálif tambíh se bilá shakk zarúrí taạlluq rakhtá thá. (Dekho Ahb. 19 : 3, 4 Hiz. 20 : 16, 20).

Dafạ i Chahárum.

Lekin yih baṛí bát faqat Isráel hí se nahín̲ taạlluq rakhtí hai, agarchi us ká haqíqí ịláqa jo Ḳhudá se aur ádmí se hai, auwal usí par munkashaf húá thá. Har ádmí kí asl ịbádat o parastish hamesha se isí par mauqúf hai ki maḳhlúq se ạláhda koí hamárá Ḳháliq hai. Aur Sabt ká qánún is haqíqat ko sáf záhir kartá hai, aur isí wajh se us hukm ká muddạ́ faqat Baní Isráel ke liye nahín̲, balki tamám ádamzád ke wáste hai. Ham Ịsáí Tauret ke muwáfiq ek din mánte hain̲, sirf itná farq hai ki ham ne apná Sabt Shambe ke bajáe yakshamba muqarrar kiyá hai. Agar koí kahe ki dunyá kí paidáish se jo taạlluq Saníchar ko hai, wuh Itwár ke din ko nahín̲. So is ká hál yih hai ki "Ḳhudáwand ke din" ke mạne "yaum i Sabt" ke aslí mạne se kisí tarah judá nahín̲ ho sakte hain̲. Jaise Ạhd i Ạtíq ke muạtaqid ko Sabt ká roz is amar kí yád dilátá thá ki Ḳhudá ne qabl is se ki gunáh dunyá men̲ maut ká báịs húá, ádmí ko paidá karne, aur us ke nathnon̲ men̲ zindagí ká dam phún̲kne ke bạd árám liyá, isí tarah Ạhd i Jadíd ke muạtaqid ko Itwár ká roz is bát kí yád dilátá hai ki Masíh ne maut par gálib áne ke bạd, árám liyá, táki un logon̲ ko jo us par ímán láte hain̲, naí zindagí ạtá kare aur we Ḳhudá ke farzand ho jáwen̲. (Rúm. 4 : 25; 6 : 4; 8 : 13, 15.) Pas qiyámat kí yádgárí men̲ Masíh ke zamáne men̲ jo Itwár ká din hai, wuhí Ḳhudá ke árám kí yádgárí men̲ Músá ke waqton̲ men̲ Sabt ká din thá. Yihí sabab hai ki chauthá hukm aur níz dígar ahkám Ịsáí jamáạton̲ men̲ máne játe hain̲ aur bandagí men̲ un ká liház kiyá játá hai.

Dafạ i Panjum.

Yih bhí jánná cháhiye ki Músá ne dar báb tạmíl i hukm i Sabt dúsrí wajh píchhe kar nikálí yạne Isráelíon̲ ko hukm kiyá ki Sabt ká roz is liye mánná cháhiye ki un ke naukar chákar, mard, ạuraten̲ bhí unhín̲ kí tarah árám páwen̲. Aur Istisná 5 : 14, 15 men̲ yih kalimát *aur* baṛháe gae ki "yih bhí yád kar ki tú Misr kí zamín men̲ gulám thá aur wahán̲ Ḳhudáwand terá Ḳhudá apne zoráwar háth aur baṛháe húe bázú se tujh ko nikál láyá, is liye Ḳhudáwand tere Ḳhudá ne tujh ko hukm diyá ki tú Sabt ke din kí muháfazat kar."

Yih hukm ki naukar aur naukarnián̲ apne áqáon̲ kí tarah us roz árám karen̲ is amr kí shahádat hai ki Yahowáh ke sámhne har ek Yahúdí barábar martaba rakhtá hai. Pas bamújib is kalám ke ki "tum mere Sabton̲ ko máno is liye ki yih mere aur tumháre darmiyán tumháre qarnon̲ men̲ nishání hai, táki tum jáno ki main̲ Ḳhudáwand tumhárá pák karnewálá Ḳhudá hún̲." (Ḳhur. 31 : 13, 17; Ahb. 20 : 8; Yas. 56 : 2.) Daulatmand Isráelí un taklífon̲ kí yádgárí men̲ jo unhon̲ ne yá un ke báp dádon̲ ne Misr men̲ uṭhái thín̲, is din yih dekhte the ki niháyat garíb bhái bhí *aur* sabhon̲ kí barábar ázádí ká hazz uṭháte aur ạhd men̲ sharík hote the. Tamám qaum bamanzile ján i wáhid ke sharík i ranj o ráhat hotí thí, jis ne Sabt ko na máná ḳhwáh is tarah ká ḳhud kám kiyá yá apne naukar se kám karáyá, to us ne Yahowáh ke ạhd ko toṛá aur taạlluqát i barádarí se ḳhárij hokar mustaujib sazá i maut húá. (Ḳhu. 21: 14, 15; 35 : 2.) Sabt ke mánne ke báb men̲ pichhlí wajh ko Ịsáíon̲ ke Itwár se aisí hí kámil munásabat hai jaisí mazkúr húí. Sabt ko jo taạlluq Káhinon̲ kí saltanat se aur pák qaum se bidín̲ liház thá ki unhon̲ ne Misr kí gulámí se riháí pákar ázád ádmí ho gae, wuhí taạlluq barguzída Isráelíon̲ ko Itwár se hai ki unhon̲ ne Masíh ke wasíle gunáh kí gulámí se riháí pákar Ḳhudá kí farzandí kí ịzzat o jalál ko hásil kiyá. (1 Pat. 2 : 9).

Dafạ i Shashum.

Is liye ki Isráelíon̲ kí ạmm ịbádat ke bayán men̲ chauthe hukm kí wasạt baḳhúbí samajh men̲ á jáwe, is amr par liház karná cháhiye ki Sabt bajáe ḳhud koí judá rasm i ịbádat nahín̲. Jis asl biná par ki Sabt ká roz muqarrar húá hai, usí biná par Sabt ke roz ko na faqat tamám ịbádat se ḳháss taạlluq hai balki tamám intizám ká jis men̲ Sabt ká sál aur sál i Yúbil Ahb. 25 : bhí shámil hai, sab ká markaz hai. Siwáe is ke Sabt ká shumár sálána teoháron̲ ke daure men̲ aisá saríh aur kasír ul wuqụ́

hai ki ḳháss maqsad ko sáf bayán kartá hai. "Sát" ke ạdad ke maḳhfí máne par bagair lagáne ke jaisá ki Philo aur Buhr sáhibán ne kiyá hai, záhir hotá hai ki yih shumár Ḳhudá ká muqarrar kiyá húá nishán thá jis ká já bajá bandagíon men zikr o charchá hotá thá, aur rasmí sharíạt ko jo ḳháss taạlluq sátwen din se hai, us kí taraf wuh nishán ishára kartá hai. Is amr ko Buhr Sáhib ke ụmda bayán se muqábala karke dekhná cháhiye ki Sabt ke roz kí ịbádat, agarchi wuh niháyat mubárak aur pák din thá, aur rozon kí ịbádat se kuchh judá na thí, na us roz kuchh ạjíb qism ke dastúr hote the balki sirf itná farq thá ki jaise har roz ek dafạ qurbání hotí thí, us roz do dafạ hotí thí. Garaz jis taur par cháhen liház karen, magar yih sáf mạlúm hotá hai, ki Isráelíon ko chauthá hukm ḳháss is matlab ke wáste thá ki Yahowáh kí qaumí ịbádat qáim rakhen.

ẠHD-NÁMA.

BÁB 20 ÁYAT 22, AUR BÁB 23 ÁYAT 33.

Marátib i ibtidáí.

Ab qawánín ká silsila chaltá hai. Bạz qawánín kí nisbat ahkám i ạshara kí taraf faqat zamír (dil) se ḳhitáb hai, aur bạz ke sáth hukm i sazá bhí lagá húá hai. Kull ịbádat ke paṛhne se sáf mạlúm hotá hai, ki yih wuhí mazmún hai, jo Músá ne ek kitáb men jise Ạhd-náma kahte the, likhkar logon ko sunáyá thá. (Dekho, 24 : 4, 7.) Is báb men ki wuh mazmún kis qadr thá, ráe ká iḳhtiláf hai, magar muạtabar riwáyat yih mạlúm hotí hai, ki 20 báb kí pichhlí pánch áyat aur 21 aur 22 aur 23 báb us Ạhd-náme men thí. Bạz kahte hain, ki das hukm bhí Ạhd-náme men the. Aur bạze Yahúdí mufassiron ká ḳhiyál hai, ki Kitáb i Paidáish ke bahut hisse aur Ḳhurúj ká pahlá báb bhí us men dáḳhil thá. Lekin agar yih ráe ki Ạhd-náme mazkúra men báb 20 áyat 22 se tá 23 báb 33 áyat dáḳhil thá, niháyat yaqíní jánkar iḳhtiyár kí jáe, to záhir hogá, ki kull nawishte ba tartíb i jadíd nahín tasauwar kiyá játá thá, gáliban us kí bahut báten samáí thín, jo agle buzurgon se naubat ba naubat pahunchí thín, aur baní Isráel ne Misr kí sukúnat ke aiyám men unhen qáim rakhá thá. Músá ke ạhd se qabl kí báton kí yaqíní ạlámat 20 báb 24-26 áyat aur 23 báb 19 áyat wag. men páe játe hain. Us men bạz qawánín sukúnat i mustaqil ke bayán men hain, aur jis tarah kí sukúnat yạne gair mustaqil jo Baní Isráel ne us zamáne men iḳhtiyár kí thí, jab ki bayábán men kúch karte the, us ká kuchh zikr nahín hai. (Dekho 22 : 5, 6, 29 ; 22 ; 10-12.) Aur bạz qawáịd jo ḳhásskar gulámí kí nisbat hain, wuh qadím zamáne ke dastúrát mạlúm hote hain, lekin Músá ne un men isláh kar dí hai. (Dekho 21 : 20, 21 áyat kí sharah.) Garaz yih amr páe subút ko pahunchá hai, ki kull zawábit aur qawánín ḳhwáh niháyat qadím tasauwur kiye jáen, yá na kiye jáen, ab tak wuhí hain, jo Músá ke aur un qázíon ke waqton men jári the, jo Músá ne apne susure Yitrú kí saláh se muqarrar kiye the. (Dekho 18 : 13, 26.) Cháhe jis tarah se yih qawánín ham tak pahunche hon, magar is men shakk nahín, ki Yahowáh kí taraf se ạhdí logon kí durustí i ahwál ke hain. Aur agle buzurgon aur nabíon ke qawánín o rasmiyát ká iḳhtiyár karná qánún i Múswí ke manshá ke muwáfiq hai, jaisá ki pánchwen hukm men záhir kiyá gayá hai.

Báb 20 áyat 22-26. Ágáz i Ạhd-náme men ámm ịbádat ke taríqon se ziyáda munásib koí bayán nahín ho saktá thá.

23. Farz karo, ki yih bát naí nahín thí, qadímí hukm thá ; lekin is ke mạne ba wazáhat tamám dúsre hukm se aur níz áyat 22 kí is haqíqat ke jánne se ki Yahowáh ne ḳhud ásmán se farmáyá hai, záhir hote hain.

24-26. Kyá ạjab hai, ki qurbángáhen banáne ke rasmiyát o qawáịd mundarja i áyat 24-26 bahut puráne waqton se jári hon. Yih rasúmát un hidáyat se jo sahn i ḳhaima kí qurbángáh ke banáne kí nisbat hain bahut miltí hain, aur koí káfí wajh is men shakk láne kí nahín, ki "Pítal kí qurbángáh" par bhí inhín rasmiyát kí pábandí hotí thí, agarchi koí sáf hawála is báb men bhí qurbángáh kí nisbat nahín hai. Jis qurbángáh kí nisbat yih hidáyát páí játí hain, us kí koí súrat yá us ká ihát hogá, jis men sab masálá wag. pahle se paṛá hogá. Is waqt men Músá yih batátá hai, ki use kyúnkar kám men láná cháhiye. (Dekho 17 báb 1-8 áyat, aur Yush. 22 : 26-28.)

XXI BÁB.

AB sharạ kí rasúm, jo tú un-
hen bataegá, ye hain : ki
2 Agar tú Ịbrání gulám mol
lewe to wuh chha baras terí
ḳhidmat kare, aur sátwen baras
muft ázád ho jáe.
3 Agar wuh akelá áyá thá,
akelá jáegá : agar wuh jorú-
wálá thá, to us kí jorú us ke
sáth jáegí.
4 Agar us ke áqá ne us ká
byáh kar diyá, aur jorú us kí
us se beṭe aur beṭíán janí ; to
jorú bachchon samet áqá kí
howegí, aur wuh akelá chalá
jáe.
5 Aur agar yih gulám sáf
kahe, ki Main apne áqá, aur
apní jorú, aur apne laṛkon ko
dost rakhtá hún ; main ázád
hoke chalá na jáúngá :
6 To us ká áqá use qázíon
pás le jáe ; phir use darwáze
par, yá darwáze ke chaukhaṭ
par láwe, aur sutárí se us ká
kán chhede ; aur wuh hamesha
us kí gulámí kare.
7 ¶ Aur agar koí shaḳhs ap-
ní beṭí ko beche, táki bándí
ho, to wuh gulámon kí tarah
chalí na jáegí.
8 Agar áqá us ká, jis ne use
apne liye mangetar kiyá, us se

IKÍSWÁN BÁB.

Ạhd náma chalá játá hai.

1. *Sharạ kí rasúm.* Yih amr bhí qábil i liház hai, ki sharáị rasúm men auwal gulámí ke bayán se shurụ kiyá hai, (ayat 2-16) aur isí gulámí ke mutaạlliq aur bayán áyát 20, 21, 26, 27 men hai.

2. Ịbrání qarze (Ahbár 25 : 29) yá sarqe kí ịllat men (Ḳhur. 22: 3,) gulám banákar faroḳht kiye játe, lekin unhen chha baras se ziyáda gulámí men rakhne ká hukm nahín thá. (Ist. 15: 12-18. Is hukm kí ḳhúb saráhat hai. Us men likhá hai, ki jab gulám kí gulámí kí muddat tamám ho, to use bahut sá zád ráh dekar ruḳhsat karná cháhiye ; aur bahut aur báton ká jo ḳhusúsan sál i Yúbil (mazkúrae Ahb. 25 : 39-43, 47, 55.) kí nisbat páí játí hain bayán hai. Ajnabí gulámon ká Ahb. 25 : 44, 64 men sáf zikr hai. Agar koí shádíwálá gulámí men átá, to kuchh ạurat ke huqúq us par hote, un ká liház kiyá játá thá, aur jo koí gulámí kí hálat men áqá kí marzí se kisí launḍí se nikáh kartá to us ạurat par aur níz us kí aulád par, áqá ko gulám kí gulámí kí miạd ḳhatam hone par bhí dạwa rahtá thá. Aisí ạuraton ko hamesha ajnabí launḍíán kahte the, 5 : 6. Lekin agar kisí ḳháwind ko apní jorú se is qadr ulfat hotí ki us ká chhoṛná na cháhtá, yá agar áqá kí ḳhidmat chhoṛná na cháhtá to use ijázat thí, ki dar súrat bajá áwarí shart i ḳháss ke, gulámí kí miạd ko dúsrí sál i Yúbal tak ki us men har Ịbrání zarúr hí rihái pátá thá, muqarrar kará letá. (Ahb. 25 : 40-50.) Aur kán chhedne ká dastúr ki gulámí ká nishán thá, agle waqton se bahut aur qaumon men jári thá.

6. *Qázíon pás.*—Asl ịbárat ke lafzí mạne hain, "Mạbúdon (Elohím) ke sámhne." Is lafz ke sahíh mạne "Qázíon" ke nahín balki yih Ḳhudá ká nám basígae jamạ hai, aur Ḳhudá hí kull ạdl o insáf ká mamba hai. Nusḳhae Septúajint men is muqám par nám i mazkúr ke sáth harf i tạríf maujúd hai. (Dekho 22 : 8, 9. wg.)

8. *Us ká fidyá diyá jáe.*—Lafzí tarjuma yih hai, ki aisá shaḳhs ạurat

náráz ho, to aisá ho ki us ká
fidiya diyá jáwe: us ko rawá
nahín, ki use ajnabí qaum ke
háth beche: kyúnki us ne us
se dagábází kí.
9 Aur agar wuh us kí mang-
ní apne bețe ke sáth kare, to
wuh us se bețíon ká sá sulúk
kare.
10 Agar wuh apne liye dús-
rí le, to us ke kháne kapre aur
ham-khwábí men qásir na howe.
11 Aur agar wuh ye tínon su-
lúk us se na kare, to wuh muft,
be rupiye diye ázád chalí jáe.
12 ¶ Jo koí kisí mard ko
máre, aur wuh mar jáe, to wuh
albatta qatl kiyá jáwe.
13 Aur agar us shakhs ne
qatl ká qasd nahín kiyá, aur
Khudá ne use us ke háth men
giriftár karwá diyá: to main
tere liye ek jagah thahráúngá
ki jis men wuh bháge.
14 Par agar koí shakhs bad-
khwáhí se apne hamsáe par
charh áwe, táki use makr se
máre; to tú use merí qurbán-
gáh se judá kar de táki wuh
mare.

---

ke fidya diye jáne ká báis hogá, aur iská matlab yih malúm hotá hai, ki aisá shakhs apní aurat ko ázád karke yá to us ke báp ko wápas de, yá koí dúsrá Ibrání áqá talásh karke jo wuhí huqúq aurat ko atá kare, jo is shakhs ke yahán us waqt men hásil hote, jab ki aurat mazkúra us ke pás rahtí. Áyat ke akhír jumle se aisá mafhúm hotá hai, ki agarchi shakhs i mazkúr ko zarúr na thá, ki aisí mangetar ko khwáh na khwáh apní jorú hí tasauwar kartá, lekin gair qaum ke háth bechne kí bhí ijázat na thí, balki gair qaum men se bhí agar koí bándí kisí Ibrání ke aqd men áne ke bad, use ná-khush kartí, tau bhí Ibrání use gulám ke taur par farokht karne ká majáz na thá, lekin ázád karne ká ikhtiyár rakhtá thá. (Ist. 21: 14.)

7. Us zamáne ke bamújib báp ko ikhtiyár hotá thá, ki apní larkí ko is garaz se farokht kar dále, ki us kí dúsrí jorú ho jáe. Is súrat men dukhtar ko gulámon kí tarah chale jáne ká ikhtiyár nahín hotá thá, yane chha sál ke ikhtitám par bándí gulámon kí tarah ázád nahín ho saktí thí. Aur jo koí aurat bajuz taríq mazkúra ke kisí aur tarah kisí mard ke qabze men átí to wuh aur gulámon kí tarah ázád kí játí thí.

11. *Agar wuh yih tínon sulúk us se na kare.*—Aksar mufassirín tín sulúk se 10wín áyat kí tín báten yane khurák, aur poshák aur ham-khwábí murád lete hain. Lekin Knoble Sáhib aur *aur* sáhib us sharah ko tarjíh dete hain, jo aksar Rabbíon ne kí hai, aur áyat ke mazmún se niháyat munásib bhí hai. Pas agar Rabbíon kí sharah taslím kí jáe, to áyat i mazkúr kí ibárat is tarah hogí, ki "agar wuh in tínon sulúk men se ek bhí na kare" bajuz.

12. Na yahán par na kahín *aur* ázád aur gulám ke qatl men kuchh farq páyá játá hai. (Dekho, Sharh i áyat 20.) Sáf záhir hotá hai, ki Sharíat ko gair qaumon se bhí taalluq thá. (Ahb. 24: 17; 2, 22.)

13, 14. Khún ke mujrim ko kisí jagah aman nahín miltí thí. Yahowáh kí qurbángáh men bhí use panáh na thí, jis se záhir hai, ki qurbángáh kí nisbat wahmíána khiyálát mahz be-asl hain. Adoniáh aur Yúáh ne ná-haqq aisá samjhá ki agar ham mazbah ke síngon ko (jahán khún ká kafára hotá thá,) pakar lenge, to jaisá ámm log khiyál karte hain, halákat se bach jáenge. (1 Sal. 1: 50, aur 2: 28; Ahb. 4 7.) Lekin jo shakhs kisí ko nádánistagí men qatl kar dáltá, yane bilá iráda sahwan khún kartá, us ke liye bad azín panáh o aman kí jagah muqarrar húí. (Gintí 35: 6-34; Ist. 4: 41-43; 19: 2-10; Yash. 20; 2-9.) Yih ihtimál qawí hai, ki panáh ke shahron ke wáste kuchh sámán, bayábání kampú ke puráne dastúr ke muwáfiq thá.

15 ¶ Aur wuh, jo apne báp
yá apní má ko máre, albatta
már dálá jáwe.
16 ¶ Aur jo koí ádmí ko chu-
rá le jáwe, aur use bech dále,
yá wuh us ke pás se pakrá
jáwe, to wuh albatta már dálá
jáegá.
17 ¶ Aur wuh, jo apne báp
yá apní má par lanat kare már
dálá jáwe.
18 ¶ Aur agar do shakhs
jhagren, aur ek dúsre ko pat-
thar yá mukká máre, aur wuh
na mare, par bistarí ho jáe.
19 To agar wuh uth khará
ho, aur láthí leke ráh chale, to
wuh, jis ne márá be-ilzám hai:
aur faqat us ke kárbár ká nuq-
sán jo húá ho, so bhar de, aur
use bilkull changá karwáe.
20 ¶ Aur agar koí apne gu-
lám yá laundí ko láthíán máre,
aur wuh már khátí húí mar
jáe; to use sazá dí jáe.
21 Lekin agar wuh ek din
yá do din jíwe, to use sazá na
dí jáwe: is liye ki wuh us ká
mál hai.
22 ¶ Agar log jhagren, aur
kisí petwálí ko dukh pahunchá-
wen, aisá ki us ká pet gir jáe,
par wuh khud halák na ho:
to use, jis tarah kí sazá us ká

15, 16, 17. *Juráim i zail qábil sazáe maut the.* Mán báp ko márná (Istis. 27: 16.) Mán o báp par lanat karná. (Ahb. 20; 19.) Ádmí kí chorí karná khwáh is níyat se ki apne pás rakhe, yá farokht karne kí níyat se (Istis. 24: 17.)

18, 19. Agar koí shakhs dúsre ko laráí men is qadr nuqsán pahunchátá ki uthne baithne ke qábil nahín rahtá, to zárib ko (basharte ki jurm áyat 12 kí hadd se mutajáwiz na hotá,) darsúrat mazrúb ke is qadr tandurust ho jáne ke ki lakrí tekkar chal phir saktá kuchh sazá nahín dí játí thí. Lekin jis qadr waqt mazrúb ke sihhat i kámil páne tak sarf hotá, aur jis qadr nuqsán dawá dárú men hotá, us sab ká jabr dená zárib ke zimme hotá thá.

20, 21. Yahúdí riwáyát is báb men durust malúm hotí hain, ki yih qánún áyát 26, 27, 32 kí tarah ajnabí gulámon kí nisbat hai (Ahb. 25: 44-46.) Tamám Ibrání gulám aur bándíán jism o ján ke liház se ázád the. Sharíat ne is masale ko jáiz kar diyá thá. Áqáon ko gair qaum ke gulámon ke chharíán yá bent márne kí ijázat thí. Lekin is kí mumánaat thí, ki koí áqá bebákí se gulámon ko is qadr sazáe sakht yá zarb i shadíd pahuncháe, ki halák ho jáen. Magar jo gulám zarb kháke ek yá do roz zinda rahtá, to áqá ká qusúr aisá sakht nahín tasauwur kiyá játá, ki Sharíat ke mutábiq koí sazá dí játí, kyúnki is súrat men gulám kí maut (jo puráne dastúr ke muwáfiq apne áqá kí milkiyat se thá) us ke haqq men mujarrad sazá tasauwur kí játí thí. Kahín kitáb men nahín likhá hai, ki áqá ko, agar us ká gulám már kháte waqt fauran mar játá, to kyá sazá dí játí thí; sháyad is ká faisala qázíon kí ráe par chhor diyá játá thá, ki áyá jurm áyat 12 kí hadd tak pahunchtá hai, yá us se kam sazá ká jurm hai. Gulámon kí hifázat i ján ká bandobast jis ká yahán zikr hai, sháyad áj kal niháyat khafíf malúm ho, lekin us waqt ke munásib itní hifázat bhí bahut thí; aur Yúnáníon aur Rúmíon aur *aur* qaumon ke dastúr i murauwija ke bilkull mukhálif aur ba darjahá us se bihtar thí. Sab se pahle Múswí Sharíat ne gulámon ke hifz i ján ke wáste is qadr bandobast kiyá. Yihí jawáb áyát 26, 27, 32 ká hai. Gáliban berahmí ke puráne dastúrát men is bandobast ne barí takhfíf kar dí hogí. Lekin yih qánún us waqt ke logon kí sakht-dilí ke bahut kuchh munásib thá. (Dekho, Matí 19: 8.)

22-25. In áyát ke mane kisí qadr muglaq aur pechída hain. Jab koí aisí

shauhar tajwíz kare, dí jáwe; aur wuh qázíon kí tajwíz ke muwáfiq gunahgárí dewe.

23 Aur agar wuh us sadme se halák ho jáe, to tú ján ke badle ján le,

24 Aur ánkh ke badle ánkh, dánt ke badle dánt, aur háth ke badle háth, pánw ke badle pánw.

25 Jaláne ke badle jaláná, zaḳhm ke badle zaḳhm, choṭ ke badle choṭ.

26 ¶ Aur agar koí apne gulám yá apní launḍí kí ánkh men máre ki us kí ánkh phúṭ jáe; to us kí ánkh ke badle men use ázád kar de.

27 Agar apne gulám yá apní launḍí ká dánt toṛe; to us ke dánt ke badle men use ázád kar de.

28 ¶ Agar bail mard yá ạurat ko síng máre, aisá ki wuh halák ho; to wuh bail pattharon se márá jáwe, aur us ká gosht kháyá na jáwe; aur bail ká málik be-gunáh hai.

29 Par agar wuh bail áge se síng márne kí lat rakhtá thá, aur us ke málik ko ḳhabar dí gayí, aur us ne use bándh na rakhá, aur us ne mard yá ạurat ko halák kiyá: to bail par patthráo kiyá jáe, aur us ká málik bhí márá jáwe.

30 Aur agar us se ḳhúnbahá mángá jáwe, to apní ján chhuṛáne ke liye jitná us ke sir dhará jáwe, so púrá dewe.

súrat wáqị hotí, ki mardon ke jhagṛe men ạurat ko bích bicháo karne se nuqsán pahunchtá to us ke wáste yih qánún muqarrar thá, ki agar laṛáí men ạurat ko is qadr dukh pahunchtá, ki hamal gir játá, to dukh pahunchánewálá us qadr qisás yá jurmáne ká mustaujib hotá, jo ạurat ká ḳháwind tajwíz kartá, aur hukkám manzúr kar lete. Lekin agar jurm shadíd hotá yahán tak ki ạurat kí ján yá ạzú játá rahtá, to Shariạt ke qánún ke muwáfiq usí qism kí sazá dí játí. Yih qánún Ahb. 24: 19, 20, 21; Ist. 19: 21 aur Paid. 9: 6 se zimnan nikaltá hai. Is qánún ká manshá sídhá sádhá insáf hai, aur bahut qadímí qaumon men páyá játá hai. Solan kí kitáb i qawánín men aur qadím Hindúon aur Súríon men yih qánún maujúd hai. Pas aisá samajhná cháhiye, ki isí qánún ke muwáfiq tamám hukkám shaḳhsí jurm kí sazá yạne qisás kí miqdár tajwíz kiyá karte the. Zálim se hattal imkán mazlúm ke nuqsán kí haisiyat ke muwáfiq táwán diláyá játá thá. Yih ráe Yahúdí riwáyat se mutábiq mạlúm hotí hai. Michaels sáhib ne (apní ek kitáb qawánín i Músá jild 3 men) is báb men ḳhúb likhá hai. Hamáre Ḳhudáwand Yisụ́ Masíh ne lafzí mạne aur asl matlab ká farq batáne ke wáste (Matí 5: 38,) áyat 24 ko ki us men qánún i mazkúr mundarj hai, naql kiyá hai. Faqíhon aur Farísíon kí tạlím ká mailán isí qism ká thá, ki Shariạt kí záhirí rasmíát se záhir ko jo bátiní taạlluq thá, us ko barham kar detín. Shariạt apne mauqạ par har bál men pák aur durust aur ḳhúb thí, us ká aslí matlab qaumí hifázat se thá, ímándáron kí dilí hidáyat se na thá, jinhen ánkh ke badle ánkh, aur dánt ke badle dánt lená nahín cháhiye, balki dushmanon se muhabbat rakhná, aur tamám ḳhatáon ko muạ́f karná cháhiye.

26, 27. *Agar koí apne gulám yá apní launḍí kí ánkh men máre.* Agar koí áqá apní kisí launḍí yá gulám ko sazá dene se is qadr nuqsán pahunchátá ki us ká koí ạzú ṭúṭ játá, to us ká munásib ịwaz yihí thá, ki wuh launḍí yá gulám ázád kiyá játá.

28-31. *Agar bail mard yá ạurat ko síng máre.*—Agar koí bail kisí ádmí ko halák kartá to wuh bhí ádmí kí pák ján

31 Ḳhwáh us ne beṭá márá ho, ḳhwáh beṭí, is hukm ke muwáfiq us ke sáth ạmal kiyá jáwe.

32 Agar bail kisí ke gulám yá launḍí ko síng már baiṭhe; to wuh un ke málik ko misqál ke wazn ke tís rupae dewe, aur bail patthráo se márá jáwe.

33 ¶ Aur agar koí kúá khole, yá khode, aur us ká munh na ḍhámpe, aur bail yá gadhá us men gire;

34 To kúe ká málik áp nuqsán uṭháwe, aur un ke málik ko qímat de; aur wuh, jo mará, usí ká hogá.

35 ¶ Aur agar kisí ká bail dúsre ke bail ko satáwe, aisá ki wuh halák ho jáe; to wuh jíte bail ko bechen, aur us ká dám ádhon ádh ápas men bánṭ len; aur wuh múá húá bail bhí un men ádhon ádh bánṭá jáe.

36 Aur agar jáná jáwe, ki us bail ko síng már baiṭhne kí ạdat thí, aur us ke málik ne use bándh na rakhá; wuh albatta bail ke badle bail dewe; aur wuh mará húá us ká mál hogá.

XXII BAB.

AGAR koí bail yá bheṛ churáwe, aur use zabh kare, yá

ke muạ́waze men ján se márá játá. (Paid. 9: 6 aur 4, 11.) Use sangsár karke us ke gosht ko murdár aur harám jánte the. Bạz súraton men málik ká sirf isí qadr nuqsán hotá thá, ki us kí bail sangsár kiyá játá thá. Lekin agar log bail ko pahle se sharír jánte, aur málik ko bhí us kí sharárat kí ḳhabar hotí, magar wuh gaflat se bándh na rakhtá, to yih saḳht jurm tasauwar kiyá játá, aur is súrat men siwáe bail ke nuqsán ke málik ko kuchh jurmána bhí dená paṛtá thá, jise qází tajwíz karte the, aur gáliban maqtúl ke mán báp aur qaríb rishtadáron kí razámandí bhí us men shart thí.

32. *Aur bail kisí ke gulám yá launḍí ko síng már baiṭhe.*—Yạne agar maqtúl bándí yá gulám hotá, to bail sangsár kiyá játá aur us ke málik ko chándí kí tís shaklen ki yihí us waqt men (mạlúm hotá hai,) gulám kí qímat i taḳhmíní thí, diláí játí thín. Dekho, Ahb. 25: 44-46; 27: 3.)

33-34.—*Agar koí kúá khole yá khode, wg.*—Agar koí ádmí kúe ko khulá chhoṛ detá, yá nayá khodkar use band na kartá, aur us men koí jánwar gir paṛtá, to jis qímat ká jánwar hotá, usí qadr kúewálá málik i jánwar ko detá, magar lásh kúewále kí ho játí, asl málik ko us se sarokár na hotá. Us zamáne men kúe kí hifázat ká mạmúl aisá hí thá, jaisá ki áj tak sharqí mulkon men hai, yạne kúe ke ás pás chhoṭí sí díwár jise "man" kahte hain, khinchwá dete the.

35, 36. *Agar kisí ká bail dúsre ke bail ko satáwe aisá ki wuh halák ho jáwe.*—Is súrat men aur níz súrat i mazkúrát us sadr men bail kí qímat us kí khál kí qímat se ziyáda nahín hotí thí, kyúnki aise bail ká gosht to harám ho játá thá. (Ahb. 17: 1-6.) Sharír jánwaron ke málikon ko usí qism kí tahdíd o tambíh is maqám par bhí hai, jaisí 29 áyat men hai.

BAISWAN BAB.

Ạhd-náma chalá játá hai.

1. Mạlúm hotá hai, ki bail kí chorí bheṛ kí chorí kí banisbat jurm i ạzím tasauwar kí játí thí. Yih bát faqat qímat ke liház se na thí, balki is ḳhiyál se ki aise baṛe aur mazbút jánwar kí chorí baṛí sharárat aur badzátí kí dalíl thí, aur isí ímándárí kí biná par sháyad yih bhí thí, ki agar chorí ke sáth qatl bhí kartá, yá chorí ke jánwar ko faroḳht kar ḍáltá, to dar súrat bheṛ ke churáne ke, us kí aslí qímat se chahár chand táwán dená paṛtá, (2 Sam. 12: 6.) Aur

beche ; to wuh ek bail ke badle
pánch bail, aur ek bheṛ ke chár
bheṛeṉ dewe.
2 ¶ Agar chor sendh márte
húe dekhá jáe, aur koí use már
baiṭhe, aur wuh mar jáe : to
us ke liye ḳhún kiyá na jáwe ;
3 Agar yih din ko howe, to
us ke liye ḳhún kiyá jáegá :
kyúṉki cháhiye ki wuh púrá
badlá de ; agar wuh kangál ho,
to chorí ke liye bechá jáe.
4 Agar chorí kí chíz usí tarah
us ke háth meṉ zinda pái jáe,
ḳhwáh wuh bail ho, ḳhwáh ga-
dhá, ḳhwáh bheṛ ; to wuh ek ek
ke do do dewe.
5 ¶ Agar koí khet yá tákis-
tán khiláwe, yá apne chárpáye
us meṉ chhoṛe, yá dúsre ke
maidán meṉ charáwe ; to apná
achchhe se achchhá khet, aur
bihtar se bihtar angúrí bág us
ke badle dewe.
6 ¶ Agar ág bhaṛke, aur
káṉṭoṉ meṉ já lage, aisí ki anáj
ká ṭál, yá anáj ká khaṛá húá
khet, yá maidán ká nuqsán ho
jáe ; to jis ne ki ág lagáí, al-
batta ṭúṭá dewe.
7 ¶ Agar koí apne hamsáe ko
naqd yá jins rakhne ko sompe,
aur us shaḳhs ke ghar se chorí
jáe ; to jab wuh chor háth lage
to dúná bhar de.
8 Agar chor pakṛá na jáe,
to us ghar ká málik qázíoṉ ke
áge láyá jáe, tá maʻlúm ho, ki
us ne apne hamsáe ke mál par
háth baṛháyá ki nahíṉ.
9 Is wáste ki sab qism kí
ḳhiyánat meṉ, ḳhwáh bail kí,

agar bail churáyá hotá, to us kí qímat ká pánch guná dená paṛtá thá. Lekin agar jánwar masrúqa chor ke pás maujúd hai, us ne na bechá, na már ḍálá, to use us kí qímat ká sirf do chand dená paṛtá thá.

2. *Seṉdh márte húe.*—Yaʻne ghar meṉ ghuste húe ḳhwáh kúmal lagákar yá kisí aur tarah se.

3, 4. Agar koi chor rát ko makán ke andar ghuste meṉ qatl ho játá, to us ká qátil, ḳhún ke jurm ká murtakib nahíṉ tasauwar kiyá játá. Lekin agar din meṉ koí shaḳhs chor ko már ḍáltá to 21 báb 12 áyat ke muwáfiq mujrim qarár diyá játá. Donoṉ súratoṉ meṉ farq is wajah se kiyá hai, ki din meṉ chor ke pakaṛne aur shuhrat dene ká khúb mauqaʻ hotá hai, aur us ká iráda ba ásání záhir ho játá hai. Lekin rát kí táríkí meṉ achchhí tarah nahíṉ maʻlúm hotá, ki kis qadr nuqsán pahuṉcháwegá, aur ihtimál qawí hotá hai, ki kisí ko ḳhabar bhí na ho, aur wuh bachkar nikal jáwe. Agar chor chorí karte waqt pakṛá játá to use darsúrat wasaʻt ke, harja dene par majbúr karte, warna gulám ke taur par faroḳht kar ḍálte. Sháyad pichhlí sazá hamárí áj kal kí un ḳhidmatoṉ se jo qaidíoṉ ko jailḳhánoṉ meṉ karná paṛtí haiṉ, bahut miltí hai. Agar chor qaum ká ʻIbrání hotá to chha baras se ziyáda use gulámí meṉ rakhne ká hukm nahíṉ thá. (21 báb 2 áyat.)

4. Dekho sharh i áyat 1.

5. *Apne chárpáe us meṉ chhoṛe yá dúsre ke maidán meṉ charáwe.*—Yaʻne agar koí apne chárpáyoṉ ko chhoṛ detá aur wuh hamsáe ke khet yá tákistán meṉ se khá játe yá kuchh nuqsán pahuṉcháte to málik ko apne paidáwár kí ʻumda jins meṉ se bilá liház haisiyat shae nuqsán shuda ke dená áid hotá.

7. *Dúná bhar de.*—Dekho áyat 4.

8. *Agar chor pakṛá na jáe wag.*—Is se záhir hotá hai, ki agar ghar ká málik barí-uz-zimma ho játá to shae marhúna ká nuqsán us ke qábiz par paṛtá.

Qázíoṉ.—Dekho 21 : 6 kí tafsír.

9. *Sab qism kí ḳhiyánat.*—Har tarah kí chorí meṉ jo churánewálá hotá us ko aur jis kí chorí hotí us ko, yaʻne donoṉ ko Qázíoṉ ke sámhne házir honá paṛtá

ḳhwáh gadhe, yá bheṛ, yá kapṛe,
kí, yá kisí chíz kí, jo gum húí
ho, jis ká koí dawa kartá hai, ki
merá hai, donoṉ tarafwáloṉ ká
jhagṛá qázíoṉ ke huzúr liyá jáe;
aur qází jise mujrim kare, wuh
apne hamsáe ko dúná dewe.
10 Agar koí apne hamsáe
pás gadhá, yá bail, yá bheṛ, yá
koí chárpáya amánat rakhe ;
aur wuh mar jáe, yá choṭ khá-
we, yá bagair kisí ke dekhe
hánk diyá jáe :
11 To un donoṉ ke darmi-
yán Ḳhudáwand kí qasam se
faisala kiyá jáe, ki us ne apne
hamsáe ke mál par apná háth
baṛháyá nahíṉ ; aur mál ká
málik qabúl kare, tab wuh us
ko us ká ṭúṭá na de.
12 Agar wuh us ke pás se
chorí jáe, to wuh us ke málik
ko ṭúṭá de.
13 Aur agar us ko kisí da-
rinde ne pháṛ ḍálá, to wuh us
ko gawáhí ke wáste láwe, aur
pháṛe húe ká ṭúṭá na de.
14 ¶ Agar koí shaḳhs apne
hamsáe se kuchh ʻáriyat lewe,
aur wuh zaḳhmí howe, yá mar
jáe ; agar málik us ke sáth
na thá, to wuh us ká badlá
dewe ;
15 Par agar sáth thá, to wuh
ṭúṭá na de ; agar kiráya liyá
ho, to yih sirf us ke kiráe kí
ujrat de.
16 ¶ Agar koí ek chhokrí ko,
jo us kí mangetar nahíṉ, dam
deke, us se mubásharat kare,
wuh albatta use mahr deke us
se nikáh kare.
17 Agar us ká báp hargiz
rází na ho, ki use us ko de, to
wuh kuṉwáríoṉ ke mahr ke
muwáfiq use naqdí de.

thá. (18 : 25, 26.) Giriftár shuda chor ko maʻmúlí hálatoṉ meṉ do chand dená paṛtá thá. (Dekho áyat 4, 7.)

10-13. *Agar koí apne hamsáe pás gadhá, yá bail, yá bheṛ wag.* Yih qánún ḳhásskar un kisánoṉ kí nisbat hai jinheṉ maweshíoṉ ke málik kám meṉ lagáte the. In áyát ká matlab yih hai, ki jise jánwar supurd kiye jáeṉ, agar wuh maʻqúl ihtiyát aur ḳhabar rakhe, to nuqsán yá talaf ká andesha málik ko hotá thá. Agar kisán gawáh nahíṉ pesh kartá thá, to ḳhud us ká halaf ki maiṉ ne apne kár i mutaʻalliqa ko ba diyánat o amánat anjám diyá, manzúr kar liyá játá thá, lekin jab koí jánwar chorí játá, (áyat 12) to yih qiyás kiyá játá thá, ki áyá kisán is kí bandish kar saktá thá, yá chor ko pakaṛke házir i ʻadálat kar saktá thá, ki nahíṉ, (dekho 4 áyat.) Agar koí darinda kisí jánwar ko pháṛ ḍáltá to jánwar ke nigahbán ko janwar kí lásh láná paṛtí thí, na sirf us wáqiʻa kí shahádat ke wáste balki is amr ke subút ke wáste bhí ki us ne baṛí ḳhabardárí aur himmat se darinde ko jánwar ko kháne nahíṉ diyá.

14, 15. Agar koí ádmí kisí ká jánwar ʻáriyat yá kiráye par letá, to agar málik jánwar ke sáth na rahtá, to jánwar ká nuqsán zimme ʻáriyat yá kiráya lenewále ke hotá.

15. *To yih sirf us ke kiráye kí ujrat de.* Agarchi yih ʻibárat kisí qadr pechída maʻlúm hotí hai, lekin matlab yih hai, ki agar nuqsán jánwar kí ján ká hotá, to wuh zimme málik ke hotá, kyúṉki kiráyadár asl nuqsán ká jabr hai.

16-17. *Agar koí chhokrí ko jo us kí mangetar nahíṉ dam deke us se mubásharat kare.* Agar koí shaḳhs kisí laṛkí se jo us kí mangetar na hotí dam dekar mubásharat kartá, to use munásib naqdí bataur mahr ke ʻaurat ko dená paṛtí, (dekho Ahb. 22 : 28, 29.) Aur agar ʻaurat ká báp ijázat detá to nikáh karná paṛtá aur mangetar ká

18 ¶ Tú jádúgarní ko jíne mat de.

19 ¶ Jo koí chárpáye se mubásharat kare, ján se márá jáe.

20 ¶ Jo koí, faqat Ḳhudáwand ke siwá, kisí mạbúd ke liye qurbání kare, wuh ạzáb se már ḍálá jáwe.

21 ¶ Tú musáfir ko hargiz na satá, aur us se bad-sulúkí na kar, is liye ki tum bhí zamín i Misr men̲ musáfir the.

22 ¶ Tum kisí bewe yá yatím laṛke ko dukh mat do.

23 Agar tú un ko kisí taur se satáegá, aur we mujh se faryád karen̲, to main̲ yaqínan un kí faryád sunún̲gá;

24 Aur merá qahr bhaṛkegá; main̲ tujhe talwár se már ḍálún̲gá, aur terí jorúán̲ ránḍen̲, aur tere bachche lá-wáris ho jáen̲ge.

25 ¶ Agar tú mere logon̲ men̲ se jis kisí ko, jo tere áge muhtáj hai, kuchh qarz dewe, to us se byájíon̲ kí tarah sulúk mat kar, aur us se súd mat le.

26 Agar tú kisí waqt apne hamsáe ke kapṛe girau men̲ rakh lewe, to cháhiye ki tú súraj ḍúbte húe use pahunchá dewe.

27 Kyún̲ki yih us ká faqat oṛhná hai, yih us ke badan ke liye libás hai, jis men̲ wuh so rahtá hai; aur yún̲ hogá, ki jab mere áge faryád karegá, main̲ us kí sunún̲gá; kyún̲ki main̲ mihrbán hún̲.

28 ¶ Tú hákimon̲ ko bad-duạ́ mat de, aur apní qaum ke sardár ko lạnat na kar.

29 ¶ Tú apne khaliyán ke faiz, aur apne kolhú ke ras se mujhe guzránne men̲ der mat kíjiyo: tú apne beṭon̲ se palauṭhá mujhe díjiyo.

---

phuslánewálá sangsár kiyá játá thá, (Ist. 22: 23, 27.)

18. *Tú jádúgarní ko jíne mat de.* Jádú-chalánewale ḳhwáh az qism i zukúr hon̲ yá unás donon̲ ke Ahb. 20: 27 aur Ist. 18: 9-12 men̲ qatl ká hukm hai. Ahb. 19: 31 men̲ faqat jádúgar mardon̲ ká zikr hai aur jahán̲ jádúgarníon̲ ká zikr áyá hai táki mạlúm ho jáwe ki jins murád hai. Sharíạt i Múswí men̲ jádú kí nisbat pahlá waịd yihí hai. Jádú jis tarah ká ho Sharíạt i Iláhí ke ḳhiláf hai. Isí sabab se jádú karná Yahowáh kí janáb men̲ tamarrudí tasauwar kí játí thí aur us ká síkhná saḳht jurm thá Kitáb i Ambiyá men̲ aur níz Músá kí sharíạt men̲ jo ahkám is báb men̲ hain̲ wuh har zamáne kí tạlím ke wáste hain̲. Yas. 8: 19; 19: 3; 44: 25; 47: 12, 13 wg.

19. Dekho Ahb. 18: 23.

20. Ġáliban yih bahut purána masla hai jis ká asl matlab hukm i auwal o doyum men̲ á gayá hai.

Ạzáb se már ḍálá jáwe. "Már ḍálá jáe" kí jagah Ịbrání lafz Cherem (ba-mạne maḳhsús ke hain̲,) (dekho Ahb. 27: 28.

26-27. *Agar tú kisí waqt apne hamsáe ke kapṛe girau men̲ rakh lewe wg.* In áyát ke mazmún se záhir hai ki garíbon̲ kí shán men̲ hain̲. Sharqí mulkon̲ men̲ dastúr hai ki faqat pagṛí aur úpar ke kapṛe maslan choga, labáda wg. utár ḍálte hain̲, báqí din ke sab kapṛe pahne so rahte hain̲. Ġaríb ádmí ká bistar bajuz chaṭái ke aur kuchh nahín̲ hotá. Jáṛon̲ men̲ liháf yá razái oṛhkar so rahte hain̲. Pas yih qánún i rahmat aise hí logon̲ kí nisbat hai

28. *Hákimon̲.* Jis Ịbrí lafz ká tarjuma hákimon̲ kiyá hai us ke mạne qází ke bhí áte hain̲.

Aur apní qaum ke sardár ko. Hákim i ạlá ko jo sardár Káhin ke uhde par

30 ¶ Aisá hí tú apne bailon̲ se, aur bheron̲ se kíjiyo: sát din tak wuh má ke sáth rahe; áṭhwen̲ din tú use mujhe díjiyo.

31 ¶ Tum mere pák log ho: darindon̲ ká phárá húá gosht, jo maidán men̲ paṛá ho, mat kháiyo; tum use kutton̲ ko ḍíjiyo.

XXIII BÁB.

TÚ kisí kí jhúṭhí ḳhabar mat uṛá; tú zulm kí gawáhí men̲ sharíron̲ ká sáthí mat ho.

2 ¶ Tú guroh kí pairauí badí karne men̲ mat kíjiyo; aur tú kisí jhagṛe men̲ logon̲ kí bahutáyat ke sabab un kí taraf máil hoke ná-haqq mat kíjiyo.

3 ¶ Aur na kangál kí, us ke muqaddama men̲ tarafdárí kíjiyo.

4 Agar tú apne dushman ke bail yá gadhe ko be-ráh játe dekhe, to zarúr use us kane pahuncháiyo.

5 Agar tú us ke gadhe ko, jo terá kína rakhtá hai, dekhe, ki bojh ke níche baiṭh gayá, aur tú us kí madad karná na cháhe, to albatta tú us kí kumak kar.

6 Tú apne muhtáj se us ke muqaddama men̲ insáf ko mat pheriyo.

7 Jhúṭhe muạ́mala se dúr rahiyo; aur be-gunáhon̲ aur sachchon̲ ko qatl mat kíjiyo; kyún̲ki main̲ sharír kí tasdíq na karún̲gá.

8 ¶ Tú hadya na lená; kyún̲ki hadya dánishmandon̲ ko andhá kartá hai, aur sádiqon̲ kí báton̲ ko pher detá hai.

9 ¶ Aur musáfir ko bhí tasdíạ mat díjiyo; kyún̲ki tum musáfir ke dil ko jánte ho; is liye ki tum ḳhud bhí zamín i Misr men̲ musáfir the.

10 Aur chha baras zamín men̲ khetí kar, aur us se jo paidá ho jamạ kar:

11 Par sátwen̲ baras use chhoṛ de, ki paṛí rahe; táki terí qaum ke miskín use khá-

---

bhí hotá hai. Yih uhda Pulús ke zamáne tak rahá, (Aạm. 23: 1-5.)

TEÍSWÁN̲ BÁB.

Ġíbat aur jhúṭhí gawáhí ke bayán men̲. 1-33.

1. *Sáthí mat ho.*—Yạne dastgírí mat kar.

2. *Máil hoke*—Yạne ráh i rást se tajáwuz aur inhiráf karke.

3. *Tarafdárí.*—Yạne kangál ádmí kí bhí aisí tarafdárí na kíjiyo, ki us ke muqaddame ko apní taraf se banáo aur jis qadr us kí asliyat hai, us se ziyáda use rang do.

10, 11. *Chha baras zamín kí khetí kar.*—Aur har sátwen̲ baras káshtkárí mauqúf rakh. Lekin aisá mạlúm hotá hai, ki har sátwen̲ baras bagair hí bone ke ba kasrat paidáwár hotá thá, aur muhtájon̲ ko ijázat ạmm thí; jitná jí cháhtá thá, lete the, aur jo un se bachtá thá, chárpáe charte the. Kheton̲ ke málikon̲ ko sabt ke sál men̲ angúr yá zaitún toṛne kí aur jamạ karne kí bhí ijázat na thí. Magar yih bandobast bahut ụmda aur mufíd matálib ke wáste thá, kyún̲ki qatạ nazar is ụmda tạlím ke ki mutawakkil ạlalláh honá aur is amr ká yaqín jánná cháhiye ki jo kuchh us ne chhaṭí sál ke sih-chand paidáwár kí nisbat farmáyá hai, wuh sab púrá karegá. Isráelíon̲ ke haqq men̲ yih

wen, aur jo un se bache, maidán
ke chárpáe charen. Aisá hí tú
apne angúr aur zaitún ke bág
ká muạmala bhí kíjiyo.
12 Chha din tak apná káro-
bár karná, aur sátwen din árám
kíjiyo; táki tera bail, aur terá
gadhá bhí árám páwen, aur
terí laundí ká beṭá aur musáfir
táza-dam ho jáen.
13 Aur sab men, jo main ne
tujhe farmáyá hai, hoshyár
rah: dúsre mạbúdon ká nám
tak na le, aur wuh tere munh
se na suná jáe.
14 ¶ Tú sál bhar men tín
martabe mere liye ịd kar.
15 Fatírí roṭí kí ịd yád rakh:
tú sát din tak, jaisá main ne
tujhe hukm kiyá hai, fatírí roṭí
khá, Abíb ke mahíne men,
muqarrarí waqt par; kyúnki tú
usí men Misr se báhar áyá; aur
koí mere áge ḳhálí-háth na
áwe:
16 Aur fasl kátne kí ịd,
terí mihnat ke pahle phalon kí,
jo tú ne apne khet men boe:
aur jamạ karne kí ịd ákhir i sál,
jab tú khet se apní mihnat ke
phal jamạ kar chuká.
17 Tere sab mard tín bár
har sál Ḳhudáwand Ḳhudá ke
sámhne házir howen.
18 Tú zabíha ká lahú, jo
mere liye hai, ḳhamírí roṭí ke
sáth mat guzrán; aur merí ịd
kí charbí subh tak báqí na
rahne páwe.
19 Tú apní zamín ke pahle
phalon se pahle ko Ḳhudáwand
apne Ḳhudá ke ghar men láiyo.
Tú halwán us kí má ke dúdh
men mat pakáiyo.

bandobast ek ụmda dalíl is bát kí thí, ki un kí kull jáedád ká asl málik Ḳhudá e Taạlá hai, aur wuh sab bamanzile us ke kárindon yá ḳhidmat-gáron yá kisánon ke hain, jo ahkám us ne jáedád ke mahsúl ke báb men muqarrar farmáe hain, un kí bajá-áwárí zarúr hai.

12. *Chha din tak apná kár o bár karná aur sátwen din árám kíjiyo.*—Yih hukm is liye mukarrar yád diláyá hai, ki mubáda log gumán karen, ki har Sabt ki majmúị muddat ke ịwaz men Sabt ká sál muqarrar kiyá gayá hai.

13. *Dúsre mạbúdon ká nám tak na le.*—Yạne roz marra kí ạmm guftogú men us ká zikr mat kar táki aisá na ho, ki bár bár ke zikr se but-parastí kí buráí ká ḳhauf kam ho jáe.

14-18. *Sál bhar men tín martaba mere liye ịd kar.*—Is mcqím par mazhabí teobáron ká zikr hai, yạne be-ḳhamírí roṭí kí ịd, yá Ịd i Fasah, aur Faslí Ịd, yạne Ịd i Pantikust, aur Ịd i Ḳhaima. Ịd i ákhir uz zikr jháṛíon aur jangalon men rahne kí yáddásht ke wáste ákhir i sál men yá sátwen mahíne húá kartí thí. Tamám mardon ko hukm thá, ki auwal ḳhaime men aur phir haikal men jamạ hon. Ạuraten bhí aksar áyá jáyá kartí thín. Is qaumí rasm se kaí fáide malhúz the. Ek to yih ki yih mazhab tamám qaum ke wáste hai, aur taríqae ịbádat sab ká ek hí hai. Dúsre yih ki logon ká yakjá honá baṛá mújib i ittihád thá. Tísre andarúní tijárat kí taraqqí ká ụmda zaríạ thá. Harchand ki tínon Ịdon men mardon ke na hone se mulk gair mahfúz hálat men ho játá thá. Lekin Ḳhudá e Tạla kí taraf se hifázat ká wạda thá, aur dushmanon ká hamla aise mauqe par kabhí nahín húá.

19. *Tú halwán us kí má ke dúdh men mat pakáiyo.*—Is hukm ká matlab yih hai ki Misr ke butparaston ke lagw dastúr kí pairawí mat karo. Un logon ká dastúr thá, ki ákhír i fasl men halwán ká gosht má ke dúdh men pakákar us ká shorbá apne bágon aur kheton men shugún ke taur par is liye chhiṛakte the, ki sál i áyanda men paidáwár kasrat se ho.

20 ¶ Dekh, main ek firishta
tere áge bhejtá hún, ki ráh men
terá nigahbán ho, aur tujhe
us jagah, jo main ne taiyár kí
hai, le áwe.
21 Us ke áge hoshyár rah,
aur us ká kahá mán; use mat
chiṛhá; kyúnki wuh terí ḳhatá
na baḳhshegá: ki merá nám us
men hai.
22 Par agar tú sach much
us ká kahá máne, aur sab, jo
main kahtá hún, kare; to main
tere dushmanon ká dushman,
aur tere bairion ká bairí hoúngá.
23 Ki merá firishta tere áge
chalegá, aur tujhe Amúríon,
aur Hittíon, aur Farizzíon, aur
Kanạníon aur Hawíon, aur
Yabúsíon ke bích men láegá:
aur main un ko halák karúngá.
24 Tú un ke mạbúdon ko
sijda mat kar, na un kí ịbádat,
na un ke se kám kar; balki tú
unhen sáf ḍhá de, aur un ke
buton ko toṛ ḍál.
25 Aur tum Ḳhudáwand
apne Ḳhudá kí bandagí karo,
aur wuh tumhárí roṭí aur pání
men barakat baḳhshegá; aur
main tumháre bích se bímárí
ko uṭhá lúngá.
26 ¶ Terí zamín par kisí ká
peṭ na giregá, na koi bánjh
rahegí: main terí ụmr púrí
karúngá.
27 Main apne ḍar ko tere áge
bhejúngá; main un sab logon
ko, jin par tú áwegá, halák
karúngá; aur main aisá kar-
úngá, ki tere sab dushman tere
áge se píṭh pher denge.
28 Main tere áge zambúron
ko bhejúngá, jo Hawí, aur
Kanạní, aur Hittí ko tere
sámhne se bhagáwenge.
29 Main un ko ek hí sál men
tere áge se dafạ na karúngá,
tá na howe ki zamín wírán ho,
aur maidán ke darinde tere
muqábil firáwán ho jáen.
30 Main un ko thoṛe thoṛe
karke tere áge se dafạ karúngá,
yahán tak ki tú ziyáda ho, aur
zamín ká wáris ho.
31 Main daryá i Qulzum se
leke Filistíon ke samundar tak,
aur bayábán se leke nahr i
Furát tak, terí hadden bán-
dhúngá: kyúnki zamín ke bas-
newálon ko tere hawále karún-
gá; aur tú unhen apne áge se
nikál degá.
32 Tú un se, aur un ke

20-25. *Dekh main ek firishta tere áge bhejtá hún, ki ráh men terá nigahbán ho.*—Yạne Ḳhudá e Taạlá Músá se wạda farmátá hai, ki main hamesha tumhárí nigahbání karúngá, aur apne zail i átifat men rakhúngá, basharte ki tum log merí itáạt se báhar na ho, aur bátil mạbúdon kí parastish aur gunáh ke kámon se bachte raho.

Ki merá nám us men hai.—Us firishta ko aksar Yahowáh aur Elohím aur Ḳhudá se tạbír kiyá hai.

28. *Main tere áge zambúron ko bhejúngá wg.*—(Yash. 24: 12.) Zambúr ạzáb i Iláhí ká wasíla yá ála thí, is ke tarjume kaí taur par húe hain. Bochart sáhib ne is ke lafzí mạne liye hain. Rosenmuller sáhib ne is ke mạne marz i wabáí liye hain, aur Janaius sáhib is ká tarjuma qahr i Iláhí karte hain.

29, 30. *Main un ko ek hí sál men tere áge se dafạ na karúngá tá na howe ki zamín wírán ho.*—Kanạn ke qadím báshindon kí tadríjí tabáhí ke bahut

mạbúdoṉ se ạhd mat bándhi-
yo.
33 We terí zamín par na
raheṉge, tá na howe ki we tu-
jhe merá gunahgár kareṉ;
kyúṉki agar tú un ke mạbúdoṉ
kí ịbádat kare, to yih tere liye
albatta phandá hogá.

XXIV BÁB.

AUR us ne Músá se kahá,
ki Ḳhudáwand pás chaṛh á,
tú, aur Hárún, aur Nadab,
aur Abihú, aur Baní Isráel ke
buzurgoṉ se sattar shaḳhs: tum
dúr se sijda karo.
2 Aur Músá akelá Ḳhudá-
wand ke nazdík áwe; par we
nazdík na áweṉ: aur log us ke
sáth na chaṛheṉ.
3 ¶ Aur Músá ne áke Ḳhu-
dáwand kí sárí bátoṉ aur
ạdálatoṉ ká bayán logoṉ se
kiyá: aur sáre logoṉ ne mut-
tafiq hoke jawáb diyá, aur
kahá, ki Sárí báteṉ, jo Ḳhudá-
wand ne farmáí haiṉ, ham
kareṉge.
4 Aur Músá ne Ḳhudáwand
kí sárí báteṉ likhíṉ aur subh
ko sawere uṭhá, aur pahár ke
tale ek qurbángáh, aur baní
Isráel ke bárah firqoṉ ke hisáb
ke muwáfiq bárah sutún, biná
kiye.
5 Aur us ne baní Isráel ke
jawánoṉ ko bhejá, aur unhoṉ
ne sokhtaní qurbániáṉ chaṛhá-
íṉ, aur salámí ke zabíhe bailoṉ
se Ḳhudáwand ke liye zabh
kiye.
6 Aur Músá ne ádhá ḳhún
leke básanoṉ meṉ rakhá, aur
ádhá qurbángáh par chhiṛ-
ká.
7 Phir us ne ạhdnáma liyá,
aur logoṉ ko paṛh sunáyá,
we bole ki Sab kuchh, jo
Ḳhudáwand ne farmáyá hai,
ham kareṉge, aur tábị rah-
eṉge.

---

wujúh haiṉ, lekin yaháṉ faqat ek ká zikr hai, yạne aisá na ho ki darinde wírán zamín meṉ ba kasrat ho jáweṉ, aur logoṉ ko nuqsán pahuncháweṉ. Is se sáf mạlúm hotá hai, ki Isráelíoṉ kí tạdád ke iạtibár se mulk i mauụ́d bahut ziyáda thá.

CHAUBÍSWÁṈ BÁB.

Músá ko sharíạt aur ạhd diyá gayá.
(1-18 áyát.)

3. ***Músá ne áke Ḳhudáwand kí sárí bátoṉ.***—Qawánín i mazkúra i bálá aur das ahkám ke zikr i mukarrar ne aur us ke sáth bashart mutábaạt aur farmánbardárí ke ḳháss barkatoṉ ke wạde ne jab sab logoṉ kí tabíạtoṉ ko bil-ittifáq manzúrí par máil kar diyá, to phir bataur sharáịt muạ́hada e qaumí ke sab báteṉ qalamband kí gaíṉ. Dúsre roz muạ́hade ke istihkám ke liye yih taiyáríáṉ húíṉ, ki ek qurbángáh banáí, aur bárah sutún istáda kiye. Qurbángáh Ḳhudá ke liye aur bárah sutún Isráel ke 12 guroh ke liye the aur Músá donoṉ ke bích meṉ bataur namúna e Masíh kám kartá thá.

5. *Isráel ke jawánoṉ.*—Yạne káhin (19, 22) Ġálibán ḳháss gharánoṉ ke baṛe beṭoṉ se murád hai, jo Músá kí hidáya par kám karte the.

Bailoṉ.—Aur jánwar bhí chaṛháe játe the, agarchi yaháṉ un ká zikr nahíṉ áyá hai. (Ịbr. 9: 18-20.)

*Músá ne ádhá ḳhún leke * * chhiṛká.*—Auwal sab logoṉ ko sharíạt ká mazmún paṛhkar sunáyá játá, aur sharíạt i ạhd manzúr karáe játe. Phir mazíd istihkám ke liye ádhá ḳhún qurbángáh par aur ádhá ḳhún 12 sutúnoṉ par jo 12 qaumoṉ ke liye the, chhiṛká játá thá.

8 Músá ne us lohú ko leke
logoṉ par chhiṛká, aur kahá,
Yih lohú us ạhd ká hai, jo ki
Ḳhudáwand ne un bátoṉ kí
bábat tumháre sáth báṉdhá
hai.
9 ¶ Tab Músá, aur Hárún,
aur Nadab, aur Abihú, aur
sattar buzurg Isráelí úpar
gae.
10 Aur unhoṉ ne Isráel ke
Ḳhudá ko dekhá: aur us ke
páṉw ke tale, jaise nílam ke
patthar kí gachkárí, aur us kí
shaffáfí jirm i ásmán ke má-
mind thí.
11 Aur baní Isráel ke amír-
oṉ par us ne apná háth na
rakhá: unhoṉ ne Ḳhudá ko
dekhá, aur kháyá aur piyá.
12 ¶ Aur Ḳhudáwand ne
Músá ko kahá, ki Pahár par
mujh pás á, aur waháṉ rah;
aur maiṉ tujhe patthar kí lau-
heṉ, aur sharíạt, aur ahkám, jo
maiṉ ne likhe haiṉ, dúṉgá,
tá ki tú unheṉ sikhláwe.
13 Aur Músá, aur us ká

---

8. *Músá ne us lahú ko leke logoṉ par chhiṛká.*—Ġáliban 12 sutúnoṉ par jo logoṉ ke liye biná kiye gae the, chhiṛká, aur is ká matlab sab logoṉ ko samjhá diyá gayá thá. Yih fiạl goyá un logoṉ kí taraf se apne ạhd kí muhr thí. (1 Qur. 11: 25.) Is meṉ shakk nahíṉ ki yih fiạl un ke diloṉ par muassir aur níz tạlím-dih zarúr hogá, kyúṉki us se Isráelíoṉ ko yih tạlím nikaltí thí, ki Ḳhudá ne un ke sáth sirf ḳhún chhiṛakne ke wasíle se ạhd báṉdhá hai, aur yih ki Ḳhudá kí nazar meṉ un ká aur un kí ịbádatoṉ ká maqbúl honá faqat kafáre kí qurbání par mauqúf hai, aur yih ki qaumí ạhd kí barakateṉ faqat usí ke fazl par mauụ́d o mahfúz haiṉ. Ạláwa ạzíṉ is rasm se ụmdatar mạne maqsúd the, jin ká zikr Rasúl ne kiyá hai. (1 Qur. 11: 25; Ịbr. 9: 19.)

9. *Tab Músá aur Hárún aur Nadab aur Abihú aur sattar buzurg Isráelí úpar gae.*—Músá aur Hárún, mutábiq hukm (mundarjae áyát 1-2, aur báb 19 áyat 24) ke jo un logoṉ ke mazhabí umúr meṉ mashgúl hone se diyá gayá thá, jin ká is áyat meṉ zikr hai, pahár par gae.

Nadab aur Abihú.—Hárún ke do baṛe beṭe the.

Sattar buzurg chunkar.—Yih nahíṉ likhá hai, ki kis qáịde se log chune játe the. Lekin wuh log apní qaum meṉ maḳhsús o mumtáz aur un kı kahná sunná apne apne guroh ke logoṉ meṉ bahut chaltá thá.

10. *Unhoṉ ne Isráel ke Ḳhudá ko dekhá.*—Is amr ká saríh ishára maujúd hai. (Ist. 4: 15. Ki Ḳhudá kisí mahsús súrat meṉ unheṉ nahíṉ dikháí diyá. Balki dúr se Ḳhudá ke jalál ká faqat ek nishán in nek logoṉ ko jo úpar gae the, nazar áyá. Bahuteroṉ ká ḳhiyál hai ki Masíh kí shakl i insání záhir húí thí. (Hiz. 1: 26; Gal. 3: 24.)

Nílam.—Ek qism ká qímatí patthar ásmání rang ká jo tamsílan taḳht i Iláhí ke bayán meṉ aksar ikhtiyár kiyá gayá hai. (Hiz. 1: 26; 10: 1.)

11. *Aur Baní Isráel ke amíroṉ par us ne apná háth na rakhá.*—Amír yạne buzurg ḳhún chhiṛakne ke bạd Ḳhudá ke jalál ko dekhne se ḳhauf-zada na húe aur jo ḳhauf sharíạt ke milne ke logoṉ ne záhir kiyá thá, wuh in buzurgoṉ ko mutlaq nahíṉ mạlúm húá. Músá kí risálat par logoṉ ke ímán ke istihkám ke liye itne shahídoṉ kí shahádat káfí thí.

Kháyá aur piyá.—Sulh kí qurbání se jo bach rahtá wuh un logoṉ ke kháne píne meṉ sarf hotá thá. Is dạwat se yih ishára thá, ki Ḳhudáwand ádmíoṉ meṉ rahtá hai.

12. *Maiṉ tujhe patthar kí lauheṉ * * dúṉgá.*—Das ahkám jin ká zabání hukm ho chuká thá, ab basúrat i mustahkam ạtá kiye játe haiṉ. Ḳhudá ne apne dast i qudrat se pattharoṉ par is liye kanda kiyá thá, ki muddat tak yádgár raheṉ. Is liye un ká martaba sharíạt kí mulkí o rasmí qawánín se ziyáda thá.

13. *Músá Ḳhudá ke pahár ke úpar*

ḳhádim Yashú uṭhe: aur
Músá Ḳhudá ke paháṛ ke úpar
gayá.
14 Aur us ne buzurgoṉ se
kahá, ki Tum hamáre liye
yaháṉ, jab tak ki ham tum pás
phir áweṉ, ṭhahro: aur, dekho,
ki Hárún aur Húr tumháre
sáth haiṉ: agar kisí ko kuchh
kám howe, to wuh un ke pás
jáwe.
15 Tab Músá paháṛ ke úpar
gayá, aur ek badlí ne paháṛ ko
ḍhámp liyá.
16 Aur Ḳhudáwand ká ja-
lál koh i Síná par ṭhahrá, aur
badlí use chha din tak ḍhámpe
rahí; aur sátweṉ din us ne
badlí meṉ se Músá ko buláyá.
17 Aur Ḳhudáwand ká ja-
lál baní Isráel kí nazar meṉ,
paháṛ kí choṭí par, dhadhaktí
ág kí mánind, dikhái detá thá.
18 Aur Músá badlí ke dar-
miyán chalá gayá, aur paháṛ
par chaṛh gayá; aur Músá pa-
háṛ par chálís din rát rahá.

XXV BÁB.

1 AUR Ḳhudáwand ne
Músá ko farmáyá:
2 Baní Isráel ko kah, ki we
mere liye nazr láweṉ: so jo
koí ki apne dil kí ḳhushí se,
jis qadr mujhe dewe, to us se
merí nazr tum le líjiyo.
3 Aur nazr, jo tum us se lo-
ge, so yih haiṉ: soná, aur rúpá
aur pítal,

---

gayá.—Ḳhudá ne apní kitáb dene use buláyá thá. Yúsha bhí thoṛí dúr úpar tak gayá thá. Us ne baṛí ḳhushí se chha din tak jamáat ke sáth ṭhahrá rahná qabúl kiyá, aur sátweṉ din yane sabr tahammul se Músá kí talbí ká muntazir rahá.

14. *Us ne buzurgoṉ se kahá, ki tum hamáre yaháṉ * * ṭhahro.* Jabal i Músá ke kanáre ek ghátí thí, jaháṉ yih log ṭhahre rahe, aur Músá akelá paháṛ kí sab se úṉchí choṭí par chaṛh gayá. Log sab se níche goyá ki Haikal ke berúní sahn meṉ aur buzurg un se úpar goyá ki Maqdis meṉ khaṛe the, aur Músá mumásil i Masíh sab se úpar kí choṭí par ba-manzile is ke thá, ki Quds-ul aqdas meṉ hai.

Músá badlí ke darmiyán chalá gayá, Badlí Ḳhudá kí huzúrí kí alámat thí. Fazl Iláhí ne use yih himmat o jurat atá kí, ki be taháshá badlí ke darmiyán chalá gayá.

Músá paháṛ par chálís din rát rahá. Chha roz jo intizár meṉ sarf húe the, un ká is jagah zikr nahíṉ. Chálís din tak Músá kí hifázat batariq i iajáz húí, aur jis choṭí par wuh rahá thá, faqat 30 gaz ke qaríb chauṛí thí.

PACHÍSWÁṈ BÁB. (ÁYÁT 1-40).

Nazr láne ke bayán meṉ.

1. *Ḳhudáwand ne Músá ko farmáyá wag.* Ámm is se ki aur báteṉ paháṛ par guzrí hoṉ yá nahíṉ, lekin ḳháss kám jis ke wáste Músá waháṉ par muqím rahá yihí thá ki ḳhaime ke báb meṉ hidáyat hásil kare, chunánchi wuh hidáyát abwáb i mábad meṉ mundarj haiṉ.

2. *Mere liye nazr láweṉ. So jo koí apne dil kí ḳhushí se wag.* Jab Baní Isráel ne Ḳhudá e Taálá ko apná hákim qarár diyá to zarúr húá ki jaise riáyá apne bádsháh ko kuchh detí hai, usí tarah we Ḳhudá ko dete. Lekin yih nazr jo un par muqarrar húí thí, ba manzile ḳhiráj ke nahíṉ thí, balki unhoṉ ne ḳhud az ráh i wafádárí dil kí ḳhushí se Ḳhudá ko nazr dí thí.

3. *Aur nazr jo tum un se loge so ye haiṉ.* Yane nazr meṉ itní qism kí chízeṉ lí jáwengí.

Pítal. Aslí lafz ká bihtar tarjuma táṉbá hai, kyúṉki pítal kí dhátoṉ ká murakkab hai.

4 Aur ásmání, aur argawá-
ní, aur qirmizí rang, aur mihín
sút, aur bakrí kí pashm.
5 Aur mendhoṉ kí surḳh
rangí húí kháleṉ, aur tuḳhas
kí kháleṉ, aur shittím kí lakṛí,
6 Aur chirág ke liye tel,
aur malne ke tel ke liye masá-
lih, aur ḳhushbú baḳhúr kí.
7 Aur sang i sulaimání, aur
nagíne, jo afúd ke liye, aur
sína-band meṉ jaṛe jáeṉge.
8 Aur mere liye maqdis
banáweṉ, tá ki maiṉ un ke
darmiyán rahúṉ.
9 Ḳhaima ká namúna, aur
us ke sab lawázim ke namúne,
jaise maiṉ tumheṉ dikháúṉ,
waise hí tum sab banáiyo.
10 ¶ Aur ye shittím kí lak-
ṛí ká ek sandúq banáweṉ, jis
kí lambái aṛhái háth, aur chau-
ṛái ḍeṛh háth, aur únchái ḍeṛh
háth howe.
11 Aur tú us ke úpar ḳhális
soná maṛhiyo, us ke andar aur
báhar se maṛhiyo, aur us ke ás
pás sone ká kalas banáiyo.
12 Aur tú us ke liye sone ke
chár halqe ḍhálke us ke chároṉ
konoṉ par, do halqe ek taraf,
do halqe dúsrí taraf, lagáiyo.
13 Aur tú shittím kí lakṛí
kí chobeṉ banáiyo, aur un par
soná maṛhiyo.
14 Aur tú us sandúq kí aṭ-
ráf meṉ ye chobeṉ un halqoṉ
meṉ ḍál díjiyo, táki un se wuh
sandúq uṭháyá jáwe.
15 Chobeṉ sandúq ke halqoṉ
meṉ ḍálí jáeṉ: we us se judá
na hoṉ.

---

4. *Bakrí kí pashm.* Yá bakrí kí khál ká chamṛá.

5. *Tuḳhas kí kháleṉ.* Ek qism ká makrúh jánwar hai jo Púrab ke mulkoṉ meṉ nahíṉ paidá hai. Use machhlí kí qism se tasawwur karná cháhiye. Púrab ke baz mulkoṉ meṉ us ke chamṛe ká talá banákar bajáe jútoṉ ke pahinte haiṉ.

Shittím kí lakṛí. Jise Shittá bhí kahte haiṉ (Yas 41 : 19.) Yih ek qism babúl kí hai jo Arab ke jangaloṉ meṉ ba kasrat paidá hotí hai. Is kí lakṛí halkí aur mazbút aur ḳhushnumá hotí hai.

7. *Afúd.* Ḍhílí qabá ko kahte haiṉ jise Káhin pahná karte the.

8. *Maqdis banáweṉ táki maiṉ un ke darmiyán rahúṉ.* Ek mane se yih maqdis taḳhtgáh thá jis meṉ Isráel ká bádsháh apne logoṉ ke darmiyán un ke háját sunne aur apne ahkám járí karne ko sukúnat kartá thá, aur ibádatgáh bhí thá ki us meṉ Ḳhudá ne apná nám likhá thá aur apní huzúrí kí maḳhfí alámát muqarrar kí thíṉ.

9. *Ḳhaime ká namúna * * jaise maiṉ tumheṉ dikhláúṉ aise hí tum sab banáiyo.* Ḳhaime ká banáná Isráelíoṉ ke hálát ke munásib thá. Chúṉki we ek jagah muqím nahíṉ the, is wajh se wuh ḳhaima is taur ká banáyá gayá thá ki safar meṉ bhí kám áwe, ek jagah se dúsrí jagah le já sakeṉ. Ḳhaime ká namúna Músá ko Ḳhudá ne batá diyá thá. Lekin yih matlab nahíṉ ki us kí banáwaṭ bilkull nirálí aur jadíd thí, kyúṉki ba tahqíq malúm húá hai ki us kí shakl o sáḳht Misríoṉ ke but-ḳháne se miltí thí, lekin but-parastí ke lawázim us meṉ nahíṉ the, balki us meṉ wuh chízeṉ thíṉ jo Ḳhudáe bar-haqq kí taraf aur us kí ibádat kí taraf rahnumái kartí thíṉ.

10. *Ek Sandúq.* Sone se manḍhá húá, 3 fuṭ 9 inch túl meṉ aur 2 fuṭ 3 inch chauṛá. (Is jagah ek háth 18 inch qarár diyá gayá hai.)

1. *Kalas.* Jaise Shiwáloṉ aur Masjidoṉ ke gumbadoṉ meṉ lagáte haiṉ.

12. *Halqe.* Yane kaṛe is wáste lagáe the ki us meṉ ḍanḍá ḍálkar sandúq ko ba ásání ek jagah se dúsrí jagah le já sakeṉ.

15. *Chobeṉ sandúq ke halqoṉ meṉ ḍálí*

16 Tú us ạhd-náme ko, jo
main̲ tujhe dúngá, us sandúq
men̲ rakhiyo.
17 Aur tú kafáre ká sarposh
ḳhális sone se banáiyo, jis ká
túl aṛhái háth, aur ạrz ḍeṛh
háth ho.
18 Aur tú sone ke do karúbí
banáiyo, unhen̲ gaṛhkar us ka-
fáre ke sarposh kí donon̲ taraf
men̲ banáiyo.
19 Ek karúbí ek taraf men̲,
aur dúsrá karúbí dúsrí taraf
men̲ baná: aur un karúbíon̲
ko us kafáre ke sarposh ke
donon̲ konon̲ men̲ banáiyo.
20 Aur we karúbí par phai-
láe húe hon̲, aise ki kafáragáh
un ke paron̲ tale ḍhamp jáe;
aur un ke munh ámhne sámh-
ne kafáragáh kí taraf howen̲.
21 Aur tú us kafáragáh ko
us sandúq ke úpar rakhiyo;
aur wuh ạhd-náma jo main̲
tujhe dúngá, us sandúq men̲
rakhiyo.
22 Wahán̲ main̲ tujh se mu-
láqát karúngá, aur main̲ kafá-
ragáh ke úpar se, karúbíon̲ ke
darmiyán se, jo ạhd-náme ke
sandúq ke úpar honge, un sab
chízon̲ kí bábat, jo main̲ baní
Isráel ke liye tujhe hukm ka-
rúngá, tujh se bát chít karúngá.
23 ¶ Aur tú do háth lambí,
aur ek háth chauṛí, aur ḍeṛh

jáwen̲. Yạne hamesha paṛí rahen̲ ḳhwáh sandúq rakhá ho yá mutaharrik ho.

16. *Us ạhd-náme ko.* Yạne patthar kí donon̲ lauhen̲ jin par das ahkám kanda the aur jinhen̲ "ạhd-náma" kahte the. Kyún̲ki usí se Ḳhudá apne logon̲ ko ázmátá thá, aur usí se yih mạlúm hotá thá ki kaun Ḳhudá kí marzí par chaltá hai, aur us kí bandagí bajá látá hai. Usí se dar súrat logon̲ kí ná-farmání ke Ḳhudá kí ná-ḳhushí záhir hotí hai, aur Baní Isráel ko usí sharíạt ne yih ḳhabar dí ki Ḳhudá ká haqq hai ki ham par hukúmat kare aur ham par farz hai ki us ke ahkám bajá láwen̲. Sandúq kí ụmda sáḳht us ạhd-náme ká jo us men̲ rakhtá thá, ek ụmda nishán thí. Wuh ạhd-náma Ḳhudá ká kalám thá aur sandúq kí ụmdagí is bát ká nishán thí ki Ḳhudá ke kalám kí ḳhúbí be-masal hai; aur ạhd-náme ká sandúq ke andar rakhá jáná is bát kí dalíl thí ki Ḳhudá apne kalám kí baṛí hifázat kartá hai.

17. *Tú kafáre ká sarposh ḳhális sone ká banáiyo.* Táki sandúq baḳhúbí ḍhaká rahe. Kafáre ká sarposh is bát ká nishán thá ki hamáre baṛe kafáre yạne Masíh ne sharíạt ke sab ahkám ko púrá kiyá, aur hamárí ná-farmáníon̲ ko ḍhánk liyá aur Sharíạt kí lạnat se hamen̲ chhuṛáyá.

18. *Do karobí.* Yih amr hanoz mutahaqqiq nahín̲ ki yih sone kí múraten̲ kis súrat kí thín̲ aur kis garaz se banáí gaí thín̲. Kyá ạjab hai ki us kí súrat waisehí ho jaisí bạd ko Haikal men̲ rakhí gaí thí, jis ká zikr Hiz. 10 men̲ áyá hai, yạne bázú khole aur kafáre ke sarposh kí jánib ruḳh kiye aur sar jhukáe húe. Is zamáne men̲ un taswíron̲ kí nisbat yih ráe hai ki wuh firishton̲ ká nishán nahín̲ hai, balki un ádmíon̲ ká hai, jo Ḳhudá kí Kalísiyá ke sharík aur fazl i Iláhí se mạmúr aur naját-yáfta hain̲; aur un múraton̲ ke tarah tarah ke naqsh o nigár Ḳhudá ke rástbáz logon̲ ke ausáf yạne himmat o sabr o fahm o dánáí wg. kí ạlámaten̲ hain̲.

22. *Wahán̲ main̲ tujh se muláqát karún̲gá aur main̲ kafáragáh ke úpar se * * tujh se bát chít karún̲gá.* Kafáragáh par Sakína yạne Ḳhudá kí huzúrí rahtí thí jis ká zuhúr bádal kí súrat men̲ thá. Us ke bích se Ḳhudá apne logon̲ ke haqq men̲ bát chít kartá thá. Isí sabab se yih muháwara hai ki Ḳhudá apne karúbíon̲ ke darmiyán rahtá aur baiṭhtá thá.

23. *Shittím kí lakṛí kí ek mez.* Yạne jis lakṛí ká sandúq thá. Aur sandúq hí kí tarah us men̲ halqe hon̲, táki un

háth únchí, shittím kí lakṛí kí
ek mez bhí banáiyo.
24 Aur us ko kundan se
maṛhiyo, aur tú us kí cháron̲
taraf sone ká kalas banáiyo.
25 Aur tú us par chár un-
gal sone kí kangní lagáiyo, aur
us kangní kí cháron̲ taraf sone
ká kalas banáiyo.
26 Aur us ke liye chár halqe
sone ke banáiyo, aur we halqe
us ke un cháron̲ konon̲ men̲, jo
muqábil us ke cháron̲ páyon̲
ke hain̲, lagáiyo.
27 We halqe áge kangní ke
hon̲, táki chobon̲ ke wáste, us
mez ke uṭháne ke liye, makán
hon̲.
28 Aur tú choben̲ shittím
kí lakṛí kí baná, aur tú un ko
sone se maṛh, táki un se mez
ko uṭháwen̲.
29 Aur tú us ke bartan, aur
chamche, aur sarposh, aur baṛe
piyále unḍelne ke liye
ḳhális kundan se baná.
30 Aur tú us mez par nazr
kí roṭíán̲ rúbarú mere hamesha
rakhiyo.
31 ¶ Aur tú ek shamạdán
ḳhális sone ká baná; use gaṛh-
kar, aur páya us ká, aur shá-
ḳhen̲ us kí, aur piyále us ke,
sáth seb aur sosan ke, ki yih
sab usí se howen̲, baná.
32 Aur cháhiye ki chha shá-
ḳhen̲ us kí niklí húí donon̲ ta-
raf se, tín ek jánib se, tín dúsrí
jánib se hon̲.
33 Aur cháhiye ki tín piyá-
le bádámí súrat, ek sháḳh men̲,
sáth apne sebon̲ aur sosanon̲
ke, hon̲; aur isí tarah se tín
piyále bádámí súrat dúsrí sháḳh
men̲, sáth apne sebon̲ aur sosa-
non̲ ke, hon̲: aur isí tarah se
chhaon̲ sháḳhon̲ men̲, jo shamạ-
dán se niklí hain̲.

men̲ ḍanḍe ḍálkar mez ko ba ásání uṭhá saken̲. Magar jab mez rakh dí játí thí, to ḍanḍe nikál liye játe the táki káhinon̲ ko ịbádat ke waqt ziyáda bojh uṭháne kí diqqat na paṛe. Yih mez ún̲chái men̲ sandúq ke barábar thí, lekin wasạt men̲ nisf háth kam thí.

24. *Kalas.* Mez ke cháron̲ taraf kanáron̲ par kalas is liye lagáyá thá ki mez par kí chíz girne se mahfúz rahe.

29. *Bartan.* Baṛí rakábíán̲.

Chamche. Ḳhushbúíán̲ rakhne ko.

Sarposh. Roṭíon̲ ke aur ḳhushbú ke liye.

Piyále. Har chand ki yahán̲ mai ká kuchh zikr nahín̲ lekin hasb i bayán Yúsifus aur Rabbíon̲ ke is men̲ shakk nahín̲ ki hafte men̲ ek martaba jab roṭí badlí játí thí to kuchh ạrq bhí chaṛháe játe the.

Nazráne kí roṭí. Is ke lafzí mạne hain̲ huzúrí kí roṭí. Yih nám is wajh se thá ki Ḳhudá ke sámhne raḳhí játí thí, yá is wajh se ki wuh roṭí us kí huzúrí ke firishte kí tarah, Masíh kí huzúrí ká nishán thí. Nazráne kí roṭí yih thí ki bárah fatírí roṭíán̲ hotí thín̲ jin kí do ḍherí chha chha kí karke rakhí játí thín̲. Yih roṭíán̲ is bát ká nishán thín̲ ki Ḳhudá apne logon̲ ko aur apní jamáạt ko hamesha rúhí madad pahun̲chátá hai.

31. *Shamạdán.* Wuh chíz jis par chirág rakhá játá hai. Yih shamạdán is taur se banáyá gayá thá ki agar kahín̲ le jáná hotá, to us ke purze purze kar liye játe. Us ke níche ek paṭrí jaisí ḍíwaṭon̲ men̲ hotí hai sahára ke liye lagí thí; us men̲ sát sháḳhen̲ tín tín do jánib par ek bích men̲ thí. Un sháḳhon̲ par tarah tarah ke naqsh o nigár aur phúl búṭe kanda the. Títus kí mịhráb par ek shakl jo baní hai, wuh shamạdán se ḳhúb miltí hai.

33. *Sebon̲ aur Sosan.* Yạne is tarah

34 Aur khud shamạdán men cháhiye, ki chár piyále bádámí súrat, sáth apne sebon aur sosanon ke, hon.

35 Aur ek seb us kí do shákhon ke tale ho; aur phir ek seb us kí do shákhon ke tale, aur phir ek seb us kí do shákhon ke tale, muwáfiq un chha shákhon ke, jo shamạdán se niklí hain.

36 Un ke seb, aur us kí shákhen, ye sab ḳhud usí se hon: aur sab yih garhe húe ḳhális sone ke hon.

37 Aur tú us ke liye sát chirág banáiyo, aur un chirágon ko úpar rakhiyo, táki we us ke rúbarú roshan hon.

38 Aur tú gulgír, aur us kí laganen, ḳhális sone se baná.

39 Aur cháhiye ki shamạdán aur yih sab zurúf us ke, ek qintár ḳhális sone ke banáe jáwen.

40 Hoshyár hokar tú unhen us ḍaul ká, ki main ne tujh ko pahár men dikháyá, baná.

XXVI BÁB.

AUR tú das parde ḳhaima ke liye bárík kate húe kattán se baná: ásmání rang, qirmizí rang, surḳh rang ke hon: aur tú un men súraten karúbíon kí ustádkárí se baná.

2 Aur lambáí har parda kí atháís háth, aur chauṛáí har parda kí chár háth kí ho: andáza har parde ká ek hí ho.

3 Aur pánch parde ek dúsre se joṛe húe hon: aur pánch dúsre parde bhí usí tarah mile húe hon.

4 Aur tú ek baṛe parde ke háshiye men, us taraf men jo milnewálí hai, ásmání rang ke tukme baná; aur aise hí dúsre baṛe parde ke háshiye men, jo báhar hai, milnewálí taraf men baná.

5 Tú pachás tukme ek baṛe

ke naqsh o nigár piyále ke níche kanda the.

37. *Táki we us ke rúbarú roshan hon.* Zaitún ká tel jaltá thá aur gáliban hamesha chirág roshan rahtá thá, (30: 7; Ahb. 34: 2.)

38. *Gulgír.* Wuh ála jis se chirág kí battí durust karte hain.

39. *Qintár ḳhális sone kí.* Ek qintár qaríb ḍeṛh man ke hotá hai.

40. *Hoshiyár hokar tú unhen us ḍaul ká ki main ne tujhe pahár par dikhláyá, baná.* Yih ihtiyát jis kí bár bár já bajá tákíd áí hai is amr kí shahádat hai ki Ḳhudáe ahkám ul hákimín ko apne taḳhtgáh ká banwáná niháyat pasand o manzúr thá. Aur yih ịtiráz ki Ḳhudá aisí zarí zarí sí báton par mutawajjih húá, aisá farz karne se bilkull dafạ ho játá hai ki yih ḳhaima bamanzile ek nishán ke thá aur baní Ádam ke mazhabí fáida aur tạlím ke niháyat bakár-ámad is wajh se thá ki us men Kalísiyáe Masíh ke baṛe baṛe haqáiq o maạrif kí ạlámát us men muzmar thín.

CHHABÍSWÁN BÁB, Áyát 1-37.

Das Parde.

Ustádkárí se.—Yạne niháyat ụmda sakht aur dastkárí ho. Ustádkárí ká lafz is maqám par ham-mạne hunarmandí ke hai.

2. *Lambáí.*—Har parda túl men pandrah gaz aur ạrz men do gaz se kuchh se kuchh ziyáda thá.

3. *Aur pánch parde ek dúsre se juṛe húe hon. wg.*—Táki sab pardon ke do

parde men, aur pachás tukme dúsre baṛe parde kí us taraf men, jo milnewálí hai, baná: aur sab tukme ápas men muqábil hon, ki ek dúsre men mil jáwe.

6 Aur tú pachás ghunḍíán sone kí baná, aur ek baṛe parde ko sáth dúsre ke, un ghunḍíon se, táki ek ḳhaima ho jáe, milá.

7 ¶ Aur tú aur parde bakrí ke bálon se, táki ḳhaima ká ḍhampná un se ho, baná: tú aise gyárah parde baná.

8 Lambáí har parde kí tís háth, aur chauṛáí har parde kí chár háth ho: ek hí andáza gyárah pardon ká ho.

9 Aur tú pánch parde ek jagah, aur chha parde ek jagah, ápas men milá, aur chhaṭhwen parde ko ḳhaima ke muṉh kí taraf duhrá.

10 Aur tú pachás tukme háshiye men ek baṛe parde ke, jo báhar hai, us kí milnewálí taraf men, aur pachás tukme háshiye men dúsre baṛe parde ke, us kí milnewálí taraf men, baná.

11 Aur pachás ghundián pítal se baná, aur yih ghundián un tukmon men lagá, aur ḳhaime ko milá, ki ek howe.

12 Aur ḳhaime ke pardon ká bachá húá, yạne ádhá parda, jo bach rahá hai, maskan kí pichhlí taraf laṭká rahe.

13 Aur wuh, jo lambáí kí taraf se ḳhaime ke sab pardon ká bach rahá hai, donon taraf maskan ke ek háth idhar, aur ek háth udhar, laṭke, táki us ko chhipá le.

14 Aur tú us ḳhaime ke liye bakron kí surḳh rangí húí khálon se ek ghaṭáṭop, aur tuḳhson kí khálon se ek ghaṭáṭop sab ke úpar baná.

15 Aur taḳhte maskan ke liye shittím kí lakṛí se, ki khaṛe kiye jáen, baná.

16 Lambáí har taḳhte kí das háth, chauṛáí us kí ḍeṛh háth howe.

17 Aur cháhiye ki har ek taḳhte ke liye do do chúlen hon, har ek chúl dúsre ke barábar: aur tú ye hí sab maskan ke taḳhton men kar.

18 Aur tú maskan ke liye taḳhte baná, bís taḳhte dakhin taraf men.

19 Aur tú [illegible] ke, bíson taḳhto[illegible] do do páe har taḳht[illegible] ke [illegible], us k[illegible] donon chúlon ke liye baná.

20 Aur tú maskan kí us [illegible] taraf, jo uttar kí hai, [illegible] taḳhte:

21 Aur un ke liye chálís páe

baṛe parde yạne chauṛáí men har ek gyárah gaz ká ho jáe.

6. *Ghunḍíán.*—Súrat is kí gol hotí hai.

7-13. *Parde Bakrí ke Bálon se.*—Aise kull parde gyárah the, yạne pahle pardon se us ká ek parda ziyáda thá aur wasạt men bhí har taraf se ek gaz kí ziyádatí thí, aur yih achchhe pardon ke ḍháṉkne aur mahfúz rakhne ko banáe gae the.

14. *Bakron kí surḳh rangí húí khálon se ek ghaṭáṭop.*—Surḳh narí jaise in mulkon men hotí hai.

15-30. *Taḳhte baná aur tú miskín ko jaisá ki main ne tujh ko pahár men*

rúpe ke, har taḳhte ke tale do
do páe, baná.
22 Aur tú maskan ke pach-
chhim kí taraf chha taḳhte
baná.
23 Aur do taḳhte maskan
ke konon ke liye donon baglon
men baná.
24 Aur cháhiye ki we níche
men miláe jáwen, aur isí tarah
us ke úpar se, ek halqe men
miláe jáwen: isí tarah se we
donon howen; we donon konon
ke liye howen.
25 Pas áṭh taḳhte, aur solah
páe, rúpe ke honge; aur do do
páe har taḳhte ke tale hon.
26 ¶ Aur tú pánch bende
shittím kí lakṛí se maskan kí
ek bagal ke taḳhton ke liye
baná.
27 Aur pánch bende maskan
kí dúsrí bagal ke taḳhton ke
liye, aur pánch bende maskan
ke pachchhim kí taraf ke taḳh-
ton ke liye.
28 Aur cháhiye ki bíchwálá
bendá, jo taḳhton ke bích men
hai, ek hadd se dúsrí hadd tak
pahunche.
29 Aur tú taḳhton ko sone
se maṛh, aur bendon ke liye
halqe sone ke baná; aur tú ben-
ḍon ko bhí sone se maṛh.
30 Aur tú maskan ko, jaisá
ki main ne tujh ko pahár men
dikháyá hai, waisá hí khaṛá
kar.
31 ¶ Aur tú ek parda ásmá-
ní rang, aur argawání rang,
aur qirmizí rang, aur mihín
kate húe kattán ká, karúbíon kí
súrat samet, ustádkárí se baná:
32 Aur tú us parde ko shit-
tím kí lakṛí ke chár sutún sone
ke maṛhe húon par se laṭká:
aur cháhiye ki un ke sone ke
ánkṛe rúpe ke cháron páyon
par hon.
33 ¶ Aur parde ko ghundí-
on ke níche se laṭká rakh, táki
tú sandúq i shahádat ko wahán
parde ke bhítar dáḳhil kare:
aur yih parda tumháre liye pák
aur páktarín makán men farq
karegá.
34 Aur tú kafáre ká sarposh
shahádat ke sandúq par pákta-
rín makán men rakh.
35 Aur mez báhar parde ke,
aur shamadán rúbarú mez ke
maskan kí dakhan taraf rakh:
aur mez ko uttar taraf kar de.
36 Aur tú ek parda ḳhaime
ke darwáze ke liye ásmání rang,
aur argawání rang, aur qirmi-
zí rang, aur bárík kate húe
kattán ká, búṭedár baná.

dikhláyá hai, waise hí khaṛá kar.—Yih maskan dar asl ḳhaima thá. Lekin in áyát se maḷúm hotá hai, ki us men taḳhte ba-manzile díwár ke, aur pánch bende taḳhton ke sahárе ke liye aur ek bendá bíchwálá jo ek hadd se dúsrí hadd tak pahunchtá thá, mazbútí o istihkám ke liye thá. Is se záhir hai, ki wuh ḳhaima áj kal ke halke aur názuk ḳhaimon se niháyat mazbút thá. Chúnki us men kaí ghaṭáṭop aur qímatí asbáb rahtá thá, is wáste gáliban is qadr mazbútí kí gaí thí.

36. *Ek parda ḳhaime ke darwáze ke liye.*—Nafís aur ụmda dastkárí ke parde ạurat ke háth ke bane húe púrab ke umará aur sháhzádon ke darwázon par lagáe játe hain. Isí tarah kí khúbí aur nafásat se ḳhaime ke darwáze ke liye bhí parda taiyár húá thá, kyúnki

37 Aur pánch sutún us par-
de ke liye shittím kí lakṛí ke
sone se maṛhkar baná, aur un
ke ánkṛe sone ke hon: aur tú
pánch páe pítal ke ḍhálkar un
ke liye baná.

XXVII BÁB.

1 AUR tú shittím kí lakṛí
se ek qurbángáh baná, lambáí
us kí pánch háth, aur chauṛáí
us kí pánch háth; wuh qurbán-
gáh chaukhúnṭí ho, aur bulan-
dí us kí tín háth ho.
2 Aur tú us ke liye, us ke
cháron konon par síng baná:
aur we síng usí se hon; aur tú
un ko pítal se maṛh.
3 Aur tú us kí rákh ke liye
degen, aur phauṛíán, aur piyá-
le, aur síḳhen, aur angeṭhíán
baná: aur tú sab asbáb us ká
pítal se baná.
4 Aur tú us ke liye ek átash-
dán jálídár pítal se baná: aur
tú us jál men chár halqe pítal
ke, us ke cháron konon men,
baná.
5 Aur us ko bhítar qurbán-
gáh ke kanáron se níche, ki
us kí ádhí dúr tak pahunche,
laṭká.
6 Aur tú qurbángáh ke liye
choben baná, shittím kí lakṛí
kí choben, aur un ko pítal se
maṛh.
7 Aur tú un chobon ko hal-

ḳhaima Isráel ke bádsháh yạne Ḳhudá ká makán thá, Áyát 12: 22, 23 se maḷúm hotá hai, ki sandúq aur kafáragáh ḳhaime ke pachchhimí sire par rakhí gaí thí, isí wáste us ke sámhne ká darwáza jis men se dáḳhil i ḳhaima hote the, púrab ruḳh thá. Isráelí Yahowáh kí ịbádat ke waqt pachchhim kí taraf munh pher lete the, táki is se yih tạlím un ke liye nikle, ki Súraj se, jo tamám aqwám ká Mahádeo kahlátá hai, munh pherkar Yahowáh ki jis ne súraj ko aur hamen sab ko banáyá hai, bandagí karte hain.

SATAÍSWÁN BÁB.

1-21 ÁYAT.

Soḳhtaní qurbánion kí qurbángáh.

1. *Shittím kí lakṛí se ek qurbángáh.*—Yih qurbángáh jo maskan ke darwáze par rakhí gaí thí qaríb 3 gaz ke chaukhúnṭí aur ḍeṛh gaz ke únchí thí. Yih sandúq-numá qurbángáh andar se mujawwaf thí, aur us ke har goshe par síng lage the. Kangúron kí tarah nokdár sídhe yá ḳhamdár síngon kí súrat banáí gaí thí. Jo jánwar qurbání ke liye áte the, wuh un síngon se bándh diye játe the (Zab. 118: 27,) aur thoṛá sá ḳhún unhen lagáyá játá thá.

3. *Phauṛíán.*—Yạne ek qism ke karchhe rákh baṭorne ke liye.

Aur piyále.—Qurbání ká ḳhún rakhne ke liye jo logon par chhiṛká játá thá.

Síḳhen.—Ḳhamdár sih-sháḳhe kánṭe (1 Sam. 2: 13, 14.)

Angeṭhíán.—Ek qism ká baṛá bartan jis men muqaddas ág jo ásmán se utrí thí, jaltí rahtí thí. (Ahb. 9: 24.) Yih bartan us zamáne men mustạmal hotá thá, jab ki koele aur rákh qurbángáh kí átashdán se sáf kí játí thí, aur jangal men qurbángáh ko ek jagah se dúsrí jagah le játe the. Jab tak safarí qurbángáh rahí, tab tak angeṭhíon men muqaddas ág jo ásmán se utrí thí jalá kartí thí.

4. *Ek átashdán jálídár pítal se baná* táki us par ág rakhí jáe.

5. *Us ko bhítar kí qurbángáh ke kanáron se níche.*—Yạne jálídár átashdán jis men qurbángáh ko ág rakhkar le játe the.

Chár halqe pítal ke.—Yạne kaṛe jise pakaṛke átashdán ko ba waqt i zarúrat uṭhákar le já saken.

6, 7. *Choben * * halqon.*—Halqe kanáre par lage the jis men choben

qon men dáḳhil kar: aur qur-
bángáh ke uṭháne ke liye wuh
choben us kí donon taraf men
hon.
8 Aur tú us ko taḳhton se
khokhlá banáiyo: jaise ki tujh
ko main ne pahár men dikháyá,
usí tarah banáiyo.
9 ¶ Aur tú ek sahn maskan
ke liye baná: aur cháhiye ki
dakhan taraf, us ke parde bá-
rík kate húe kattán se hon; túl
un ká sau háth ek taraf men
ho.
10 Aur sutún us ke bís, aur
páe un ke bís, pítal se hon;
aur ghunḍíán sutúnon kí, aur
un kí alganíán, rúpe se baná.
11 Aur aise hí tú uttar taraf
ke liye parde baná; túl un ká
sau háth, aur sutún un ke bís,
aur páe un ke bís, pítal se; aur
ghunḍíán sutúnon kí, aur un
kí alganíán, rúpe se hon.
12 ¶ Aur sahn kí pachchhim
taraf kí chauṛáí men parde hon
ki túl un ká pachás háth, aur
sutún un ke das, aur páe un ke
das hon.
13 Aur sahn kí púrab taraf
kí chauṛáí pachás háth hogí.
14 Aur túl pardon ká ek ta-
raf ke liye pandrah háth; aur
sutún un ke tín, aur páe un ke
tín hon.
15 Aur túl dúsrí taraf ke
pardon ká pandrah háth; aur
sutún un ke tín, aur páe un ke
tín hon.
16 ¶ Aur sahn ke darwáze
ke liye ek parda, ki túl us ká
bís háth ho, ásmání rang, aur
argawání rang, aur qirmizí rang
aur mihín kate húe kattán ká
búṭedár baná; aur sutún us ke
chár hon, aur páe un ke chár.
17 Aur sahn ke áspás ke
sab sutún rúpe kí alganíon se
mile rahen; aur ghunḍíán un
kí, rúpe kí, aur páe un ke pítal
ke hon.
18 ¶ Lambáí sahn kí sau
háth; chauṛáí us kí pachás
hath, únchái us kí pánch háth
aur mihín kate húe kattán se
hon; aur un ke páe pítal se
hon.
19 Aur sab bartan maskan
ke, jo har ek kám men rahte
hain, aur sab mekhen us kí,
aur mekhen sahn kí, pítal se
hon.

ḍálkar átashdán ko jab kahín le chalná hotá to le játe the.

9. *Ek sahn maskan ke liye.*—Kull iháta is sahn ká mustaqim uz záwiya thá, jis ká túl qaríb 50 gaz ke aur ạrz túl ká nisf thá, aur díwár kí únchái 3 gaz yạne ḳhaime kí bulandí ká nisf thí. Yih díwár bárík kattán ke parde the jálí kí súrat bune húe, táki log us men se baḳhúbí dekh saken. Lekin baṛá parda jo darwáze par laṭká rahtá thá, wuh *aur* banáwaṭ ká thá. Us par tarah tarah ke naqsh o nigár aur rang the. Báhar bhítar us ke band ṭake the. Jab káhin us men hokar játá yá átá to band pakaṛkar parda úpar uṭhá detá yá khínch detá thá. Sáṭh (60) pítal kí chobon se parde laṭakte rahte the; har chobe ke níche pítal kí ek paṭrí lagí hotí thí; lekin thámon ke kagar aur sarband aur wuh mekhen jin par parde laṭakte the, chándí kí hotí thín.

19. *Mekhen.*—Is liye ki hawá se parde uṭh na jáwen, níche bhí mekhen lagí hotí thín.

20 ¶ Aur tú baní Isráel ko
hukm kar, ki tere pás kúṭe húe
zaitún ká ḳhális tel chirág ke
liye láwen, táki wuh hamesha
roshan rahe.
21 Aur báhar us parde ke,
jo sandúq i shahádat par hai,
jamáạt ke maskan men, Hárún
aur us ke beṭe shám se subh
tak, rúbarú Ḳhudáwand ke, use
árásta karen. Yih dastúr ul
ạmal baní Isráel men un kí
pusht dar pusht hamesha jári
rahe.

XXVIII BAB.

AUR tú baní Isráel men se
Hárún ko, jo terá bháí hai, ap-
ne pás bulá, aur us ke beṭe us
ke sáth howen, táki mere liye
Hárún, aur Nadab, aur Abihú,
aur Iliazar, aur Itamar, us ke
beṭe, káhin hon.
2 Aur tú muqaddas libás
Hárún ke liye, jo terá bháí hai,
ịzzat aur hurmat ke wáste
baná.
3 Aur tú un sab roshan-
zamíron ko, jinhen main ne
hikmat kí rúh se bhará hai,
kah, ki Libás Hárún ke liye
banáwen, táki wuh muqaddas
bane, aur merá káhin ho.
4 Aur wuh libás jo banáwen-
ge, so chaprás, aur afúd, aur

20, 21. *Kúṭe húe zaitún ká ḳhális tel.*—Bagair ánch dene ke faqat kuchalne se jo raugan nikaltá hai, us se yahán murád hai.

*Chirág ke liye * * Hárún aur us ke beṭe.*—Chirág jaláne kí ḳhidmat Hárún aur us kí aulád ke liye muqarrar húí thí.

*Shám se subh tak * * use árásta karen.*—Ḳhaime men khiṛkíán aur roshandán nahín the, is liye din ko bhí chirág jaláne kí zarúrat paṛtí thí. Yúsifus kí tahrír se mạlúm hotá hai ki us ke waqt men faqat tín chirág jalte the. Lekin wuh zamána zuạf i ímán ká thá. Kutub i Muqaddasa men kahín nahín likhá hai ki isí qadr jaláná cháhiye. Jis tarah zarúrat ke liye din ko káhin jalá liyá karte the, isí tarah rát ko ạdam zarúrat men gul bhí kar dete honge.

ATHAISWAN BAB (AYAT 1-43.)

Kahánat ká taqarrur.

1. *Hárún ko jo terá bháí hai apne pás bulá aur uske beṭe uske sáth howen.* Is waqt tak kahánat ke kám Músá ne ḳhud anjám diye the (Zab. 99: 6.) Lekin Ḳhudáe Taạla jántá thá ki Músá tabíạt ke ittiqa aur mizáj ke hilm se mere is hukm ko baḳhushí mán legá ki apne bháí ko yih muqaddas kám supurd kare, hálánki is se hamesha ke liye Músá ká ḳhándán is ḳhidmat se ḳhárij hotá thá. Yih kám ḳháss Ḳhudá hí kí taraf se honá cháhiye thá, táki Hárún ke ḳhándán kí taqarrurí men ki muddat daráz ke wáste thí aur mazhab i Ịswí ke jári hone tak rahí, kisí ko shikáyat kí gunjáish na rahe.

2-5. *Muqaddas libás.* Na libás men, na libás síne ke peshe men maurúsí taqdís hai. Muqaddas ko libás kí sifat is liye kiyá hai ki wuh libás mạmúlí nahín thá, ḳháss mauqe par Ḳhudá ke kám ke liye pahná játá thá, (Hiz. 24: 19.)

Izzat o hurmat ke wáste. Yih libás nafís o besh-qímat thá. Upar zardozí ká ụmda kám aur rang us ká niháyat ḳhushnuma hotá thá. Chúnki wuh mazhab nayá thá aur us zamáne ke log mazhabí ạql ke iạtibár se laṛke the, is wáste zurúr thá ki káhinon ká libás aisá zarq barq ká aur ḳhushnumá ho ki dekhnewále ḳhádimán i dín aur mazhabí dastúrát kí wájib tạzím karen. Ek aur ụmdatar matlab bhí is libás men thá. Chúnki kull libás kattán ká buná húá thá, is wáste wuh Masíh kí sachái aur *aur* ausáf ká (jin kí wajh se wuh wájibí taur se hamárá sardár Káhin hai,) nishán thá.

jubba, aur munaqqash kurtá,
aur kuláh, aur paṭká hai: aur
pák libás tere bháí Hárún, aur
us ke beṭoṉ ke liye banáweṉ,
táki mere liye káhin hoṉ.
5 Aur wuh soná, aur ásmání
rang, aur argawání rang, aur
qirmizí rang, aur mihín kattán,
leweṉ.
6 ¶ Pas afúd sone, aur ás-
mání rang, aur argawání rang,
aur qirmizí rang, aur mihín ka-
te húe kattán ká, ustádkárí se
banáweṉ.
7 Aur do mondhe, cháhiye
ki us kí donoṉ tarafoṉ se lage
húe hoṉ, aur yúṉ miláyá jáwe.
8 Aur paṭká jo afúd par hai,
so cháhiye ki usí se, aur usí
kám ke mutábiq sone se, aur
ásmání rang, aur argawání
rang, aur qirmizí rang, aur
mihín kate húe kattán se ho.
9 Aur tú do sulaimání pat-
thar le, aur un par baní Isráel
ke nám kanda kar:
10 Un ke námoṉ meṉ se
chha ek patthar par, aur báqíoṉ
ke chha nám dúsre patthar par,
muwáfiq un kí paidáish kí tar-
tíb ke.
11 Hakkák kí kárígarí kí
tarah donoṉ pattharoṉ par ba-
ní Isráel ke nám, angúṭhí ke
taur par, kanda kar: aur un ko
sone ke ḳhánoṉ meṉ jaṛ.
12 Aur donoṉ pattharoṉ ko
afúd ke donoṉ mondhoṉ par
rakh, aur ye do patthar baní
Isráel kí yád ke liye haiṉ; aur
Hárún un ke nám rúbarú
Ḳhudáwand ke, apne donoṉ
kándhoṉ par, yád ke liye
uṭháweṉ.
13 ¶ Aur tú ḳháne sone se
baná;
14 Aur tú do zanjíreṉ ḳhális
sone se, gundhí húí rassí ke
taur se, un ke kanároṉ ke liye
baná, aur donoṉ gundhí húí
zanjíroṉ ko un ḳhánoṉ se laṭká.
15 ¶ Aur ạdl kí chaprás us-
tádkárí se, afúd ke taur par,
sone, aur ásmání rang, aur arga-
wání rang, aur qirmizí rang, aur
mihín kate húe kattán se baná.

6-14. *Afúd.* Yih baṛí shándár qabạ umda kárchobí kám kí, rang barang kí hotí; sone ká zanjíra paṛá hotá thá. Sone ke tár yá to bunáwaṭ meṉ hote the yá bạd ko jab kárchobí kám kiyá játá thá, to lagáe játe the. Yih qabạ bahut baṛí nahíṉ hotí thí, síne se le-kar kamar ke zará níche tak hotí thí. Aur agarchi us meṉ ástíneṉ nahíṉ hotí thíṉ, lekin tasmoṉ kí wajh se jo donoṉ kandhoṉ par rahte the, qabạ apní jagah par qáim rahtí thí. Yih tasme (ek pusht se aur dúsrá kurte se áke kandhe par patthar ke baṭan se mil játe the. Patthar ke baṭan par Isráel ke 12 gurohoṉ ke nám kanda aur sone se maṛhe hote the. Aur matlab in námoṉ ke kanda karne se yih thá ki sardár káhin, jo sab gurohoṉ kí taraf se ụhdae kahánat par mạmúr hotá thá, Ḳhudá ke huzúr jab Baní Isráel ke haqq meṉ koí duạ́ máṉge aur barakat cháhe to sab gurohoṉ ko yád kar le. Jis paṭke par afúd baṉdhá hotá thá, us par bhí waise hí kárchobí kám sone ke tároṉ se hotá thá. Wuh paṭká ạrz meṉ ek háth aur túl meṉ itná hotá thá ki uske do peṉch kamar par á játe the, aur sámhne girah lagáne ke bạd bhí us ke donoṉ sire bahut níche laṭakte rahte the, (Muk. 1: 13.)

15-29. *Aur ạdl kí chaprás ustád-kárí se.* Chaprás par kárchobí ká niháyat ụmda kám ek bálisht murabba hotá thá, aur duhrí is liye rakhte the ki qímatí patthar jo us meṉ lagáe játe

16 Aur cháhiye ki yih chau-
ḳhúntá aur duhrá ho; us kí
lambáí ek bálisht, aur us kí
chauṛáí ek bálisht.
17 Aur tú us meṉ chár sa-
tareṉ jawáhir kí jaṛ: pahlí sa-
tar meṉ yáqút i surḳh, aur
pukhráj, aur gauhar i shab i
chirág ho.
18 Dúsrí satar meṉ zumur-
rud, aur nílam, aur hírá.
19 Tísrí satar meṉ lasham,
aur yashm, aur fíroza.
20 Chauthí satar meṉ azraq,
aur sang i sulaimání, aur zabar-
jad: aur cháhiye ki ye sone ke
ḳhánoṉ meṉ jaṛe hoṉ.
21 Aur pattharoṉ par Baní
Isráel ke nám, mutábiq un ke
námoṉ ke shumár ke, bárah
hoṉ, angúṭhí ke naqsh kí tarah;
har ek ká nám, bárah firqoṉ ke
muwáfiq, ek ek patthar par ho.
22 Aur tú chaprás ke liye do
zanjíreṉ konewálí, gundhí húí
rassí kí tarah, ḳhális sone kí
baná.
23 Aur tú chaprás ke liye
do halqe sone ke baná, aur un
ko us ke donoṉ konoṉ meṉ lagá.
24 Aur do zanjíreṉ gundhí
húí sone kí un donoṉ halqoṉ
meṉ, jo chaprás ke donoṉ konoṉ
meṉ haiṉ, lagá.
25 Aur donoṉ dúsre sire,
gundhí húí zanjíroṉ ke, un do
pattharoṉ ke ḳhánoṉ se lagá;
phir un ke afúd ke donoṉ mon-
ḍhoṉ par áge se laṭká.
26 ¶ Aur sone ke aur do
halqe baná, aur tú un ko chap-
rás kí donoṉ tarafoṉ meṉ, us
háshiye meṉ, jo afúd ke bhítar
kí taraf se milnewálí hai, lagá.
27 Aur tú sone ke aur do
halqe baná, aur tú un ko mon-
ḍhoṉ meṉ afúd ke níche kí ta-
raf, us kí tarkíb ke muqábil
meṉ, afúd ke paṭke ke úpar,
lagá.
28 Aur we chaprás ko us ke
halqoṉ meṉ, aur afúd ke halqe
meṉ, ásmání rang ká tágá ḍál-
kar bándh deṉ, táki afúd ke
paṭke ke úpar ho jáwe, aur
chaprás afúd ke úpar se na
haṭe.
29 Aur Hárún baní Isráel ke
nám, ạdl kí chaprás meṉ, apne
síne par, pák makán meṉ dá-
ḳhil hone ke waqt, Ḳhudáwand
ke rúbarú, yád ke liye, hame-
sha uṭháe rahe.
30 ¶ Aur tú ạdl kí chaprás
meṉ Urím o Tummím rakh;
aur ye Hárún ke dil par, Ḳhu-
dáwand ke rúbarú, dáḳhil hone
ke waqt hoṉ: so Hárún baní

the, us ke bojh se phaṭ na jáe. Us sárí chaprás meṉ bárah patthar tín tín karke chár jagah barábar lage hote the, Isráelíoṉ ne hakkákí ká fann Misr se síkhá thá. Un kí dastgáh is hunar meṉ us híre se jo chaprás par lagáyá thá mạlúm ho saktí hai. Chaprás ke har kone par ek halqa lagá rahtá thá, us halqe ko sone kí zanjír ḍálkar chaprás ko afúd ke úpar tale úpar donoṉ taraf se ḳhúb achchhí tarah kas lete the.

30. *Aur tú ạdl kí chaprás meṉ Urím aur Tummím rakh.* Urím aur tummím ke lugwí mạne "anwár" aur "kamálát" ke haiṉ, aur chaprás ke qímatí pattharoṉ se jinká zikr ho chuká hai, ziyáda kisí aur chíz se yaháṉ murád nahíṉ hai, (39: 8-21; Ahb, 8: 8.) Aur

Isráel ká ạdl apne dil par Ḳhu-
dáwand ke rúbarú hamesha
uṭháe rahe.
31 ¶ Aur tú afúd ká jubba
baná, aur wuh sab ásmání rang
se ho.
32 Aur girebán us ká, us ke
darmiyán men̲, zirah ke gire-
bán kí tarah se ho : aur háshi-
ye men̲ us kí goṭ ho, aur usí
taur se biní jáwe, táki na
phaṭe.
33 ¶ Aur tú anár us ke
dáman ke ghar men̲ ásmání
rang, aur argawání rang, aur
qirmizí rang se baná ; aur tú
gher men̲ sone kí ghanṭíán̲ un
ke bích men̲ baná :
34 Pas, ek ghanṭí sone kí,
ek anár ke sáth, aur dúsrí
ghanṭí sone kí dúsre anár ke
sáth, jubbe ke dáman men̲, us
ke gher men̲ hogí.
35 Aur us ko Hárún ịbádat
ke waqt pahine : to us kí áwáz,
pák makán men̲ Ḳhudáwand
ke rúbarú dáḳhil hone ke waqt
aur nikalne ke waqt, suní jáegí,
táki wuh halák na ho jáwe.
36 ¶ Aur tú ek patthar ḳhá-
lis sone ká baná, aur us par,
angúṭhí ke naqsh ke taur se,
yih kanda kar, ki QUDS YA-
HOWAH KE LIYE.
37 Aur tú us ko ásmání
rang ke táge se bándh, ki wuh
ạmáme par ho ; cháhiye ki wuh
ạmáme ke áge kí taraf se ho.

---

wajh i tasmiya in do námon̲ kí yih thí ki unhín̲ ke sabab se sardár káhin tamám qaumí háját ko Ḳhudáwand ke huzúr pesh karne ke láiq hote the. Wuh un ke ụhdae kahánat kí sanad thí. Jab kisí ko koí ạrz mạrúz karná hotí, to wuh apní ạrzí sardár káhin ke pás le játá. Sardár Káhin ạrzí lekaṛ chaprás ḍálkar Maqdis men̲ játá aur Urím aur Tummím par háth rakhke parde ke sámhne lagke, khaṛá hoke, Ḳhudá se shaḳhs mazkúr ke wáste duạ́ mán̲gtá. Kyún̲ki Isráel ká haqíqí hákim Ḳhudá thá. Har kám kí ḳhwáh dunyáwí hotá yá díní Ḳhudá se ijázat lená paṛtí thí, aur jo kuchh use wahán̲ mạlúm hotá us se wuh shaḳhs i mazkúr ko muttalạ kar detá. Harchand ki Urím aur Tummím ká hál achchhí tarah nahín̲ mạlúm hai, magar itná mạlúm hotá hai, ki Misr ke hukkám ạdálat ke libás par us ká istiạmál kiyá karte the. Aur Isráelíon̲ men̲ Sardár káhin muddat tak hákim o qází ká kám karte rahe, hattá ki isí sabab se bạz ká ḳhiyál yih hai, ki Urím o Tummím umúr i ạdálat ke mutaạlliq the, yạne is liye the, ki mạlúm ho jáwe, ki ạdálat ká kám bhí yihí karte hain̲.

31. *Tú Afúd ká jubba baná, aur wuh sab ásmání rang se ho.* Afúd ke níche aur choge ke úpar yạne bích men̲ pahiná játá thá. Us ká mun̲h úpar se khulá hotá thá, usí tarah se gardan men̲ ḍál lete the. Jaisá Masíh ká kurtá thá, aise hí yih bhí ek párche ká thá, ek se ziyáda koí joṛ us men̲ nahín̲ thá. Sardár Káhin ká jubba ásmání rang ká hotá thá. Garebán par bahut mazbút banáwaṭ hotí thí, aur kanáron̲ par háshiya ásmání aur argawání aur qirmizí rang ke phundne anár kí sí súrat aur unhín̲ phundnon̲ men̲ kahín̲ kahín̲ sone ke chhoṭe chhoṭe ghungrú lage hote the. Chalte ghungrú táron̲ kí tarah chamakte the.

34. *Ek ghanṭí sone kí ek anár ke sáth.* Anáron̲ men̲ sone kí ghanṭíán̲ jo tạdád men̲ (kahte hain̲) ki qaríb 72 ke hotí thín̲, laṭaktí rahtí thín̲. Mạlúm hotá hai, ki wuh is garaz se laṭkáí játí thín̲, ki jis waqt Sardár Káhin Quds ul Aqdas ke andar dáḳhil hote, to log ghanṭon̲ kí áwáz se us kí ámad kí ḳhabar pákar fauran duạ́ dete húe sáth ho lete the. *Dúsre* wuh áwáz is amar kí bhí yád dilátí thí, ki ham apne ụhde kí poshák pahine hain̲, jis ke bagair Ḳhudá ká kám karná maut hai.

36-38. *Ek patthar.* Ek qism ká táj

38 Aur yih Hárún kí pesh-
ání par ho, aur Hárún un
pák chízon̲ kí badí ko, ki jin-
hen̲ baní Isráel apne sáre pák
hadyon̲ ke niyáz karte hí maḳh-
sús karenge, uṭháwe ; aur yih
us kí peshání par hamesha ho,
táki Ḳhudáwand ke rúbarú ra-
zámandí un se hásil ho.
39 ¶ Aur tú mihín kattán ke
kurte ko munaqqash baná, aur
ạmáme ko mihín kattán se, aur
kamarband ko naqqáshon̲ kí
tarah se baná.
40 ¶ Aur Hárún ke beṭon̲
ke liye kurte baná, aur un ke
liye kamarband, aur pagṛí ịzzat
aur hurmat ke wáste baná.
41 Aur tú yih sab Hárún ko,
jo terá bhái hai, aur us ke be-
ṭon̲ ko us ke sáth pinhá ; aur
tú un par tel chupaṛ, aur un ko
maḳhsús kar, aur un sab ko pák
kar táki we sab mere liye ká-
hin hon̲.
42 Aur tú un ke liye páejá-
me kattán se baná, táki we un
kí barahnagí ko chhipáwen̲ ;
aur ye kúlon̲ se ránon̲ tak hon̲.
43 Aur yih Hárún aur us ke
beṭon̲ par, un ke dáḳhil hone
ke waqt jamáạt ke ḳhaime men̲,
aur un ke áne ke waqt nazdík
qurbángáh ke hon̲ ; táki we
pák makán men̲ ịbádat karen̲,
aur gunahgár na ṭhahren̲, aur
halák na howen̲. Yih dastúr
ul ạmal us ke liye, aur bạd us
ke us kí nasl ke liye, abad tak
howe.

XXIX BÁB.

AUR wuh, jo tú un ke liye
karegá, táki we pák hon̲, aur
mere káhin hon̲, so yih hai :
ki tú ek jawán bail aur do
menḍhe be-ạib le.

---

yá ṭopí sar ke wáste jis se sárá sar nahín̲ ḍhaktá thá. Kutub i Muqaddasa men̲ yih kuchh nahín̲ likhá hai, ki wuh ṭopí kis súrat kí hotí thí, lekin Yúsifus kí tahrír se is qadr páyá játá hai, ki un kí ṭopíán̲ nokdár uṭhí húí hotí thín̲, aur kamtar darje ke káhin nokdár nahín̲ oṛhte the. Wuh ṭopí ásmání rang ke dhágon̲ se kaṛhí hotí, aur us par kattán ká chhoṭá sá párcha síwan ḍhán̲kne ko lagáyá játá thá.

Ek naqsh. Mạlúm hotá hai, ki sone ká paṭṭar kanda kiyá húá hotá thá, jo ạmáme ke sámhne ban̲dhá rahtá, yahán̲ tak ki jo koí us Sardár Káhin ke sámhne mun̲h karke khaṛá hotá, wuh baḳhúbí us naqsh ko paṛh letá.

39. *Mahín kattán ke kurte ko.* Yih kurtá pán̲w tak níchá hotá hai, aur us kí ástínon̲ se tamám háth ḍhake hote hain̲.

Kamarband ko naqqáshon̲ kí tarah se. Yạne nafís kattán ke kapṛe ká kamarband ḳhúb kaṛhá húá koí rang ká. Kahte hain̲, ki kamarband bahut lambá hotá thá, us ke bahut pen̲ch kamar par lipṭe rahte the ; sámhne bándhá játá thá, aur donon̲ sire chhúṭe rahte the ; lekin agar laṭakne se Sardár Káhin ke kisí jaldí ke kám men̲ kuchh haraj hotá, to wuh donon̲ siron̲ ko kándhon̲ par ḍál letá thá.

40. *Pagṛí.* Jo sar par bándhte hain̲.

Páejáme kattán se. Is se murád jánghiyá hai, jo kamar se nisf jángh tak pahun̲chtá hai. Misríon̲ kí taswíron̲ men̲ jánghiyon̲ kí súrat aksar dekhne men̲ átí hai.

UNTÍSWÁN̲ BÁB. (ÁYAT 1-35.)

Káhinon̲ ká aur qurbángáh ká maḳhsús karná.

1. *Táki we pák hon̲, aur mere káhin hon̲.* Mazhabí marásim se káhinon̲ kí taqarrur kí tạlím faqat is liye thí, ki gairon̲ ke dilon̲ men̲ kahánat kí ịzzat ho, balki káhin ḳhud us kí ạzmat o

2 Aur be-ḳhamírí roṭí, aur
be-ḳhamír ke kulche tel ke sáth
male húe, aur be-ḳhamírí cha-
pátíáṉ tel se chupṛí húí; aur tú
gehúṉ ke maide se un sab ko
paká.
3 Aur tú un ko ek ṭokrí meṉ
rakh, aur un ko us ṭokrí meṉ
bachhṛe aur donoṉ meṉḍhoṉ
samet áge lá.
4 Phir Hárún aur us ke be-
ṭoṉ ko jamáạt ke ḳhaime ke
darwáze par lá, aur un ko pání
se nahlá.
5 Aur tú wuh libás le, aur
Hárún ko kurtá, aur afúd ká
jubba, aur afúd, aur chaprás
pinhá, aur us ko afúd ke paṭke
se bándh.
6 Aur tú ạmáme ko us ke
sir par rakh, aur quds ká táj
ạmáme par lagá.
7 Aur tú chupaṛne ká tel le,
aur us ke sir par biṭá, aur us
ko chupaṛ.
8 Phir us ke beṭoṉ ko áge
lá, aur kurte un ko pinhá.
9 Aur kamarband un par
lapeṭ, Hárún par aur us ke
beṭoṉ par; aur tú un ko pag-
ṛíáṉ pinhá, táki káhin honá un
ká haqq hamesha ke liye ho:
aur Hárún aur us ke beṭoṉ ko
maḳhsús kar.
10 Phir tú us bail ko jamá-
ạt ke ḳhaime ke áge lá; aur
Hárún aur us ke beṭe apne
háth us bail ke sir par rakheṉ.
11 Aur us ko rúbarú Ḳhu-
dáwand ke, jamáạt ke ḳhaime
ke darwáze par, zabh kar.
12 Aur us bail ke ḳhún meṉ
se kuchh le, aur apní unglí se
qurbángáh ke síngoṉ par lagá,
aur báqí ḳhún qurbángáh ke
níche ḍhál de.

ịzzat ko pahcháneṉ. Káhinoṉ ko yih tạlím dí gaí, ki yih ḳhidmat un ke aur níz *aur* logoṉ ke nafạ ke wáste hai, aur har waqt apne faráiz kí har naí takmíl par un ko ịbádat se apne zátí taạlluq kí bhí yád átí thí, kyúṉki qabl azáṉ ki auroṉ ke wakíl bankar qurbání ke láiq hoṉ, unheṉ apní qurbání chaṛháná paṛtí thí.

Aur wuh jo tú un ke liye karegá. Músá jamáạt qáim karke intizám kartá hai, kyúṉki jis amr par ek jamáạt i kasír qáim ho játí hai, wuh ruktá nahíṉ. Ḳhaime kí tạmír ke shurụ zamáne meṉ Músá jo ḳhidmat kartá thá, wuhí ḳhidmat (yạne Ạhd-náme ke sandúq par háth lagáná,) bạd ko nájáiz tasawwur kiyá játá thá, aur us ke murtakib ko fauran maut kí sazá dí játí thí. Lekin shurụ meṉ bhí us ne Ḳhudá kí ḳháss hidáyat se kiyá thá.

4-10. *Hárún aur us ke beṭoṉ ko jamáạt ke ḳhaime ke darwáze par lá.* Wast i ḳhaime meṉ sahan chhúṭá húá thá, waháṉ log khaṛe hote the. Aur chúṉki wuh jagah Isráel ke bádsháh ká maskan thí, is wáste Káhinoṉ ke liye, basharte ki munásib taur se dáḳhil hone ke liye taiyár hoṉ, aur un logoṉ ke liye jo taqarrurí kí rasm dekhne jáeṉ, niháyat munásib jagah thí.

Aur un ko pání se nahlá aur tú wuh libás le. Yaháṉ adáe rasm ká taríq batafsíl mazkúr hai, aur us ká ilhámí matlab jo fil-wáqạí niháyat sáf o saríh hai, (ilhámí riwáyat se mạlúm hotá hai, ki) wuh hamárí hidáyat ke liye hai. Asl matlab in rasamoṉ se yih hai, ki bátin kí safáí aur pákízagí niháyat zarúr hai. (Yas. 52 : 11; Yúh. 3 : 10; 2 Qur. 7 : 1; 1 Pat. 3 : 21.) Isí tarah pák libás rástbází ke libás ká nishán hai. (Muk. 19 : 8) aur rasamoṉ ke adá karne kí taiyárí ba manzile is ke hai, ki log Ḳhudá kí bandagí ke wáste taiyár raheṉ, aur tel Sardár Káhin par chupaṛná is bát ká nishán thá, ki kalísiyá kí ḳhushí aur taraqqí ke liye

13 Aur tú us kí wuh sab
charbí, jo us ke peṭ ko chhipá-
newálí hai, aur charbí kí jhillí
ko, jo kaleje ke úpar hai, aur
donoṉ gurdoṉ ko, aur wuh char-
bí, jo un donoṉ par hai, le, aur
un ko qurbángáh par jalá.
14 Aur bail ká gosht, aur
us kí khál, aur us ká gobar, bá-
har ḳhaimagáh ke, ág se jalá:
is liye ki yih ḳhatá kí qurbání
hai.
15 ¶ Phir tú ek meṉḍhe ko
áge lá, aur Hárún aur us ke
beṭe apne háth us meṉḍhe ke
sir par rakheṉ.
16 Aur tú us meṉḍhe ko
zabh kar, aur tú us ká lahú
leke qurbángáh aur us ke gir-
dágird chhiṛak.
17 Aur tú meṉḍhe ko ṭukṛá
ṭukṛá kar, aur ojh aur páe us
ke dho, aur us ke ạzúoṉ aur
sir ke sáth un ko jamạ kar.
18 Aur tú us sab meṉḍhe
ko qurbángáh par jalá: Yih
Ḳhudáwand ke liye sokhtaní
qurbání hai; Yih ḳhushnúdí
kí bú ág se Ḳhudáwand ke
liye hai.
19 ¶ Phir tú dúsrá meṉḍhá
áge lá, aur Hárún aur us ke
beṭe apne háth us meṉḍhe ke
sir par rakheṉ.
20 Aur ṭú us meṉḍhe ko
zabh kar, aur tú us ke lahú se
aur Hárún aur us ke beṭoṉ ke
dahine kán kí lahar par aur
dahine háth ke angúṭhe par,
aur dahine páṉw ke angúṭhe
par lagá; aur tú lahú ko qur-
bángáh par, aur us ke girdá-
gird chhiṛak.
21 Aur tú us lahú se, jo
qurbángáh par hai, aur chu-
paṛne ke tel se le, aur tú us ko
Hárún, aur us ke kapṛoṉ par,
aur us ke sáth, us ke beṭoṉ aur
un ke kapṛoṉ par chhiṛak; tá-
ki wuh aur us ke kapṛe aur us
ke sáth us ke beṭe aur us ke
beṭoṉ ke kapṛe, pák hoṉ.
22 Aur tú meṉḍhe kí charbí,
aur dum, aur wuh charbí jo
chhipánewálí us ke ojh kí hai,
aur charbí kí jhillí jo kaleje
ke úpar hai, aur do gurde, aur
wuh charbí jo in donoṉ par
hai, aur dahiní rán le; is liye
ki yih meṉḍhá káhin ke muqad-
das karne ká hai.
23 Aur ek girda roṭí, aur ek
kulcha tel milá húá, aur be-
ḳhamírí chapátíoṉ meṉ se, ek
ko us ṭokrí se jo Ḳhudáwand
ke rúbarú hai, le;
24 Aur tú yih sab Hárún
kí, aur us ke beṭoṉ kí hathelíoṉ

Káhin i mazkúr Rúh ul Quds se mạmúr húá. (Ahb. 10 : 7; Zab. 45 : 7; Yas. 61 : 1; Yúh. 2 : 27,) aur ụhde kí rú Káhin Masíh ká nishán thá. (Ịbr. 7: 26; Yúh. 3: 24; Matí 3: 16; 11: 29.)

Tú us bail ko jamáạt ke ḳhaime ke áge lá. Is rasm meṉ tín qurbáníáṉ hotí thíṉ. (1.) Bail kí qurbání jo ḳhatá kí qurbání kahlátí thí. Zabah karte waqt káhin ko hidáyat thí, ki bail ke sir par háth rakhe, táki ạmalan zátí ḳhatá ká iqrár aur kafáre ke maqbúl hone kí ḳhwáhish ká izhár ho. (2.) Meṉḍhe kí qurbání jise sokhtaní qurbání kahte haiṉ. (Áyat 15-18.) Meṉḍhá bilkull jaláyá játá thá, táki káhinoṉ ke Ḳhudá se aur us kí bandagí se, maḳhsús hone ká nishán ho. Pahle ḳhatá kí qurbání chaṛháí játí thí, aur phir sokhtaní qurbání, kyúṉki jab tak

par rakh, aur tú un ko Ḳhudá-
wand ke rúbarú hiláne kí qur-
bání ke liye hilá.
25 Aur tú un ko un ke háth
se le, aur qurbángáh par soḳh-
taní qurbání ke liye jalá, ki
Ḳhudáwand ke áge ḳhushbú
howe; yih Ḳhudáwand ke liye
ág kí qurbání hai.
26 Aur tú menḍhe ká sína,
jo Hárún ke muqaddas karne
ke liye hai, le, aur tú us ko
Ḳhudáwand ke rúbarú hiláne
kí qurbání ke liye hilá: aur yih
hissa tere liye ho.
27 Aur tú hiláne ká sína, jo
hiláyá gayá hai, aur uṭháne kí
rán, jo hiláí aur uṭhái gayí
hai, káhin ke muqaddas karne
ke menḍhe se, jo Hárún aur us
ke beṭon ke liye hai, muqad-
das kar.
28 Yih Hárún aur us ke
beṭon ká, sab baní Isráel kí
taraf se bataur hamesha kí
rasm ke, hogá; is liye ki yih
uṭháí húí qurbání hai: aur
cháhiye ki hamesha baní Isráel
kí taraf un kí salámatí ke zabí-
hon men se uṭháí húí qurbání
ho, aur yih uṭháí húí qurbání
Ḳhudáwand ke liye hai.
29 ¶ Aur wuh pák libás, jo
Hárún ke liye hai, cháhiye ki
us ke píchhe us ke beṭon ke
wáste ho, ki we us men tel se
chupṛe jáwen, aur usí men ka-
hánat un ke háth sompí jáwe.
30 Wuh káhin, jo us ke pí-
chhe us ke beṭon men se hogá,
us ko sát din pahine, jab wuh
pák makán men ịbádat karne
ko jamáạt ke ḳhaima men dá-
ḳhil ho.
31 ¶ Aur tú káhin ke mu-
qaddas karne ká menḍhá le,
aur tú us ká gosht muqaddas
makán men paká.
32 Aur Hárún aur us ke
beṭe menḍhe ká gosht, aur wuh
roṭí, jo ṭokrí men hai, jamáạt
ke ḳhaime ke darwáze par
kháwen.
33 Aur un chízon ko, ki jin
se kafára húá hai, táki kahá-
nat un ke háth áwe, aur we
muqaddas hon, kháwen: aur
koí ajnabí un se kuchh na
kháwe, is liye ki we muqaddas
hain.
34 Aur agar subh tak, mu-
qaddas karne ká gosht aur roṭí
se kuchh báqí rah jáe, to us ko,
jo bach rahá hai, tú jalá de:
cháhiye ki na kháyá jáwe, is
liye ki wuh muqaddas hai.

gunáh muạ́f na hon, koí bandagí qubúl
nahín hotí. (3.) Sulh kí qurbání jise
muqaddas karne ká menḍhá bhí kahte
hain. (19-22.) Yih tísrí qurbání ḳháss
taur se kí játí thí. Pahle Ḳhudá ke
jalál ke wáste aur phir Sardár Káhin
ḳhud apní taskín ke wáste karte the.
Aur chúnki qurbání jánibain ke muạ́hi-
de kí nishání thí, is wáste us ká ḳhún
kuchh mazbah par aur kuchh káhinon
ke libás o badan par chhiṛká játá thá,
balki hidáyat thí, ki ḳháss taur se
ḳhún aạzáe badan par rakhá jáe, táki
is bát ká nishán ho, ki kafáre ke fáide
ádmí kí tamám zát ke wáste hain. Ma-
zíd barán qurbání ká gosht Ḳhudá ke
aur káhin ke darmiyán taqsím ho játá
thá, yạne us ká ek Ḳhudá ke nám par
qurbángáh men jaláyá játá thá, aur us
ká dúsrá hissa jamáạt ke ḳhaime ke
darwáze par káhin log kháyá karte the.
Yih dạwat is amar ká nishán thá, ki

35 Aur tú Hárún aur us ke
beṭon ko, jis tarah ki main ne
tujhe sab báton ká hukm kiyá
hai, kar; aur sát din tú un ko
muqaddas kar.
36 Aur tú har roz ek bail
ko ḳhatá kí qurbání ke liye
kafáre ke wáste zabh kar; aur
tú qurbángáh ko jab us ke
liye kafára de chuká, pák kar,
aur tú us par tel chupaṛ, ki
muqaddas ho.
37 Tú sát din qurbángáh ke
liye kafára de, aur use pák kar,
to qurbángáh niháyat pák ho
jáegí; aur jo kuchh us ko
chhúegá, so pák ho jáegá.
38 ¶ Aur jo kuchh ki qur-
bángáh par cháhiye ki tú
chaṛháwe, so yih hai; har roz
hamesha ek baras ke do barre.
39 Ek barra subh ko cha-
ṛháíyo, aur dúsrá barra zawál
aur gurúb ke darmiyán.
40 Aur ek barra ke sáth
maide ká daswán hissa jo ek
páo hín kúṭe húe zaitún ke tel
se milá húá ho, aur ek páo hín
mai ká tapáwan ke liye, cha-
ṛháíyo.
41 Aur tú dúsre barre ko
zawál aur gurúb ke darmiyán
chaṛháíyo, aur us ke sáth subh
ká sá hadya aur us ká sá tapá-
wan chaṛháío, ki ḳhushbúí ká
hom Ḳhudáwand ke liye howe.
42 Yih soḳhtaní qurbání
tumhárí pusht-dar pusht ja-
máạt ke ḳhaime ke darwáze
par, Ḳhudáwand ke áge hame-
sha hogí; wahán main tum
se muláqát karúngá, ki tum se
báten karún.
43 Aur main wahán baní
Isráel se muláqát karúngá, aur
wuh makán mere jalál se mu-
qaddas hogá.
44 Ki main jamáạt ke ḳhai-
me ko, aur qurbángáh ko,
muqaddas karúngá; aur main
Hárún ko aur us ke beṭon ko
muqaddas karúngá, táki we
mere káhin hon.
45 ¶ Aur main baní Isráel
ke darmiyán sukúnat karúngá,
aur main un ká Ḳhudá húngá.

un kí muláqát o suhbat Ḳhudá ke sáth
hai. Yih sab rasúmiyát káhinon par
záhir kartí thín, ki unhen fulán ausáf
se mausúf honá zarúr hai. (Dekho Ịbr.
7 : 26, 27 ; 10 : 14.)
35. *Aur sát din tú un ko muqaddas
kar.* Hafte ke har roz unhen rasmiyát
ká adá karná, aur sabt ko waqfa karná
dánáí ká intizám thá, kyúnki is tarah
se sargarmí kí ịbádat ke liye kámil
waqfa miltá thá. Yạne agarchi záhirí
rasmiyát men waqt sarf hoté thá magar
sabt ká ek roz Ḳhudá kí ḳhális ịbádat
ke wáste thá, koí us roz qurbání kí qism
se nahín kartá thá, (Ịbr. 9 ; 1 ; 10 : 1.)
36, 37. *Qurbángáh ká maḳhsús karná.
Aur tú qurbángáh ko pák kar.* Is Ịbá-
rat kí jagah ki "Us ke liye kafára de
chuká," "Us par kafára de chuká"
cháhiye. Aur garaz is hidáyat se yih thí,
ki muqarrara qurbáníon men hamesha
aur har roz masrúf aur rahen, qurbán-
gáh ke pák rakhne kí baṛí ihtiyát
rakhen, rákh dúr karen, aur muqarrarí
ḳhún us par chhiṛken. Tamám rasmon
ke púrá hone ke bạd qurbángáh ko aisí
hí maḳhsús o muqaddas karte the,
jaisá ki káhinon ke muqaddas karne ka
dastúr hai. Matí 23 : 19.) Áyanda ke
ahkám men mazhabí ḳhidmat kí qaiden
lagí hain.
38-46. *Rozána bandagí ká taqarrur.*
38. *Har roz hamesha ek baras ke do
barre.* Ḳhudá ke ahkám ke pák usúl

46 Aur we jánenge, ki main
Khudáwand un ká Khudá hún,
jo unhen Misr ke mulk se nikál
láyá, táki main un ke darmiyán
sukúnat karún; main Yaho-
wáh un ká Khudá hún.

XXX BAB.

1 AUR tú ek qurbángáh ba-
khúr jaláne ke wáste baná;
shittím kí lakrí se tú us ko
baná.
2 Túl us ká ek háth, aur
arz us ká ek háth; cháhiye ki
chaukhúntí ho, aur bulandí us
kí do háth; aur síng us ke usí
se hon.
3 Aur tú us ko khális sone
sé marh, us ke sarposh, aur
us kí díwáron ko, jo us ke
girdágird hain, aur us ke sín-
gon ko; aur tú ek kangní girdá-
gird sone se us ke liye baná.
4 Aur tú sone ke do halqe
kangní ke níche us ke do konon
pás, us kí donon taraf par baná:
táki we chobon ke liye makán
hon, ki un se utháí jáwe.
5 Aur tú choben shittím kí
lakrí se baná, aur tú un ko sone
se marh.
6 Aur tú us ko parde ke
sámhne, jo shahádat ke sandúq
ke nazdík hai, sámhne kafára-
gáh ke, jo shahádat ke sandúq

---

khatam ho gae. Músá ko khabar dí gaí thí, ki yih taiyáríán kis matlab ke wáste, yane ibádat i Iláhí ke wáste hain. Roz-marra subh o shám qurbání karní partí thí. Is ko mánne se Khudá kí mauúda barkaten miltí thín.

TISWAN BAB.

Bakhúr kí qurbángáh.

1-10, (37 : 25-28; 40 : 26-27.)

1. Mazmún se malúm hotá hai ki yih áyát 25 báb se taalluq rakhtí hain, jis men siwáe bakhúr kí qurbángáh ke, hidáyát lawázim i khaima ká bayán hai. Is jagah áyát i mazkúra ke wáqi hone kí koí wajh i káfí nahín malúm hotí. Khaime kí chízon kí fihrist (mundarja e Báb 31, áyat 8 aur 35 báb 15 áyat) aur un chízon ke banáne ke ahwál (mundarja e báb 37 : 25-28 aur khaime men un chízon ke rakhne kí tartíb (mundarja e báb 40 : 26, 27) men, bakhúr kí qurbángáh ká zikr munásib tartíb aur maqám par áyá hai. Magar is par bhí liház rakhná cháhiye ki jo hidáyát qurbángáh kí nisbat yahán hain, wuh un hidáyát se jo dar báb dígar ashyá e mundarja e báb 25 ke áí hain, is amr men mukhtalif hain ki us báb men taríqa e istiamál bhí batáyá gayá hai. (áyát 7-10.)

Aur qurbángáh se wuh sandúq murád hai jo Shittím kí lakrí ke takhton se (25 : 5) 18 inch murabba aur tín fut únchá sone ke pattharon se bilkull mandhá húá aur cháron konon par sokhtaní qurbáníon ke qurbán kí tarah chár síng lage húe banne ko thá, (27 : 2.) Sandúq ke úpar ke kanáron par cháron taraf kangní lagáne ká hukm thá. Donon jánib i muqábil men se har jánib par sone ke halqe is garaz se lagne ko the ki jab kabhí sandúq ko ek jagah se dúsrí jagah le jáne kí zarúrat ho, to muqábil ke halqon men dande dálkar le já saken.

4. *Us ke donon konon pás.*—Jis Ibrání lafz ká tarjuma konon kiyá hai, us se yahán koná murád hai. Is áyat ke juz e auwal ke mane yih malúm hote hain, "aur tú sone ke do halqe kangní ke níche us ke donon taraf par (yane har taraf ek halqa) baná." Sandúq par aur nazráne kí rotíon kí mez par chár chár halqe lage the, yane har jánib do halqe dande ke wáste the, lekin bakhúr kí qurbángáh chhotí thí, is liye us ke har jánib faqat ek hí halqa káfí thá.

6. Bakhúr kí qurbángáh kí jagah parde ke báhar Ahd-náme ke sandúq

par hai, jahán main tujh se
muláqát karúngá, rakh.
7 Aur Hárún har subh ko
us par khushbú ke liye bakhúr
ke masálih jaláwe: jis waqt ki
gul lewe chirágon ká, us ko
us ke úpar jaláwe.
8 Aur aise hí jab ki Hárún
chirágon ká zawál aur gurúb
ke darmiyán charháwe, tab
bakhúr ko jaláwe; yih bakhúr
Khudáwand ke rúbarú tumhá-
re qarnon men hamesha járí
rahegá.
9 Aur tum us par aur tarah
ká bakhúr na sungháiyo, aur
na sokhtaní qurbání, aur na
nazr kí qurbání, us par charháio,
aur na tapáwan us par tapáiyo.
10 Aur Hárún baras men
ek bár us ke síngon par kafára
dewe; gunáh kí qurbání ke
lahú se, jo kafáre ke liye hai,
dewe; baras men ek bár tum-
háre qarnon men us par ka-
fára dewe: yih Khudáwand ke
liye sab se muqaddas hai.
11 ¶ Aur Khudáwand ne
Músá se yih kahte húe kalám
kiyá:
12 Jab tú baní Isráel ká
shumár kare, jitne shumár ke

---

ke sámhne, shamadán aur nazráne kí rotí kí mez ke bích men is tarah par thí ki janúb kí taraf shamadán aur uttar kí taraf mez rahtí thí, (40 : 22-24.) Maqdis kí aur chízon kí banisbat bakhúr kí qurbángáh Quds ul Aqdás ke niháyat pás rahtí thí. (Dekho 1 Sal. 6 ; 22 ; Muk. 8 : 3 ; Ibr. 9 : 4.) Aur kafáragáh ká zikr jo is áyat men áyá hai, agar ham us ke sáth khushbú ke mane ko Khudáwand Yisú Masíh ke logon kí duáon se tabír karen, (Zab. 141 : 2 ; Muk. 5 ; 8 ; 8 : 3, 4,) to aisá natíja nikálná ba wajh i muwajjah hogá ki bakhúr kí qurbángáh ko nazráne kí rotíon ki mez aur shamadán par fazílat thí.

7. *Chirágon.*

7, 8. Bakhúr subh o shám jaláyá játá thá aur donon waqt ke nazráne us rúh i insání kí alámat the, jo qaul o fial donon hasb i kalám i Sáhib i Zabúr Yahowáh ke kahne par chaltí hai. "merí duá tere huzúr bakhúr kí tarah pahunchái jáwe, aur mere háthon ká utháyá shám kí qurbání kí mánind ho." (Zab. 140 : 2.)

9. Is intizám se yih garaz thí ki bakhúr kí qurbángáh jis amr kí alámat hai, us men kisí tarah ká shubha wáqi na ho. Kafára qurbán ke wasíle se pítal ke qurbángáh par báhar ke sahn men diyá játá thá, aur ábidon kí duáon kí alámat khaime ke andar maujúd thí.

10. Dekho Ahb. 16 : 18, 19.

Kafára dewe.—Bihtar tarjuma kafára diyá jáwe, ba síga e majhúl hai.

Jánon ká fidiya, áyát 11-16.—Jamáat ke khaime ke liye jo kuchh sámán lakrí aur sone aur pítal ki qism se zarúrí thá, us ká muhaiyá karná logon kí marzí par mauqúf thá, jis ke dil men átá, detá thá, (25 : 2; 35 : 21.) Lekin chándí ke fidiye kí nisbat hukm thá ki har bálig Isráelí se jo az qism i zukúr ho khwáh garíb ho yá amír, sab se bará-bar, agar khushí se den, to khair warna ba jabr liyá jáe. Pas jis qadr sámán sone aur pítal ká khaime ke kám ke liye jama kiyá thá, use (38 : 24-31 men) jab hisáb lagáyá gayá hai hadya karke likhá hai, aur jo chándí báligon se lí gaí thí, use shumár kiye húon ká rúpá karke likhá hai. Jánon ká fidiya jo har bálig mard par farz thá, Khudá kí taraf se ba manzile khiráj ke thá. Jo Isráelí wabá se bach rahtá (áyat 12) us ko kámil yaqín hotá thá ki mabúd men us ká hissa hai aur jin logon se Khudá ne ahd bándhá thá, un men se ek wuh bhí hai, (áyat 16.) Chándí ke sikke ká is zamáne men bhí ámm riwáj thá, (Paid. 23 : 16.)

12. *Jab tú Baní Isráel ká shumár kare.*—Chúnki chándí ká istiamál khai-me ke kám men hotá thá, aur khaima Misr se khárij hone ke dúsre sál men pahle mahíne kí yakkum táríkh ko

láiq hain, to un ke shumár
karne men har mard apní ján
ká Khudáwand ke liye fidya
de, táki un ke hisáb karne men
un par wabá na utre.
13 Har ek jo shumár kiye
húon men shámil hai, ádhá
misqál, maqdis ke misqál ke
hisáb se de: misqál bís jírah
hai: pas ádhá misqál Khudá-
wand ke liye nazr hai.
14 Jo koí shumár kiye húon
men shámil hai, bís baras ká
ho yá ziyáda, to wuh Khudá-
wand ke liye nazr kare.
15 Apní jánon ke fidya men
Khudáwand ke liye nazr karte
waqt ádhe misqál se amír zi-
yáda na de, aur garíb kam
na de.
16 Aur tú fidya ká rúpá baní
Isráel se le, aur tú us ko jamáat
ke khaime ke kám men kharch
kar; aur yih baní Isráel ke
liye Khudáwand ke rúbarú
yádgár, aur fidya un kí jánon
ká hogá.
17 ¶ Phir Khudáwand ne
Músá se yih kahte húe kalám
kiyá:
18 Ek hauz pítal se, aur
kursí us kí pítal se, dhone ke

taiyár ho chuká thá. Is wáste zarúr hai ki us waqt men bhí aur sámán ke sáth chándí bhí lí játí ho, (40: 17.) Lekin Gin. 1: 1 se malúm hotá hai ki dúsre sál ke dúsre mahíne kí yakkum tak kámil mardum shumárí ke lene ki hukm nahín húá thá. Khur. 30: 12 kí ibárat ko 1 báb áyát 1-3 se tatbíq dene se aisá natíja nikal saktá hai ki pahle maqám men sirf us zubání mardum-shumárí se murád hai jo sarsarí taur par har bálig Isráelí se rúpiya lete waqt kí játí thí, aur dúsre maqám men us kámil mardum-shumárí se murád hai jo Yahúdíon ke nasab-námon aur faují uhdon ke mutábiq darj i rajistar kí játí thí.

Apní ján ká fidiya.—Jis momin ne yih fidiya diyá wuh Yahowáh kí nigáh men aisá muazziz húá ki wuh fidiya us ke ímán ká samra aur nishán samjhá gayá. Chúnki yih mahsúl shakhsí naját ke liye thá, is sabab se use ján ká fidiya kahá hai, (Ahb. 17: 11.)

Wabá na utre.—Yane táki we rúhání huqúq kí gaflat o tahqír se sazá ke mustaujib na hon (1 Qur. 9: 27-30 aur bandagí kí kitáb kí nasáih dekho.)

13. *Ádhá misqál.* Nisf misqál chándí qímat men qaríb 11½ áne ke hotí thí (dekho sharh Khu. 38: 25.) Jírah jis ke lafzí mane sink ke hain. gáliban kamtar wazn ke liye istiamál kiyá játá thá, jaise hamáre yahán kahte hain ki 8 cháwal = 1 rattí yá 8 khaskhás ke. Jo qímat misqál kí yahán likhí hai, wuh yaqíní nahín. Kyá ajab hai ki Rabbíon ke khiyál ke muwáfiq misqál do tarah ke hon, ek to Maqdis ká misqál jo bís jírah ká hotá thá, aur dúsrá wuh misqál jo ámm men murawwij thá, (dekho Sharh 38: 24) Lekin gálib yih hai ki jírah ká lafz chándí ká thík wazn batáne ke wáste áyá hai táki chándí yá us kí púrí qímat dene men kamí na ho.

Is maqám ká ek tarjuma yún bhí ho saktá hai, ním misqál maqdis kí misqál ke misl i misqál jis ke bís jírah hote hain Khudáwand ko fidya diyá jáe.

15. Har Isráelí Yahowáh se ek hí qism ká taalluq rakhtá thá, (dekho Sharh áyát 11, 12.)

16 *Jamáat ke khaime.* Jis men log jama hote the.

Baní Isráel ke liye Khudáwand ke rúbarú yádgár. Jo rúpá khaime ke kám men sarf hotá thá, wuh har Isráelí ko is amr kí yád dilátá thá ki wuh bhí un men se ek hai jin ke sáth Khudáe Taála ne Ahd bándhá hai.

Pítal ká hauz, 17-21, (38: 8.)

18. *Ek hauz pítal se.* Hauz aur us kí kursí jis ke liye un auraton ne jo khaime ke darwáze par jama hotí thín, khushí se apne dil kí chízen de dálí thín, (dekho Sharh 38: 8.) Qadím

liye baná: aur us ko jamáat ke
khaime aur qurbángáh ke dar-
miyán men rakh, aur us men
pání dál.
19 Aur Hárún aur us ke
beṭe apne háth o pánw us se
dhowen:
20 Apne jáne ke waqt jamá-
at ke khaime men pání se dho-
wen, táki halák na hon; aur
apne jáne ke waqt qurbángáh
ke pás táki khidmat karen, aur
Khudáward ke liye sokhtaní
qurbání jaláwen:
21 We háth pánw dhowen,
táki we na maren: aur yih un
ke, yane us ke aur us kí nasl
ke liye, un ke qarnon men
hamesha ke wáste rasm ho-
gí.
22 ¶ Aur Khudáwand ne
Músá se ham-kalám hoke far-
máyá.
23 Ki tú apne liye achchhí
khushbúí ká auwal masálih le,
yane khális murr se pánch
sau misqál, aur us ká ádhá
yane arháí sau misqál dárchíní
aur khushbú agar se arháí sau
misqál le.

Misríon men pítal ke áínon ká bahut riwáj thá. Hauz kí shakl ká kuchh zikr is kitáb men nahín áyá hai. Koí sídhá sádhá munásib waza ká, zarúrat ke láiq baná liyá hogá. Magar Haikal i Sulaimání men pítal ká takht aur das hauz jo isí matlab ke wáste the, wuh bare sarf o sanat se taiyár húe the aur un ká mufassil bayán, (1 Sal. 7: 23-29) men likhá hai.

Jamáat ke khaime. Yane jahán ki log jama hote hain.

Apne háth aur pánw us se dho len. Jab kisí Káhin ko khaime ke andar jáná hotá yá qurbángáh par qurbání charháná hotí to use apne háth pánw dhoná zarúr hote the. Baz khidmát aisí thín ki un ke liye tamám badan ká dhoná yane gusl farz thá, (29: 4: Ahb. 16: 4.) Qurbání ká gosht jis ká sáf karná zarúr thá, us ke dhone ke liye bhí hauz men pání zurúr rahtá hogá, (Ahb. 1: 9.

20. *Táki halák na hon,* (Sharh 28: 35.)

Aur Khudáwand ke liye sokhtaní qurbání jaláwen Lafzí tarjuma yih hai ki "Yahowáh ke liye qurbání ág par rakhen," jo fial 7 áyat aur 25 báb 37 áyat men áyá hai, wuhí yahán par bhí hai.

Masáhat ká pák tel, 22, 23, (37, 29. Auwal masá.

23. *Auwal masálih.* Sab se achchhe masále.

Khális murr. Chúnki mukhtalif zabánon men ek hí se nám áe hain, is sabab se is chíz kí asliyat men chandán shubh nahín ho saktá hai. Ibrání men "mor" aur Arabí men "murr" aur Yúnání men "Smurná" aur Latíní men "myrrha" kahte hain. Yih ek qism ká gond hai. Chhoṭe khárdár khurkhure darakht se Arab aur Sharqí Afriqa men paidá hotá hai. Jis lafz ká tarjuma khális kiyá hai us ke lafzí mane hain, jo khud ba khud bah nikle. Yih Ibrí zubán ká makhsús muháwara hai, murád is se wuh álá gond hai jo darakht kí chhál se khud ba khud tapaktá hai. Adná qism ká gond kasrat se nikaltá hai. Us ke nikálne kí tarkíb yih hai ki chhál ko jagah jagah se kát dete hain, us se nikaltá rahtá hai. Is báb men ki murr ko kaisá jánte the (dekho Matí 2: 11,) aur is báb men ki bajáe khushbú ke use istiamál karte the, (dekho Zab. 45: 8 aur Ams. 7: 17,) aur láshon ke khushbúdár karne men átá thá, (dekho Yuh. 19: 39.)

Do sau pachás misqál. Takhmínan 1290 hote hain, (dekho Sharh 38: 24.)

Khushbú agar. Ibrí lafz "kaneh" jis ká tarjuma Urdúwálon ne "agar" kiyá hai, us ke ámm mane Ibrání men lakrí aur senthe aur bed ke hain. (Paid. 41: 5 aur 1 Sal. 14: 15; Hiz 41: 8.) Is khushbúdár lakrí ká zikr Yas. 43: 24 men áyá hai, aur Yar. 6: 20 men is lakrí kí nisbat likhá hai ki dúr mulk se

24 Aur taj se pánch sau misqál, maqdis ke misqál se, aur zaitún ke tel se ek hín;

25 Aur tú un ko tel i muqaddas malne ká baná; use achchhí tarah miláke gandhí kí kárígarí se ek raugan baná: pas yih raugan i muqaddas malne ká hogá.

26 Aur tú us se jamáạt ká ḳhaima aur shahádat ká sandúq chupar.

27 Aur mez aur sab bartan us ke, aur shamadán aur sab zurúf us ke, aur qurbángáh bakhúr kí,

28 Aur sokhtaní qurbání kí qurbángáh, aur sab bartan us ke, aur hauz aur kursí us kí;

29 Aur tú un ko muqaddas kar, táki we be-niháyat pák ho jáen: aur jo koí use chhúwe, pák ho jáegá.

30 Aur tú Hárún aur us ke beṭon ko chupar, aur unhen muqaddas kar, táki we mere liye káhin hon.

32 Aur tú baní Isráel ko farmá, aur un ko kah, ki Yih tel i muqaddas malne ká hai; yih mere liye tumháre qarnon men ho.

32 Aur kisí ádmí ke badan par na ḍhálá jáwe, aur tum aisá aur usí tarkíb se na banáio; is liye ki yih muqaddas hai; pas cháhiye ki yih tumháre nazdík muqaddas ho.

ḳhushbúdár úkh aur Hiz. 27 : 19 men faqat úkh karke likhá hai. Gáliban yih wuhí chíz hai jise áj kal ke zamáne men ḳhushbúdár úkh kahte hain. Agle log jánte hain ki ḳhushbúdár lakṛíán Hindustán men daryáe Furát ke gird o nawáh men paidá hotí hain. Aur yih bát ki is qism kí lakṛíán nawáh i Libanus men Ganesarat kí jhíl ke qaríb aur sarzamín i Saba men paidá hotí hain, minjumla aisí galatíon ke shumár karná cháhiye ki jis mulk yá zamín se jo chíz kisí ne na páí ho, us ko, aur níz jo asl mulk us chíz ke paidá hone ká hai, us ko yạne donon ko, us chíz ke paidá hone kí jagah samajh liyá jáwe.

24. *Taj.* Is ke liye Ịbrí lafz, "kiddáh" faqat ek jagah *aur* Hiz. 27 : 19 men áyá hai, Zab. 45: 8 men bhí gáliban isí taj se murád hai. Aksar qadím tarjume aur kull hál kí riwáyát muaiyad is amr kí hain ki taj Ịbrí lafz kiddáh ká sahíh tarjuma hai. Taj ek Hindustání daraḳht ke níche kí chhál hai. Yih daraḳht us daraḳht se jis men dár-chíní paidá hotí hai, patton men aur baz *aur* ḳhássiyaton men mukhtalif hai. Taj aur dárchíní kí súrat bahut miltí hai, magar taj dár-chíní se ziyáda moṭí aur us kí khushbú bhí ziyáda tez hotí hai. Áj kal kí tarah agle waqton men bhí dár-chíní se kam-qímat thí. Sháyad isí arzání kí jihat se taj kí do-chand miqdár sarf men átí thí.

Ek Hín. Qaríb tín ser ke hotá hai, (dekho Ahb. 19 : 36.)

Gandhí kí kárígarí se. Yahúd kí riwáyat se mạlúm hotá hai ki awwal masálihon ká jauhar nikál liyá játá thá, phir us jauhar ko tel men milá dete the. Tel aur ḳhushbú ká banáná Bazliel ke mutaạlliq thá, (37 : 29,) aur us kí hifázat kí ḳhidmat Hárún ke beṭe Eliạ́zar ke supurd thí, (Gin. 4, 16.) Bạd ko rogan-sází kí ḳhidmat káhin ke beṭon ne iḳhtiyár kí, (Wáịz 9 : 30.)

26: 31, dekho 40 : 9-15; Ahb. 8 : 10-12.

26. Jamáạt ká ḳhaima jahán log jamạ húá karte the.

29. Dekho 29 : 37.

32. *Kisí ádmí ke badan par.* Yane bajuz Káhinon ke, ki wuh use Ịdon men malá karen, aur koí malne na páwe. (Zab. 104 : 15; Ams. 27 : 9; Matí 6: 17 wg.)

33 Jo insán ki banáwe aisá, yá kisí ajnabí par lagáwe, to wuh apní qaum se kaṭ jáe.

34 ¶ Aur Ḳhudáwand ne Músá se kahá, Tú apne liye ḳhushbúíán, yạne murr, aur mastakí, aur laun, aur ḳhális lubán se líjiyo; aur cháhiye ki ye sab barábar hon.

---

33. *Ajnabí.* Yạne jo kisí aur ḳhándán ká ho, (dekho 29 : 33 kí sharh.) I-tel ke malne kí ijázat bádsháh ko bhí nahín thí, (1 Sal. 1: 39.)

Wuh apní qaum se kaṭ jáe. (Paid. 17 : 14; Ḳhu. 31 : 14 kí sharh; Ahb. 7: 2.)

Pák ḳhushbúíán, 34-38, (37, 29.)

34. Tel kí tarah ḳhushbúíán bhí chár masálihon se bantí thín.

Murr. Ịbrání men is jagah lafz i nutf áyá hai. Nutf ke lugwí mạne búnd ke hain. Aiyúb 36 : 27 men is lafz ke lugwí mạne liye hain. Hamáre nusḳhe men aur níz Walgeṭ men Septuagenṭ ke lafz ko iḳhtiyár kiyá hai jis ke lafzí mạne Ịbrání lafz "nutf" kí tarah yih hain ki koí chíz jo ṭapakkar nikle, aur murádí mạne ḳhális murr ke hain jo ḳhud peṛ se ṭapak nikle, (dekho sharh áyat 23.) Magar jis chíz se yahán murád hai, uská zikr Ạhd i Ạtíq men aur kahín nahín áyá hai aur gumán kiyá játá hai ki sháyad wuh babúl ká gond hai jo Súriyá aur us ke nawáh men paidá hotá hai. Pilíní ke ạhd men us gond ko bajáe ḳhushbú ke jaláte the, lekin yih qiyás kisí tarah gair-yaqíní nahín mạlúm hotá ki jis murr ká yahán zikr hai, wuh fil-haqíqat wuhí gond thá jise samag i Binyámín the aur jo un ḳhushbúíon ká jo Kalísiyáon aur masjidon men istiạmál kí játí hain, juzw i ạzam hai, aur ek aur qism babúl kí jo Jáwá aur Sumátrá men paidá hotí hai, us se nikaltá hai, (dekho sharh áyat 23.)

Mustakí. Jise Ịbrí men shaḳhílat kahte hain. (Is ke mạne sippí aur sinne ke hain.) Ạhd i Ạtíq men yih lafz *aur* kahín nahín áyá hai. Yúnání men yih nám ádmí ke náḳhún se mushábih hone ke sabab na faqat ek qism ke mashhúr aur qímatí patthar ká hai, balki ek qism kí sippí ko bhí kahte hain jo Bahr i Ahmar, (Red Sea) men bakasrat hotí hai, aur kahte hain ki áj kal bhí ḳhushbú ke murakkabát men is ká istiạmál hotá hai, aur Hindustán men áj tak bataur dawá ke istiạmál kí játí hai. Pilíní ne gáliban isí chíz kí nisbat ạdam waqfiyat ke báịs likhá hai ki wuh ek qism ká patthar hai aur ḳhushbú aur dawá donon istiạmál men átá hai.

Laun. Ịbrí "ḳhelbináh," Septuagent "Ḳhilbání" Walget "gilbánum." Puráne Ạhdnáme men aur kahín is ká zikr nahín áyá. Is kí súrat men kisí tarah ká kalám nahín. Tabíb ḳhúb jánte hain ki wuh ek qism ká gond hai bhúrá máil bazardí jo reza reza aur ḍher bhí donon tarah dekhne men átá hai. Jalte waqt us kí bú bahut tez nikaltí hai aur *aur* ḳhushbúon se milákar jaláte hain to achchhí bú detá hai. Hindustán aur Fáras aur Afriqa se aur mulkon ko játá hai.

Ḳhális lobán. Ḳhushbúdár gondon men, yih sab se ụmda o ạ́lá tasawwur kiyá játá hai. Murr kí tarah yih bhí bizzátihí qímatí ḳhushbú hai, (Matí 2: 11.) Sharíạt kí bạz rasmíát men nirá lobán bhí mustạmal hotá thá. (Ahb. 2 : 1, 15; 5 : 11; 6 : 15 wg.) Yaqín hai ki lobán aur masálih janúbí Ạrab se áte the, (Yas. 40: 4 : Yar. 6: 20; 1 Sal. 10: 1, 2, 10, 15 : Wáịz 9 : 9, 14.) Yúnání aur Látíní sab muttafiq hain ki yih Ạrab men paidá hotá thá, lekin haqq yih hai ki we achchhí tarah is hál se wáqif na the, aur un ke bayánon men baṛá iḳhtiláf hai, koí kisí peṛ ká paidáwár batlátá aur koí kisí ká. Jis daraḳht se lobán paidá hotá hai, wuh Ạrab men nahín páyá játá. Yaqín hai ki dárchíní aur agar aur taj kí tarah use bhí Sabáwále Hindustán se Ạrab wg. mulkon men le játe the. Is ká daraḳht Hindustán ke paháṛon men bakasrat paidá hotá hai aur wahán ke log use "salái," aur us ke gond ko alibánum kahte hain, Ạrabí men us ká nám lobán hai. Yúnánion aur Ịbránion ne yih nám Ạrabí se liyá hai, aur jis lobán kí áj kal tijárat hotí hai, wuh aur chíz hai yạne bạz aqsám ke saro ká gond hai.

35 Aur tú un ko baķhúr, ķhushbú, gandhí kí kárígarí se, pák aur muqaddas baná.

36 Aur un men se kuchh kúṭ, táki bárík ho, aur un men se kuchh shahádat ke sandúq ke sámhne jamáạt ke ķhaime men, jahán main tujh se mulá-qát rakhúngá, rakh; pas yih tumháre liye be-niháyat pák hogá.

37 Aur baķhúr jise tú baná-wegá, to cháhiye ki usí taur par tum apne liye na banáo; is liye ki yih tumháre nazdík Ķhudáwand ke liye muqaddas hogá.

38 Jo insán ki aisá baná-wegá, táki use súnghe, to wuh apní qaum se kaṭ jáegá.

XXXI BA'B.

1 PHIR Ķhudáwand ne Músá se ham-kalám hoke ka-há:

2 Dekh, ki main ne Bazilliel bin U'rí, bin Húr, Yahúdáh ke firqe men se, nám leke bulá-yá:

3 Aur main ne us ko hikmat, aur fahmíd, aur ịlm, aur har

35. *Gandhí kí kárígarí se.* Sháyad in cháron ajzá ko auwal ķhúb kúṭke bárík karke milá lete the.

Sab barábar hon. Jis Ịbrání ịbárat ká yih tarjuma hai, us ke lugwí mạne namkín karne ke bhí hain, lekin yih mạne yahán durust nahín ho sakte. Namak ká istiạmál unhín nazránon men hotá thá jo kháne kí qism se hote the. Yúsifus likhtá hai ki Haikal kí ķhushbú 13 ajzá se bantí thí, lekin wuh yih nahín batátá ki wuh ajzá kyá the, Maimonides ne un kí ek fihrist dí hai. Kyá ạjab hai ki bạd ko us kí tarkíb men kuchh tagaiyur ho gayá ho.

36. Kuchh lobán kúṭkar shahádat ke sandúq ke sámhne parde ke báhar sone kí qurbángáh ke pás jaláne ko rakhá játá thá, (6 áyat kí aur 40: 20 kí sharh dekho.) Yih bát qábil i liház hai ki jo ķhushbú sandúq ke sámhne rakhí játí thí use "be niháyat" pák kahá hai, aur tel ko sirf pák likhá hai.

37, 38. Dekho áyat 32, 33, yih pák ķhushbú tel kí tarah mábạd men ķhása Yahowáh ke liye rakhí játí thí.

IKTI'SWA'N BAB.

Bazil'iel aur Ahtiyáb kí talabí.

(1-11; 35: 30-35.)

2-6. Bazilliel aur Ahtiyáb ke buláe jáne men sarásar tạlím nikaltí hai. Jo jo kám unhen karná the, un sab kí bit-tafsíl hidáyat kí gaí hai. Qúwat i íjádí aur jibillí shauq ke ạmal kí kuchh zarúrat na thí. Ķhudá ne ķhud nám ba nám peshe muqarrar kar diye the aur har peshawar ko Rúh i Quds se apne peshe ká kám chaláne kí qudrat atá húí thí, (Dekho Sharh 28: 3.) Mihnat aur koshish aur ittifáq se jo kám kiyá játá hai, us ká anjám baķhair hotá hai

3. *Rúh-ulláh.*—Yạne Elohem kí rúh.

Hikmat.—Jis Ịbrání lafz ká tarjuma "hikmat" húá hai, us ke masdar ke mạne insáf aur faisala karne ke hain. Pas yih lafz jáme us dánishmandí ko hai jo hákim kí hukúmat ke (2 Sal. 14: 20; Yas. 19: 11,) aur nabí kí nubúwat ke (Hiz. 28: 3, 4: Dán. 5: 11,) munásib hotí hai. Is ke ạmm mạne ạlá martabe kí zihní liyáqat ke hain. (Aiy. 9: 4; 11: 6; 12: 12; 15: 8,) aur is maqám par yih mạne hain ki kisí taur ká kám ho, us men ạlá sifat kárígarí kí páí jáe, (Ķhur. 28: 3; 31: 6, 35: 10, 25, 26, 31, 35; 36: 1, 2 wag.)

Fahmíd.—Qúwat i mudrika murád hai.

Ilm.—Yạne tajruba aur hálát se waqfiyat.

Har tarah kí hunarmandí men—Na faqat zihní liyáqat yạne hikmat o fahmíd o ịlm men, balki dastkárí kí dastgáh men bhí.

tarah kí hunrmandí men, Rúh Ulláh se bhar diyá.

4 Tá ki ustádí kámon ko íjád kare, aur sone, aur rúpe, aur pítal ke kám kare.

5 Aur jawáhir ko kanda ka-re, tá ki unhen jare, aur lakrí ko taráshe, ki jis se sab tarah kí kárígarí ká kám howe.

6 Aur dekh, Main ne Ahli-áb ko, jo Akhisamak ká beṭá, aur Dán ke firqe men se hai, us ká sáthí kar diyá: aur main ne sab roshan-zamíron ke dil men hikmat rakhí, ki sab kuchh jo main ne tujhe farmáyá hai, banáwen;

7 Yạne, jamáạt ká ķhaima, aur shahádat ká sandúq, aur kafáragáh, jo us par hai, aur sab bartan ķhaime ke.

8 Aur mez aur bartan us ke, aur shamạdán ķhális sone se, aur sab zurúf us ke, aur qur-bángáh baķhúr kí,

9 Aur qurbángáh soķhtaní qurbání kí, aur sab zurúf us ke, aur hauz, aur kursí us kí.

10 Aur libás ịbádat ká, aur muqaddas libás Hárún káhin ke liye, aur libás us ke beṭe ká, káhin hone ke liye.

11 Aur malne ká tel, aur maqdis ke liye ķhushbúdár ba-ķhúr: jaisá ki main ne tujh ko hukm kiyá, waisá hí we sab kuchh banáwenge.

12 ¶ Phir Ķhudáwand ne

4. *Táki ustádí ke kámon ko íjád kare.*—Is amr kí ham káfí wajah páte hain, ki Bazilliel ká dádá Húr wuhí shaķhs thá jis ne Bazilliel kí laṛáí men Rafídím ke maqám par Músá ke háth uṭháne men Hárún kí madad kí thí (Ķhur. 17: 10.) Aur jab Músá pahár par thá, to wuh Hárún ke sáth logon ke hál kí nigrání kartá thá, (Ķhur. 24: 14.) Yúsifus kahtá hai ki Bazilliel Mariyam ká ķháwind thá. Bahar hál is men shakk nahín ki wuh Músá ká koí rishtadár thá. Dhát aur patthar aur lakṛí kí ķháss kárígarí, aur attár ke hunar se, mamsúh karne ká tel aur baķhúr banáná bhí usí ke zimme thá, (37: 2.) Bazliel ko kull kárígarion men dastgáh thí lekin kanda-kárí aur naqqáshí ká kull kám Ahtiyáb ke mutaạlliq thá, (35: 35; 38: 23.)

6. *Sab roshan-zamíron.*—(28: 3) dekho.

8. *Mez aur bartan us ke.*—(25: 23-30.)

Shamạdán ķhális sone se.—(25: 31-40.)

Qurbángáh baķhúr kí.—30: 1-10.)

9. *Aur qurbángáh soķhtaní qurbání kí.*—(27: 1-8.)

Hauz—(30: 17-21.)

10. *Aur libás ịbádat ká.*—Sardár Káhin ke ụhde kí ķháss poshák. Tínon qism kí poshák jis ká zikr is áyat men hai, sirf Ịbádat-ķháne ke wáste makhsús thí. (1.) Sardár Káhin kí ụmda o árásta hukúmat ká libás (dekho 28: 6-38: 39: 1.) (2.) Muqaddas pairáhan sufed kattán ká, Sardár Káhin ke liye, mazhabí rasmiyát men pahinne ko, (dekho Ahb. 16: 4; Ķhur. 28: 39.) (3.) Káhinon ke liye sufed kattán ká libás pák makán men ịbádat karne ke liye, (28: 40, 41) Is áyat ke muháware par liház karne se aur 39 báb 1 áyat ke sáth use muqábala karne se yih taạjjub mạlúm hotá hai ki koí shubha is ịbárat ke mạne par wárid ho. Lekin bạz Yahúdí ạlim yih qiyás karte hain ki yahán paṭka e mazkúra e Gin 4: 6-11 wag. murád hai, aur hamáre yahán ke mutarajjimín ká ķhiyál bhí kuchh aisá hí záhir hotá hai. Lekin in tarjumon men koí kisí riwáyat par mabní nahín hai.

Sabt ká qánún i Tạzírí, 12-17 (35: 2, 3.) Chauthe hukm men sabt ke mánne kí nisbat logon ke dilon se Ķhudá ne ķhitáb kiyá hai (20: 8.) Aur

Músá se ham-kalám hoke kahá,

13 Tú baní Isráel ko farmá, aur un ko kah, ki Tum mere sabton ko máno; is liye ki yih mere aur tumháre darmiyán tumháre qarnon men nishání hai, tá ki tum jáno ki main Khudáwand tumhárá pák karnewálá hún.

14 Pas tum sabt ko máno, is liye ki wuh tumháre liye muqaddas hai; jo koí us ko pák na jáne, wuh zarúr már ḍálá jáwe: jo us men kuchh kám kare, wuh apní qaum se kaṭ jáe.

15 Chha din kám karná; lekin sátwán din árám ke liye sabt hai, wuh Ḳhudáwand ke liye muqaddas hai: pas jo koí roz i sabt ko kám kare, wuh zarúr már ḍálá jáe.

16 Pas, baní Isráel sabt ko mánen, aur use apní pusht dar pusht, ạhd i abadí jánke, us men árám karen.

17 Mere aur baní Isráel ke darmiyán yih ạlámat i abadí hai: is liye ki chha din men Ḳhudáwand ne ásmán aur zamín ko paidá kiyá, aur sátwen din árám kiyá, aur tázadam húá.

18 ¶ Aur Ḳhudáwand ne, jab Músá se koh i Síná par apná kalám tamám kar chuká, shahádat kí do lauhen dín, aur we sangín lauhen Ḳhudá kí unglí se likhí húí thín.

XXXII BA'B.

1 AUR jab logon ne dekhá

is jagah is ke zikr se yih ittilạ́ maqsúd hai ki is ká toṛná sangín jurm hai. Lekin in áyát ke mazmún ko 35 báb ke shurụ́ men muqarrar láne se gálib mạlúm hotá hai (jaisá ki bahut se mufassirín ká ḳhiyál hai) ki ḳhaime kí tạmír ke sáth sazá ká hukm ba nazar is ihtiyát ke thá ki mabádá ḳhaime ke kám kí sargarmí men sabt ke Sharạí qánún kí tạmíl se gáfil ho jáwen. Músá ko yih hukm ạin un hidáyát ke bạd milá thá jo Koh i Síná par kám ke báre men kí gaí thín.

13. *Mere aur tumháre darmiyán tumháre qarnon men nishání ho.*—(Áyat 17; Hiz. 20: 12, 20; dekho sharh Ḳhur. 20: 8)

14. *Már ḍálá jáwe.*—Jo ádmí sabt ke roz lakṛí baṭortá, us kí nisbat is qánún par bahut jald ạmal kiyá játá thá, aur sazá e maut patthráo se dí játí thí, (Gin. 15: 35.)

Wuh apní qaum se kaṭ jáe.—Is se sangsár karne kí wajah sáf nikaltí hai, aur mạlúm hotá hai ki yih áyat donon ịbáraton ká yạne ki "apní qaum se kaṭ jáe aur már ḍálá jáwe" farq batlátí hai, kyúnki jo shaḳhs apní qaum se ḳhárij húá, wuh goyá qusúr ke báịs Ḳhudá ke ạhd se ḳhárij húá, aur Sharíạt i Iláhí ká muḳhálif ṭhahrá, (Ahb. 18: 29.) Aise jurm par, agar wuh jurm qaum ke nafạ aur aman men muḳhil hai (jaisá ki sabt ke na mánne kí súrat men thá) sarkárí taur par sazá e maut ho saktí hai.

17. *Táza dam húá.*—Asl ịbárat ke lafzí mạne hain "us ne dam liyá" (23: 12 ko 2 Sam. 16: 14 se muqábala karo.) Ḳháliq kí nisbat aise muháware kí istiạmál ki aur kahín *aur* nahín áyá hai, ạjíb hai.

18. Bạd iḳhtitám i hidáyát mutaạlliq tạmír i ḳhaima aur us ke lawázimát ke, patthar kí mezen jo Ạhd i Iláhí ke izhár ke liye thín, aur jo, jab ki kafáragáh se ḍhánkí gaí thín to mạbúd ke mạne batlátí thín, Músá ko wạde ke bamújib ạtá kí gaín, (24, 12; 32, 15, 16.) Ḳhaime kí tạmír ke mutaạlliq hálát yahán se chhúṭ gae hain aur 35 báb 1 áyat se phir shurụ́ hote hain.

BA'BEN 32-34.

Sone ká bachhṛá Ạhd—Mezen ṭúṭkar phir banín. Ḳhaime kí tạmír ke ahwál mundarjae báb 35 ko qabl ke bayán se is qadar munásabat hai ki tínon bích ke bábon ko judá qiyás karná yaqíní hai. Agar 34 bát se isí qism ke thoṛe se ahwál par liház kiyá jáwe, to hamáre is qiyás ko gúná qúwat ho játí hai. (Dekho 34: 12-27.) Lekin is qiyás se tínon bábon ke musannafae Músá hone men kuchh shubha nahín wárid hotá. Ḳháss wáqiạ́t mundarjae har sih abwáb ba tartíb i waqt hain, lihází táríḳhí wáqiạ́t hone kí haisiyat se munásib muqám par wáqị húe hain.

Sone ká bachhṛá. 32, 1-6. Logon ke ímán men ḳhalal i ạzím paṛ gayá thá aur Ḳhudáe nádída kí haqíqat ko achchhí tarah pahcháne bhí nahín the. Músá kí muddat kí ạdam maujúdagí se máyús hokar sochne lage ki us ne hamen dhokhe men ḍálá hai, aur beshak paháṛon kí "dhadhaktí" ág men barbád karne ko láyá thá. (24: 15-18.) Is sabab se un ke dilon men wahmámez andeshe guzre aur us qism kí butparastí men jis se ḳhúb wáqif the, mubtila ho gae, (Dekho Sharh áyat 4.) In hálát kí muḳhtasar Músá ne bạd azín logon ko sunáí hai. (Ist. 9: 8-21, 25-29; 10: 1-5, 8-11.) Lekin baṛe taạjjub kí bát hai ki Yúsifus sharíạt ke ahwál men aise saḳht ilhád ká kuchh zikr nahín kartá, agarchi itná likhtá hai ki Músá dobára paháṛ par gayá aur tajdíd i ạhd kí, ki ímándári se pák nawishton kí pairawí kartá rahegá. Philo ne bachhṛe ke zikr men likhá hai ki wuh Misr kí but-parastí kí taqlíd thí, lekin wuh is ko bilkull qalam-andáz kar gayá hai ki Hárún is gunáh men sharík thá.

1. *Hárún ke pás.* Músá kí ạdammaujúdgí men ḳháss iḳhtiyár Hárún aur Húr ko thá, (24: 14.)

ki Músá paháṛ se utarne men derí kartá hai, to we Hárún ke pás jamạ húe, aur use kahá, ki Uṭh, hamáre liye mạbúd baná, ki hamáre áge chalen; kyúnki yih mard Músá, jo hamen Misr ke mulk se nikál láyá, ham nahín jánte, ki use kyá húá.

2 Hárún ne unhen kahá, ki Zewar sone ke, jo tumhárí joruon aur tumháre beton aur tumhárí betíon ke kánon men hain, toṛ toṛke mujh pás láo.

3 Chunánchi sab log sone ke zewar, jo un ke kánon men the, toṛ toṛke Hárún ke pás láe.

4 Aur us ne un ke háthon se liyá, aur ek bachhṛá ḍhálkar us kí súrat hakkák ke hathiyár

Hamáre liye mạbúd baná. Chúnki Ịbrání lafz Elohem ba sígae jamạ hai, is sabab se us ká tarjuma "mạbúd" ba sígae jamạ durust hai. Lekin kuchh zurúr nahín hai ki mạnon men jamíạt ho, is wáste yih lafz haqíqí mạbúd yạne Ḳhudá ke liye ba-manzile ism I ạ́mm ke istiạmál kiyá játá hai, (Paid. 1: 1 wg. aur Sharh 21: 6.) Yahán chúnki wahdat murád hai, is sabab se is ká tarjuma wáhid honá cháhiye. Yih záhir hai ḳi Isráelí kisí mahsús mạbúd ke talabgár the.

2. *Kánon men toṛ toṛke mujh pás láo.* Yih bahut purání ráe hai ki Hárún ne apní razámandí se logon ke lago iráde ko nahín púrá kiyá, balki jab un ke isrár se tang á gayá, to us ne ba-ummaid un ke band karne ke aisí chíz talab kí jis ká dená, wuh apne zihn men samajhtá thá ki hargiz gawárá na karenge. Agar farz kar liyá jáwe ki Hárún ká yih manshá na thá aur us ne yih kám ḳhushí se nahín kiyá thá, to ham kahte hain ki us ne logon ke mazhabí josh ká galat andáza kiyá ki sab ne fauran qurbání chaṛháí, (Áyat 3.) Bahar hál Hárún ká zuạf i ímán ụzr ke láiq nahín thá, is sabab se Músá kí shafáạt us ke haqq men niháyat zurúr thí, (Ist. 9: 20.) Hasb i riwáyat i Yahúd mundarjae Targum i hál ek ụzr Hárún kí nisbat yih hai ki wuh apne iḳhtiyár ke sharík Húr ko (24: 14,) logon ke háth se maqtúl dekhkar ḳháif ho gayá thá. Logon ne Húr ko isí sabab se már ḍálá thá ki us ne but-parastí ke muạ́male men un se muqábale kí jurat kí thí.

4. *Aur us ne un ke háthon se liyá aur ek bachhṛá ḍhálke.* Is maqám kí Ịbrání kisí qadar mushkil hai. Hál

se durust kí; aur unhon ne
kahá, ki Ai Isráel, yih tumhá-
rá mabúd hai, jo tumhen Misr
ke mulk se nikál láyá.
5 Aur jab Hárún ne yih
dekhá, to us ke áge ek qurbán-
gáh banáí; aur Hárún ne yih
kahke manádí kí, ki Kal Khu-
dáwand ke liye íd hai.
6 Aur we subh ko uthe, aur
sokhtaní qurbáníán charháín,
aur salámatí kí qurbáníán guz-
ránín, aur log kháne píne ko
baithe, aur khelne ko uthe.
7 ¶ Tab Khudáwand ne Mú-
sá ko kahá ki Utar já, kyúnki
tere log jinhen tú Misr ke mulk
se chhurá láyá, kharáb ho gaye
hain:
8 We us ráh se, jo main ne

ke aksar nukta-chín is tarjume ko pasand karte hain ki us ne wuh soná un ke háthon se liyá aur ek thaile men jama karke, us ká ek bachhrá dhálke banáyá. Mutarajimín ibárat i mazkúr ke juzw i ákhir ke yih mane lete hain ki us ne soná lekar ek shakl banáí aur hakkákí ke amal se us shakl ko bachhre kí súrat par durust kiyá.

Bachhrá dhá'ke. Isráelí Misríon kí gáo-parastí se khúb wáqif the, balki bahuteron ne Heliyápolis ke nazdík sarzamín i Jashn kí hudúd par Nevis kí rasmiyát dekhí hongí, aur shahr i Memfus ke Apis mabúd ke mashhúr rasmiyát se bhí ná-wáqif na honge. Yih to sáf likhá hai ki Baní Isráel ne asírí ke aiyám men Misr kí but-parastí ikhtiyár kar lí thí, (Yush. 24: 14; Hiz. 20: 8; 23: 3, 8.) Yahúdíon kí niháyat purání riwáyat se sábit hotá hai ki sone ke bachhre kí asliyat Misr se hai, Yaqín hai ki in logon men but-parastí ká mailán Misríon se pahunchá, magar us but parastí ke mailán ke sáth yih wasf bhí thá ki jo haqíqat un ke báp dádon se unhen pahunchí thí, wuh is waqt qáim thí. Pánchwín áyat se malúm hotá hai ki Hárún ne bachhre ko goyá Yahowáh ká náib qarár diyá jo yih kahá ki "kal Khudáwand ke liye Íd hai." Yih bát liház ke qábil hai ki Baní Isráel ne zinda Nawis yá Apis ko kisí kháss nám se nahín pújá, balki jánwar mazkúr kí sone kí múrat ko pújá. Kuchh ajab nahín ki Misr ke panditon ke poshída khiyál jo bail kí nisbat the, Baní Isráel ke dilon men jáguzín húe hon, aur Baní Isráel ne un khiyálon ko Khudáwand Khudá kí nisbat istiamál kiyá ho, jis ne fil-haqíqat unhen Misríon ke panje se chhuráyá thá. Pas is súrat men we murtakib shirk yane is gunáh ke na húe ki unhon ne dúsrá mabúd ikhtiyár kiyá, balki un ká qusúr is men thá ki unhon ne us ke liye súrat banáí jis kí koí súrat nahín ho saktí. Yih bát ki Yarúbiám ke bachhron men aur in men kámil mushábahat thí, is ibárat ke mukarrar áne se sáf záhir hai ki "jo tujh ko Misr kí sarzamín se nikál láyá." (1 Sal. 12: 28)

Yih tumhárá mabúd hai. (Dekho Sharh áyat 1.)

5. *Kal Khudáwand ke liye Íd hai.* (Sharh áyat 4.)

6. (1 Qur. 10: 7 dekho.) Hengstinberg aur Kurtz aur aur sáhibon ne is mazmún se ki "log kháne píne ko baithe aur khelne ko uthe" Misr ke kháss dastúrát se jin ká zikr Herodotus ne apní kitáb men kiyá hai, munásabat aur mumásalat sábit kí hai, lekin ai-e dastúrát aur tamáshe qadím but-paraston men niháyat murawwij ho rahe the, kuchh Misríon se un kí khusúsiyat na thí.

Músá kí ázmáish ba wajah paigambar hone ke. 7-35.—Jo kám Músá kí supurdagí men thá, ab us men us kí ímándárí kí ázmáish kí játí hai. Khudá ko yih záhir karná maqsúd thá, ki áyá Músá apne jáh o jalál ko azíz jántá hai yá jo qaum us kí supurdagí men hai, un kí muhabbat ko azíz rakhtá hai aur áyá Músá ko yih manzúr hai ki khud ek barí qaum ká ban baithe yá Khudá ká jo wada tamám guroh i Isráel ke haqq men hai, us kí takmíl kare. Jis tarah Abirahám kí ázmáish se yih maqsúd na thá ki Khudá ko yaqín ho jáwe, ki jis shakhs ko main ne apní khidmat ke liye pasand kiyá hai, wuh sachchá aur rástbáz hai

unhen farmáí, jald phir gaye
hain: aur unhon ne apne liye
dhálá húá bachhrá banáyá, aur
use pújá, aur us ke liye qurbání
zabh karke kahá, ki Ai Isráel,
yih tumhárá mabúd hai, jo
tumhen Misr ke mulk se chhu-
rá láyá.
9 Phir Khudáwand ne Mú-
sá se kahá, ki main is qaum ko
dekhtá hún, ki ek gardan-kash
qaum hai.
10 Ab tú mujh ko chhor, ki
merá gazab un par bharke, aur
main unhen bhasam karún, aur
main tujh se ek barí qaum ba-
náúngá.
11 Tab Músá ne Khudá-
wand apne Khudá ke áge min-
nat karke kahá, ki Ai Khudá-
wand, kyún terá gazab apne
logon par, jinhen tú shahzorí
aur zabardastí ke sáth Misr ke
mulk men se nikál láyá, bha-
raktá hai?
12 Kis liye Misrí bolen, aur
kahen, ki Wuh un ko yahán
se badí ke liye nikál le gayá,
tá ki un ko paháron men már
dále, aur un ko rú e zamín par
se halák kare? Apne gazab ke
bharakne se báz rah, aur apne
logon ko badí pahuncháne se
phir já.
13 Tú Abirahám, aur Izháq,
aur Isráel apne bandon ko yád
kar, jin se tú ne apní hí qasam
khái, aur un se kahá, ki Main
tumhárí nasl ko ásmán ke táron
kí mánind barháúngá, aur yih
sárá mulk jis ke haqq men
main ne kahá, so main tumhá-
rí nasl ko bakhshúngá, ki abad
tak us ke málik hon.
14 Tab Khudáwand ne us
badí se, jo cháhá thá, ki apne

yá nahín; balki maqsúd yih thá ki Abirahám ká ímán is bát ke jánne se ki Khudá ne mujhe buráíon se bachne kí qudrat ináyat kí hai, khud mazbút ho jáe. Músá kí is ázmáish men aur hamáre Munjí kí ázmáish men jo shaitán ne kí thí, mánindiyat páí játí hai. (Matí 4: 8-10.) Músá kí ázmáish do tarah se húí; *Awwal*. Jab ki wuh pahár par thá, aur Khudá ne baní Isráel ke gumráh hone kí use khabar dí thí, to us ne us buzurgí ko jo Khudáe Taalá ne use atá karne ká wada farmáyá thá, manzúr nahín kiyá, balki apní qaum kí bakhshish cháhí. Lekin yih sab muámala rúhání taur par yane dil hí men guzrá; ba záhir koí wáqia pesh nahín áyá. Aur isí sabab se us kí shafáat ká koí jawáb use nahín milá, (Dekho Sharah i Áyat 14.) Lekin jab dúsrí bár bad azán ki azáb i Iláhí ziddí butparaston par názil ho chuká thá, us ne logon kí harakat ba chashm khud dekhín; tau bhí na faqat un kí sifárish hí kí, balki un ke bacháne ko apní ján dene men bhí dareg nahín kiyá (Áyat 2.) Ba Khudá ádmíon ke dilon ko Khudá kí taraf se aisí madad pahunchtí rahtí hai, ki dunyáwí musíbaton ká sámhná karne se nahín darte hain. Agar in áyát ká mazmún kisí parhnewále ko ná-munásib yá muglaq malúm ho, to use cháhiye ki mukarrar sih karrar parhkar rúhání tajrube se us ke matlab ko khole. Inhín hálát ke sáth ek aur mauqe par jahán ki likhá hai ki logon ne das jásúson se khabar pákar bagáwat ikhtiyar kí thí, Músá kí ímándárí kí ázmáish ká zikr isí tarah áyá hai. (Gin. 14: 11-23.)

10. *Ab tú mujh ko chhor.*—Lekin Músá ne Khudáwand ko nahín chhorá. Us ne Yaqúb kí tarah saí kí aur usí kí tarah jab tak barakat hásil na kar lí, na chhorá. (Paid. 32: 24.)

12. *Apne gazab ke bharakne se báz rah, aur apne logon ko badí pahuncháne se phir já.*—(Dekho Sharah áyat 14.)

13. Dekho Paid. 15: 5-18; 22: 17; 32: 12.

14. *Tab Khudáwand ne us badí se jo*

logoṉ se kare, pachhtáyá.
15 ¶ Aur Músá phirkar pa-
háṛ se utar gayá, aur shahádat
ke donoṉ taḳhte us ke háth meṉ
the; we taḳhte likhe húe the,
donoṉ taraf idhar aur udhar
likhe húe the.
16 Aur we taḳhte Ḳhudá ke
kám se the, aur jo likhá húá,
so Ḳhudá ká likhá húá, aur un
par kanda kiyá húá thá.
17 Aur jab Yashú ne logoṉ
kí áwáz, jo pukár rahe the,
suní, to Músá se kahá, ki Lash-
kargáh meṉ laṛáí kí áwáz hai.
18 Músá bolá. Yih to na
fath ke shor kí áwáz, na shikast
ke shor kí áwáz hai; balki gá-
ne kí áwáz maiṉ suntá húṉ.
19 ¶ Aur yúṉ húá, ki jab
wuh lashkargáh ke pás áyá,
aur bachhṛá, aur rág nách de-
khá, tab Músá ká gazab bhaṛká
aur us ne taḳhte apne háthoṉ
se phenk diye, aur paháṛ ke
níche toṛ ḍále.
20 Aur us ne us bachhṛe ko,
jise unhoṉ ne banáyá thá, liyá,
aur us ko ág se jaláyá, aur
pískar ḳhák sá banáyá, aur us
ko páni par chhiṛakkar baní
Isráel ko piláyá.
21 Aur Músá ne Hárún ko
kahá, ki in logoṉ ne tujh se kyá

cháhtá thá ki apne logoṉ se kare, pachh-táyá.—Is meṉ us wáqie ká bayán hai jo Músá ko us waqt tak nahíṉ záhir húá thá jab tak ki us ne paháṛ se utarkar ba chashm i ḳhud logoṉ kí gumráhí na dekhí aur magfir.t na cháhí (30-34.) Us waqt use is amr ká yaqín diláyá gayá ki Ḳhudáwand kí muhabbat apne qadím logoṉ par hamesha rahegí. Kutub i Muqaddasa ke muháware meṉ Ḳhudá kí nisbat pachhtáne ká lafz is liye likhá hai ki Ḳhudá kí muáf karnewálí muhabbat us ke azáboṉ ko ṭál detí hai. (2 Sam. 24: 16; Yúel 2: 13; Yúnáh 3: 10. wg.) Yá is sabab se ki jab ádmí saḳht gunáh ke báis us kí rahmat se máyús ho játá hai, to us waqt Ḳhudá us par rahm kartí hai. (Paid. 6: 6; 1 Sam. 15: 35. wg.) Azadí o abadí Báp ká gussa o muhabbat donoṉ ek hí haiṉ, go hamárí jismání áṉkh ko donoṉ ek dúsre ke ḳhiláf malúm hote haiṉ. Jab ádmí ká dil gaflat se bedár hotá hai, to use táib honá kahte haiṉ, aur jab apne gunáh ko pahchántá hai; tab hí se use Ḳhudá kí baḳhshish bhí nasíb hotí hai. Pas is muháware ke yihí mane haiṉ, ki Ḳhudáe Taalá ne ba wasf saḳht bad amalí ke gunahgároṉ kí taraf tawajjuh farmáí, aur Músá kí nigáh meṉ Ḳhudá ká pachhtáná goyá táib gunahgároṉ ke liye magfirat ká mújib malúm húá; aur aisá záhir húá ki goyá logoṉ kí ḳhatáoṉ ká kafára hai.

17, 18. *Aur jab Yashú ne logoṉ kí áwáz jo pukár rahe the wg. suní.*—Logoṉ ke gumráh hone kí ḳhabar jo Ḳhudá ne dí thí, us se Músá ne Yashú ko nahíṉ muttala kiyá, balki faqat un ke shor o gul se dil ká ḳhiyál durust kiyá.

19. *Jab wuh lashkargáh ke pás áyá aur bachhṛá aur rág nách dekhá wg.*—Harchand ki Músá ko paháṛ hí par kashf se malúm ho gayá thá, lekin jab us ne bachhṛá dekhá, to us ká haqq ba jánib gussa iḳhtiyár se báhar ho gayá.

20. *Aur us ne us bachhṛe ko jise unhoṉ ne banáyá thá, liyá, wag.* Aisá qiyás karná kuchh zarúr nahíṉ, ki wáqia mundarja e áy.t i házá ba tartíb i waqt hai. Is ke waqú meṉ kuchh arsa zarúr sarf húá hogá. Kyá ajab hai, ki Hárún ko malámat karne ke bad wáqi húá ho. Músá ne us bachhṛe ko ág meṉ ḍálkar jaláyá, aur pískar rákh kiyá, aur us rákh ko kisí nahr meṉ bahá diyá. (Istis. 9, 21:) aur phir Isráelíoṉ ko hukm kiyá, ki us nahr ká pání píeṉ. Is meṉ shakk nahíṉ ki yih fial Músá kí taraf se is amr ká nishán thá, ki mabúd i bátil mahz be-haqíqat hai, aur goyá we apne gunáh pí gae.

21. *In logoṉ ne tujh se kyá kiyá, ki*

kiyá, ki tú un par aisá baṛá
gunáh láyá?
22 Hárún ne kahá, ki Mere
Ḳhudáwand ká gazab na bhaṛ-
ke; tú is qaum ko jántá hai, ki
badí kí taraf máil hai.
23 So unhoṉ ne mujhe ka-
há, ki Hamáre liye ek mabúd
baná, jo hamáre áge chale; ki
yih mard Músá, jo hameṉ
Misr ke mulk se chhuṛá láyá,
ham nahíṉ jánte ki use kyá
húá.
24 Tab maiṉ ne unheṉ kahá,
ki Jis kisí ke pás soná ho, wuh
toṛ láwe; unhoṉ ne mujhe di-
yá, aur maiṉ ne use ág meṉ
ḍálá; so yih bachhṛá niklá.
25 ¶ Aur jab Músá ne logoṉ
ko dekhá, ki we be-qaid ho
gaye, ki Hárún ne unheṉ un
ke muḳhálifoṉ ke rúbarú, un
kí ruswáí ke liye be-qaid kará-
yá thá.
26 Tab Músá lashkargáh ke
darwáze par khaṛá húá, aur
kahá, Jo Ḳhudáwand kí taraf
ho, so mere pás áwe. Tab sab
baní Láwí us pás jama húe.
27 Aur us ne unheṉ kahá,
ki Ḳhudáwand Isráel ke Ḳhu-
dá ne farmáyá hai, ki Tum
meṉ se har mard apní kamar
par talwár báṉdhe, aur ek
darwáze se dúsre darwáze tak
tamám lashkargáh meṉ guzarte
phiro, aur har mard tum meṉ
se apne bháí ko, aur har ek
ádmí apne dost ko, aur har ek
ádmí apne qaríb ko, qatl kare.
28 Aur baní Láwí ne Músá
ke kahe ke muwáfiq kiyá;

tú un par aisá baṛá gunáh láyá. Músá baṛí taan ke sáth Hárún se púchhtá hai, ki kyá logoṉ ne tujhe is amr i qabíh ke irtikáb par majbúr kar diyá thá?

Mere Ḳhudáwand. Yih bát liház ke qábil hai, ki Hárún ne is waqt kis tazím se Músá se arz kí. Jis taur se us ne logoṉ kí ádatoṉ ká hál bayán kiyá, aur *aur* jo kuchh kahá, us se aisí ájizí pái játí hai, jaise zaíf ul ímán kí ḳhushámad kí bátoṉ meṉ hotí hai.

25. *Be-qaid.* Yane be-hayá o be-ímán ádmí. Yihí mane Septuagint aur Ankelas aur Suryání aur taqríban kull mustanad riwáyát ke mutábiq haiṉ.

Muḳhálifoṉ ke rúbarú un kí ruswáí. (Zab. 44: 13; Ist. 28: 37; Zab. 79: 4.)

26-29. *Tab sab baní Láwí us pás jama húe.* Baní Láwí yane Músá ke guroh ke log us ke buláte hí phir áe, aur Ḳhudá kí taraf se jang karne ko ámáda ho gae. Is meṉ kuchh shubha nahíṉ ki 3 hazár jo qatl kiye gae the, wuh wuhí log the, jinhoṉ ne Músá kí muḳhálafat par isrár kiyá thá. Aur yih bhí qiyás cháhtá hai, ki sháyad yih wuh log hoṉ jinhoṉ ne bachhṛe kí ḳhák chhiṛká húá páni, burá jánkar píne se inkár kiyá ho. (20 áyat.) Is qisse ká mazmún aise qiyás ká máni hai, ki Láwíoṉ ne be-dardí o be-rahmí kí ráh se ná-haqq yih qatl kiyá thá. Auwal to Músá ne yih kahkar ki jo Ḳhudáwand kí taraf ho, so mere pás áwe, unheṉ amán dí thí. Jo log talwár chaláne ko mustaid the, un ko hidáyat húí thí, ki kisí qaríb rishtadár aur dost ko zinda na chhoṛeṉ. Is se sáf záhir hai, ki jin ke qatl karne ko hukm diyá gayá thá, wuh wáqi meṉ chál o chalan ke liház se wájib ul qatl the. Agar aisá na hotá, to jo log Ḳhudá kí taraf the, unheṉ baham-dígar muqábala karná paṛtá. Yih kalám niháyat sáda aur jurat ká hai. Kisí iatiráz kí yaháṉ gunjáish nahíṉ hai. Kalám i Iláhí meṉ yih bát nahíṉ hai, ki jaháṉ kahíṉ kisí ko zarí bhí iatiráz kí gunjáish ho, us ká dafa daḳhl hotá jáe. Isí sabab se jo log rúháni áṉkhoṉ ko paṭṭí lagákar taassub kí ráh se iatiráz nikálná

chunánchi us din logoṉ meṉ se
qaríb tín hazár mard máre paṛe.
29 Aur Músá ne kahá, ki
Áj Ḳhudáwand ke liye apne
taíṉ maḳhsús karo, har ek
mard apne beṭe aur apne bhái
par hamla karke, tá ki wuh
tumheṉ áj hí barakat dewe,
aur áj apne úpar barakat láo.
30 ¶ Aur dúsre din subh ko
yúṉ húá, ki Músá ne logoṉ se
kahá, ki Tum ne baṛá gunáh
kiyá, aur ab maiṉ Ḳhudáwand
ke pás úpar játá húṉ : ki shá-
yad, maiṉ tumháre gunáh ká
kafára karúṉ.
31 Chunánchi Músá Ḳhu-
dáwand ke pás phir gayá, aur
kahá, ki Háe, in logoṉ ne baṛá
gunáh kiyá, ki apne liye sone
ká mạbúd banáyá.
32 Aur ab, kásh ki tú un ká
gunáh mụáf kartá—magar na-
híṉ to, maiṉ terí minnat kartá
húṉ, ki mujhe apne us daftar
se, jo tú ne likhá hai, meṭ de.
33 Aur Ḳhudáwand ne Mú-
sá se kahá, ki Jis ne merá gu-
náh kiyá hai, maiṉ usí ko apne
daftar se meṭ dúṉgá.
34 Aur ab rawána hoke lo-
goṉ ko, jaháṉ maiṉ ne tujhe
kahá hai, le já: dekh, merá
firishta tere áge chalegá ; lekin

---

cháhte haiṉ, un ko mauqạ mil játá hai.

29. *Ki áj Ḳhudáwand ke liye apne taíṉ maḳhsús karo.* Asl Ịbrání ke yih yaqíní mạne haiṉ, jo is áyat ke mazmún se mạlúm hote haiṉ. (Dekho, Ahb. 8: 22, 27.) Aur niháyat ụmda sanad hamáre is mạne kí muaiyid hai. Baní Láwí áp ko ḳháss taur par Ḳhudá ká banda aur ḳhádim sábit karná cháhte the. Un ko yih ḳhiyál thá, ki hamárá ḳhándán Ḳhudá ke ịbádat-ḳháne kí ḳhidmat ke wáste maḳhsús hai. Hukm i Iláhí kí bajá-áwarí meṉ, go wuh hukm kaise hí qaríb rishtadár par muassir ho, ján se dareg na karná cháhiye. (Ist. 10 : 8.) Kurtz sáhib Targuman ke tarjume ko iḳhtiyár karke yih qiyás karte haiṉ, ki Baní Láwíoṉ ko yih hukm húá thá, ki jis ḳhún ke baháne kí hidáyat hai, us ke kafáre ke wáste qurbángáh par qurbáníáṉ chaṛháweṉ. Lekin yih mạne Ịbrání ịbárat ke matlab se muwáfiq nahíṉ haiṉ : balki yih ek ḳhiyál muhál hai, ki jo amr ba ittibạ i hukm i Iláhí húá ho, us ke liye kafáre kí zarúrat ho. Albatta yih qarín i qiyás hai, ki gunáh ke liye qurbáníáṉ chaṛhái gaí hoṉ. Lekin yih qiyás ab tak kisí ne záhir nahíṉ kiyá hai. Is wáste andesha hai, ki aisá iftirá kahíṉ bidạt na ho.

31. *Ḳhudáwand ke pás phir gayá.* Yạne phir paháṛ par chaṛh gayá.

32. *Aur ab kásh ki tú un ká gunáh mụáf kartá.* Is tarah ká muháwara jis ká natíja nikálná paṛhnewále ke zihn par chhoṛá gayá hai. Dán. 3 : 15 ; Lúqá 13 : 9, 19, 42 ; Yúh. 6 : 62 ; Rúm. 9, 22 meṉ maujúd hai. Isí qism ká ḳhiyál Rúm. 9 : 3 meṉ hai. Jo shaḳhs Músá kí aur muqaddas Púlus kí mánind apní himmat ko logoṉ ke liye is qadr masrúf kar de ki ján dene meṉ bhí dareg na kare, wuh is qaul ká matlab samajh saktá, aur aise kahne kí jurat kar saktá hai.

33, 34. *Jo tú ne likhá hai.* Yih majází bayán hai, aur yih ḳhiyál is tarah paidá húá hai, ki shahríoṉ ke nám ek daftar meṉ likhe játe the. Yih pahlí jagah hai, ki kutub i Muqaddasa meṉ aisá muháwara áyá hai. (Dekho, Zab. 69 : 28 ; Yas. 4 : 3; Dán. 12 : 1 ; Lúqá 10 : 20; Filip. 4: 3; Muk. 3 : 5.)

33-34. Har gunahgár ko apne gunáh kí taklíf uṭháná zarúr thí. (20 : 5 ; Hiz. 18 : 4, 20.) Músá kí bát kí pakaṛ nahíṉ húí. Wuh apní is risálat ko ki logoṉ ko wạde kí zamín meṉ pahuṉchá de púrá karne ko thá.

34. *Merá firishta tere áge chalegá.* (Dekho, Sharah 23 : 20 aur 33 : 3.)

maiṉ apne mutálaba ke din
meṉ un se un kí ḳhatá ká mu-
tálaba karúṉgá.
35 Aur Ḳhudáwand ne un
ke bachhṛe banáne ke sabab,
jise Hárún ne banáyá thá, lo-
goṉ par marí bhejí.

XXXIII BÁB.

1 AUR Ḳhudáwand ne Mú-
sá ko farmáyá, ki Yaháṉ se
jáo, tú aur we log, jinheṉ tú
Misr ke mulk se chhuṛá láyá :
us mulk ko jáo, jis ke haqq
meṉ maiṉ ne Abirahám, aur
Izháq, aur Yaqúb se qasam
kháke kahá, ki Maiṉ use terí
nasl ko dúṉgá.
2 Aur maiṉ tere áge ek fi-
rishte ko bhejúṉgá, aur maiṉ
Kanáníoṉ, aur Amúríoṉ, aur
Hittíoṉ, aur Farizzíoṉ, aur
Hawíoṉ, aur Yabúsíoṉ ko nikál
dúṉgá :
3 Us mulk tak, jis meṉ
dúdh aur shahd bahtá hai ; ki
maiṉ tumháre darmiyán na

---

34. *Apne mutálibe ke din meṉ.* Mạlúm hotá hai, ki yih mazmún un Baní Isráel kí nisbat hai, jo us waqt zinda the, jab ki das jásúsoṉ se yih ḳhabar sunkar ghabráe the, ki us mulk meṉ nahíṉ dáḳhil honá cháhiye. (Gin. 14 báb.) Usí mauqạ par unhoṉ ne das martaba Ḳhudá ko ázmáyá. (Gin. 14 : 22.) Agarchi Ḳhudá ne un logoṉ se jinhoṉ ne bagáwat kí thí, mutálaba kiyá, lekin phir bhí wuh apne logoṉ ke sáth burái karne se pachhtáyá. Us ne logoṉ ko sazá dí, lekin dast i shafa qat un par se nahíṉ uṭháyá.

TEṈTÍSWÁṈ BÁB.

Músá ke aur Ḳhudá ke darmiyán jo bát chít húí, us ká zikr is báb meṉ hai. Ḳhudá ne Músá se farmáyá ki qaum nahíṉ tabáh hogí, (dekho 32 : 10,) jo jagah Ḳhudá ne batlái wuh unheṉ waháṉ pahuṉchá degá, (dekho 32: 34.) Lekin Ḳhudá ke wạda ke muwáfiq logoṉ ne ạmal nahíṉ kiyá, (23: 20-23.) Jis shart par Ḳhudá ne wạda farmáyá thá, wuh shart logoṉ ne toṛ ḍálí. Is sabab se Ḳhudá ne yih ḳhabar dí ki agarchi merá firishta Músá ke áge jáwegá, (32 : 34,) aur kuffár ko mulk se nikál degá, "lekin maiṉ tumháre darmiyán na chaṛh jáúṉgá, táki maiṉ tumheṉ ráh meṉ na bhasam kar ḍálúṉ" (33 : 2, 3.) Pas Ḳhudáe Taạlá ne logoṉ ko bazor mutanabbah kar diyá thá ki merí maujúdagí un ke liye is shart par barakat ká míjib hogí ki wuh ạhd meṉ sharík raheṉ, (dekho Sharh 3 áyat,) aur agar wuh sharík nahíṉ raheṉge, to maiṉ un ke liye bhasam karnewálí ág húṉ, (Ist. 4 : 24.) Jab logoṉ ne Ḳhudá ká yih paigám suná to baṛe gamgín húe aur ạjizí kí aur hukm ke muwáfiq apne mạmúlí zewar utár ḍále, (4-6.) Músá ne is waqt meṉ ịbádat ke wáste ḳháss taríqa muqarrar kiyá aur muqám se kuchh fásile par ḳhaima istáda kiyá, (7-11,) aur baṛí sargarmí se ḳhaime meṉ jákar logoṉ ke wáste Ḳhudá se sifárish kí jis ká yih jawáb milá ki "mere huzúr tere sáth jáweṉge aur maiṉ tujhe árám dúṉgá," (dekho Sharh áyat 14.) Is jawáb par Músá Ḳhudá ke rúbarú aise hí ham kalám húá jaise ek shaḳhs dúsre se bát chít kartá hai, (11 áyat,) aur aḳhír jawáb yih milá ki achchhá, "is ạrz ke mutábiq jo tú ne kí hai maiṉ ạmal karúṉgá, is liye ki tú merí nazar meṉ maqbúl hai aur maiṉ tujh ko banám pahchántá húṉ" (17 áyat.) Gạraz Músá ne apní liyáqat se Ḳhudá ke gazab ko firs karke aur qaum kí saị meṉ kámyáb hoke Ḳhudá se yih iltijá kí ki apná jalál dikháwe. Chunáṉchi Ḳhudá ne us qadar apná jalál dikhláyá jis qadar dekhne ká Músá mutahammil ho saká, (18-23.)

2. Dekho Sharh 3 báb 8 áyat.

3. *Dúdh aur shahad.* Dekho sharh 3 : 8.

Ki maiṉ tumháre darmiyán na chaṛh jáúṉgá. Yih ek qism kí taḳhwíf hai jis ke sáth Ḳhudáe Taạlá mulk i mauụd ke baḳhshne ká wạda farmátá hai. Yahowáh ḳhud logoṉ ke sámhne nahíṉ gayá, balki Targamoṉ ke mu-

charh jáúngá, is liye ki tum gardan-kash log ho, táki main tumhen ráh men na bhasam kar dálún.

4 ¶ Aur jab qaum ne yih burí khabar páí, to un ko gam húá, aur kisí ne apne singár na kiye.

5 Kyúnki Khudáwand ne Músá ko farmáyá thá, ki baní Isráel ko kah, Tum gardan-kash log ho: agar main ek lamha tumháre darmiyán charh játá, to tumhen halák kartá; pas tum apne singár utáro; aur main dekhúngá ki kyá tum se karún.

6 Chunánchi baní Isráel ne Hurib ke pahár pás apne singár utáre.

7 Aur Músá ne khaime ko liyá, aur lashkargáh se báhar aur lashkargáh se dúr khará kiyá, aur us ká nám jamáat ká khaima rakhá. Aur yún húá, ki jo koí Khudáwand ko dhúndhtá thá, so lashkargáh ke báhar us khaime ko játá thá.

---

tábiq sakína thahrí thí, (14 : 19-20.) Hengstingberg sáhib ká qiyás yih hai ki firishta mazkúra i báb 23, áyát 20-23. Yahowáh ká firishta thá yane Taslís ká Aqnúm i Sání jis men Khudá zarúr maujúd thá, jise Yasaiyáh ne huzúrí ká firishta, (53 : 9,) aur Malákí ne Ahd ká firishta kahá hai, (3 : 1.) Lekin jis firishte ká yahán zikr hai, wuh mamúlí firishta thá jo Khudá kí taraf se kháss khidmat par nasab kiyá gayá thá, magar is par bhí liház rakhná cháhiye ki is firishte ko bhí sáf sáf Yahowáh likhá hai, (32 : 34.) Aur batatbíq báb 23, áyat 20, ke firishte mazkúrae áyat i házá ko jis tarah ká cháhen samjhen magar is takhwíf ke mane yih malúm hote hain ki qaum i Yahúd aur qaumon kí misl shumár kí jáegí; Khudá ke ahd kí khusúsiyat kuchh us men nahín rahegí, (dekho sharh áyat 16.)

Táki main tumhen ráh men na bhasam kar dálún. (Dekho is báb ke marátib i ibtidáí.) Buzurg Augustin sáhib farmáte hain ki Yahowáh ko apne firishte kí banisbat áp ko kam rahím záhir karná manzúr thá; dúsre yih ki Yahowáh kí huzúrí ne Ahd ká izhár sazá aur huqúq donon ke sáth kiyá thá, (dekho sharh i sadr, 4-6,) dekho marátib i ibtidáí.

5. *Agar main yak lamha tumháre darmiyán charh játá, to tumhen halák kartá.* Yih niháyat durust tarjuma asl ká hai; aksar nuskhe yihí mane yane shartiya lete hain.

Aur main dekhúngá. Yane tumháre aisá karne se main is amr ká faisala kar dúngá ki kis qism kí sazá honí cháhiye.

6. *Húrib ke pahár pás.* Yane Húrib ke pahár se barhkar. Tamám umda riwáyát ke bamújib is áyat ká sahíh matlab yih hai ki jab se Húrib ko chhorá, tab se zewaron ká pahinná chhor diyá.

7. Ahd i Atíq ká ek lafz jis ká tarjuma khaima (maskan) honá cháhiye, is bayán men ek jagah bhí nahín áyá (dekho sharh 26 : 1.) Jise is muqám par khaima likhá hai use tín mukhtalif taur par samajhte hain.

1. Us se wuh khaima murád hai jis ká namúna Músá ko pahár par dikháyá gayá thá. Lekin agar ham bayán kí tartíb par liház karná cháhen to jánná cháhiye ki jin wáqiát ká yahán zikr hai, un ke wuqú ke bad khaima banáyá gayá, (dekho 40 : 2.)

2. *Qadím ibádatkhána.*—Yá pák khaima jis par pahle se mutasarrif the. Lekin is men shakk hai, yane aisí imárat agar maujúd bhí thí, to is ká zikr aur kahín nahín áyá.

3. Wuh khaima jo Músá ne chand roza matlab ke wáste banáyá thá, aur gáliban yih wuhí khaima thá jis men wuh áp rahá kartá thá. Ibrání men harf i taríf bajáe zamír izáfí ke átá hai, is wáste aglaban durust tarjuma "us ká khaima," (yane Músá ká) hai.

Lashkargáh se báhar aur lashkargáh se dúr khará kiyá. Jo khaima banne

8 Aur yún húá, ki jab Músá báhar khaime kí taraf gayá, to sab log uthe, aur un men se har mard apne apne khaime ke darwáze par khará húá, aur Músá ke píchhe dekhtá rahá, jab tak ki wuh khaime men gayá.

9 Aur jab Músá khaime men dákhil hotá thá, to aisá húá, ki sutún sá bádal utrá, aur khaime ke darwáze par thahrá, aur Músá ke sáth Khudáwand bolá.

10 Aur sab log ne sutún se bádal ko khaime ke darwáze par thaharte dekhá, aur sab ke sab uthe, aur har ek ne apne khaime ke darwáze par sijda kiyá.

11 Aur Khudáwand Músá se rúbarú ham-kalám húá, jis tarah koí apne dost se kalám kartá hai. Aur wuh lashkargáh ko phirá, par us ká khádim, nau-jawán Yishú bin Nún, khaime men se na niklá.

12 ¶ Aur Músá ne Khudáwand ko kahá, Dekh, tú mujh ko farmátá hai, ki Is qaum ko le já; aur mujhe nahín batátá hai, ki kis ko mere sáth bhejegá; harchand ki tú ne kahá, ki Main tujh ko ba nám jántá hún, aur tú merí nazar men manzúr hai.

13 Pas agar main terí nazar men manzúr hún, to mujh ko apní ráh batlá, táki mujh ko

---

ko thá, us kí tarah yih khaima bhí Yahowáh se milne ko banáyá gayá thá. Lekin is liye ki log ján jáwen ki wuh ab Khudá kí huzúrí ke láiq nahín rahe the, (25 : 8.) "Jamáat ká khaima," (dekho sharh 27 : 21 aur zamímae akhír báb 40,) un ke lashkargáh se dúr istáda kiyá gayá thá, aur Músá paigambar aur us ká ímándár khádim Yashú yane faqat yih do shakhs us men dákhil húe, (áyat 11.)

8. *Khaima.* Yane derá.

Khaime ke darwáze par. Yane jis ráh se khaime men dákhil hote the, (dekho sharh 26 : 36.) Log yá to Músá kí tazím ke liye yá is khiyál se ki jániye kyá ho rahá hai, khare rahe lekin jis waqt bádal ká sitún nazar áyá to sab sharík i ibádat húe, (áyat 10.)

9. Jab Músá dákhil hotá thá aur Músá ke *sáth Khudáwand bolá.* Ek tarjuma yih hai ki "jab Músá khaime men dákhil húá, bádal ká sitún utrá aur khaime ke darwáze par thahrá aur Músá se bolá" yane fial "bolá" ká fáil bádal ká sitún hai, (13 : 21; 19 : 9; 24 : 16; 40 : 35.)

10. *Khaime ká darwáza.* Yane jis ráh men dere men játe the.

*Uthe aur * * * sijda kiyá.* Yá yún kaho ki sijda karne lage. Is fial se logon ne apní nadámat aur bhí záhir kí.

11. *Rúbarú.* Is liye ki is ke thík mane samajh men á jáwen áyat 20 se aur níz Gin. 12 : 8, aur Ist. 4 : 12 se muqábala karná cháhiye.

Yashú. Dekho sharh 17 : 9.

Khaima. Yane derá.

MÚSÁ PAIGAMBAR PAR KHUDÁ KÍ BAKHSHISH.

12. *Mujhe nahín batátá hai ki kis ko mere sáth bhejegá.* Khudáwand qabl azín Músá se kah chuká thá ki wuh apne logon kí rahnumáí karegá aur us ká firishta tere áge chalegá, (áyát 2, 32, 34.) Músá ko is waqt yih taraddud thá ki wuh kaun firishta hai.

Main tujh ko banám jántá hún. Khudáwand ne use us ká nám lekar pukárá thá, (3 : 4; Yas. 43 : 1; 49 : 1.)

Nazar men manzúr hai. 32 : 10 wg. dekho.

13. *Apní ráh.* Músá yih cháhtá thá ki jis taur se Yahowáh kám karne ko thá aur jo wade us ne farmáe the, us kí kull kaifiyat munkashif ho jáe, yih shubha na rahe ki kis taríq se púre honge.

yaqín ho, ki maiṉ terí nazar meṉ maqbúl húṉ; aur dekh, ki yih qaum terí guroh hai.

14 Tab us ne kahá, ki Merí huzúrí sáth jáegí, aur maiṉ tujhe árám dúṉgá.

15 Músá ne kahá, Agar terí huzúrí sáth na jáe, to hameṉ yaháṉ se mat le jáiyo.

16 Aur kis tarah mạlúm hogá, ki maiṉ aur terí guroh terí nazar meṉ maqbúl haiṉ? Kyá is se nahíṉ, ki tú hamáre sáth játá hai, is tarah maiṉ aur terí qaum sab qaumoṉ se, jo zamín par haiṉ, mumtáz hote haiṉ?

17 Ḳhudáwand ne Músá se kahá, Is ạrz ke mutábiq, jo tú ne kí hai, maiṉ ạmal karúṉgá; is liye ki tú merí nazar meṉ maqbúl hai, aur maiṉ tujh ko ba nám pahcháṉtá húṉ.

18 Tab Músá ne kahá, ki Maiṉ terí minnat kartá húṉ, ki mujhe apná jalál dikhá.

19 Us ne kahá, ki Maiṉ apní sárí nekí ko tere áge chaláúṉgá, aur maiṉ Ḳhudáwand

14. Bạzoṉ kí ráe yih hai ki is áyat meṉ istifhám hai yạne,

Kyá merí huzúrí sáth jáegí, aur kyá maiṉ tujhe árám dúṉgá? Is tarjume se albatta rabt i kalám meṉ sádagí á játí hai, lekin aur koí wajah aisí tasawwur karne kí nahíṉ. (Sharh 34: 9 dekho.)

Árám.—Yih ek ạmm muháwara thá mulk i mauụ́d ke qabze ke liye. Ist. 3: 20; Yashụ́ 1: 13, 15; 22: 4; wg. Ịbr. 4: 8.

15, 16. Agar log Yahowáh kí huzúrí se mahrúm rahte, to Músá wạde kí zamín par qabza karná pasand nahíṉ kartá, balki bayábán hí meṉ paṛá rahtá. Yihí wajah thí ki yih log aur qaumoṉ se mumtáz húe, aur faqat isí sabab se wạde kí zamín un ke liye árám kí jagah ho saktí thí.

17.—Dekho 13 áyat. Us kí darḳhwást qaum ke haqq meṉ qabúl húí, aur ba haisiyat i paigambarí jo kuchh wuh cháhtá thá, púrá húá.

18. *Mujhe apná jalál dikhá.*—Yahowáh ká ímándár ḳhádim Músá apní shafáạt kí kámyábí ko yaqín jánkar sargarmí se hákim i haqíqí kí aur ziyáda muqárabat cháhtá hai, aur guzashta ilhámát se koí aur bihtar bát ḍhúṉḍhtá hai. Músá Ḳhudáwand se rú barú aise ham-kalám ho chuká thá jaise koí ádmí apne dost se bát chít kartá hai. (11 áyat; Ist. 34: 10.) Abr ke sutún meṉ us ne aur us ke logoṉ ne Ḳhudáwand ká jalál dekhá thá, ki wuh bhasam karnewálí ág kí mánind thá. (16: 7, 10; 24: 16, 17.) Gharaz Músá Ḳhudáwand kí kuchh shabáhat poshída dekh chuká thá, lekin ab wuh yih cháhtá hai ki us ká chihra bilá wisátat abr aur firishte ke dekhe.

19, 20. *Us ne kahá ki maiṉ apní sárí nekí ko tere áge chaláúṉgá.*—Lekin Músá kí yih darḳhwást ba wajah us ke insán hone ke manzúr nahíṉ ho saktí thí. Insán kí mahdúd nigáh Qádir i Mutlaq Ḳhudá ke kámil jalál kí muhammil nahíṉ ho saktí hai. Magar Ḳhudá kí rahmat se ụmdatar mukáshafa ho saktá thá. Ḳhudá ne apní shán i fazl se jo ạfú i taqsír ko shámil aur insáf ke tamám dạwoṉ ke muwáfiq thí, áp ko Músá par záhir kiyá. (34: 6, 7; aur Sharah 32: 14.) Yih wạda dúsre roz púrá húá; Músá ne apní janbází ká inạ́m páyá. Pahle Sharáịt ke muwáfiq ạhd kí tajdíd húí aur zát i Iláhí ke asrár (ki qabl azíṉ insán i fání ko yih qudrat nahíṉ ạtá húí thí,) nazar áne lage. Músá kí tarah Púlus muqaddas ko bhí Ḳhudáwand ke ḳháss royá aur mukáshafe dekhne kí qudrat dí gaí thí, (2 Qur. 12: 1-4.) "Wuh tísre ásmán tak yakáyak pahuṉcháyá gayá, aur us ne wuh báteṉ suníṉ jo kahne kí nahíṉ aur jin ká kahná bashar ká maqdúr nahíṉ." Músá hí kí tarah Púlus bhí jántá, ki ádmí ke zihn kí rasáí Ḳhudá ke mulk tak dushwár hai. Muddat bạd, Firdaus meṉ us ne wuh báteṉ suníṉ jo kahne ke láiq nahíṉ haiṉ, yạne "Ḳhudá kí nisbat likhá hai ki wuh us núr meṉ rahtá hai,

ke nám kí manádí tere áge karúṉgá; aur maiṉ us par, jis par mihrbán húṉ, mihrbán hoúṉgá; aur maiṉ us par rahm farmáúṉ, jis par rahm farmáúṉgá.

20 Aur bolá, Tú merá chihra nahíṉ dekh saktá, is liye ki koí insán nahíṉ, ki mujhe dekhe, aur jítá rahe.

21 Aur Ḳhudáwand ne kahá, Dekh, yih jagah mere pás hai, aur tú us chaṭán par khaṛá rah:

22 Aur yúṉ hogá, ki jab mere jalál ká guzar hogá, to maiṉ tujh ko us chaṭán kí darár meṉ rakhúṉgá, aur jab tak na guzrúṉ, tujhe apní hathelí se ḍhámpúṉgá.

23 Aur phir apní hathelí uṭháúṉgá, aur tú merá píchhá dekhegá, lekin merá chihra hargiz dikhái na degá.

XXXIV BÁB.

1 PHIR Ḳhudáwand ne Músá se kahá, ki Apne liye pahlí lauhoṉ ke mutábiq do lauheṉ patthar kí tarásh, aur maiṉ un lauhoṉ par we báteṉ, jo pahlí lauhoṉ par thíṉ, jinheṉ tú ne toṛ ḍálá, likhúṉgá:

jis tak koí nahíṉ pahuṉch saktá, aur use kisí insán ne na dekhá aur na dekh saktá hai." (1 Tim. 6: 16) Púlus Músá kí banisbat Masíh se ḳhúb wáqif thá. (Ịbr. 3: 5, 6.) Jis ne Báp meṉ hoke áp ko Púlus par Músá kí banisbat ụmda taur se záhir kiyá thá, lekin ab bhí is meṉ kalám nahíṉ ki kabhí kisí ádmí ne Ḳhudá ko nahíṉ dekhá. (Yúh. 1: 18.) Cháhe kaisí muqárabat Ḳhudá se ho jáwe. Jab tak ham jism meṉ haiṉ tab tak hamárá use dekhná aisá hai, jaise shíshe se jis chíz ko dekho dhundhlí nazar átí hai. Lekin ek waqt áwegá, ki Ḳhudá ko rú barú dekheṉge. (1 Qur. 13: 12.) Aur us waqt ham jáneṉge, ki ham us kí mánind haiṉ kyúṉki jaisá wuh hai waisá hí use dekheṉge. (1 Yúh. 3: 2.) Jis qism kí tamanná Músá aur Púlus ko húí thí, usí qism kí (go martaba meṉ kamtar.) Yih bhí hai, ki Failbús ne kahá, ki "Ai Ḳhudáwand tú hameṉ Báp ko dikhá de." (Yúh. 14: 8.)

19. *Aur maiṉ us par jis par mihrbán húṉ, mihrbán húṉgá. Aur maiṉ us par rahm farmáúṉ jis par rahm farmáúṉgá.* Dekhiye Ḳhudá e Tạ́lá apní ịnáyat ko logoṉ ke liye apní marzí par muqaddam rakhtá hai. Púlus muqaddas Yahúdíoṉ ká faḳhr dúr karne ko yihí ịbárat Yạqúb ke barguzída hone kí nisbat liyá hai.

20. (19, 21.) Is qism kí áyát se chúṉki bátin se tạalluq rakhtí haiṉ, aise muháware ká matlab mạlúm ho játá hai, jaise 11 áyat meṉ hai yạne "rú barú," aur Gin. 12: 8 meṉ hai yạne "ámne sámhne." (Dekho 24: 10, 11; Yas. 6: 1; Yúh. 14: 9.)

21-23. Jis jagah jalál záhir húá thá us jagah kí nisbat Robinson sáhib ne bahut sí hadíseṉ aur riwáyateṉ likhí haiṉ, lekin un se kuchh natíja nahíṉ nikaltá hai.

CHAUṈTÍSWÁṈ BÁB.

MUẠ́HADE KÍ AUR LAUHOṈ KÍ TAJDÍD, ISM I ÍLÁHÍ KÁ DÚSRÁ MUKÁSHAFÁ MÚSÁ PAR. 1-10.

1. *Tarásh,* dekho 14 áyat.—Pahlí lauhoṉ ko jin ká zikr báb 32 áyat 16 meṉ hai, Ḳhudá ká kám kahá hai.

We báteṉ jo pahlí lauhoṉ par thíṉ, jinheṉ tú ne toṛ ḍálá.—Wuh báteṉ Ḳhudá ke ạhd ke das ahkám the, (28 áyat) Ist. 4: 13; aur 9: 10, 11; aur 10: 1-4, ḳhusúsan Ist. 5: 6-22 dekho. In áyát ke dekhne se koí shubhe kí jagah nahíṉ rahtí, ki jo das ahkám pahlí lauhoṉ par likhe gae the, wuhí dúsrí martaba bhí likhe gae the. Lekin Goth sáhib ne apní ibtidáí tasníf meṉ yih ḳhiyál záhir kiyá hai, ki jo kuchh in dúsrí lauhoṉ par likhá gayá thá wuh nasáih thíṉ jo shumár meṉ das thíṉ, jaisá ki is báb ke 12-26 áyát se záhir hai. Sáhib mausúf ne galatí se ạhd i Músawí ko mujmal aur muḳhtasar sam-

2 Aur subh ko taiyár ho já, aur sawere koh i Síná par chaṛh á, aur mere áge wahán̲ paháṛ kí choṭí par házir ho.

3 Par tere sáth koí ádmí na chaṛhe, aur sab paháṛ men̲ koí shaḳhs nazar na áwe; bheṛ bakrí aur gáe bail bhí paháṛ ke sámhne charne na páwen̲.

4 ¶ Tab us ne pahlí lauhon̲ ke mutábiq do lauhen̲ patthar kí taráshín̲, aur Músá subh ko sawere, jaisá ki Ḳhudáwand ne use farmáyá thá, wuh donon̲ lauhen̲ apne háth men̲ liye húe, koh i Sína par chaṛhá.

5 Tab Ḳhudáwand badlí men̲ hoke utrá, aur us ke sáth wahán̲ khaṛá rahá, aur Ḳhudáwand ke nám kí manádí kí.

6 Aur Ḳhudáwand us ke áge se guzrá aur pukárá: Ḳhudáwand, Ḳhudáwand Ḳhudá, rahím aur mihrbán, qahr men̲ dhímá, Rabb ul faiz o wafá.

7 Hazár pushton̲ ke liye fazl rakhnewálá, gunáh aur taqsír aur ḳhatá ká baḳhshnewálá; lekin wuh har hál muạ́f na karegá, balki bápon̲ ke gunáh ká un ke farzandon̲ se, aur farzandon̲ ke farzandon̲ se, tísrí aur chauthí pusht tak, badlá legá.

8 Tab Músá ne jaldí se zamín par sir jhukáke sijda kiyá.

jhá hai. Ewald sáhib ká qiyás yih hai, ki jin lauhon̲ ká is áyat men̲ zikr hai, wuh un se murád hai jis men̲ aslí ahkám i ạshára likhe the aur áyat 28 men̲ jin ká zikr hai, wuh aur lauhen̲ thín̲ jin par Músá ne yih nasáih kanda kí thín̲. Lekin yih mahz qiyás be dalíl hai. Yih ahkám un tạlímát ke munásib hain̲, jo pahle mauqạ par dí gaí thín̲. (Dekho 19: 12, 13.)

6, 7. Músá ke liye yih dúsrá mukáshafa Isráel ke Ḳhudá ke nám se húá. Pahle mukáshafe men̲ Ḳhudá ne áp ko yih záhir kiyá, ki main̲ qáim bizát hún̲, anr main̲ apne zoráwar bázú se logon̲ ko rihá karne ko hún̲. (3: 14.) Wuh yihí Ḳhudáwand thá, jis ne muhabbatwálá bankar logon̲ ke gunáh muạ́f kiye. Yih donon̲ ḳhiyál jin se yih mukáshafát záhir hote hain̲, qatạ nazar is ke ki táríḳhí muạ́mala un se mạlúm hotá hai, dúsre hukm se niháyat milte hain̲, jahán̲ ki Ḳhudá kí wahdániyat ká zikr ạmalí taur par bataạlluq insání faráiz ke hain̲. (34: 14.) Dúsre hukm men̲ aur is maqám par bhí muhabbat i Iláhí ạdl ke sáth hai, lekin auwal maqám men̲ thoṛá sá tagaiyur is liye kiyá hai, ki ahkám ke asl matlab ke liye mufíd ho, aur ạdl muhabbat se auwal hai. Yih sharạ i bandobast rasmí sharíạt ke kámil bandobast ke muwáfiq hai, kyún̲ki rasmi sharíạt men̲ ḳhatá kí qurbání ba iqrár is amr ke, ki ạdl ká fatwa gunáh ke barḳhiláf hai, soḳhtaní qurbání aur sulh kí qurbání se pahle chaṛhái játí thí. Lekin is maqám par haqq-ul-amr zarúrí tartíb par záhir húá, aur Ḳhudá ká ạdl i muntaqim us kí baḳhshnewálí muhabbat ká mahkúm húá (dekho 32: 14.) Ḳhudá ká zuhúr (go kisí súrat men̲ ho,) farzandán i Ḳhudá par izdiyád i muhabbat ke wáste har zamáne men̲ húá. Zát i Iláhí ke muḳhtalif zuhúr jis se inkár tamám kuffár ká aur us ádmí kí tabíạt ká mailán hai, jis ko nayá dil na hásil húá ho, Ḳhudáwand Yahowáh kí pák zát ke kamál munásib hain̲, jis ne ḳhud apní nisbat farmáyá hai, ki Ḳhudá muhabbat hai, (1 Yúh. 4: 8.) Lekin zát i Bárí ká kámil zuhúr us waqt par mauqúf thá, jab ki "wuh barra jo dunyá kí ibtidá se zabah húá thá, naját dene aur ạdl karne ko ham par jism men̲ záhir húá." Bagáwat ke bạd jo das jásúson̲ kí ḳhabar se uṭhí thí, Músá ko duạ karte waqt jo kalimát sunáe gae the, un ko wuh yahán̲ naql kartá hai. (Gin. 14: 8.)

9 Aur bolá, ki Ai Ḳhudáwand, agar main̲ terí nazar men̲ maqbúl hún̲, to ai Ḳhudáwand, main̲ terí minnat kartá hún̲, ki hamáre bích men̲ hoke chal; kyún̲ki yih gardan-kash qaum hai; aur hamáre gunáh aur ḳhatáen̲ muạ́f kar, aur hamen̲ apní mírás ṭhahrá.

10 ¶ Tab wuh bolá, Dekh, main̲ ạhd bándhtá hún̲, ki main̲ terí sab qaum ke áge aise baṛe kám karún̲gá, jaise sárí zamín par aur kisí mulk men̲ kiye na gaye; aur sab log, jin men̲ tú hai, Ḳhudáwand ká kám dekhenge; kyún̲ki jo main̲ tere sáth karún̲gá, so ḍarauná hogá.

11 Áj ke din jo hukm main̲ tujhe kartá hún̲, tú use yád rakhiyo, ki main̲ Amúríon̲, aur Kanạ́níon̲, aur Hittíon̲, aur Farizzíon̲, aur Hawíon̲, aur Yabúsíon̲ ko, tere áge se hánktá hún̲.

12 Hoshyár rah, tá na howe ki tú us zamín ke báshindon̲ ke sáth, jis men̲ tú játá hai, kuchh ạhd bándhe, aisá na ho ki wuh tere darmiyán phandá ho;

13 Balki tum un kí qurbángáhon̲ ko ḍhá do, aur un ke buton̲ ko toṛo, aur un kí Yasíraton̲ ko káṭ ḍálo;

14 Kyún̲ki tum kisí dúsre Ḳhudá kí parastish na karo; ki Ḳhudáwand, jis ká nám Ġaiyúr hai, wuh Ḳhudá i gaiyúr hai;

15 Aisá na howe ki tú us

9. Músá ko logon̲ kí ḳhatáon̲ ke muạ́f hone aur ạhd-náme kí tajdíd ká yaqín ho gayá thá, (33: 14, 17.) aur niháyat ụmda taur se muạ́fí kí daulat use nazar á chukí thí, lekin ab wuh niháyat dard i dil aur soz i tabíạt se Ḳhudá se tajdíd i ạhd kí iltijá kartá hai, aur baṛe náz se yih ạrz kartá hai, ki ai Ḳhudá tú ne Isráel ko apní zamín ká wáris banáne ká wạda farmáyá thá, (15: 17.) Yaqín ke bạd is qadr shauq se iltijá karná aisá hai, jaise ek shaḳhs jab koí niạmat ummed se ziyáda pátá hai, tau bhí fart i ḳhushí se beḳhud hokar bár bár apne nafs se ḳhitáb kartá hai. Kyá sach much yih daulat mere háth lagí hai, yá ḳhwáb hai. Músá kí in báton̲ se tamám zamáne ke shauqín duạ karnewálon̲ kí tabíạt ká hál mạlúm hotá hai. Is áyat se yih páyá játá hai, ki 33 báb 14 áyat ke kull afạ́l ko istifhámí paṛhne se iqrárí paṛhná bihtar hai.

10. *Baṛe kám.* In baṛe kámon̲ kí tafsíl áyat i mábạd men̲ hai, (Ist. 7: 1 wag.)

Báb 3 áyat 8 men̲ pahlá wạda jo Músá se húá hai us men̲ qaumon̲ ke jo nám áe hain̲, wahí yahán̲ bhí hain̲.

12-27. In áyát men̲ jo nasíhaten̲ hain̲, wuh matlab men̲ un nasíhaton̲ se jo das ahkám ke pahle wáqị húí hain̲, aur Ạhdnáme kí kitáb men̲ likhí gaí hain̲, bahut miltí hain̲. (20: 23; dekho 24: 7.)

Is maqám par nasíhaton̲ ká aisá intiḳháb bahál kiye húe ạhdnáme aur naí lauhon̲ ke sáth is amr ke yaqín kí taraf máil kartá hai, ki abwáb 32 aur 33, aur 34 dar asl Kitáb i Ḳhurúj se ạlahda ek tálíf thí.

12. Dekho, 23: 32, 33.

13. Dekho 23: 24.

Un kí Yasíraton̲ ko káṭ ḍálo.—Dekho Zamíma e áḳhir báb i háza.

14. Sharh 20: 5 dekho.

15, 16. Áyat 12 ke mazmún kí tafsíl in áyát men̲ hai. (Ist. 31: 16.) Yih auwal maqám hai, jo likhá hai, ki Ḳhudá se ạhd-shikní karná bamanzile Shádí ke ạhd toṛne ke hai. Bahar nahaj yih tamsíl ạqlí hai, lekin is ká matlab sahíh nikal átá hai, agar yih qiyás kar len̲, ki yahán̲ but-paraston̲ ke nafratí

zamín ke báshindoṉ se kuchh
ạhd bándhe, aur we, jab apne
mạbúdoṉ kí pairauí meṉ ziná
karte, aur apne mạbúdoṉ ke
liye qurbání karte haiṉ, tujh
ko buláweṉ, aur tú un kí qur-
bání se kháwe.
16 Aur tú un kí beṭíáṉ ap-
ne beṭoṉ ke liye láwe, aur un
kí beṭíáṉ apne mạbúdoṉ kí
pairauí meṉ zinákár ṭhahreṉ,
aur tere beṭoṉ ko bhí apne ma-
búdoṉ kí pairauí meṉ zinákár
ṭhahráweṉ.
17 Tú apne liye ḍhále húe
mạbúdoṉ ko mat banáiyo.
18 Tú íd i fatír kí muháfa-
zat kíjiyo; tú sát din tak fatírí
roṭíáṉ, jaisá maiṉ ne tujhe
hukm kiyá hai, Abíb ke mahí-
ne ke waqt i muạiyan meṉ,
kháiyo; is liye ki tú Abíb ke
mahíne meṉ Misr se báhar áyá.
19 Sab palauṭhe, aur terí
mawáshí meṉ jo pahle paidá
ho, basharte ki nar ho, kyá
bail aur kyá bheṛ, merá hai.
20 Lekin gadhe ke pahle
bachche ká fidiya ek barra
díjiyo, aur agar tú fidiya na
de, to us kí gardan toṛ ḍáliyo.
Tú apne beṭoṉ ke sab palau-
ṭhoṉ ká fidiya díjiyo, aur koí
mere sámhne ḳhálí háth na
dekhá jáwe.
21 ¶ Chha din tak tú kám
kíjiyo, lekin sátweṉ din árám
kíjiyo: agarchi hal jotne yá
khetí kátne ká waqt ho, árám
kíjiyo.
22 ¶ Aur tú haftoṉ kí íd,
gehúṉ ke pahle phal kátne ke
waqt, aur áḳhir sál meṉ jamạ
karne kí íd kíjiyo.
23 ¶ Tumháre sab naríṉa far-
zand sál meṉ tín martaba Ḳhu-
dáwand Ḳhudá ke áge, jo Is-
ráel ká Ḳhudá hai, házir howeṉ.
24 Kyúṉki maiṉ qaumoṉ
ko tere áge báhar nikálúṉgá,
aur terí sarhaddoṉ ko baṛháúṉ-
gá, aur jab ki tú sál meṉ tín
martaba Ḳhudáwand apne
Ḳhudá ke áge jáke házir hogá,
to koí shaḳhs terá zamín ká
lálach na karegá.
25 Ḳhamír rahte húe merí
qurbání ká lahú mat guzrán-

mạbúd mazkúra e Gin. 25: 1-3, aur Ahb. 17: 7 aur 20: 5, 6; aur Gin. 14: 33 kí taraf ishára hai.

15 *Tú un kí qurbání se kháwe.*—(Dekho Gin. 25: 2.)

17. *Ḍhále húe.*—(Dekho sharh 20: 4.)

18. Báb 23, áyat 15 dekho.

19. Báb 13 áyat 2, 12 kí sharh aur Ahb. 27: 26 dekho.

20. Dekho 13: 13.

Aur koí mere sámhne ḳhálí háth na dekhá jáwe, 23: 15 dekho.

21. 20: 9 aur 23: 12 dekho.

Har chand ki yih hukm qabl azíṉ á chuká hai, magar is jagah is bát kí tákíd hai ki kaise hí mihnat karne ká waqt ho magar Sabt ke roz hargiz kám na karná cháhiye.

22. 23: 16 dekho.

23. 23: 14, 17 dekho.

24. *Báhar nikálúṉgá.* Dekho sharh 23: 23.

Terí sarhaddoṉ ko baṛháúṉgá. Dekho 23: 31 aur Ist. 12: 20.

Tau koí shaḳhs terí zamín ká lálach na karegá, wg. Faqat isí jagah yih wạda farmáyá hai ki adáe faráiz i mazhabí meṉ qánún i Iláhí kí mutábaạt se nuqsán ká andesha na kareṉ. Ḳhudáe Taạlá Sabt ke mánne ke wáste logoṉ kí himmat baṛhátá hai, 23: 27 se milao.

25, 26. Dekho 23: 18, 19.

ná; aur íd i fasah kí qurbání
se kuchh subh talak báqí na
rakhná.
26 Tú apní zamín ke pahle
phaloṉ ká pahlá phal Ḳhudá-
wand apne Ḳhudá ke ghar
láiyo. Halwáṉ us kí má ke
dúdh meṉ mat pakáná.
27 Aur Ḳhudáwand ne
Músá se kahá, ki Tú yih báteṉ
likh; kyúṉki in bátoṉ ke mu-
wáfiq maiṉ tujh se aur Isráel
se ạhd bándhtá húṉ.
28 Aur wuh waháṉ chálís
din rát Ḳhudáwand ke pás thá;
wuh na roṭí khátá, na pání pítá
thá. Aur us ne us ạhd kí bá-
toṉ ko, we das hukm, lauhoṉ
par likhe.
29 ¶ Aur jab Músá shahádat
kí donoṉ lauheṉ apne háth meṉ
liye húe, koh i Síná se utrá to
yúṉ húá, ki wuh koh se utarte
na jántá thá, ki us ke chihre
ká chamṛá, us ke sáth ham-ka-
lám hone se, chamaktá hai.
30 Aur jab Hárún aur baní
Isráel ne Músá ko dekhá, to
kyá dekhte haiṉ? ki us ke chih-
re ká chamṛá chamaktá hai, aur
we us ke pás áne se ḍarte the.
31 Tab Músá ne unheṉ bu-
láyá, aur Hárún aur qaum ke
sáre sardár us ke pás phir áe;
aur Músá un se báteṉ karne
lagá.
32 Aur áḳhir ko sab baní
Isráel nazdík áe, aur us ne un
sab bátoṉ ko, jo Ḳhudáwand ne
use koh i Síná par kahí thíṉ,
unheṉ hukm kiyá.
33 Aur jab tak Músá un se
báteṉ kar chuká, to us ne apne
chihre par niqáb ḍálá.

27. *Ki tú yih báteṉ likh.* Ḳhudáe Taạlá Músá ko hukm kartá hai ki apní tahrír meṉ mere úpar ke nasáih qalamband kar, (dekho sharh áyát 12-27.) Ạhdnáme kí kitáb isí tarah likhí gaí, (24: 4-7)

Músá ko naí lauhoṉ ká milná aur Koh i Síná se utarkar logoṉ se guftogú karná, 28-35.

28. 24: 18 dekho.

Likhe. Ịbrání qáịde ke muwáfiq Yahowáh musnad-ilaih wáqị húá hai fiạl ká, aur yih bát ki aisá honá zurúr hai áyat 1 ko 32, 16 se milákar dekho.

29. *Shahádat kí donoṉ lauheṉ.*—31: 18 se tatbíq do. Agarchi Músá Ḳhudá kí tajallí ko mahdúd taur se dekh chuká thá, (33: 22, 23,) lekin us ke chihre par us roshní ká asar aisá qawí húá, ki Hárún aur us ke log ḍar gae, aur jab tak us ne himmat kí báteṉ na kahíṉ, us ke pás játe húe ḍarte the. Ịbrání lafz "Kárn," ba mạne "Chamakne" ke aur "Kern" ba mạne síng ke qaríb qaríb haiṉ. Isí wáste Akoelá aur Vulget nusḳhoṉ meṉ "Síngdár," tarjuma kiyá hai. Áyat mazkúr ke pichhle hisse meṉ Vulgetwálá "Karinta," ba mạne síng ke tarjuma kartá hai. Isí síng ke mạne lene se yih riwáj ho gayá hai ki log Músá kí taswíroṉ meṉ us ke máthe par do síng bhí lagáte haiṉ.

33-35. Púlus muqaddas ne in áyát ke mazmún ko sharíạt ká jalál batáyá hai, agarchi filwáqị wuh halákat kí ḳhidmat thí aur us ká játá rahná Injíl ke jalál kí taraqqí ko jo rúh kí ḳhidmat hai, jise koí parda momin kí áṉkh se nahíṉ chhipá saktá aur jo tá abad qáim rahegí, zarúrí thá. (2 Qur. 3: 7-15.)

33. *Jab tak Músá un se báteṉ kar chuká.*—Bạz mutarajjimoṉ ne "Tak" ká kalima is liye baṛháyá hai ki asl Ịbrání ịbárat ká matlab ba ásání nikaláe. Lekin asl se mạlúm hotá hai ki "Tak" ke baṛháne kí kuchh zurúrat nahíṉ; "Jab" ká lafz káfí hai, aur 35 áyat se munásib-tar hai. Aur agar "Tak" ká lafz iḳhtiyár kiyá jáwe to matlab yih hogá ki Músá ne bát chít karte waqt niqáb nahíṉ ḍálá, balki jab ḳhámosh ho

34 Aur jab Músá Ḳhudá-
wand ke áge játá thá, ki us se
kalám kare, to jab tak báhar
na átá niqáb ko utár detá thá,
aur jo hukm hotá thá, wuh bá-
har áke baní Isráel ko kahtá
thá.

35 Aur baní Isráel ne Músá
ká munh dekhá, ki us ke chih-
re ká chamṛá chamaktá hai,
aur jab tak ki Músá Ḳhudá-
wand se báten karne na gayá,
tab tak apne munh par niqáb
ḍále rahá.

gayá to múnh ḍhánk liyá. (Dekho Sharah áyat 35.)

34. *Jab Músá Ḳhudáwand ke áge játá thá.*—Yane jamáạt ke ḳhaime ko.

35. Kyúnki agar Músá ne koh i Síná par ke bádalon kí tajallí i Iláhí kahá, to yih hamáre Ibrání nusḳhe aur *aur* sab qadím nusḳhon ke mutábiq hai. Vulget ká tarjuma albatta muḳhálif hai. So us ká jawáb dená beshakk mushkil hai magar usí waqt tak ki ham yih qiyás na karte ki jis asl se wuh tarjuma húá hai, wuhí muḳhtalif hogí. Aur yih bhí kahá gayá hai ki agar ham farz karen ki muqaddas Pulús ke zihn men bhí yihí matlab thá, to isí mazmún mundarja i Qur. 3: 12-15 ke istiạmál ká matlab ásán ho jáegá. Lekin aisá qiyás kuchh zarúrí nahín. Hál yih hai ki Pulús ne puráne zamáne ká hawála is liye diyá hai ki log ján len ki ek parda jalál ko nahín chhipá saktá thá; kuchh is bát ke bayán ká mauqa nahín thá ki Músá bát chít karte waqt naqáb nahín ḍáltá thá.

ZAMÍMA 34 BÁB 13 ÁYAT.

13. *Yasíraton.* Yahán ishára us parastish kí taraf hai jise daraḳhton kí pújá karte hain. Ibrí lafz "Yashíra" us Ibrí lafz "Eshíra" se jis ká tarjuma Paid. 21: 33 men daraḳht kiyá hai, muḳhtalif hai. Hamáre mutarajjimín ne lafz i mazkúra ke un mạnon ko iḳhtiyár kiyá hai jo Septuagint aur Vulget aur Sadí ke nusḳhon ke aksar muqámát men usí lafz ke mạne Yahúd ke muạtabar riwáyat se Luther sáhib aur hál ke mutarajjimín ne iḳhtiyár kiye hain. Yih samajhte the ki shariạt ká hukm yih hai ki jo daraḳht bátil mạbúdon kí parastish ke wáste maḳhsús hain, un ko káṭ ḍálá jáwe. Aur yih to Tawáríkh se mạlúm hotá hai aur níz is mulk men áj kal bhí ham apní ánkhon se dekhte hain ki is qism ke bág maujúd hain. Qúwá i fitrí kí parastish ká taạlluq bágon aur daraḳhton se Eshia aur Yúrap kí bahut purání qaumon men páyá játá hai, lekin ba lafz i daraḳht tarjuma karne se bahut mushkilát pesh átí hain, kyúnki bahut se nukta-chín us ke mạne debí aur debí kí múrat ke lete hain. Jo hawále Ạhd i Ạtíq men dar báb is ke áe hain, un se natáij i zail jawázan nikalte hain.

1. Is nám ke sahíh mádde se aisá páyá játá hai ki lafz 'Yasírat' ke mạne us chíz ke hain jo sídhí khaṛí ho aur zamín par jamí yá gaṛí ho. Pas agar wuh daraḳht na ho to zarúr kisí qism ká khaṛá húá sitún hogá.

2. Wuh lakṛí ká bantá thá aur jab bigaṛ játá thá to káṭkar jalá dete the. (Ist. 7: 5; Qáz. 6: 25, 26; 2 Sal. 23; 6, 15,) aur lakṛí kí kuchh ḳhássiyat na thí jis lakṛí ká chánte banáte the. (Dekho Istisná 16: 21).

3. Yih amr ki Yasírat ke mạne bág ke nahín hain is tarah záhir hotá hai ki mulk i Yahúdáh men ba ạhd i Rihobiạm (1 Sal. 14: 23) aur mulk i Isráel men ba ạhd i Húsiyáh (2 Sal. 17: 10) har ek hare daraḳht ke níche khaṛá kiyá játá thá aur yih ki use ukháṛkar Ásá náme ek shaḳhs ne Qidrún ke nále ke qaríb jalá diyá. (1 Sal. 15: 13; 2 Taw. 15: 16.) Aur Yasírat kí taráshí húí múrat Manassí ke mandar men khaṛí kí gaí. (2 Sal. 21: 7.) Jise Yúsíáh bádsháh nikál láyá aur jalákar ḳhák siyáh kar diyá. (2 Sal. 23: 6.) Aisá mạlúm hotá hai ki Yasírat kí pújá Baal ke sáth Astárát kí tarah hotí thí. (Qáz. 3: 7; 1 Sal. 18: 19; 2 Sal. 21: 3; 23: 4; Qáz. 2: 13; 10: 6; 1 Sam. 7: 4.) Is se De Wette aur *aur* sáhibán yih natíja nikálte hain ki Astárát ká dúsrá nám Yasírat thá. Yih ráe Septuagint se 2 Taw. 15: 16 ke bamújib aur Vulget se Qáz. 3: 7 ke bamújib qáim kí gaí

XXXV BA'B.

AUR Músá ne baní Isráel
kí sárí jamáạt ko jamạ karke
kahá: We báten, jin par ạmal
karne ká Ḳhudáwand ne tum
ko hukm kiyá hai, so ye hain.
2 Chha din tak kár bár ki-
yá jáwe, aur sátwen din tum-
háre liye roz i muqaddas
Ḳhudáwand ke árám ká sabt
hogá; jo koí us men kám ka-
regá, már ḍálá jáegá.
3 Tum sabt ke din apní sab
bastíon men ág mat jaláiyo.
4 ¶ Aur Músá ne baní Is-
ráel kí sárí jamáạt ko kahá,
Wuh hukm, jo Ḳhudáwand ne
farmáyá, yih hukm hai, ki
5 Tum apne darmiyán se
Ḳhudáwand ke liye tuhfa láo;
jo koí apne dil kí ḳhushí se
cháhe, so Ḳhudáwand ke liye
tuhfa láwe; soná, aur rúpá,
aur pítal;
6 Aur ásmání rang, aur ar-
gawání rang, aur qirmizí rang,
aur mihín katán, aur bakríon
kí pashm.
7 Aur mendhon kí surḳh
rangí húí khálen, aur tuḳhas kí
khálen, aur shittím kí lakṛí:
8 Aur jaláne ká tel, aur
ḳhushbú masálih malne ke tel
ke liye, aur baḳhúr ke liye
ḳhushbú masálih:
9 Aur sulaimání patthar, aur
afúd aur chaprás par jaṛne ke
patthar.
10 Aur tum se jo baṛá hik-
matwálá hai, áwe, aur jo Ḳhu-

hai. Lekin yih ḳhúb sábit ho gayá hai ki Astárát aur Yasírat men munásabat i lafzí yá máddí mutlaq nahín hai, is wáste wuh gáliban ek hí chíz ke do nám nahín ho sakte. Ek sáhib apní dalíl ko 2 Sal. 23: 13-15 par qáim karke yih qiyás karte hain ki do judá mạbúdon ke nám hain. Filjumla is tahqíq ká yaqíní natíja yih mạlúm hotá hai ki Astárát kisí mạbúd kí zát ká nám thá, aur Yasírat us ká nishán thá, gáliban us ke kisí wasf ke iạtibár se yạne lakṛí kí kisí pasandída yá ḳháss súrat men bantá thá. Agar kahen ki wuh maḳhlúq kí debí ká ek nishán thá, to yih qiyás, ki us kí súrat Asúríon ke pák daraḳhton se miltí hai jo Ninavah ke qadím yádgáron men dekhe gae, kisí qadar darja yaqín ko pahunch játá hai. Taráshí húí shaklon se aisá páyá játá hai ki Yasírat sídhá laṭṭhá hotá thá jise teoháron men patton aur phúlon aur háron se árásta karte the. Al-garaz ba wajh i mạqúl yih qiyás kiyá játá hai ki jis múrat yá sitún ká yahán aur bạz aur jagah isí qism ke ahwál men zikr hai, wuh patthar ká sitún thá jo Baạl kí tạzím ke wáste khaṛá kiyá gayá thá, jaise Yasírat lakṛí ká sitún Astárát kí tạzím ke wáste qáim húá thá (1 Sal. 14: 23; 2 Sal. 17: 10. aur 18: 4 wag). Lekin Gisenius sáhib ká qiyás haqq mạlúm hotá hai yạne kuchh ạjab nahín ki aḳhír zamáne men Baạl aur Astárát ke sahíh mạne aise hí nasyan mansíya ho gae hon, yạne log bhúl gae hon jaise Yúnáníon ke Harmaí se Harmes ká hál húá. Gausále kí tarah un kí bhí wahm-ámez aur bejá pújá Ḳhudá ke sáth hone lagí (dekho 32: 4.) Is wáste aise imtinạ kí zarúrat paṛí ki Yasírat Yahowáh kí qurbángáh ke sámhne khaṛá na kiyá jáwe. (Ist. 16: 21.)

PAINTI'SWAN BA'B.

Ḳhaime kí tạmír ke mutaạlliq ahwál mazkúre báb 31 áyat 18 phir shurụ́ hotá hai.

1. Is áyat men tamám guroh se ḳhitáb hai, (dekho 25: 1; Ahb. 8: 3 aur Sharh 31: 12.)

3. Yih auwal muqám hai ki ág jaláne kí saríh mumánaạt áí hai, lekin murád is áyat se 16 báb 23 áyat ká mazmún mạlúm hotá hai.

10. *Hikmatwálá.*—(Dekho Sharh 28: 2.)

dáwand ne farmáyá hai, sab banáwe:

11 Maskan aur ḳhaima us ká, aur ghaṭáṭop us ká, aur ánkṛe us ke, aur taḳhte us ke, aur benḍe us ke, aur sutún us ke, aur páe us ke;

12 Sandúq aur choben us kí, aur sarposh us ká, aur parda us ká;

13 Mez aur choben us kí, aur sab bartan us ke, aur nazr kí roṭíán;

14 Shamaḍán roshní ke liye, aur us ke saranjám, aur us ke chirág, aur jaláne ká tel;

15 Aur qurbángáh baḳhúr kí, aur choben us kí, aur malne ká tel, aur baḳhúr ḳhushbú masálih ká, aur parda maskan ke darwáze ká;

16 Aur mazbah soḳhtaní qurbání ká, aur us ke liye pítal ká átashdán, aur choben us kí, aur sab zurúf us ke; aur hauz aur kursí us kí;

17 Aur parde sahn ke, aur sutún us ke, aur páe un ke, aur parda sahn ke darwáze ká;

18 Aur meḳhen maskan kí, aur sahn kí meḳhen, aur ḍoríán un donon kí;

19 Aur ḳhidmat ká libás maqdis men ịbádat ke liye, aur muqaddas libás Hárún káhin ke liye, aur libás us ke beṭon ká, káhin hone ke liye.

20 ¶ Tab baní Isráel kí sárí jamáạt Músá ke áge se chalí gayí.

21 Aur we ek ek, jin ke dil ne unhen targíb dí, aur har ek jis kí rúh ne use rází kiyá, jamáạt ke ḳhaime ke kám ke wáste, aur us kí sab ịbádat aur muqaddas libás ke liye, Khudáwand ke wáste tuhfa láyá.

22 Aur we mard aur ạurat, jitne ki kusháda-dil the, áe, aur kangan, aur mundre, aur

11. (Dekho Sharh 26 : 1-37.) Yih pahle bayán ho chuká hai ki hidáyát mutaạlliqae tạmír ḳhaima ke sáth Ạhdnáme ke sandúq ká ki ḳhaime men wuhí ḳháss chíz thí, auwal zikr áyá hai. Lekin kám kí tartíb ke liház se jaisá ki is muqám par hai Maskan ká zikr maạ us ke ḳhaime aur ghaṭáṭop ke auwal húá hai, (dekho 25 : 10-16.)

12. Sandúq aur kafára-gáh ke Sharh 25 báb 10-22 áyát kí Sharh men dekho.

Parda us ká.—Jis Ịbrání lafz ká tarjuma yahán parda kiyá hai, wuh us Ịbrání lafz se jis ká tarjuma áyat i máqabl men ghaṭáṭop kiyá hai, muḳhtalif hai, (dekho 26 : 14.) Yahán wuh parde murád hain jo ḳhaime ke darwázon par laṭakte the. Yihí fiqra Ḳhu. 35 : 12 aur 40 ; 21 aur Gin. 4 : 5 men hai.

13, 14 ; Sharh 25 : 23-38 dekho.

15. *Qurbángáh baḳhúr kí.*—30 : 1 kí sharh dekho.

Malne ká tel.—30 báb 22 : 33 kí sharh dekho.

Baḳhúr ḳhushbú masálih ká.—30 34-38 dekho.

Parda Maskan ke darwáze ká.—26 36 ; 27 : 16 kí sharh dekho.

16. *Mazbah soḳhtaní qurbání ká.*—27 ; 1-8 sharh dekho.

Hauz.—30 : 18-21 kí sharh dekho.

17. 27 : 9 18 kí sharh dekho.

18. *Maskan.*—Maskan ká ittiláq yahán par kull makán ke wáste hai, jis ká púrá nám "jamáạt ke ḳhaime ká Maskan hai." (Dekho 40 : 2, 6, 29 aur 26 : 1 wg.

19. *Ḳhidmat ká libás Maqdis men ịbádat ke liye.*—Bihtar tarjuma, "*ḳhidmat ká libás Maskan men ịbádat ke liye*" hai, (dekho 31: 10 kí sharh.)

21. 25 : 2 kí sharh dekho.

22. *Kangan.*—Háthon ká zewar.

ḳhátim, aur angúṭhíán, aur sab zewar sone ke láe; aur har ek, jo tuhfa láyá, so sone ká Ḳhudáwand ke wáste láyá.

23 Aur jis shaḳhs ke pás ásmání rang, aur argawání rang, aur qirmizí rang, aur mihín katán, aur bakríon kí pashm, aur menḍhon kí surḳh rangí ḳhálen, aur tuḳhas kí ḳhálen thín, so unhen láyá;

24 Jis kisí ne rúpe ká yá pítal ká hadya guzráná, so apná hadya Ḳhudáwand ke liye láyá; aur jis kisí ke shittím kí lakṛí thí, so use ịbádat ke sab kámon ke liye láyá.

25 Aur sárí ạuraton ne, jo roshan-zamír thín, apne háth se kátá, aur apná katá húá ásmání rang, aur argawání rang, aur qirmizí rang, aur mihín katán láín.

26 Aur sab ạuraton ne, jin ke dilon ne un ko hikmat kí taraf ragbat diláí, bakríon kí pashm kátí.

27 Aur we jo raís the, sulaimání patthar, aur jaṛne ke patthar, afúd aur chaprás ke liye;

28 Aur ḳhushbú masálih, aur jaláne ká tel, aur masáhat ká tel, aur ḳhushbúíán baḳhúr ke wáste láe.

29 Aur sab, kyá mard kyá ạurat, jin ke man ne un ko ubhárá, ki us kám ke liye láwen, jis ká hukm Khudáwand ne diyá thá, ki Músá ke háth se bane, we sab ke sab, yạne sáre baní Isráel, ḳhushí se Ḳhudáwand ke liye hadya láe.

30 ¶ Aur Músá ne baní Isráel se kahá: Dekho, ki Ḳhudáwand ne Bazilliel bin U'rí bin Húr ko, jo Yahúdáh ke firqe men hai, ba nám buláyá hai:

31 Aur us ne use hikmat, aur fahm, aur dánish aur sab tarah kí kárígaríon men Rúh Ulláh se mạmúr kiyá;

32 Aur achchhí tadbíren íjád karne men, aur sone, aur

Mundre.—Jis Ịbrání lafz ká tarjuma mundre kiyá hai, wuh ba-mạne "halqe" ke hai, ḳhwáh nák men pahná jáwe, (Ams. 40 : 22 ; Yas. 3 : 21,) yá kán men, (32 : 2 ; Paid. 35 : 4; Qáz. 8: 24.) Aur yih bát ki yahán halqon se murád kán kí bálíon se hai, qadím Ịbrí aur Misrí dastúrát se subút ko pahunchí hai, (Paid. 35: 4.)

Ḳhatam.—Muhr karne kí angúṭhí.

Angúṭhíán.—Yih mutahaqqiq nahín ki Ịbrí lafz ke sahíh mạne kyá hai ; Gisenius aur bạz *aur* mufassirán "sone kí málá" tarjuma karte hain. Lekin Furst sáhib ba-martabae yaqín puráne nusḳhon ke mutábiq "bázúband" tarjuma karte hain. Ġálib yihí hai ki kull zewarát mazkúrae áyát i házá sone ke the. Lekin dekhiye ki Ḳhudá ke kám ke liye logon ne apní áráish o zebáish ká sámán chhoṛ diyá, (38 : 8 dekho.)

23, 24. 25 : 3, 4, 5 dekho.

25. 25 : 4 dekho.

27, 28. 9 : 20 kí sharh dekho. Qímatí patthar aur masálih un sardáron se jo banisbat aur Isráelíon ke ziyáda daulatmand the, liye gae the.

28. 30 : 22-38 kí sharh dekho.

29. A'yat 21 se muqábala karo, aur gaur karo ki tákídan mukarrar zikr áyá hai.

30. 31 : 2 se tatbíq do.

31. 31 : 3 se tatbíq do.

32. *Achchhí tadbíren íjád karne men.*—Hunar ke kám murád hain.

rúpe, aur pítal ke nádir kám banáne men,

33 Aur jaṛne ke liye patthar ke taráshne men, aur lakṛí ke taráshne men; garaz har ek nádir kám ke banáne men máhir kiyá;

34 Aur us ne us ke dil men, aur Aḳhisamak ke beṭe Ahliáb ke dil men, jo Dán ke firqe se hai, hunar sikhláná ḍál diyá;

35 Aur un ke dilon men hikmat is taur se bhar dí, ki we sab kám, kanda karnewále ká, aur musauwir ká, aur naqqásh ká, jo ásmání rang, aur argawání rang, aur qirmizí rang, aur mihín katán ká kám kartá hai, aur juláhe ká, balki un sab ká jo har tarah ká kám banáte aur mansúba bándhke íjád karte hain, banáwen.

XXXVI BÁB.

PAS Bazilliel, aur Ahliáb, aur sab mard i roshan-zamír, jinhen Ḳhudáwand ne hikmat

33. Har tarah ke hunar ke kám karná.

34. Ḳhudáwand ne unhen na faqat ḳhud hí kám karne kí táqat dí thí, balki yih táqat bhí dí thí ki jo un kí mátahtí men kám karte the, un ko bhí sikháwen.

35. *Kanda karnewále ká.*—Jo jo kám Bazlíel ke supurd húe the wuh sab ustádkárí ke lafz men hain, aur un kí tafsíl áyát 32, 33 aur 31 báb 4-5 áyát men maujúd hai. Aur jo kám juláhe ká Ahliyáb ke mutaạlliq thá, us kí tasríh auwal isí jagah áí hai yạne kárchobí ká kám aur bunne ká kám.

Musawwir.—Yạne hunarmand bunnewálá. Lafzí mạne ginnewálá hain. Sháyad is nám kí wajh yih ho ki bunte waqt táron ká shumár lagáná paṛtá hai. Us ká kám ḳhásskar maskan ke pardon par aur Afúd par aur sína-band par hotá thá, (26 : 1, 31 : 28 : 6, 15 wg.)

Naqqásh ká.—Yih shaḳhs súí ká kám kartá thá, yá to is tarah par ki auwal rangín dhága se nishán karke us par súí ká kám kartá thá yá rangín kapṛon kí paṭṭíán yá chíren kapṛe par rakhke sí detá hogá. Is ká kám ḳhaime ke darwáze ke pardon aur sahn ke pardon aur sardár Káhin ke kamarband par hotá thá, (26 : 36 ; 27 : 16; 28: 39.) Ịbrání mádda "raqam" ba-mạne baḳhiye ke ab tak Ạrabí men murawwaj hai.

Juláhe ká.—Mạlúm hotá hai ki us ne juláhe ká kám mạmúlí taur par faqat ek rang ká kiyá thá, aur zarbaft jo us ne banáe the, wuh Afúd kí qabá aur Káhinon ke chogon ke wáste the, (28 : 32 ; 39 : 22-27.) Jis qism ke kámon ká zikr is áyat men aur is se auwal ke do muqámon men áyá hai, un donon ke farq Septuagint se záhir hai aur Yahúd kí rawáyat ke mutábiq hai. Chúnki tín qism ke kámwálon ke nám basígae muzakkar áe hain, is se mạlúm hotá hai ki us kám ke karnewále mard the aur kátnewálí aur rangnewálí ạuraten thín, (25.) Kám kí ṭhík taqsím Ịbríon ke darmiyán jaise ki is áyat ke alfáz se záhir hotí hai, chandán taạjjub ke láiq nahín, kyúnki Misr ke log is kám ko qadím ul aiyám se niháyat ụmda taur par jánte the aur funún ke báb men yih bát yád rakhne ke qábil hai ki har peshawar ko kárígar kahte the, aur jo taḳhsís manzúr hotí, to kárígar ke lafz ke sáth us chíz ká nám bhí lagá diyá játá thá jis ká kám wuh peshawar kartá thá, maslan baṛhaí ko lakṛí ká kárígar kahte the, lohár ko lohe ká kárígar, aur miạmár aur hakkák ko patthar ká kárígar kahte the. Tín qism báfte ke kárígaron kí, bạz sáhibán kí ráe ke muwáfiq hai. Lekin bạz muạllim naqqáshí ke báb men muḳhtalif hain. Un ká ḳhiyál yih hai ki wuh súí ká kám nahín kartá thá, balki ráchh se naqsh banátá thá.

CHHATTÍSWAN BÁB.

Bazliel aur Ahliyáb aur un ke madadgár kám par lagáe gae, (1-7.)

1. Sharh 31 : 3 dekho.

aur fahm baḳhshá, ki we maqdis kí ịbádat ke sab kám karne ke taur samjhen, Ḳhudáwand ke sáre hukm ke muwáfiq, kám karne lage.

2 Músá ne Bazilliel aur Ahliáb, aur sab roshan-zamír mardon ko, jin ke dil men Ḳhudáwand ne hikmat rakhí, aur sabhon ko, jin ke dilon ne unhen targíb dí, ki kám par áke use banáwen, buláyá.

3 Tab unhon ne Músá ke háth se sab taháif, jo baní Isráel maqdis kí ịbádat ke kám ke banáne ko láe the, páe. Aur we hanoz har subh ke waqt apní ḳhushí se hadya us ke pás láyá karte the.

4 Tab sab ạqlmand kárígar, jo maqdis ke sab kám banáte the, ek ek apne apne kám se, jo kartá thá, áe;

5 ¶ Aur unhon ne Músá se kahá, ki Log us kám ke ḳharch ke liye, jise Ḳhudáwand ne banáne ká hukm kiyá, ihtiyáj se ziyáda láte hain.

6 Tab Músá ne hukm diyá, aur unhon ne lashkargáh men manádí karáí, ki koí mard yá ạurat ab se maqdis ke hadyon ke wáste kuchh aur kám na kare: so qaum láne se báz rahí.

7 Kyúnki asbáb jo un ke pás thá, so sab kám banáne ke liye bahut, balki ziyáda thá.

8 ¶ Chunánchi har ek sáhib i hikmat ne un men se, jo maskan ko banáte the, mihín kate húe katán, aur ásmání rang, aur argawání rang, aur qirmizí rang ke das parde banáe;—un par karúbí munaqqash karke ustádkárí se banáe.

9 Túl har parde ká aṭháís háth, aur chár háth ạrz men; sab parde ek hí andáze par the.

10 Aur us ne pánch parde ek ko dúsre ke sáth miláyá, aur dúsre pánch parde ek ko dúsre ke sáth miláyá.

11 Aur tukme ásmání rang se ek baṛe parde ke háshiye par miláne kí taraf men banáe, aur aise hí háshiye men dúsre baṛe parde ke, jo báhar thá, miláne kí taraf men banáe.

12 Pachás tukme háshiye men ek parde ke, aur pachás tukme háshiye men dúsre parde ke, miláne kí taraf men, banáe; táki tukme ek dúsre ke muqábil hon.

13 Aur pachás ánkṛe sone ke banáe, aur in ánkṛon se ek parde ko dúsre ke sáth miláyá; tab yih ek maskan baná.

14 ¶ Aur bakrí ke bálon se gyárah parde us ḳhaime ke liye jo maskan ke úpar thá, banáe.

15 Túl har ek parde ká tís háth, chár háth ke ạrz men;

4. *Ạqlmand kárígar.*—Jo hunar jánte the, 31 : 3 kí Sharh dekho.

3 : 5, 7 ; 25 : 2 dekho.

Maskan ká banáyá jáná, 8-38.

8 : 13, 26 : 1-6 kí Sharh dekho.

8. *Ustádkárí se banáe.*—Bihtar tarjuma ba-sígae majhúl yạne "banáe gae" hain. Is qism ká tagaiyur is báb kí aksar áyát men honá cháhiye. (Dekho Sharh 37 : 1-5.)

14-18. 26 : 7-13 kí Sharh dekho.

gyárah parde ek hí andáze par
the.
16 Aur pánch un meṉ se ek
jagah, aur chha ek jagah mi-
láe.
17 Aur pachás tukme, un
chha parde mile húoṉ ke há-
shiye meṉ, jo báhar haiṉ, mi-
láne kí jagah par, aur pachás
tukme un pánch parde mile
húoṉ ke háshiye meṉ dúsrí
miláne kí jagah par, banáe.
18 Aur pachás ánkṛe pítal
ke, ḳhaime ke miláne ke liye,
táki ek ho jáe, banáe.
19 Aur ek ghaṭáṭop ḳhaime
ke liye surḳh rangí húi men-
ḍhoṉ kí kháloṉ ká, aur dúsrá
ghaṭáṭop tuḳhas kí kháloṉ ká
úpar se banáyá.
20 ¶ Aur taḳhte maskan
ke, shittím kí lakṛí se, khaṛe
karne ke liye banáe.
21 Túl har taḳhte ká das
háth, ạrz har taḳhte ká ḍeṛh
háth.
22 Aur do do chúleṉ har
taḳhte ke liye, aisí ki ek dúsre
se barábar fásila par ho, banáíṉ.
23 Aur jab taḳhte maskan
ke liye banáe, tab bís un meṉ
se dakhaní jánib meṉ lagáe.
24 Aur chálís páe rúpe ke,
un bís taḳhtoṉ ke níche banáe ;
ek taḳhte kí do chúloṉ ke liye
do páe, aur dúsre taḳhte kí do
chúloṉ ke liye do páe banáe,
har taḳhte kí chúloṉ ke liye
banáe.
25 Aur dúsrí jánib maskan
kí uttar kí taraf, bís taḳhte
banáe ;
26 Aur chálís páe un ke rú-
pe se, ek taḳhte ke níche do
páe, aur ek taḳhte ke níche do
páe.
27 Aur pachchhim kí jánib
maskan ke chha taḳhte banáe.
28 Aur do taḳhte maskan
ke donoṉ konoṉ ke liye, us kí
donoṉ jániboṉ meṉ, banáe.
29 Aur taḳhte milnewále
níche se, aur usí tarah milne-
wále úpar se, ek halqe meṉ the;
ek hí sá donoṉ ko donoṉ goshoṉ
meṉ banáyá.
30 Chunánchi áṭh taḳhte,
aur solah páe rúpe ke the, har
ek taḳhte ke liye do do páe.
31 ¶ Aur bende shittím kí
lakṛí se banáe, pánch bende
maskan kí ek jánib ke taḳhtoṉ
ke liye,
32 Aur pánch bende maskan
kí dúsrí jánib ke taḳhtoṉ ke
liye, aur pánch bende maskan
kí pachchhim kí jánib ke taḳh-
toṉ ke liye, banáe.
33 Aur ek bendá banákar
us ko bíchoṉ bích meṉ wárpár
is taraf se us taraf tak ḍálá.
34 Aur taḳhtoṉ ko sone se
maṛhá, aur halqe un ke sone
se bendoṉ kí jagah ke liye

19. 26 : 14 kí Sharh dekho.
20-34. 26 : 15-29 kí Sharh dekho.
22. *Ek dúsre se barábar fásila par ho.* Tartíb se ek dúsre ke muqábil, 26 : 17 kí Sharh dekho.
27. *Pachchhim kí jánib.*—26 : 22 kí Sharh dekho.
33. *Bíchoṉ bích meṉ.*—Táki taḳhtoṉ se aṛá rahe.

banáe, aur bendoṉ ko sone se
maṛhá.
35 ¶ Aur ásmání rang, aur
argawání rang, aur qirmizí
rang, aur mihín kate húe katán
ká munaqqash parda, aur us
par karúbí ustádkárí se banáe.
36 Aur us ke liye chár sutún
shittím kí lakṛí se banáe, aur
un ko sone se maṛhá ; aur un
ke ánkṛe sone se banáe, aur
chár páe chándí ḍhálkar banáe
37 ¶ Aur parda ḳhaime ke
darwáze ká ásmání rang, aur
argawání rang, aur qirmizí
rang, aur mihín kate húe katán
ká, naqqáshí se banáyá ;
38 Aur sutún us ke pánch,
aur ánkṛe un ke banáe, aur su-
túnoṉ ke siroṉ ko aur un kí
alganíoṉ ko sone se maṛhá, aur
un ke liye pánch páe pítal se
banáe.

XXXVII BÁB.

AUR Bazilliel ne shittím
kí lakṛí se sandúq banáyá ;
aṛháí háth túl, aur ḍeṛh háth
ạrz, aur ḍeṛh háth bulandí us
kí thí.
2 Aur us ko ḳhális sone se
bhítar aur báhar maṛhá, aur
us ke gird ba gird sone ká
kalas banáyá.
3 Aur chár halqe sone se us
ke cháron konoṉ ke liye, do
halqe us kí ek taraf, aur do
halqe us kí dúsrí taraf, ḍhále.
4 Aur choben shittím kí
lakṛí se banáíṉ, aur un ko sone
se maṛhá :
5 Aur choben halqoṉ meṉ
sandúq kí donoṉ taraf, tá ki
un se uṭháyá jáwe, ḍálíṉ.
6 ¶ Aur kafáragáh ḳhális
sone se banái : túl us ká aṛhái
háth, aur ạrz us ká ḍeṛh háth.
7 Aur do karúbí sone se
gaṛhkar banáe, aur un ko
kafáragáh kí do taraf rakhá :
8 Ek karúbí úpar kí ek
jánib meṉ, aur dúsrá karúbí
úpar kí dúsrí jánib meṉ ; ka-
fáragáh hí se donoṉ karúbí us
kí donoṉ tarafoṉ meṉ banáe.
9 Aur yúṉ húá, ki donoṉ
karúbí apne bázú úpar se phai-
láe húe the, aur kafáragáh ko
apne paroṉ se chhipáe húe

35, 36. 26 : 31, 32 kí sharh dekho.
37. *Parda ḳhaime ke darwáze ká.*—Jis jagah se ḳhaime ke andar játe the, us jagah ká parda.
38. *Sitún us ke * * aur ánkṛe un ke.*—Yih áṉkṛe sitúnoṉ ke sire miláne ko sabn ke áṉkṛoṉ kí tarah banáe gae the, (27 : 10.) Na áṉkṛoṉ ká na sitúnoṉ ká zikr hidáyat mundarjae Báb 26 áyat 37 meṉ hai.

SAINTÍSWÁṈ BÁB.

Maskan ká asbáb. 1-29.

1-5. 25 : 10-16, aur 35 : 11 kí sharah dekho. Yih ki sandúq chúṉki sab se qímatí chíz thí, is wáste khud Bazliel ne use banáyá thá ; kisí qism ká shubha is maqám par nahíṉ wárid hotá hai, lekin ná-fahmí ke insidád ke liye is amr par liház karná achchhá hogá, ki báb 36 áyat 8, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20 wag. meṉ aur aur jagahoṉ par bhí asl Ịbrí meṉ fáịl záhir nahíṉ hai. Is wáste Urdú ba sígae maṛúf ba zamír i fáịl mustatar tarjuma karná bihtar hai. (Dekho 36 : 8 kí sharah.)
(25 : 17-22 kí sharah dekho.)
7. *Sone se gaṛhkar.* 25 : 18 kí sharah dekho.

the ; har ek ká mun̲h dúsre ke
muqábil, aur donon̲ ká mun̲h
kafáragáh ke muqábil thá.
10 ¶ Aur mez, shittím kí
lakṛí se banáí : túl us ká do
háth, aur ạrz us ká ek háth,
aur bulandí us kí ḍeṛh háth.
11 Aur us ko ḳhális sone se
maṛhá, aur us ke girdágird
sone ká kalas banáyá.
12 Aur us par chár ungal
ún̲chí ek kangní ás pás banáí,
aur us kangní par girdágird
sone ká kalas banáyá.
13 Aur us ne us ke liye
sone ke chár halqe ḍhále, aur
unhen̲ us ke cháron̲ páyon̲ ke
cháron̲ konon̲ men̲ lagáyá.
14 Ye halqe kangní ke
sámhne the, ki us men̲ choben̲
ḍálkar mez uṭhá le jáwen̲.
15 Aur choben̲ shittím kí
lakṛí se banáín̲, aur un ko sone
se maṛhá, tá ki un se mez
uṭhái jáwe.
16 Aur sab zurúf, jo mez
par hain̲, bartan us ke, aur
chamche, aur rikábíán̲, aur
baṛe piyále, jo tapáne ke liye
hain̲, ḳhális sone se banáe.
17 Aur shamạdán ḳhális
sone se banáyá ; use gaṛhkar
shamạdán banáyá ; aur jaṛ us
kí, aur sháḳhen̲ us kí, aur pi-
yále us ke, aur seb us ke, aur
sosanen̲ us kí, ḳhud usí se
thín̲ :
18 Aur chha sháḳhen̲ niklí
húí thín̲, us kí donon̲ tarafon̲
se ; tín sháḳhen̲ shamạdán kí,
us kí ek jánib se, aur tín shá-
ḳhen̲ shamạdán kí, us kí dúsrí
jánib se.
19 Aur tín piyále, bádámí
súrat, ek sháḳh men̲ the, aur
seb aur sosan, aur tín piyále
bádámí súrat, dúsrí sháḳh men̲
the, aur seb aur sosan ; aur aise
hí, chhaon̲ sháḳhon̲ men̲, jo
niklí húí shamạdán se thín̲.
20 Aur ḳhud shamạdán
men̲ chár piyále bádámí súrat
the, aur seb un ke, aur sosanen̲
un kí.
21 Aur ek ek seb thá, níche
har do do sháḳhon̲ ke, mutábiq
un chha sháḳhon̲ ke, jo us se
niklí húí thín̲.
22 Aur seb us ke, aur shá-
ḳhen̲ us kí, ḳhud usí se thín̲,
aur ye sab ikaṭṭhe gaṛhe húe
ḳhális sone se the.
23 Aur us ke liye sát chirág
banáe, aur gulgír us ke, aur
laganen̲ us kí, ḳhális sone
se.
24 Aur us ko, aur us ke sab
zurúf ko, ek qintár ḳhális sone
se banáyá.
25 ¶ Aur qurbángáh baḳhúr
kí shittím kí lakṛí se banáí :
túl us ká ek háth, aur ạrz us
ká ek háth, chaukhúnṭí banáí,
aur bulandí us kí do háth ; aur
sing us ke usí se the.
26 Aur chhat us kí, aur
bagalen̲ us kí, aur síng us ke
ḳhális sone se maṛhe, aur us

10-16. 25 : 23-30 kí sharah de-
kho.

17-24. 25 : 31, 39 kí sharah dekho.
25-28. 30 : 1-10 kí sharah dekho.

ke liye sone se girdágird kalas
banáyá.
27 Aur us ke liye us kí
donon̲ taraf, us ke do konon̲
ke pás us ke kalas ke níche
sone ke halqe banáe, ki un
men̲ choben̲ ḍálkar use uṭhá
le jáwen̲.
28 Aur choben̲ shittím kí
lakṛí se banáín̲, aur un ko
sone se maṛhá.
29 ¶ Aur masáhat ká pák
tel, aur ḳhushbúíon̲ ká ḳhális
baḳhúr ạttár ke hunar se taiyár
kiyá.

XXXVIII BA'B.

AUR qurbángáh soḳhtaní
qurbání ke liye shittím kí lakṛí
se banáí, pánch háth túl us ká,
aur pánch háth ạrz us ká,
chaukhúnṭí, aur tín háth bu-
landí us kí banáí.
2 Aur síng us ke cháron̲ ko-
non̲ par banáe ; us ke ye síng
usí men̲ se the ; aur us ne us
ko pítal se maṛhá.
3 Aur sab zurúf qurbángáh
ke, degen̲, aur pháoṛián̲, aur
piyále, aur síḳhen̲, aur ange-
ṭhíán̲ : sab zurúf us ke pítal se
banáe.
4 Aur ek angeṭhí, jál kí
shakl par, pítal se qurbángáh
ke liye banáí, jo kanáron̲ se ní-
che ádhí dúr tak pahun̲chtí thí.
5 Aur chár halqe pítal kí
angeṭhí ke cháron̲ konon̲ men̲
ḍhálkar banáe, táki jagah cho-
bon̲ kí hon̲.
6 Aur choben̲ shittím kí lakṛí
se banáín̲, aur un ko pítal se
maṛhá.
7 Aur choben̲ qurbángáh kí
donon̲ tarafon̲ ke halqon̲ men̲
ḍálín̲, táki wuh un se uṭhái
jáwe ; aur us ko taḳhton̲ se
khokhlá banáyá.
8 ¶ Aur hauz pítal se, aur
us kí kursí pítal se, un ạuraton̲
ke darpanon̲ se, jo jamáạt ke
ḳhaime ke ástáne par ịbádat
kartí thín̲, banáí.

29, 30. 22 : 38 kí sharah dekho.

ARTI'SWA'N̲ BA'B.

Pítal kí qurbángáh ke aur hauz aur sahn ke banne ká zikr, (1-20) 1-7, 27 : 1-8 kí sharah dekho.

8. *Hauz* 30 : 18-21 kí sharah dekho. Mạlúm hotá hai, ki hauz banáne ke wáste pítal un ạuraton̲ ne diyá thá jinhon̲ ne apne kán̲se ke áíne jo un waqton̲ men̲ ụmúman Misr men̲ aur aur mulkon̲ men̲ mustạmal the, de ḍále the. Nuktachín ụmúman ittifáq karte hain̲, ki asl Ịbrání ká yih sídhá sádhá nafs i matlab hai, aur qadím nusḳhon̲ aur Targumon̲ ke mutábiq hai, báqí aur tashríhát maslan ek yih ki jo ạuraten̲ ịbádat karne átí thín̲, un ke wáste hauz men̲ áíne lagáe the. Dúsre yih ki us ke kanáre un ạurát kí shaklon̲ se jo ịbádat karne saff ba saff hokar átí thín̲, árásta the, faqat sháríhín ke ịlm o fazl ke liház se liház ke qábil hain̲, warna in tashríhon̲ ko koí dekhtá bhí nahín̲. Jamáạt ke ḳhaima ke darwáze par jo ạuraten̲ jamạ hotí thín̲, wuh be-shakk baṛí díndár ạurát thín̲, jinhen̲ jamáạt kí ịbádat ká baṛá shauq thá. Mábạd ke liye apne áínon̲ ká de ḍálná ạuraton̲ kí mạqúl ḳhairát thí, 35 : 22 kí sharah dekhná cháhiye. Hamen̲ Anná ke ahwál mundarjae Lúqá 2 : 36 se mạlúm hotá hai, ki akhir zamáne men̲ bhí parhezgár ạurát Haikal ke iháton̲ men̲ bahut waqt sarf kartí thín̲. Lekin Hengstinberg sáhib aur aur sáhibon̲ ke is ḳhiyál kí wajh zaịf hai, ki yih ạurát ịbádat-ḳhánon̲ kí bewon̲ kí, aur maḳhsús ạurát kí

9 ¶ Aur sahn banáyá: aur us ke liye dakhan rukh, us kí dakhan taraf meṉ, parde bárík kate húe katán ke the; túl un ká sau háth;

10 Aur sutún un ke bís, aur páe un ke bís, pítal se, aur áṉkṛe sutúnoṉ ke, aur alganíáṉ un kí, rúpe se;

11 Aur uttar kí jánib meṉ: túl un ká sau háth, aur sutún un ke bís, aur páe un ke bís, pítal se, aur áṉkṛe sutúnoṉ ke, aur alganíáṉ un kí, rúpe se;

12 Aur pachhim kí jánib ke parde: pachás háth ke the, aur sutún un ke das, aur páe un ke das, aur áṉkṛe un ke, aur alganíáṉ un kí, rúpe se;

13 Aur púrab rukh, púrabí jánib ke pachás háth ke the.

14 Pandrah háth parde darwáza kí ek taraf the; un ke sutún tín, aur un ke páe tín.

15 Aur dúsrí taraf sahn ke darwáze kí idhar udhar pandrah háth ke parde the; sutún un ke tín, aur páe un ke tín.

16 Sahn ke girdágird ke sab parde bárík kate húe katán se the.

17 Aur sab páe sutúnoṉ ke pítal se, aur áṉkṛe sutúnoṉ ke, aur alganíáṉ un kí, rúpe se, aur sire un ke maṛhe húe rúpe se, aur sab sahn ke sutún rúpe kí alganíoṉ se mile húe the.

18 Aur parda sahn ke darwáze ká, ásmání rang, aur argawání rang, aur qirmizí rang, aur bárík kate húe katán ká, naqqáshí se banáyá; us kí lambáí bís háth, aur úṉcháí us kí páṉch háth, muwáfiq andáze sahn ke pardoṉ ke thí.

19 Aur sutún us ke chár, aur páe un ke chár, pítal se, aur áṉkṛe un ke, rúpe se, aur sire un ke maṛhe húe rúpe se, aur alganíáṉ un kí, rúpe se.

20 Aur sab mekheṉ maskan kí, aur sahn ke girdágird kí, pítal se thíṉ.

21 ¶ Aur hisáb maskan, yane shahádat ke maskan ká, jo Músá ke hukm ke muwáfiq, Láwíoṉ kí khidmat ke liye, Itamar ke háth se, jo Hárún káhin ká beṭá thá, kiyá gayá, so yih hai.

22 Par Bazllíel bin Úrí bin Húr, Yahúdáh ke firqe meṉ se sab kám ká, jo Ḳhudáwand ne

tarah aur Nabíoṉ ke zamáne ke Nazíriyoṉ kí tarah ụmr bhar ịbádat ḳhánoṉ meṉ rahá kartí thíṉ. (Nauha 4: 7; Ams. 2: 11.) Hengstinberg sáhib kí ráe yih hai, ki Músá ne is báb meṉ koí ḳháss qánún nahíṉ waẓa kiyá, kyúṉki Misr ke ịbádat-ḳhánoṉ kí rasmiyát dekhkar yih rasm muqarrar ho gaí thí. Ạhd i Ạtíq kí jo áyat is amr kí táịd kartí haiṉ ki ạurát kí aisí ek jamáạt ká wajúd thá, yih haiṉ. 1 Sam. 2: 22; Nauha 2: 21.

9-20. 27 báb 10-19 áyát kí tafsír dekho.

Uṉcháí us kí páṉch háth. Yạne parde kí úṉcháí jo us kí chauṛáí kí barábar thí.

Un dhátoṉ ká hisáb jo maskan meṉ istiạmál kí gaíṉ.

21. *Aur hisáb maskan yạne shahádat ke maskan ká.* (Dekho, 25: 16 kí sharah.)

Jo Músá ke hukm ke muwáfiq Láwíoṉ kí ḳhidmat ke liye Atmar ke háth se

Músá ko farmáyá thá, banánewálá thá.

23 Aur us ke sáth Ahliáb bin Aḳhaisamak, Dán ke firqe se, jo kanda-kár aur kárígar thá, aur ásmání rang, aur argawání rang, aur qirmizí rang, aur bárík katán meṉ naqqásh thá.

24 Sab soná, jo maqdis kí ịmárat ke kám meṉ lagá, wuh soná, jo hadya kiyá gayá thá, so untís qintár aur sát sau tís misqál, maqdis kí misqál se, thá.

25 Aur jamáạt ke shumár kiye húoṉ ká rúpá ek sau qintár aur ek hazár sát sau pachhattar misqál, maqdis kí misqál se, thá.

wag. Yạne jis qadr wazn Atmar ne batáyá, usí qadr wazn ká dhát Láwíoṉ ne liyá thá.

23. *Kandakár.* Yạne naqshkár.

Kárígar. Hoshiyár, sannạ, bunnewálá thá. 35: 35 ki sharah dekho.

24. *Maqdis ke.* Soná faqat Maqdis ke kám meṉ nahíṉ lagá thá, balki Quds ul Aqdás meṉ aur ḳhaima ke darwáze meṉ bhí lagá thá. (36: 38.)

Wuh soná jo hadiya liyá gayá thá. Yạne hiláne kí qurbání ká soná.

*Qintár * * Maqdis kí misqál se thá.* Ịbráníoṉ meṉ taulne ke liye aur naqdí ke kám meṉ misqál ká ạmm riwáj thá. Lekin is báb meṉ ki hamáre áj kal ke wazn se kitná thá, ráoṉ ká iḳhtiláf bahut hai. Magar aisá gumán karne kí koí ḳháss wajh nahíṉ hai, ki murúr i zamáne se sikkae murauwija meṉ bahut farq ho gayá hai. Aur pichhle zamáne ke báb meṉ hamáre pás hisáb ke tín sahíh usúl haiṉ, jin se munásib natíja nikaltá hai. (1) Rabbíoṉ ke qaul ke bamújib ek misqál ham-wazn 320 jau ke dánoṉ ke hotá thá, jo qaríb 214 grain Angrezí ke masáwí hotá hai, aur Angrezí grain dar asl gehúṉ ke ek dáne se murád thí. (2) Chand cháṉdí ke misqál Makábíoṉ ke waqtoṉ ke bane húe ab tak maujúd haiṉ. (Dekho, 1 Mak. 15: 6.) Aur báwajúd ghis jáne ke 220 rattí kí barábar haiṉ.

(3.) Nusḳhae Septuagint meṉ is ká tarjuma dirham kiyá hai. (Paid. 23: 15; Ḳhur. 21: 32; 30: 13, 15; Ahb. 27: 3; Gin. 3: 7, 4 wag. Maqdúniyawáloṉ ká dirham jis se Ịbrání zurúr wáqif hoṉge, 218 rattí ke qaríb wazn meṉ hotá hai. Is se mạlúm hotá hai, ki hamárá yih qiyás ki ek misqál 20 rattí ke barábar hotá hai, bahut galatí par nahíṉ hai, aur naqdí ke ịtibár se us kí qímat qaríb sawá rupae ke hotí hai. Yaháṉ par ek suwál yih paidá hotá hai, ki Maqdis kí misqál ke kyá mạne haiṉ? (Áyá Maqdis se us misqál ko kuchh ḳhusúsiyat thí, yá Maqdis ká misqál aur jagah ke misqáloṉ se muḳhtalif thá.) Rabbí kahte haiṉ, ki jis Misqál ká ạmm meṉ riwáj thá, wuh Maqdis kí misqál ká ádhá hotá thá. Lekin aisá qiyás karne kí koí káfí wajh nahíṉ ki agle zamáne meṉ is qism ká imtiyáz misqál meṉ thá. Maqdis ká misqál riwájí misqál se jo sháhí wazn ke muwáfiq thá, 1 (Sam. 14: 26) aur jis ká saudágaroṉ meṉ chalan thá, kuchh ziyáda nahíṉ mạlúm hotá hai. (Paid. 23: 16.) Yúás ke ạhd meṉ Haikal kí marammat ke wáste isí qímat kí naqdí kí faráhamí húí thí. (2 Taw. 24: 9.) Pichhle zamáne ká mahsúl jise dirham kahte the, (Matí 17: 27) jise Ḳhudáwand Yisụ́ ne ba mạne ham-qímat nisf misqál ke qarár diyá hai, wuh is misqál kí yá Yúás ke misqál kí tarah kisí ḳháss mauqạ ke wáste nahíṉ faráham kiyá gayá thá, balki púre misqál ká sáláná mahsúl Haikal kí madad i ḳharch ke wáste thá. (30: 13 kí sharah dekho.) Áyat 25 aur 26 se mạlúm hotá hai, ki aisí ek qintár meṉ 3 hazár misqál hote the, aur is hisáb ke bamújib jo yaháṉ iḳhtiyár kiyá gayá hai, ek qintár qaríb ek man 7 ser ke wazn meṉ hotá thá. Yúnání qintár ek man kí barábar hotá thá. Asl yạne Ịbrání lafz "Kikkár" ke mạne gol chíz ke haiṉ, aur isí lafz se miltá húá ek lafz "Kerker" Misríoṉ meṉ bolá játá thá, jis ke mạne the dhát kí ḍhalí húí chíz

26 Aur hissa har mard ká
ádhí misqál, maqdis kí misqál
se thá; har ek ká, jo áyá, ki
shumár kiyá jáwe, bís baras kí
umr se aur úpar, ki bilkull
chha lákh tín hazár sárhe pánch
sau mard the.
27 Aur sau qintár rúpe se
maqdis ke páe, aur parde ke
páe dhále gaye, sau páe sau
qintár se, ek ek páya ek ek
qintár se.
28 Aur un ke ek hazár sát
sau pachhattar misqál rúpe se
ánkre sutúnon ke banáe, aur
sire un ke marhe, aur alganíon
se unhen miláyá.
29 Aur pítal, jo khushí se
bakhshá gayá thá, so sattar
qintár aur do hazár chár sau
misqál thá;
30 Aur us se páe jamáat ke
khaime ke darwáze ke, aur qur-
bángáh pítal kí, aur us kí an-
gethí pítal kí, aur sab zurúf us
ke, banáe.
31 Aur páe sahn ke, jo gir-
dágird the, aur páe sahn ke

gol chhalle kí súrat, jis ká wazn úpar likhá hotá thá.

26. *Ádhí misqál.*—Malúm hotá hai ki yih lafz do-bára baráe tákíd hai (Sharh 30: 13 jahán ki isí tarah ká muháwára áyá hai aur 30: 15 dekho.) Chande kí faráhamí aur logon ke shumár ke báb men 30: 12 kí sharh dekho. Is men shakk nahín ki siwáe misqál i muqarrara ke *aur* chándí bhí logon ne apní khushí se dí hogí (35: 24) jis ká yahán kuchh zikr nahín hai. Sháyad aisí chándí hájat se ziyáda samajhkar, un ke denewálon ko wápas dí játí hogí. (36: 7.)

27. *Páe.*—26: 19 kí sharh dekho.

28. *Ánkre.*—Aur alganíán sahn ke sitúnon ke mutaalliq thín. (27: 10, 17 kí sharh dekho.)

30. *Jamáat ke khaime ke darwáze ke.*—26: 27 kí sharh dekho.

Qurbángáh pítal kí.—27: 1-8 dekho. Jo hisáb ikhtiyár kiyá gayá hai, us ke bamújib dháton mazkúra báb i házá ká wazn batariq i zail hogá.

Soná 30 man.

Chándí kuchh úpar 100 man.

Kánsá 55 man ke qaríb.

Sone kí qímat agar khális thá to 18 lákh rupae thí, aur chándí kí qímat 4 lákh rupae ke qaríb thí. Agar ham Isráelíon ke us waqt ke hál par jab ki unhon ne Misr ko chhorá thá gaur karen, to qímatí mádaniyát ká andáza aur jis garaz se faráham kí gaí thín, wuh garaz, bakhúbí malúm ho játí hai. Is báb men ki Arab kí qaumon ne Khalíj Ailántik ke sone ke bare dher jama kiye the aur yih ki gáliban is waqt men yane jab ki gair-qaumon ká len den Isráelíon se húá thá, *aur* bhí daulat barh gaí thí, Straibo aur Diodorus wag. ke iatiráz par iatiráz wárid karne kí koí wajah nahín hai. Kyá ajab hai ki ab un mulkon men sone ká kuchh nishán na rahá ho Lekin yih amr ki wahán sone kí khánen bhí na rahín, mere kah dene se nahín sábit hotá. Buhr aur Knoble sáhibán likhte hain ki sharqí mulkon men, jis tarah soná aur chándí áj kal kasrat se faráham kiyá játá hai, aise hí agle waqton men bhí riwáj thá. Jin jamáaton men tijárat ká bahut riwáj nahín hai, aur isí sabab se laut pher nahín rahtí, wahán soná aur chándí bare qaumí matlab ke wáste, jaisá ki is waqt men húá thá, yá hákim kí khushnúdí e mizáj ke wáste bahut ásání se jama ho saktá hai. Ek sadí guzrí ki Hindústán ke bádsháhon kí aur mandiron kí be-hadd daulat hamáre matlab kí achchhí nazír thí. Puráni nazíron ke taur par, Bíls ke mandir ke sone kí nisbat jo bayánát hain, un ká aur Sardanápolis kí daulat ká, aur Syrus ke háth jo ganímaten lagí thín, aur Sikandar ne jo kuchh liyá thá, un sab ká hawála dená achchhá hogá. Chábe in báton men kitná hí mubálagá húá ho magar tahqíqí báten hamáre matlab ke wáste káfí rahengí. Yih amr qábil i liház hai ki Yúnáníon ke yahán chándí kí qímat sone kí nisbat ziyáda thí. Qadím shahr Tharis aur Laurim ke khazáne us waqt tak malúm nahín húe the. Lekin Eshiyá kí qaumon men chándí aur sone ká aur hisáb thá. Silwar Sanskrit zubán ká lafz hai. Is se páyá játá hai ki qabl is se ki Jarman ne garb kí jánib harakat kí, Árya log is ko khúb jánte the. Yúnáníon aur Rúmíon ne gáliban us kí waqfiyat sab kho dí, aur jab unhon ne phir páyá to us ká nám, aur hí kuchh rakhá. Yih dalíl aur madaniyát par bhí wárid ho saktí hai.

darwáze ke, aur sab mekhen
maskan kí, aur mekhen sahn kí,
jo girdágird thín.

XXXIX BÁB.

AUR libás i khidmat, maq-
dis kí ibádat ke liye, ásmání
rang, aur argawání rang, aur
qirmizí rang se banáe, aur mu-
qaddas kapre Hárún ke liye,
jaisá ki Khudáwand ne Músá
ko hukm kiyá thá, banáe.
2 Aur afúd sone, aur ásmání
rang, aur argawání rang, aur
qirmizí rang, aur bárík kate
húe katán se banáyá.
3 Aur pattar sone ke patle
garhe, aur un se tár khínche,
táki un ko ásmání rang, aur
argawání rang, aur qirmizí
rang, aur bárík katán ke sáth
ustádkárí se miláwen.
4 Aur us ke liye do mondhe
banáe, ki un se wuh miláyá
jáwe: us ke donon kanáron se
miláyá húá thá.
5 Aur afúd ká patká, jo us
par thá, so usí kí kárígarí kí
tarah, sone, aur ásmání rang,
aur argawání rang, aur qirmizí
rang, aur bárík kate húe katán
se húá, jaisá ki Khudáwand ne
Músá ko hukm kiyá thá.
6 ¶ Aur do sulaimání patthar
banáe, jo sone ke khánon men
jare húe the; aur un par angú-
thí kí tarah baní Isráel ke nám
kanda húe the.
7 Aur un ko afúd ke mon-
dhon par rakhá, ki we patthar
baní Isráel kí yád karne ke
liye howen, jaisá ki Khudá-
wand ne Músá ko hukm kiyá
thá.
8 ¶ Aur chaprás ustádkárí
se afúd ke kám ke taur par,
sone, aur ásmání rang, aur ar-
gawání rang, aur qirmizí rang,
aur bárík kate húe katán se
banáí:
9 Wuh chaukhúntí thí: un-
hon ne chaprás ko duhrá baná-
yá: túl us ká ek bálisht, aur
arz us ká ek bálisht.
10 Aur us men chár sataren

UNTÁLÍSWÁN BÁB.

Káhinon ká libás banáyá jáná.

1. 28: 5 kí sharh dekho. Nafís katán ká is áyat men zikr nahín hai, dúsrí men hai.

Libás i khidmat.—Yane apne uhde kí makhsús libás. 31: 10 kí sharh men is libás aur níz Maqdis ke kapron ká zikr dekho.

2. *Afúd.*—Dekho Sharh 28: 6.

Sone—28: 5 dekho.

Ustádkárí.—Yane bunne ká umda hunar 26: 1 aur 35: 35.

5. *Patká.*—28: 8 kí sharh dekho.

6, 7. 28: 9-12 kí Sharh dekho.

8. *Chaprás.*—28: 15, 16 kí Sharh dekho.

10-13. Qímatí pattharon ká bayán 28: 17-20 kí Sharh men dekhe.

jawáhir kí jaṛíṉ; pahlí satar meṉ yáqút i surḳh, aur pukhráj, aur zumurrud; yih pahlí satar thí;

11 Aur dúsrí satar meṉ gauhar i shab chirág, aur nílam, aur hírá;

12 Tísrí satar meṉ jazạ, aur yashm, aur fíroza;

13 Chauthí satar meṉ azraq, aur sang i sulaimání, aur zabarjad; aur ye jo jaṛe the, so sone ke ḳhánoṉ meṉ jaṛe húe the.

14 Aur ye patthar kanda kiye húe angúṭhí ke taur par, muwáfiq baní Isráel ke námoṉ ke, bárah the, jaisá ki un ke nám the, aur bárah firqoṉ meṉ se ek ek ká nám ek ek patthar par khodá húá thá.

15 Aur chaprás ke konoṉ meṉ ḳhális sone kí guthí húí zanjíreṉ banáíṉ;

16 Aur do ḳháne sone se, aur do halqe sone se banáe, aur do halqe chaprás ke donoṉ kanároṉ meṉ lagáe.

17 Aur donoṉ zanjíreṉ sone se gundhí húí donoṉ halqoṉ meṉ, jo chaprás ke donoṉ kanároṉ meṉ hain, laṭkáíṉ;

18 Aur donoṉ gundhí húí zanjíroṉ ke sire un do ḳhánoṉ meṉ lagáe, aur unheṉ afúd ke donoṉ moṉḍhoṉ pás áge se rakhá.

19 Aur do halqe sone se banáe, aur un ko chaprás kí donoṉ tarafoṉ meṉ, us háshiye meṉ, jo afúd ke bhítar kí taraf se milnewálá hai, lagáyá;

20 Phir do aur halqe sone ke banáe, aur unheṉ afúd ke níche kí do tarafoṉ meṉ, us ke áge kí taraf, us ke joṛ ke muqábil, afúd ke paṭke ke úpar lagáyá;

21 Aur chaprás ko, us ke halqoṉ meṉ, aur afúd ke halqoṉ meṉ rishta ásmání rang ká ḍálkar, laṭkáyá, táki afúd ke paṭke ke úpar ho jáwe, aur chaprás afúd par se na haṭe, jaisá ki Ḳhudáwand ne Músá ko hukm kiyá thá.

22 ¶ Aur afúd ke liye qamís bunke banáyá, aur wuh sab ásmání rang se thá.

23 Aur girebán us ká, us ke darmiyán meṉ, zirah ke girebán kí tarah, thá, aur háshiye meṉ us kí goṭ thí, táki wuh na phaṭe.

24 Aur us ke dáman ke gher meṉ, anár, ásmání rang, aur argawání rang, aur qirmizí rang, aur bárík kate húe katán se, banáe.

25 Aur ghanṭe ḳhális sone se banáe, aur un ghanṭoṉ ko anároṉ ke bích qamís ke dáman ke ke sáre gher meṉ, anároṉ ke darmiyán, lagáyá:

26 Ek ek ghanṭá sáth ek ek anár ke, qamís ke dáman ke

15. *Chaprás ke konoṉ meṉ guthí húí zanjíreṉ.*—28 : 14 kí Sharh dekho.
16. 28 : 13, 23 kí Sharh dekho.
19. 28 : 26, 27 kí Sharh dekho.
20. *Do aur halqe sone ke banáe aur unheṉ afúd ke níche kí do tarafoṉ meṉ us ke áge kí taraf us kí joṛ ke muqábil afúd ke paṭke ke úpar lagáyá.*—28 : 27 kí Sharh dekho.
21. 28 : 28 kí Sharh dekho.
22-26. 28 : 31-35 kí Sharh dekho.

gher meṉ ḳhidmat karne ke liye, jaisá ki Ḳhudáwand ne Músá ko hukm kiyá thá.

27 ¶ Aur kurte bárík katán ke Hárún aur us ke beṭoṉ ke liye bunke banáe;

28 Aur ạmáme bárík katán se, aur kuláh zínat ke bárík katán se, aur páejáme bárík kate húe katán se banáe,

29 Aur kamarband bárík kate húe katán se, aur ásmání rang, aur argawání rang, aur qirmizí rang se munaqqash, jaise Ḳhudáwand ne Músá ko hukm kiyá thá, banáyá.

30 ¶ Aur pattar muqaddas táj ká, ḳhális sone se, banáyá, aur us par angúṭhí ke taur par kanda kiyá, ki QUDS YAHOWÁH KO.

31 Aur us meṉ ek rishta ásmání rang ká báṉdhá, tá ki úpar ạmáme ke ho, jaisá ki Ḳhudáwand ne Músá ko hukm kiyá thá.

32 ¶ Chunáṉchi sab kám maskan ká, ki wuh jamáạt ká ḳhaima hai, púrá húá, aur baní Isráel ne sab, jaisá ki Ḳhudáwand ne Músá ko hukm kiyá thá, usí tarah se unhoṉ ne banáyá.

33 ¶ Aur maskan Músá ke pás láe, ḳhaima, aur sab zurúf us ke, aur áṉkṛe us ke, aur taḳhte us ke, aur bende us ke, aur sutún us ke, aur páe us ke.

34 Aur ghaṭáṭop meṉḍhoṉ kí surḳh rangí húí kháloṉ se, aur ghaṭáṭop tuḳhas kí kháloṉ se, aur parda páktarín makán ká;

35 Shahádat ká sandúq, aur choben us kí, aur sarposh us ká;

36 Aur mez aur sab bartan us ke, aur roṭí nazr kí;

37 Aur pák shamạdán, aur chirág us ke us par chune húe, aur sab zurúf us ke, aur jaláne ká tel;

38 Aur qurbángáh sone kí, aur malne ká tel, aur baḳhúr ḳhushbú masálih ká, aur parda ḳhaime ke darwáze ká;

39 Aur qurbángáh pítal kí, aur us kí angeṭhí pítal kí, aur choben us kí, aur sab zurúf us ke; aur hauz aur kursí us kí;

40 Aur parde sahn ke, aur sutún un ke, aur páe un ke, aur parda us darwáze ká, aur rassíáṉ us kí, aur meḳheṉ us kí, aur sab zurúf maskan aur jamáạt ke ḳhaime kí ḳhidmat ke liye:

27. 28 : 40, 41 kí Sharh dekho.
28. *Ạmmáme.*—38 : 37 kí Sharh dekho.
Kuláh.—28 : 40 kí Sharh dekho.
Páejáme.—28 : 42 kí Sharh dekho.
29. *Kamarband.*—28 : 40.
30. *Aur pattar muqaddas táj ká ḳhális sone se.* Dekho 29 : 6 aur 28 : 36 kí Sharh.

Quds Yahowáh ko.—28 : 36 kí Sharh dekho.

Maskan ká sárá kám Músá ne dekhá aur pasand kiyá, (32-43.)

33-38. 25 : 11, 15 kí Sharh aur 26 : 1 kí Sharh dekho.
39-40. 35 : 16, 18 kí Sharh dekho.

41 Aur libás i ḳhidmat maqdis kí ibádat ke liye, aur muqaddas kapṛe Hárún káhin ke liye, aur us ke beṭon ke liye káhin hone ke wáste.

42 Jaisá ki Ḳhudáwand ne Músá ko hukm kiyá thá, waise hí baní Isráel ne sab kám banáyá.

43 Aur Músá ne sab kám par nazar kí, aur dekhá, ki unhon ne banáyá thá; jaisá ki Ḳhudáwand ne farmáyá thá, waisá hí banáyá; aur Músá ne unhen barakat dí.

XL BÁB.

AUR Ḳhudáwand Músá se ham-kalám húá, aur kahá,

2 Pahle mahíne kí pahlí táríkh, maskan, jo jamáạt ká ḳhaima hai, khaṛá kar.

3 Aur us men shahádat ká sandúq rakh, aur sandúq par parda ḍál.

4 Aur mez us ke bhítar le já aur us ká asbáb, jo cháhiye ki us par rakhe jáwen, us par chun de; aur shamadán us men le já, aur us ke chirág us par jalá;

5 Aur sone kí qurbángáh baḳhúr ke liye shahádat ke sandúq ke sámhne rakh, aur parda maskan ke darwáze par ḍál;

6 Aur qurbángáh sokhtaní qurbání kí, maskan, yane jamáạt ke ḳhaime, ke darwáze ke áge rakh.

7 Aur hauz jamáạt ke ḳhaime aur qurbángáh ke bích men rakh, aur us men pání ḍál.

8 Aur sahn ko girdágird khaṛá kar, aur parda sahn ke darwáze par ḍál.

9 Aur masáhat ke tel se le, aur us se maskan ko, aur sab chízon ko jo us men hain, masah kar; aur us ko muqaddas kar, aur sab zurúf us ke, muqaddas kar, ki wuh muqaddas ho.

10 Aur qurbángáh sokhtaní qurbání kí bhí, aur sab zurúf us ke chupaṛ, aur us ko muqaddas kar, ki niháyat pák ho.

11 Aur hauz aur kursí kí bhí chupaṛ, aur un ko muqaddas kar.

41. Dekho áyát 1, 27, aur báb 31 áyat 10.

CHALÍSWAN BÁB.

Músá ko pák chízon kí tartíb dene ká aur un par aur Káhinon par tel ḍálne ká hukm húá, 1-11.

2. *Pahle mahíne kí pahlí táríḳh.*—Áyat 17 dekho.

4. *Aur us ká asbáb, jo cháhiye ki us par rakhe jáwen.*—Yih wuhí hidáyat hain jin ká zikr Ahbár 24 : 5-9 men hai aur is men shakk nahín ki is báb ke likhe jáne se qabl jári ho gaí hongí.

5. *Shahádat ke sandúq ke sámhne.*—30 : 6 kí Sharh dekho.

9-11. Maskan ko aur Káhinon ko tel lagáne kí hidáyat qabl azín 30 : 26-31 men ho chukí hain. Yahán batariq i ijmál dobára zikr áyá hai. Ahb. 8 : 10-12 men tel malne ká bayán hai.

10. *Ki niháyat pák ho.*—Úpar kí áyat men Maskan ke aur us ke zurúf ke tel se pák hone ká zikr hai aur is jagah aur níz 30 báb 10 áyat men qurbángáh ká aur us ke zurúf ká niháyat pák honá likhá hai. Niháyat

12 Aur Hárún aur us ke beṭon ko jamáạt ke ḳhaime ke darwáze ke nazdík lá, aur un ko pání se gusl dilá.

13 Aur Hárún ko muqaddas libás pinhá, aur us ko chupaṛ, aur use muqaddas kar, táki káhin ká kám merí ḳhidmat men kare.

14 Aur us ke beṭon ko nazdík lá, aur un ko kurte pinhá.

15 Aur un ko chupaṛ, jaise un ke báp ko chupṛá hai, táki we káhin ká kám merí ḳhidmat men karen; aur yih masahat un ke liye aur un ke qarnon ke liye hamesha kí kahánat ká báis hogí.

16 Aur Músá ne aisá kiyá; sab, jo Ḳhudáwand ne us ko hukm kiyá thá, ạmal men láyá.

17 ¶ Aur dúsre sál ke pahle mahíne, aur usí mahíne ke pahle din maskan khaṛá ho gayá.

18 So Músá ne maskan khaṛá kiyá, aur páe us ke lagáe, aur un par taḳhte us ke rakhe, aur un men bende us ke ḍále, aur sutún us ke khaṛe kiye.

19 Aur us ne ḳhaime ko maskan par phailáyá, aur us par úpar se ghaṭáṭop ḍálá, jaisá Ḳhudáwand ne Músá ko hukm kiyá thá.

20 ¶ Aur shahádat kí lauhen sandúq men rakhín, aur choben sandúq men lagáín, aur us sandúq par úpar se kafáre ká sarposh rakhá.

21 Phir us sandúq ko maskan ke bhítar láyá, aur us ke

pák ke lafz se yih nahín samajhná cháhiye ki Maskan kí banisbat qurbángáh kí aur us ke zurúf kí pákízagí ziyáda honí cháhiye; balki ba-nazar i ihtiyát aisá kahá gayá hai; kyúnki qurbángáh aise mauqe par wáqi thí ki jab log dálán men jamạ hote the, to ihtimál chhú jáne ká thá, darháłe ki unhen Maskan men dáḳhil hone kí bhí ijázat na thí. Ḳhud Maskan ko maạ tamám mutaạlliqát ke 30 : 29 men niháyat pák likhá hai.

12. *Jamáạt ke ḳhaime ke darwáze ke nazdík.*—Hidáyat mundarjae áyat 12-15 qabl azín 29 : 4-9 aur 30 : 30 men á chukí hain, aur mamsúh karne kí rasm ká zikr Ahb. 8 : 5, 6 men hai.

Músá ne Maskan ko khaṛá kiyá, 17-33.

17. *Usí mahíne ke pahle din.*—Yạne Máh i Nisán kí pahlí táríḳh (12 : 2; 13 : 4.) Isráelíon ko Misr se ạláhida húe 14 din kam ek sál ho chuká thá. Qaríb tín mahíne ke Koh i Sína ke bayábán tak pahunchne men lage the, (19 : 1,) aur 8 roz Músá ne paháṛ par sarf kiye the, (24 : 18; 34 : 28.) Aur jin umúr ká 24 báb men zikr hai, kuchh muddat un umúr ke bandobast men aur kuchh ạrsa un do zamánon ke darmiyán guzrá jo Músá ne pahár par sarf kiye, (33 : 1-33.) Is hisáb se qaríb nisf sál ke Maskan kí tạmír men aur us ke asbáb kí durustí men sarf húá. Bleck sáhib ká yih ạtiráz, ki is qadar thoṛe ạrse men itne baṛe kám ká ihtimám gair-mumkin hai, mahz bejá mạlúm hotá hai, basharte ki insáf se dekhá jáwe ki kis dil se aur kaisí sargarmí se logon ne wuh kám kiyá thá, aur wuh ịmárat kaisí thí ki áj kal kí puḳhta o mazbút ịmárat se kuchh nisbat nahín rakhtí thí.

19. *Ḳhaime.*—Maskan ke kapṛe ke úpar phailáyá gayá, aur ḳhaime par ghaṭáṭop ḍálá gayá, (dekho 26 : 1-6, 11, 14.)

20. *Shahádat kí lauhen.*—Yạne patthar kí taḳhtíán jis par das ahkám kanda the. Kisí aur chíz ke sandúq men rakhe jáne ká zikr nahín hai,

áge parda ḍálá, aur shahádat ká sandúq chhipáyá, jo ki Ḳhudáwand ne Músá ko hukm kiyá thá.

22 ¶ Aur mez jamáạt ke ḳhaime men, maskan ke uttar kí taraf, báhar parde se rakhí.

23 Aur us par Ḳhudáwand ke rúbarú, jaisá ki Ḳhudáwand ne Músá ko hukm kiyá thá, roṭí chuní.

24 ¶ Aur shamạdán jamáạt ke ḳhaime men, mez ke sámhne maskan ke dakhan kí jánib rakhá.

25 ¶ Aur chirág rúbarú Ḳhudáwand ke roshan kiye, jaisá ki Ḳhudáwand ne Músá ko hukm kiyá thá.

26 ¶ Aur qurbángáh sone kí jamáạt ke ḳhaime men, parde ke áge rakhí.

27 Aur us par bakhúr k khushbúí ko, jaisá ki Ḳhudáwand ne Músá ko hukm kiyá thá, jaláyá.

28 ¶ Aur parda maskan ke darwáze par ḍálá.

29 Aur qurbángáh sokhtaní qurbání kí, maskan ke jamáạt ke ḳhaime ke darwáze par rakhí, aur us par sokhtaní qurbání aur nazr kí qurbání, jaisá ki Ḳhudáwand ne Músá ko

Sulaimán ke ạhd men yih lauhen sandúq men rakhí, milí thín, (1 Sal. 8 : 9; 2 Taw. 5 : 10.) Man ká bartan, (Ḳhu. 16 : 34,) aur Hárún ká ạsá shahádat ke sandúq ke sámhne rakhá gayá, (Gin. 17 : 10,) aur sharíạt kí kitáb sandúq kí bagal men, (Ist. 31 : 26,) shahádat ke sandúq ke áge se wuh jagah murád hai jo ạin sandúq ke sámhne chhúṭí húí thí. Aksar mufassirín kí yih ráe hai ki Man ká bartan aur Hárún ká ạsá sandúq aur parde ke darmiyán rakhá thá. Magar Ịbráníon ke ḳhatt men likhá hai ki sandúq men sone ká bartan jis men man rahtá thá aur Hárún ká ạsá jis men sháḳhen phúṭtí thín aur Ạhdnáme kí lauhen yih sab chízen rakhí thín (9 : 4) Is bayán se aur Salátín aur Tawáríḳh ke tarz i bayán se aisá mạlúm hotá hai ki aur chízen bhí kisí zamáne men sandúq ke andar rakhí gaí thín aur yih amr Rabbíon kí riwáyát se mutábiq hai. Magar aisá bhí gumán kiyá játá hai ki shahádat ke sandúq ke áge se sandúq ke bhítar kí jagah murád ho aur us ke píchhe lauhen rakhí hon.

Kafáre ká sarposh.—25 : 21 kí sharh dekho.

Parda.—35 : 12 kí sharh dekho.

22-24. (25 : 23-29 kí sharh aur Ahb. 24 : 5-9.)

33. *Roṭí chuní.*—Músá ne yih sab Káhin ke (28 : 1 kí sharh dekho,) yạne mez par roṭí chunná, aur charág roshan karná, áyat 25,) bakhúr jaláná, (áyat 27,) aur roz-marra qurbání charháná, (áyat 29,) pák chízon ke tel men chupṛe jáne se auwal kiye the. Aur yih sab chízen Yahowáh kí bandagí ke wáste us kí bandagí ke wáste taiyár kí gaí thín, aur chúnki Ḳhudá ke kám ke wáste thín, is sabab se pákízagí kí ḳhusúsiyat lag gaí thí, aur tel chupaṛná goyá ki pákízagí kí muhr thí, yá nishán thá. (Áyat 31.) Isí sabab se jab sab kám púrá ho gayá, tab hí Hárún aur us ke beṭe jo Ḳhudá se us kám ke wáste mamsúh húe the, Maskan kí ḳhidmat men sharík húe. Lekin jab tak Hárún aur us ke beṭe makhsús aur pák na ho liye, tab tak Músá un ká sharík rahá, balki gálib yih hai, ki un par afsarí kartá rahá. (Ahb. 8 : 14.)

26. *Parde ke áge.* Yạne sandúq ke muqábil nazráne kí roṭí ke mez ke darmiyán uttar kí jánib thí, aur shamạdán ke darmiyán jo janúb kí taraf thá. (30 : 36 kí sharah dekho.)

28. *Aur parda * * ḍálá.*

29. *Darwáze par.* Záhir hai, ki is se murád ḳhaime ke sámhne ke sahn se hai.

hukm kiyá thá, charháín.

30 ¶ Aur hauz jamáạt ke ḳhaime aur qurbángáh ke darmiyán, rakhá, aur us men páni gusl ke liye ḍálá.

31 Aur us se Músá aur Hárún aur us ke beṭon ne apne háth aur pánw dhoe.

32 Jab we jamáạt ke ḳhaime men dákhil húe, aur qurbángáh ke nazdík áe, tab apne taín, jaisá ki Ḳhudáwand ne Músá ko hukm kiyá thá, dhoyá.

33 Phir sahn girdágird maskan aur qurbángáh ke, khaṛá kiyá, aur parda sahn ke darwáze par ḍálá. Aur Músá ne yún sab kám púrá kiyá.

34 ¶ Tab bádal ne jamáạt ke ḳhaime ko chhipáyá, aur Ḳhudáwand ke jalál ne maskan ko bhará.

35 Aur Músá jamáạt ke ḳhaime men dákhil na ho saká, is liye ki bádal us par ṭhahrá, aur Ḳhudáwand ke jalál ne maskan ko bhará.

36 Jab bádal maskan par se úpar uṭh játá thá, tab baní Isráel apne sab safaron men kúch karte the.

31-32. (30 : 18-21.)

33. *Parda ḍálá.* 26 : 36 kí sharah dekho.

Kám ke púrá hone par Ḳhudá ke jalál ká zahúr. 34 : 38.

34, 35 áyat men us ḳhaime men jo bataur ihate ke thá, aur us ḳhaime men jo Yahowáh ká maskan thá, farq batáyá gayá hai. (26 : 1 kí sharah dekho.) Ḳhaime ke andar wuh jalál bataur roshní ke húá, aur báhar misl bádal ke namúdár húá.

35. *Kafáre ke roz sardár Káhin ká Quds ul Aqdas men dákhil honá.* (Ahb. 16 : 2, 13.) Is báre men ki jalál i Iláhí ke ḳháss zuhúr ḳhaime men húe, maqámát i zail dekho (Gin. 14 : 10; 16 : 19-42; Ḳhur. 16 : 10; 1 Sal. 8: 10-16.) 36-38. Gin. 9. 15: 23; 10: 11; 12: 34 men is kí ḳhúb tafsíl hai. Yih ḳhaima bạd ạzán ki Isráelí bayábán men safar kar chuke the, gáliban pahle pahal Jiljál kí nák sarzamín men khaṛá húá, (Yush. 4: 19: 5: 10; 9: 6; 10: 6-43.) Lekin Yúshá kí maut se pahle Shailá par khaṛá húá thá. (Yush. 18: 1; 19: 51;) aur yahán bataur qaumí ịbádat-ḳháne ke Qázíon ke zamáne tak rahá. (Yush. 18: 8; 21: 2; 22: 19; Qáz. 18: 31; 21: 19; 1 Sam. 1: 3; 4: 3.) Lekin Qázíon ke zamáne men ḳhaime ke báhar kí súrat badal gaí thí, aur pardon kí jagah darwáze ban gae the. (1 Sam. 3: 15.) Mạlúm hotá hai, ki isí sabab se bạz auqát use Haikal bhí kahte the. (1 Sam. 1: 9; 3: 3.) Yạne jis nám se Sulaimán kí ịmárat bạd ko mashhúr húí thí. Elí Káhin ke zamáne ke bạd maqám Núh Zile Binyámín men Yarúsalam se thoṛe fásile par le áe, (1 Sam. 21: 1-9.) Wahán se Dáúd ke zamáne men use Jibaụn men qáim kiyá. (1 Taw. 16: 39; 21: 29; 2 Taw. 1: 3; 1 Sal. 3 : 4; 9: 2.) Phir use Jibaụn se Yarúsalam ko Sulaimán le áyá. (1 Sal. 8 : 4.) Is ke bạd Kutub i Muqaddasa men is ká zikr kahín nahín átá hai. Jab Sulaimán kí Haikal tạmír húí thí, to Ḳhaime kí Haikal ká kám bilkull ho chuká thá. Ḳhaime kí Haikal men Ạhd-náme ká sandúq logon kí musáfarat se tá ábád hone Kanạn ba hifázat rakhá rahá. Aur yih wạda ki Ḳhudáwand apne liye ek jagah aisí pasand karegá jahán ki us ká nám hamesha qáim aur us kí bandagí hamesha jári rahegí, púrá húá. (Ist. 12 : 14-21: 14: 24.)

Ạhd-náme ká aslí sandúq jo Músá ne banáyá thá, ḳhaime men ba hifázat rakhá rahá, aur wahán se Haikal ko muntaqil húá. Maqdis men niháyat pák aur martabe kí chíz sandúq thá. Sone kí qurbángáh aur nazráne kí roṭíon kí mez Sulaimán ne apne ạhd men az sar i nau banwáín. Us ke bạd

37 Par jab wuh bádal úpar
na uṭh játá thá, to us ke úpar
uṭh jáne ke din tak kúch nahín
karte the.
38 Kyúnki bádal Ḳhudá-
wand ke maskan par din ko
ṭhahartá thá, aur rát ko ág us
par roshan hotí thí, Isráel ke
sáre gharáne kí nazar men,
un ke sab safaron men.

Zarúbábul ne aur áḳhir ko Makábíon ne in chízon ko phir banáyá thá. (25: 23 kí sharah dekho.) Lekin Sandúq Haikal men us waqt tak rahá, ki Yarúsalam ko Nabúkadnazar kí faujon ne chhín liyá. 2 Taw. 35: 3; Yar. 3: 16. Is ke bad phir kabhí dúsrí Haikal men nahín rakhá gayá. Rabbíon kí riwáyat hai, ki phir us kí jagah patthar ká laṭṭhá ho gayá.

TAMÁM SHUD.
